Аманмухаммет Непес.

Муңа дурмуш диерлер

Публисистики макалалар,ятламалар.

Биринжи китап.

Мары-2016 йыл.

Пуплицистики макалалар,ятламаласр.

1.Дурмуш,ыктысадиет,экология меселелери.

Эгри отурып,догры сөзлешсек...Эдебият ве Сунгат,27-август,1987 йыл, 34-нҗи саны-2587.

Себәп диңе утанч-хаядамы?

Мен бу хабара илки ынанмадым.Догры. ынанар ялам дәлди.Бу бир акла сыгмаҗак зат ахбетин.Ине диңләң. Сакар-чәге этрабының бир обасында гысга вагтың довамында чагалы-чугалы баш аял ,яш гелинлериңем икиси хоҗалык-ларыны, әрлерини ,чагаларыны ташлап гидипдирлер.Җеми еди аял.Бу вака бейле улы үнс бермесеңем боларды велин,иң гынандырян ери,оларың саны азалман гайтам, көпелип баряр. Шол обаның,ыкдысады, медени дурмушы бейлекилер-ден пес дәл,оба көп йылларың довамында этрапда өңде-барҗылыгы эеләп гелди.Томускы,гышкы клублары, китапха-насы, Ёкары Геңешиң ики депутаты,оба,велаят Геңешлерине депутатлар бар.Онсоң бейле хабара хей-де ынанасың гелерми?

-Гынансак-да,шол-а догры-дийип,обаның казысы Акна-бат дайза бойнуна алды.-Хей,энәниң өз багрындан өнен чага-ларыны ташлап гитмегини сөз билен айдып, дүшүндирип болармы?.Ёк,ол хич бир ынсан йүрегине,хакыкы эне йүрегине, сыгҗак херекет дәл. Догры, доң йүрек энелер өңем ек-түк боландыр, йөне ек-түк.Хәзир болса...Мен сизиң сорагыңыза дүшүндим.Бу ерде эркеклериң гүнәси аз, шол гелинлериң әхлисиниң гүл ялы адамлары бар,хичисем ичйән-чекйәнлерден я-да болгусыз ерлерде гөрнүп йөренлерден дәл, өз зәхметлери билен чагаҗыкларыны эклемегиң угрунда харс уруп йөрен

йөнекей адамлар.Гелинлери геплетсеңиз-ә гайын энелериндең разысы ёкдур,йөне олара ынанып болармы-ка? Мен-ә кәсиниң ялан геплейәнлигине гүвә гечип билҗек,башга-да агыз долдурып айдар ялы себәп гөрүненок.Бу ерде меслик бар.Башга нәме диейин? Ёгсам М.. диен сүрүҗи йигит аялыны хор этдими? Ёгей, бириговы яшаса,шолам яшандыр...

.М... яңы яшына етен экизлериң арлыкларыны ювуп дуран еринден бизиң хабарымызы алды.

-Бәш чагам бар.Аялыма "Йүзүң үстүнде бурның бар" диеним ядыма дүшенок.Кеселлесе о шәхерден бу шәхере әкидип бежертдим,хор этмедим,нирә гитҗек дийсе "Ёк" диймедим, ынандым.Соңабака ол өз йигидини өе гетирип уграды,шонда-да, бивепалык эдйәндир өйүтмедим.Асыл, ол, өзүнден он-онбәш яш кичи йүвүрҗысы билен баш гошупдыр...--М улудан демини алды-да,арлыгы таңңыра җаныянгынлы ташлады-Мен-ә дүшүнйән дәлдирин...Я-да инди, шейдип,кейпиңи вагтлайын сазламак, йүрегиңден өнен чагаларыңдан,ар-намысыңдан,утанч-хаяңдан екарда дуряр дийип дүшүнмелими? Бу херекеди аклар ялы,(сиз Лев Толстойың " Анна Каренинасыны" окансыңыз-хич хили сөйгүде ёк,дуйгу -да.Диңе меслик ве азгынлык бар.Ол мени сөйүп гелипди, индем, яшымыз кыркдан геченде гөрйән гүнүмиз шү-дийип,ол чага арлыкларыны сермәге дурды.Екизлер болса патдык-путдук эдип, какасының җалбарындан япышярлар...

Ёлбойы гулагыма М-иң " Меслик бар,меслик" диен сеси гелди дурды.Эйсем, кырка етенлигине гарамаздан агзы сары огланы ызына дүшүрип,бәш чагасыны,хоҗалыгыны терк эдйән аялың херекедини месликден башга нәме билен дүшүндирҗек?Ханы бизиң сада, асыллы,эдеп-экрамлы зенанлары-

мыза махсус болан утанч-хая?Ханы олар?Оба арчынының медениет барадакы орунбасары -Инди әрден айрылмак ёканч кесел болуп дөреди, дурмышымыза яйрап баряр.Догры, дурмушда айрылышянам, барышянам бардыр,йөне хәзир-ә айрылышмак көвүш чалшыгындан энайы болмады. Себәбими? Әй,гөвнүң бөлек болса, себәбем тапдыряр,бейлекем. Эсасы себәп меслик дийип дүшүнйәрин. Ишлеселер иш бар, гейселер алланәме гейим бар.Ене нәме герек?Айтмага дилимем бармажак боляр.Ынанмарсыңыз.Бир гелниң әрини ташлап йүвүрҗиси билен хол чөп-чаламың ичинде ятыптурып йөренине эсли вагт болды,элинде чагасы гарнындада бири...

-Бу ягдайларың себәбини галыңдан гөзләң.Гуда болунандан соң,яшлар бир-бирлери билен илкинҗи гезек душушярлар, шол гүнем өз разылыгыны берйәрлер,"Мен оны халамок" дийип ызына гайдян-а ёк.Ине, онсаң, бир гезек душушып гурылян машгала берк болмаяр.Олар болманда ики-үч ай душышып бири-бирини говы танасадылар..Сиз яңы "Гелинлере иш берилмейәрмишин" дийдиңиз.Догры, өңки йыллардакы ялы, "зәхмет гүнүңи долдурмалы" дийип, өйме-өй айланмасагам,ише баранлары ызына гайтарамзок, "ише гидиң!" хем диемзок.Себәби бөлүмлерде ишгәрлер етерлик-дийип, арчын сөзе гошулды...

Яшы яңы кыркдан гечен,дөрт чаганың атасы Б-ның янына баранымызда ол ишден яңы гелен экени.

-Дең хукык берилди дийип, аяллар этҗегини эдип йөрмелими!?Шол берилен хукыкда "Әрине бивепалык этмели, ёлдан чыкмалы",гөнүләп айданыңда "җелепчилик этмели" дийип айдылян ери ёкдур ахбетин.Гөршүңиз ялы,

яшайшым о диен етерлик болмаса-да,гараз,гүнүмиз өтйәр. Сиз мен ялы халал зәхмет чекйән билен, ёлбашчыларың, амбар мүдүрлериниң,алып-сатянларың яшайышларыны деңешдирип гөрүң!Нәме гөрерсиңиз? Җанымың янян ери,гиҗе диймән,гүндүз диймән ишлейән, чагаҗыкларам хем ишлейәрлер, эмма бир алып-сатян менден он эссе оңат яшаяр. Айтҗак боляным, халал зәхмет чекип, өнүм өндүрйәниң гадыр-гымматы ёк.Мен бир түркмен халысыны алып билемок, оларың халысы болса өйүне сыганок.Шейле затлары аяллар гөрйәрлер-де, оларың аңында “ яшамагы башармаян” эркеклере,өз әрлерине болан сылаг-хормат йитйәр, соң ол йигренҗе өврүляр.Алып-сатяның аялы ,чагалары гызыла безенип, гымматбаха маталары гейип, көчә чыкярлар.Мениң болса оңа гурбым чатанок.Дур-да онсаң аялың өңүнде дурып билсең? Ханы бу ерде берҗек җогабың?Эрбетликлер ниреден гелип чыкяр? Диңе барлы адамлардан.Шолар ялылар дәлми, мениң аялымам аздырып ёлдан чыкаранлар?Шолар...Бизиң ялыларың эрбетлик эт-мәге акылам чатмаз,элем дегмез-дийип,Б чагаҗыкларына нахар атарды.Хавва,ата-да инди онуң өзи,ене-де...

Якардакы маглуматлары гетирип мен нәме диймекчи болян?Арамызда эйсем,ярамаз ёла баш гошуп,хич ерде ишлемән,алтын шай-сеплере гызыгян гелин гызлары төверегине йыгнаян аяллар ёкмы?Бар.Биканун ёллар билен пулмеси болуп,гелин гызлары ярамаз угра гөнүкдирян,ар-намысыны утанч-хаясыны ювдан адамлар ёкмы?Бар. Гелиң, олары паш эделиң! Ёгсам,олар,дурмушымызда еңил экленҗиң угрунда халлан атйп, хер хили ёллар билен ахлак азгын-

лыгыны яйрадярлар.Бизиң билен бир ховада,бир дурмушда яшап,сиңеклериң көпелиши ялы көпелйәрлер.Догры, бу ярамаз гылыклы адамлары голдаянлар бардыр өйдемок,йөне, гаршысына барлышыксыз гөреш алып барянам ёк.Эйсем-де болса, орган ишгәрлериниң,җелеплери,ахлаксызлары,еңил экленҗиң есирлерини гөрмедик болмакларыны, ер эелериниң бир махаллардакы ялы, өйме-өй айланып „Ише чыкың"диймән гайтам,ек түк ише баран гелинлери(чагасына бакҗа герек, якын ерден иш герек),"иш ёк"дийип ызына гайтармакларыны нәме билен дүшүндирип болар?Белки,бу ягдайлар дургунлык йылларының дөреден ногсанлыкларыдыр?Гөзүмизиң өңүнде болуп гечйән азгынлыклар көп-көп гөвни бөлеклери ёлындан совды,шейле ногсанлыкларың гаршысына барлышыксыз гөрешиҗилериң бадыны говшатды.Эйсем,сөз билен иш,хакыкат билен дурмуш әхли ерде айра чыкып дурса,бадың говшаманам гөрсин!Аялларың бүтиндүнйә конГРЭСине гатна-шыҗылара ёллан гутлагында М.С Горбачев яшайыш танапының үзүлме-гине мүмкинчилик бермейән айяллар барада шейле дийди:„Әх-ли дөвүрлерде иң парасатлы адамлар аялың парахатчылык, дөредиҗилик ролуны,онуң ганы гызан адамлары көшешдир-мәге, забунлашан йүреклери мылайымлашдырмага укыплы-дыгыны ныгтап айдярлар экени.Шоңа гөрә-де тебигат тарапындан адамзат неслини сакламак ве довам этдирмек үчин ниетленен хут аяллар хәзирки вагтда парахатчылык идеясыны,ахлагы өрән ак йүрекли,ыхласлы ве көпчүликлейин горайҗылардыр".Хут, шуңа гөрә-де,аялларын бойнуна дур-мушда улы җогапкәрчилик дүшйәндир.Муңа оларың долы дүшүнмеклери герек.

Ине,хемметараплайын өңдебарыжды хасап эдилйән оба-да шейле ногсанлыклар бар.Арчының оны галыңдан гөрмесиниң жаны бар болмагам мүмкүн,эмма әхли гүнәни галыңа йүклемек догрымы-ка?Ахлак пәклигиниң жемгиети-мизде өндүрилйән өнүмлериң герек болшы ялы гереклиги дүшнүклидир.Шонуң үчүнем бу угурда гөвне гелдик дәл-де, ики элиңи чермәп ишлемек герек. Адамларың яшайыш дережеси ыктысады меселелериң догры чөзүлшине баглы. Мен ыктысады нукдай назардан бу меселә окыжыларың үнсүни чекмекчи болярын.

Велаятда бар болан 110 обаның 97-си дөвледиң өңүн-де бергили.Мунның себәбини ниреден гөзлемели? Элбет-де чыкдажылы обалардан.Йөне, мен оны этмедим,гайтам, ол себәплери иң гирдежили хожалыклардан гөзледим. Техниканың өсмеги билен оба хожалыгының әхли пуда-гында ерине етирилйән ишлериң мөчбери артяр,бир тех-ника көнелсе ерини хас кәмиллешен техника билен чал-шырыляр.Диймек, техники тайдан эсасландырылан иш нор-маларың зерурлыгы йүзе чыкяр.Бир тарапдан иш өндүрижи-ликли тәзе техникалар зәхмет харажатларының, янгы-жың мачберини азалдайжак ялы,эмма көп обаларда ол терсине,янгычлар эдилен ише хакыкы чыкян мукдарында дәл-де,тракторчыларың янгыч алянлыгы барадакы кагыз-лары боюнча чыкдажы эдилйәр,бу болса песелдилен иш нормаларың,етмедик иши “ этди” дийип, артык язылан ишлериң көпелмегине,эдилйән эл ишлерине гөркезмеден артык хакың төленмегине гетирйәр. Хожалык ёлбашчы-лары, ыктысадиетчилер бу дүзгүн бозмалары механиза-торлары хөвеслендирмек үчүн гойберйәндиклерини яңзыдяр-

лар, эмма онуң үчүн иш нормаларыны песелтмән,гайтам, өзара ярышлары гурамак, вагтындан өң ве якары хилли ерине етирилен ише гошмача хак төлемек ялы усуллары уланмагың герекдигини билмедик болярлар.Ёк,оны билйәрлер, йөне хасап ишинден башга-да, олар пагта йыгым, пагта отаг ишлеринде гүнлерини гечиренсоңлар, хасаба эллери дегмеяр диен ялы.Хасап ишгәрлери хасаба дерек пагта йыгса, медени-ахлак меселеле-ре серетмели адамлар йыгнаклардан-йыгнага гатнап, бош вагтларам пагта йыгыма чекилсе,халкың арасында дөрәп биләйҗек ёкаркы ногсанлыкларың өңүни алмагың дерегине, өз шахсы бәхбитлериниң угрунда харс урсалар, говулыга гарашып болмаз... Ине,гирдеҗили хасап эдилйән хоҗалыкларда ягдай шейле, онсаң чыкдаҗылы хаҗалыклар барада-ха айдыбам отурмалы дәл...Үйтгедип гурмагың дервайыслыгы хеммә дүшнүкли,оны голдамаян екеҗе адама душмарсың.Йөне нәме үчиндир үйтгешиклик дуйлуберенок. Дурмуш бизден әхли зады ачык айтмагы,иш стили үйтгетмеги, ялңышыңы,айбыңы өзүң айтмагы,дүзетмеги талап эдйәр.Ёлбашчыларам оны айдярлар,йөне төверегине первайсыз гаранҗаклаярлар, ёкардан айратын гөркезме гарашярлар,гөркезме болмаса,иш этмекден чекинйәрлер„бирден ялңышаймайын"дийип хова-тырлык эдйәрлер.Себәби дургунлык йылларының иш „теҗрибелери"оларың үстлеринден басып сыпдыранок, догрусы,бу кесел дайханларда хем ёк дәл.Мениң аял доганым, бир обаның арчыны "Сиз инди ериң эеси, меселәңизи өзүңиз чөзүң!" дийип, кәрендечи дайханлара хер гүн табшыря-нам велин, олар ир билен арчынлыга

йыгнанып: “Инди нәме этмели?” дийишип дурлар,мен-ә халыс ядадым. Ашакдакы гурамаларда үйтге-дип гурмагың иши хайыр,бир айда дүзетсе болҗак,иш ёкарда бар, ёкардакылар өз ишлерини тәзече гурнасалар болайҗак велин, хәзир-ә ол дуйланок,шо-ол өңки-өңкүлик!”-дийип зейренйәр. Шейле сөзлери эшидйәрсиң велин,гөзетимиң бир-хили даралыберйәр.Эгер үйтгедип гурмак йөне бир гүррүң болуп„шовхуның”ичинде йитип гитсе,(хәзирки ягдайда шолам даш дәл),мунуң өзи бизиң үчин улы бетбагтлыкдыр. Ёгсам, арамызда ишде тутанерлилигиң, угуртапыҗылыгың ёкары уссатлыгыны гөркезип билйән адамлар гытмы!Бар, йөне биз шол адамлары горкузаймасак ягшыдыр.Биз инди нәче вагтлап дайханлара„Сиз колхозың,ериң эелери,хайсы говы,хайсы эрбет,хайсы пейдалы,хайсы зыянлы-хемме меселелери өзүңиз чөзүң”дийип,айдып-айдып гелйәрис,пейдасы нәме ол айдылянлаң, эгер хер бир әхмиетли-у-әхмиетсиз меселелерде оларың ишине гошулып, чөзмели меселелерини ёкардан„чөзүп”берип дурсалар? Ниреден онсоң олар обаның, ериң эелери болсунлар?!Хачанда хоҗалыга ёкардан буйруксыз, өзбашдак ёлбашчылык эдип,зәхметде газананларыны өз ислеглери боюнча бөлмәге,уланмага мүмкинчилик алсалар, агырян ерлерини, чөзмели меселелерини өз ичлеринде чөзүп билселер,шонда олар хоҗалыгыңам,ериңем хакыкы эелери боларлар.Шол болмаса йүз йыллап„Дөвлет байлыгы-әхлимизиң байлыгымыз”, „Адамларың багты үчин гөрешелиң”, “Дөвлет серишделерини аявлы саклалың”дийип, гайтала-да дур,асыл выждан оянмаз!Эйсем яланмы!Нирә серетсең,бидүзгинчилик, хич бир аңыңа сыгмаҗак чыкдаҗылык! Велаят боюнча, өндирилен өнүме берилмели зәхмет

хак горундан артык харчланан пулларың мукдары 1986-нжы йылда 12 миллионданам гечйәр.Умуман адамларың ишлейиш-леринден яшайышлары говы диййәрлер, билмедим,эгер шол догры болса,бу ёлберилмесиз ягдайдыр.Ёк,мен адамлар говы яшамасын диемок, "чекйән зәхмедине,эден ишине гөр-ә хак алсын" дийҗек болян,ол болмаса "ёкардакы ялы азгынчы-лык хем көпелер" дийҗек болян.Өңлер дөвлете бергили хоҗалыклар ек-түк боларды,Инди өзүни эклейән хоҗалык ек-түк.Ели-аягы еринде,гөвреси сагат адам үчин дөвлет аладаланман, гайтам, шол адам дөвлетиң бәхбиди үчин аладаланмалы дәлми?Эй, гараз,бергили бол,алгылы бол, хеммеси бир аякадан деӊ сүрүлйәр дийсене.Бу ''деңлик'' адамларың аңыны гурчук иен ялы заялады,мертебесини песелтди.Онсоңам, ыкдысады меселелери чөзйән,онуң үстүн-де чорба совадян адамларың рахат гезишлерине хайран!Олар дурмышымызы өсдүрмегиң ыкдысады канунларыны ятла-рындан чыкардылармыкалар! Ыкдысады йөрелгәмизи ёймак билен биз зәхмет ве дурмуш йөрелгәмизи, байлыга гарайыш, ахлак йөрелгәмизи хем ёйярыс. Небсимиз агырса-да,бейле ягдайлар билен хеммәмиз өвренишен ялы,сесимизи чыкарман, дашындан сынлап йөрүс. Догры, кәте'' Бәх,дөвлетимиз говы –ов,хоҗалыгымыз өмүр чыкдайҗылам вели,шол пул берип йөр''дийилйән сеслери эшидйәрсиң.Эмма, үйтгәберйән зат ёк.Себәби, бейле ягдайлары хакыкы болаймалы зат хөкмүнде ёлбашчыларың өзлери ыкрар этдилер.Өнүмчилигиң нетиҗе-лигини ёкарландырмак барадакы дөвлетиң кредит сыясаты-башга бир тарапа-себәпсиз чыкдайҗылары япмак үчин уланылып угралды.Шонуң нетиҗесинде кәбир хоҗалыклар, мысал

үчин,Мары велаятының көп обалары дөвлетден алан пулларыны гайтарып бермелидирлер өйдүп пикирем эденок-лар.Себәби оны сораян ёк,бу болса өз гезегинде хожалык-ларың газананларындан артык чыкдажы этмекиерине,хас догрусы дөвледиң хайрына яйнап яшамакларына хем-де ёкаркы ногсанлыкларың дөремегине гетирди.Мунуң өзи , соңкы онбәш йылың довамында,өнүмчилиги ве онуң нети-желилигини өсдүрмек барадакы гөз өңүнде тутулан таб-шырыкларың ерине етирилмедик вагтында, иш хакы үчүн чыкдажыларың бирсыхлы ёкары боландыгыны,пулуң белли бир бөлегиниң ишиң ахыркы нетижелери билен хич хили багланышыгының ёкдугыны аңладяр.Эйсем, бу кемчилик-лериң дүйп себәплерини ниреден гөзлемели? Механизим ишлери ерине етириленде өнүмчилик өсүшиниң хәзирки дережесине лайык гелмейән, гайта, өсүше пәсгел берйән көне нормаларың пейдаланылмагы,онуң биринжи себәби. Механизимлериң ярамаз уланыляндыгы,хакыкы эесиниң ёклыгы,өнүмчылыгы гурнамак дережәниң песлиги, зәхмеде хак төлемек йөрелгесиниң кәмил дәлдиги үчүн хожалык-ларда өнүм өндүрмәге сарп эдилйән чыкдажылар ёкары болмагында галяр,бу икинжи себәби.Велаят боюнча бир сентнер дәнә чыкарылян чыкдажы-планда 9,5 манат, хакыкысы 14,26,пагта 8 манада дерек 10,51,гөк өнүм 14,1 манада дерек 16,8,бакжа 8 манада дерек 8,11,сыгыр эт 258,7 манада дерек 291,05 манат болды.Бу затларың зәх-мет хак горуның хем артык чыкмагына гетирйәндигини айдыпдык...Мен ахлак хем ыктысады меселәниң үстүнде дуруп гечдим.Ынанжыма гөрә , шуларың арасында багла-нышык бар.Халал зәхмет билен газанч эдилйән хожалык-

ларда адамлар пәк,ынсаплы болмалы.Ниети дүзүвиң калбы пәкдир..

Редаксиядан-Биз Марыда яшаян А. Непесовдан гелен гахарлы хаты кем-кәс гысгалдып чап этмеги макул билдик.Бу хат-да гозгалян меселелер соңкы дөврүрде адам-ларың үнсүни чекйән меселелер.Догрыдан-да,оларың өзара багланышыгы бар. Обадан гиден аялларың этмишлерине баха бериленде оларда утанч-хая ёк я-да месликден эдйәр-лер дийип отурыберсең,кын меселә бир тараплы баха берилдиги болар,бир тараплы баха хич махал проблема-ның чөзүлмегине ярдам этмеяр.Нәме дийилсе-де, бу ерде адамларың,машгаланың ыкбалы хакда ойланмалы боля-рыс.Оңа тәсир эдйән себәп иңңән көп.Шол себәплери төвереклейин назарда тутман,нетиҗә гелмек болмаз. эйсем меслик өз-өзүнден йүзе чыкярмы?Онуң ахлак хем мадды көклери ниреде?Белки,аялларың обадан гитмекле-рине хоҗа-лыкларда ишиң гуралышы,сосиал-медени чәре-лериң ярамазлыгы себәп боландыр?Белки,вагтында иш билен үпҗүн эдилип, халларындан хабар алнып дурлан болса, олар бейле ярамаз ише баш гош-маздылар?

Хорматлы окыҗылар? Шу хат билен баглы сизиң пикириңизи билмек бизе җуда зерур.Аял-гызларың хатла-рына-да бисабыр гарашярыс.Аял-гызлара болан гатнашык, белли бир дереҗеде җемгиетиң медени дереҗесини кес-гитлейәр.Шол гатнашыгың ягдайыны аял-гызлардан говы билйән ёк.Гөрелиң,олар нәме диерлеркә? Аял-гызлар обалар-да улы гүйч.Шол гүйчден пейдаланиышы нәхили? Белки, хоҗалыклардакы ыктысады тайдан довам эдйән хәсаз-лыклар эсасы гүйчлерден догры пейдаланылмаяндыгы үчүн

йүзе чыкяндыр?Гараз,сораг ызына сораг.Бу сораглар сизиң җогабыңыза гарашяр,гадырлы окыҗылар!

-Себәп диңе утанч хаядамы? диен макала гелен сесленмелер.11-нҗи сентябр,1987-нҗи йыл. Хепделик газетимизиң шу йылың 21-нҗи августындакы санында Аманмухаммет Непесовың"Себәп диңе утанч хаядамы?"атлы гахарлы хатыны чап эдипдик.Оңа языҗылардан мугаллымлардан студентлерден,ишчилерден колхозчылардан,көп санлы сесленмелер гелйәр.Шейле дервайыс меселе орта атыланда партия,совет органларының,җемгиетчилик гурамаларының,хукук горайҗы органларың ишгәрлериниң өз пикирлерини айдарына гарашдык.Эмма хәзирликче олардан сесленме геленок. Оларың бу меселә гарайышларыны билмегиң окыҗылар көпчүлиги үчин мөхүмдигини ятладасымыз гелйәр.Биз газетимизиң шу санында шол макала гелен сесленмелериң икисини чап эдйәрис.

Хемме зада ыхлас герек.

Мары областындан Аманмухаммет Непесовың"Себәп диңе утанч хаядамы?"атлы макаласы дурмушымыздакы дервайыс проблемалары гозгап, бирчак орта атмага вагты етен меселелери йүзе чыкарыпдыр.Макалада атлары агзалян М.билен Б-ны аяллары ташлап гидипдир.Өзлерем ол гелинлер йүрекден өндүрен перзентлеринем гойып гидипдирлер.Нәме үчин?Ене перзентден,перзенде-де энеден якын зат ёк.Эйсем-де болса макалада мысал гетирилйән гелинлер нәхили йәгдайда өзлерине шейле ёвуз кысматы сайлап алдыларка?Бу ерде белли бир анык зат айтмак кын.Себәби көпленч халатда адамың хәсиети илкибашда эне атасындан,машгаласындан алан тербиесине,эдебине

лайыграк боляр.Бикемаллык эден гелниң эҗеси-какасы,доганлары нәхили адамларка?Белки эҗеси гызына аял машгала бермели эдеби берип билен дәлдир?!Мен шуны ховайы айдамок.аслы эдепли,говы маш-гала ики дашың арасында галанда-да машгала сүтүнини ыраман сакламагы башаряр. Кәрим газет ишгәри болансоң маңа республикамызың дүрли күнҗеклеринде дүрли хәсетли адамлар билен гүррүңдеш болуп гөрмек миессер эдйәр.Занны говы машгалалар ичгә эндик эдинен адамсыны-да тербиеләп, газанҗы азрак адамсына газанч эдип,текге берип, оҗак-ларының отларыны өчүрмән саклап йөрлер.Олар машгала-ның ар-намысы үчин дурмушда йүзе чыкян хер хили кынчылыклара-да дөз гелйәрлер.Йөне көпчүлик ичинде хер хилиси боляр.Шейле-де болса”адамың газанҗы аз”я-да”Бол ийип геймәге зат тапанок”диен ялы баханалары ”байдак’ ’единмеклик җуда айыпдыр.Себәби гелин-гызларың эли ишли болмалы.”Хачан адамым бәш шайы гетирип берерка?”дийип ики элиңи говшурып отурмак я-да болрак газаняның ызына дүшүп, гидибермек болма-за.Иң бәркиси оба меллек берйәр, меллегиңи экинмели,мал сакламалы дашындан тикин ишини этмели.Гараз газанасы гелйәне,газанч кән.Шонуң үчүнем адамың ахлак тайдан дурнуклы-дурныксызлыгыны газанҗа сырыкдырмаса-да болармыка диййәрин. Йөне мениңче аялла-рың өйлерини ташлап гитмеклерине көп халатларда хут эркеклериң өзлери себәп болярлар.Оларың кәбири турувбаш-дан гелнини мәхир билен чоймагың ерине ичип-чекип,болгусыз ”едер-менликлерини”мазаплап аялларына өзлерини йигрен-дирйәрлер. Өзлеринден аялларыны герк-гәбе доюрярлар. Болҗак иш болуп, боясы сиңип машгала ыраң

атандан соң болса,мысапырсырап,ак-гуш болмага чалышярлар.Белки ма-калада ады агзалян гелинлер хем башдан шейле ягдая дүшендирлер?!Чагаларыны ташлап гитмәге межбур эден-дирлер?!Белки,әсгерен дәлдирлер?!Гелинлериң ягдайы, оларың бозгаклыгының себәби долы өвренилен болсады,шонда олар хакда белли бир нетиҗә гелсе-де боларды.Хәзир,велин олар хакдакы пикирлер ярылмадык гарпыз ялы.Дурмуш меселе-сини чен билен аныкладып билҗек хер хили ягдайда-да адамы тертибе чагырып, дүзедип болар.Мунуң үчүн дашкы сре-даның,адамларың оңайлы тәсири герек.Эгер мысал гетирил-йән гелинлер,хакыкадданам азгын болса, олара чәре гөрмек герек!

''Белки бу ягдайлар дургунлык йылларының дөреден ногсанлыкларыдыр?''дийлип,макалада пикир орта атыляр. Шейледир диесиң гелйәр,себәби гечен дургунлык йылларын-да зәхметден гачып,мугт иеси гелйәнлер көпелди,иш эдйән кишиден болуп, эртирден агшама ченли ики яна ат салян-лар,гаймалашянлар көпем ялы велин,эдилйән иш гөзе гөрнүп баранок.Екеҗе бир мысал-Ашгабадың җыгыллык базары хакда-улусы хакда-ха айдыбам отурҗак дәл,гүррүң диңе хер хепдәниң пеншенбе гүни шәхериң Севастопол көчесинде гечйән келте җыгыллык барада баряр-ниҗеме макалалар язылды,рейдлер гуралды, танкытланылды, де-герли пикирлер орта атылды.Өзүнем шол төверекде яслы-багы бар,шәхериң 5-нҗи орта мекдеби бар.Мекдебиң ёлбашчыларының хем җыгыллыгы айырмак барада йүз тутмадык ери ёк,муңа мениң өзүм шаят.Мен орган ңшгәридирин, " Еңил экленҗе ковалашянлара чәре гөрүҗи-

дирин” дийип йөренлериң Ашгабат шәхерине дегишл нәчеси бар-ка?А шол төверегиң бөлүм милисионерлери нәме? Энчеме гезек җыгыллык меселесиниң гозгаландыгына гарамаздан, җыгыллык өңкүҗе еринде өңкүси ялы довам эдйәр,онда хат-да мекдеп окувчылары-да сөвда эдйәрлер. Кәтелер кәбир орган ишгәрлери бирки саны гелин-гызы өңүне дүшүрип,эйләк-бейләк ковалан болярлар,коваланян гелинлер гыңачларыны оклав ялы эдип,милисионерлериң өңүне дүшүп,бир өврүм эдип геленсоң,ене өңки кәрлерини довам эдйәрлер. Онсаң еңил экленчден болҗа пул топ-лап,үст-башыны гызыла безәп йөрен дең-душларыны гөрүп дурка,обада уҗыпсызҗа хака башындан гум совруп йөрен икигөвүнли гелинлер имринмезми? Җыгыллык базары, сөвдегәрлер Марыда-да етерлик.Макалада орган ишгәрле-риниң ахлаксызлыклары,еңил экленҗиң есирлерини гөрме-дик боляндыклары хакда-да айдыляр.Гаты догры! Ниче йыл бәридир бу ногсанлыклары санап гидип отуршымыз, шол бир болшы.Ярамаз хадысаларың өңүни алмакда айратын хем оба,бөлүм милисионерлерине көп зат дегиш-ли,олар әхли өйүң яшайҗыларына белет,ким неше эдйәр, ким өйүне гелин-гыз топлаяр,ким неше сатяр,ким сөвда эдйәр,бу затлары гаты говы билйәрлер,йөне нәме үчүн йүзе чыкараноклар?Кәбир адамлар җыгыллыгы япып бол-маз, ”онда халк эл ишлерини сатяр,көне- күшүлини сатяр” дийип өзүни аклаҗак боляр,йөне инди бу бахана-да ер галмады.Шу йылың Май айында шахсы зәхмет барасында СССР-иң тәзе кануны гүйҗе гирди,инди эли ишлилер үчүн йөрүте ягдай дөрэдилди. Диймек, эл хүнәри билен иш

*салы-шянлар ортадан айрылса, җыгыл-лыкда диңе сөвдегәрлер галяр.Еңил экленҗе баш урянларың соңуна чыкылмаса, безеге, болчулыга гөз гыздырянлар хем азалмазмыка дий-йәрин.Бу затларың бир яны болса ахлаксызлыга-да барып уряр.Макаладакы*Аял-гызлар колхозда улы гүйч,шол гүйч-ден пейдаланылышы нәхили?дийлен совал хем үнсүңи чекйәр. Мен гүррүңи өзүмиң белет ериме гөнүкдирейин. Мундан он бәш-йигрими йыл озал Керки районының Лени-низм колхозында 4-нҗи,5-нҗи пагтачылык бригадирлери барды. 4-нҗи бригада бирнәче орденлериң эеси Җепбар Җумагулыев,5-нҗи бригада болса уссат пагтачы Кадыр Солтанов ёлбашчылык эдйәрди,ики бригада ярышдашды. Лап эдип айтдыгым дәл,пагта йыгымы гүнлери дагы ики бригаданың йыгымчылары габат гелишсе,деррев чекелешик башланярды,биз планымызы сизден өң доларыс-да биз өң доларыс болшуп,гыгырышардылар,етгинҗеклериң ичинде җеделлешйәнлерем боларды.Бу затлар хер бир бригада агзасының өз бригадасының абрайы үчүн дер дөкйәнди-гини,бу абырайы өзүниң ар-намысы хасаплаяндыгыны аңладярды.Гиҗәниң бир вагты йыгымдан гелерсиң велин, өйде галан гарры-гуртылар ядадыңыз-мы,аҗыкдыңызмы дийип сорамаздылар,гапа етип етмәнкәң"-Бу гүн нәче өсүш газандыңыз?" дийип сорардылар,җогап берип-бермән-кәң " оларыңкы нәчекә?" дийип,ярышдашы сорардылар. Догрусы,ярышдаш диер ялы,хич ким йөрүте гелип сиз олар билен ярышмалы диенокды,ишиң гурамачылыгы, гызгалаң-лылыгы, хөвеслилиги ярышы өз-өзүнден дөредйәрди.Ондан бәри көп йыл гечди, уссат пагтачы Җепбар ага арадан*

чыкды,гең галаймалы зат-хут шондан соң бригаданың план долмасы-да галды,ишиң гызыгыда гачды,Кадыр хем бригадирликден айрылансоң ерине хер кәрдәки адамлары гойдулар, дүрли сапаклары окадян мыгаллымлармы, сувчылармы, чагалар багының мүдүрлерими,гараз, хер хилиси бар,йөне план велин долмады.Пикир эдйәң велин,гүлкүңем тутман дуранок.Шу ерде гөзе гөрүнип дуран нетиҗе йүзе чыкяр-ишгәрлери сечмеги оңараноклар.Нәме үчүн атыз-пелиң ичинде гайнап кемала гелен,гөзүни ачып гөрени дайханчылык болан адамлар дәл-де,хайсыдыр бир столуң башындан турып геленлере бригадирлик,башлыклык, ёлбаш-чылык ынаныляр?Говача билен оюн этмек болмаз ахырын! Дүйнки мугаллым я-да чагалар багының мүдүри бу гүн пеле гирип,чагалара кәйиниши ялы,дайхана абыр-зыбыр эдени билен ишде өңе гидишлик газаныл билмез.Арада Ленинизм обасының үстүнден ёлум дүшди,"иш ёк,барайсаңам аляның ийҗегиңе етенок" дийип гыз-гелинлер наладылар,йөне хер нәмеде болса,газанчларының азлыгы себәпли машгаласыны бозҗак болуп отуран-а саташмадым.Ишләп йөрен мугаллым гелинлер болса,чагаларыны чагалар багына ерлешдирип билмәйәндиклеринден зейрендилер,догрусы,өң "Зәхметкеш аял" журналының көмеги билен бу ягдай дүзедилен хем экени,йөне "Тәзе гүйч" обасындакы чагалар багының мүдүри тәзеленип, ене көне хеңңам башланыпдыр. Хер тәзе гелен бир хокга чыкаряр,өзем ишиң хайрына дәл.Кагыз йүзүнде эдилен ишлерден узын нама дүзмән,хакыкат йүзүнде херекет этмәге әхли ердәки ёлбашчылара-да ВАГТ ЕТДИ. Узаклы гүн кабинетде, ТЕЛЕФОНА ДАҢЫЛЫП ОТУРМАЛЫ ДӘЛ, я-да диңе пагтаның ягдайыны сорап оңман,халкың арасына чыкмалы,хал-ягдай

сорамалы,бозгаклары үнсден дүшүрмели дәл,нетиҗе газанмалы,энелере чагаларыны бол ийдирип-ичирер ялы ягдай дөретмели,ёгса инди "кән чага герек дәл,эклəп боланок" диен нәдогры гүррүң оба гелинлериниң арасында хем көпелип уграпдыр.Бу бизиң эртирки гүнүмиз үчүн говы зат дәл. Огулсенем Таңңыева,җурналист.

-Батыргай гозгалан меселелер.

"Эгри отурып,догры сөзлешсек.."атлы рубриканың ашагында „Себәп диңе утанч-хаядамы? диен сөзбашы билен чап эдилен макаланы бипарх окамак мүмкүн дәл.Елхенч вакалар хакында йүрек ганы билен язылан бу макаланы окан бадыма-да оңа сесленмек нетиҗесине гелдим.

Машгаланың аладасы билен гарабашына гай болуп, җовруныП йөрен әрини,гүл ялы бәш чагасыны,шол санда яңы патдык-путдык йөрәп угран экизлерини ташлап,җелепчилик эдип йөрен гелне нәме дийип-нәме айдарсың?"Ханы бизиң сада,асыллы,эдеп-экрамлы зенанларымыза махсус болан утанч-хая?Ханы олар?" ..дийип, автор бичак берк ныгтаяр. Әрини терк эдип,күнти йүвүрҗисумагы билен ятып-турмага йүз уран эли-гарны чагалы гелне ынсан диймәге-де дилиң баранок.Онуң йүвүрҗисумагына-да,ил-гүни чүркәп баяян, гелин-гызлары аздырян неҗислере-де нәче гаргынсаң бәрден гайдяр.Велаятдакы 110 хоҗалыгың 97-синиң дөвиедиң хасабына яшап йөрмегине нәме дийҗек?Партияның ыктысады сыясатына ханы оларың җогабы?Бир гайын ата, уруш ызасыны чеке-чеке йөремеден галыпдыр.Томсуң җокрама ыссысында оглы ише гитмәнкә,ишиклериндәки агаҗың көлегесине кече язып,оны шол ерде отурдыпдыр.Сүйргүнортан чаглары онуң отуран ерине гүн дүшүпдир.П.. ага гапдалында эйләк-

бейләк гечип йөрен гелнине “Кечәми хожагаз көлегә чекәйсең!” диенде гелни тасанжырап-“Көлеге жаныңы алсын”-дийип жабжыныпдыр.Яшулы гөргүли башыны яйкап,хырчыны дишләп аглапдыр-да:”Вах,билеже гитмели экеник”-дийип,аялы пахырың адыны тутыпдыр.Догры,аяллар эркеклер билен дең хукуклы,кә халатда аялларың эркеклерден артыкмач хукыкларам бар,йөне шол дең хукыклылыга,шол артыкмач хукыклы-лыга аялларың говы дүшүнмеклери герек.Олар сыясы тайдан эркеклер билен дең хукыклы,эмма машгала гезек геленде,өй аладаларына гезек геленде, эркеклер билен аялларың херсиниң өз хукыгы,боржы,везипеси бар.Бу ерде дең-хукыклык барада чүрт кесик айтмак болмаз.Ине, мысалодун айырмалы болса,агыр зат гөтермели болса эркек гөтерер, арлык ювмалы,ичерини сүпүрмели болса аял сүпүрер.Бу меселелерде деңлик аңсат башартмаз.Шу гысгажык беллик-лериң соңунда важып меселелери батыргай хем эзбер гозган Аманмухаммет Непесе,онуң аянлык билен язан дервайыс макаласыны төвекгеллик билен чап эден “ эдебият ве Сунгат “газединиң редаксиясына алкыш айтмакчы.Ашыр Назаров, языжы,Бейик Ватанчылык уршуның ветераны.

-Себәп диңе утанч-хаядамы?-диен макала гелен сесленмелериң довамы,Эдебият ве Сунгат,40-2593-нжи саны,2-нжи октябр,1987 йыл

-...Биз шол аялларың наданлык билен эден херекетлерини “етмиш” дийип атландырасымыз гелйәр.Энчеме чаганы етим гоюп,машгаланы даргытмага “етмиш” диймән эйсем,нәме дийсе болар?Элбетде,этмишиңе,эден женаятыңа гөрә,жеза берилйәнлиги-де хемме кишә аян зат.Ягны Түрк-

менистаның җенаят кодексинде машгаланы я илиң машгаласыны даргаданлыгы үчин гүнәкәрлейән мадда бар.Ана,шол мадданы кәмиллешдирип,якарда агзалан аяллар барасында хем уланылайса адыллык боларды.Ол гелҗекде танапына товсуп,ахлаксыз херекет этҗек болян аяллара сапак болмак билен бирликде,наданлык,ахлаксызлык себәпли энчеме гүнә-сиз чаганың энесиз галмагының өңүниң алындыгы боларды. Тиркиш Байрамов, Мары районы.

*-Гахарлы хаты окадык.Ол өз дурмушымызда мундан 10 йыл өң болуп гечен вакалары ятлатды.Эҗем бизи,ягны бәш чаганы ташлап,өзи башга бирине дурмыша чыкды.Шонуң ялы еңилкелле эҗелере эҗе диен мәхирли,мылайым сөз айдасың геленок.Ол какамдан айырлышмак үчин дүрли бахана тапып,ырсараманы чыкарды.Какам иченокды,йөне чилим чекйәрди.Хич хили бахана тапмансоң,какама"Сен кесел,, дийип уграды,гошларыны пайлашанларында болса оңа *Кеселиң чагалара ёкашяр*дийип,бизи какамыздан айырҗак болды,эмма эне мәхрини гөрмедик чагалар эҗем дийип дурман какам дийдилер.Шейдип какамыз билен гүл ялы яшашып йөрүс,бар кынчылыгымыз ызда галды.Иң кичи җигим 8-нҗи сынпа гечди,мениң өзүм медисина училишесини гутарып, Байрамалының чага догрулян бөлүминде ишлейән, өзүм дурмыша чыкамок,йөне чаганы дүнйә индермекчи болян энелериң азапларыны гөрйән.Нәдип доңбагыр энелер тапылярка?Адамсыны сыламаса-да,өзүниң кынчылык билен дүнйә индерен чагасы үчүн яшамалы экен-дә.Мен өзүм ялы чагаларың шейле халда кемсинмеклерини исләмок.Селби Сейидова,Байрамалы шәхери.*

**Бизиң пикиримизче “азгынлык диңе месликденмикә” дийилсе бир тараплайын болар,шол обада “медени чәрелериң, иш билен үпжүнчилигиң говшаклыгындан болаймасын” диен дүшүндириш хем нәдогры болса герек.Макаланың башында авторың беллейши ялы,ол обаның хич бир обадан кем дәлдиги,ыктысады ве медени дурмушының бейлекилерден пес дәлдиги ныгталяр.Оба ёлбашчысының меселәни галыңа сырыкдырҗак болмагы хем гөвнеҗай дәл.Макала сесленме язан журналист Таңңыеваның, ”белки, янёлдашлары гөвүнлерине дегендир,чагаларыны гоймага ер тапан дәлдир” диен ялырак пикир йөретмеги билен хем ылалашамок.Бу ерде диңе харам шахсы ислегден башга хич зат ёк.Хоммат Хоҗаныязов,Киров районы.*

-„Сув мейилли гырбага„ дийлени болаймаса,аягыны гышык басмаҗак зенаны зат билен-де,пул билен-де ёлдан чыкарып болмаз...Исагылы Ашыров,Халач р-ны.

-Уруш йылларының зенанлары нәхили гүн гөрүпдирлер!Агыр иш,өе гелселер чагаҗыклары ач...Ар-намыс ,әр ожагы хемме затдан белентде болупдыр.Шонуң ялы гөзеллериң,яр вепасына вепалыларың аягына йыкыласың гелйәр. Тогтагүл эрешова,Фарап районы.

-Кәбир аяллар “Адамым билен айрылышсамам гүнүми гөрерин,алимент аларын” дийип пикир эдйәрлер эмма бу ерде улы бир зат йитйәр.Чага ата мәхринден махрум боляр, онсоңам, ол писинт аял эдеп-экрамыны йитирип уграяр. Бейле ягдайда чаганың кадалы тербие алмаҗагы дүшнүклидир.Базаргулы Җумагулыев, Дәнев р-ны.

-Машгала бинядының чагшамагына себәпкәр галың дийип хасап эдйәрин.Галыңың галңамагына алып сатарлар

гүнәкәр.Олар ислән затларыны эллерини уран ерлеринден тапярлар,орган ишгәрлери болса олары тутсалар-да,хайсы ёл билен харыт аляндыкларыны аныкламан,олара дегерли җеза бермән гойберйәрлер,шейлеликде, галың өз зәхерини машгала дурмышының эмерине-дамарына сиңдирйәр. Огулгөзел Чарыярова,мугаллыма,Теҗен р.

-Арада оба баранымда,бир яшулы шейле дийди-"Сөйшен болуп алярлар,дерревем айрылышярлар.Уруш дөврүнде ниче аял машгала әрсиз галды,йөне олардан ярамаз гепгүррүң чыкмады.. ".Мен муңа гатырганҗак болдум,ойланып-ойланып,ахыры шейле нетиҗә гелдим.Дөврүмизиң аял-гызлары уруш дөврүниң зенанларындан гөрелде алсалар говы боларды.Гарягды Оразов,инҗинер, Ашгабат ш-ри.

-Эйсем,аяллар нәме үчүн өйлерини ташлаярлар? элбетде, авторың беллейши ялы,машгаланың ыктысады үпҗүнчилигиниң дереҗеси хем бу меселә ярамаз тәсир эдип билер,йөне эхли себәп диңе шонда хем утанч-хаяда дәл болса герек..Бәхерден районында хер йыл ника тойларының 500-ден говрагы тутыляр,шол машгалаларың 18-20 болса,әр-аялың никасыны бозмагы билен даргаяр-хәзир бу сан юрт боюнча 45-50 гөтериме етди-Онсаң судда никасыны бозмакчы боляньлары диңлесең-биз шейле хем этдик-көпленч гүнә гелинде диесиң гелйәр.Мысал үчүн,район меркезинде яшаян Язбердиевиң аялы адамсының башына агыр иш дүшенде,ол өлүм яссыгында ятырка,ики чагасыны алып,өйүни ташлапдыр.Машгалабашы өлүмден халас эден лукманлара алкыш айдып өйүне геленде,нәхили күлпетли пурсатлары башдан гечирендир өйүдйәрсиңиз?Я-да Ленин адындакы колхозда яшаян Ч-ның аялы 1980-нҗи йылдан бәри яшашып

йөрен адамсыны ташлап гидипдир,ики йыл бәри өйүнде гөрүненок. Суд-да ярашык,барлышык үчүн мөхлет берилипдир, эмма ол сыда гелмәндир,башга бир 46 яшы арка атан аял чагасыны ташлап гидипдир.Муңа нәме дийип-нәме айтжак? Бу затлар догрудан хем әр-аялың бирек-биреге хормат гойшуның песелмеги,эсасан хем аялларың гөвни ёкарылык эдип,гөвүнде Кап дагыны күйсемеклериниң,машгала эглишик-сизлигиң ,хер кимиң өз гепини гөгертжек болмагының,сәхел давада пешеден пил ясамага йыкгын эдилйәнлигиниң нети-жеси болса герек.Өзем,шу никасыны бозянларың көпүсиниң гыммат бахалы эгин–эшигиң давасыны эдип,безенип-беслен-мәге хөвесек адамлар дәлдиги хайран галдыряр, мах-ласы оларың сөзүнде дегерли тутарык хем ёк,олар судда “адамым азар берйәр”,”сөзүмиз алышмаяр”, ”ичйәр, чекйәр”, ”пыланы-лара гезмәге баря”,”машыны билен атам өйүме аз алып гидйәр” диен ялы дүрли-дүмен сөзлери айдярлар.Арак ичйәр,тирек чекйәр дийлен адамлар барланып гөрүленде болса,олар бу дийилйән затлардан бихабар хем болуп чыкайярлар.Ери онсаң нәме?Онсоң ене дүшүндиришлер, төвеллалар,ойланмага мөхлетлер.Догры,машгала бозуланда тирек-кеш, араккеш эркек адамларың машгаласының башы-на дүшен товкулыгының мысаллары хем душ гелйәр.Бейле боланда дөвлет канунлары эсасында ол адамлара дегишли җеза чәрелери,бежериш ишлери белленилйәр ахырын.Адамың аклына айланмагына тәсир эдер ялы чәрелери гөрмек билен машгаланы бозулмакдан саклаҗак болмак ,оны сакламак җемгиетимизиң кануны талапларының биридир.Авторың макаласында сенанларың иш билен үпҗүнчилигиниң пес

болмагы, дурмуш шертлериниң кемтерликлери-мысал үчүн ясла голай ерден иш-бу улы месаелә тәсир этсе-де ,ол эсасы зат дәлдир.Халкымыз гөвни дөвүк ишлемез диййәр,өзүм-ә шу сөзи җайдар гөрйәрин.Бир махалкы ялы өйме-өй айланып „Ише чыкың„дийдирмек нәмә герек?Экленч өзүңе герек,ише чыкыбер,ишләне хемме ерде иш тапыляр,хөкүмет зәхмет ресурсларының долы пейдаланылмаянлыгы үчин бу меселеде дегерли карарлар кабул эдйәр,эйсем олар ише чыкың дийилдиги дәлми?! Бу тутымлы,адамзат дөрәли бәри чөз-дүрмән гелйән улы меселеде гүнәни нәмә сүртҗегиңи билмән чарп ураның хениз аз.Йөне бирҗе зады велин догрудыр дийип хасаплаярын,илки исле аял,исле-де эркек болсун,өзүмизден гүнә гөзләп билсек,өзүмизи гөрсек,көп дүшүнишмезликлериң өңүни алып болса герек.

А.Мухаммедов, җурналист,Бәхерден р-ны.

-Аманмухаммет Непесовың хепделик газетимиз ”Эдебият ве Сунгатың”шу йылың 21-нҗи августында чыкан санында чап эдилен гахарлы хатыны окап элиме галам аланымы дуйман галдым.Кемсидилен ата,бойны бурлуп галан чагалар гөз өңүме гелди.”Эне”диен белент сөзүң үстүне атанак чекип, чагаларыны дөкүп гидйән аяллара адам дийип болмаз,олар йөне бир сандыр.Борчларыны дүшүнмән диңе хукукларыны талап эдйән бейле аяллар бимамладырлар.Яңу-якында областмызың “Зәхмет байдагы ”газетинде бир жур-налистиң Гаррыгала районындан 55 яшлы аялың 9 чагасыны, адамсыны ташлап,гоңшы өе аял боландыгы барада макала-сы чыкыпды.Муңа обамыз болуп хайран галыпдык, ”бетерин-ден сакласын”дийип,якамыза түйкүрипдик.Асыл бу ёканч кесел ялы башга ерлере-де яйран

болса нәтҗек.Йөне башга бир зат бөврүңи диңледйәр.Чагаҗыкларының гөзяшына дөзүп,башга бир өе гирен аялың баран еринде-де,гадымы эртекилерде айдылышы ялы,алтын сачлы чага догруп,ала-яз болуп отурмаҗакдыгына мениң гөзүм етйәр.Бейле аяллар икинҗи өйүни-де йылатмаз.Гүндогар пәхимдарлармызың бири:"Пулуңы йитирдигиң-хич зат йитирдигиң, саглыгыңы йитирдигиң-көп зат йитирдигиң,намысыңы йитирдигиң-әхли зады гутардыгы"дийипдир.Адамлар,шейле тетеллилерден гача дура-вериң!Гүлбиби Гурдова,техники ишгәр. Гызылетрек районы.

-Мен өз еңңеси билен харам кейпе баш гошан йүвүрҗини язгарярын.Бәш чаганы ташлап гиден аяла болса җеза берилмегини ислейәрин.Бейле писинт адамлар җемгиете-де,машгала-да вепа бермезлер.Чары Сапаргелдиев, студент Ашгабат шәхери.

-Мен шол макаланың ашагында"Редаксиядан"дийлен язгыны оканымдан соң,шу сетирлери язмага отурдым. Редаксия шейле диййәр:"Эйсем меслик өз-өзүнден йүзе чыкярмы?Онуң ахлак хем мадды көклери ниреде?Белки аялларың обадан гитмеклерине хоҗалыкларда ишиң гуралышы,сосиал медени чәрелериң ярамазлыгы себәп боляндыр. Белки вагтында уш билен үпҗүн эдилип халларындан хабар алнып дурулса аяллар бейле ярамаз ише баш гошмаздылар?". Элбетде,бу сораг хөкмүнде язылыпдыр,җогап хөк-мүнде "Ёк,бу затлардан дәл"дийип,ачык айтса болар.Шол азан аяллар обадан масгара болуп гиденлеринде-де,көпленч ене бир обада месген тутярлар.Олары гызыкландырян зат медени хызматлар билен рухы ислеглерини канахатландырмак дәл-

де, азгынчылыклы ёл билен өз ислеглерини канахатландыр-макдыр.Бир чүйрүк алма бир бедре абат алманың ичине дүшсе,әхли алмаларың чалт чүйремегине себәп болянлыгыны белли ахырын.Шол чүйрүк алманы зыңмак герек. Дурмушы-мыза чүйрүк алма ялы тегмил болуп дуран азгынлыга гаршы берк гөрешмәге вагт етен болса герек.Оба еринде азгын-чылык эдилсе ,билинмән галанок,йөне шол азгынлара "йүзүң үстүнде бурның бар"дийип билйән гурама ёлбашчылары ёк. Макаланың гозган меселеси боюнча нәче язсаң язып отурмалы, гысгача айданымызда ,азгын аяллара,эркеклере хем–гаршы берк гөреш алып бармалы.Оба ерлеринде олары орта чыкарып паш этмели,йүзлерине масдгарачылык гара-сыны чекмели.Шу гүнки гызлар эртирки энелер боланлыгы үчүн энтек мекдеп партасындака олары дөвребап адамлар эдип етишдирмек үчүн аладанмалы,оба мекдебинде окап йөркә,кәбир гызлар килчиклиги билен сайланып уграяр.Хер бир тохум гөгерйәр,гүллейәр,хасыл берйәр. Азгынчылыгам эдил шейле-килчиклик,утанч-хаясызлык,бивепалык,ахырым азгынчылык.Бу барада белки мугаллымлар хем чыкыш эдерлер.Ахыр нетиҗеде азгынлыгың йүзе чыкмагына ишсиз-лигем,медени чәрелериң говшаклыгам,меслигем себәп дәл-де,яшлара мекдеп партасындака говшак тербие берилйән-диги,ата-энелериңен олары башына гойберйәндиги себәп боляр диесим гелйәр.

Чары Гурбансәхедов,механизатор,Сакар-чәге р-ны.

-Гызларың тербиеси,оларда зәхмеде болан сөйгүниң кемала гелмегинде эне-атасы билен деӊ дереҗеде мекдеп хем җогапкәр.Эгер-де окувчы гызлар яшлыкдан башлап кешдечи-лик, халычылык ялы окувлара гатнан болсалар,непис

сунгатың инче сырларыны эле алан болсалар,онда олар өзбашдак машгала боланларында хем бош вагтларыны шолар ялы ише саеп эдердилер,машгала гәмичини дең дере-җеде дартышардылар,ярамаз ишлере баш гошмаздылар.Бу ерде бар гүнәни азгын аялларың үстүне йүклесегем,эркеклер хем дең гүнәкәр.Шол йүвүрҗилер нәхили ынсап билен өз якынының гүнүни бозмага милт эдип билдилер-кә?Бейик Магтымгулының "Сакласын алла пенахында яман гөзден сени" дийип,ынсапсыз гөзлерден аяп гелен затларына шейле вагшыяна чемелешйән эркеклере-де хич ким эркек дийип билмез.Дүрсолтан Хандурдыева,Гызыларбат шәхер,5-нҗи орта мекдебиң мугаллымы.

-Макалада ады агзалан обаның арчыны нереде гезип йөркә?Нәме үчүн этраб ёлбашчылары болан ваканың анык чөзгүдини тапмандырлар?"Бал тутан бармагыны ялар" дийлен накыла эеренлериң көпүси-аммар мүдүрлери,контор ишгәрлери,кассирлер эркек адамлар.Нәме үчүн аяллары шейле ише чекип боланок,көп обаларда контор ишгәрлери өзли-өзи болуп ишләп,башга адамлары кемсидип йөрлер?Эйсем,шу яланмы?Бу затлары нәме этмели? Дүйби тейкары билен ёк этмели! Бу ерде аяллар барада нәме айтса болар?Олары догры ёла салмага вагт етди.Мениң пикиримче обадакы аяллар геңеши,оба арчыны,җемгиерчилик гурамалары бу затлара серетмелидир.Ерли гурамалар аялларың иш,дурмуш шертлери барада алада эден болсалар,олар әрлерини, чагаларыны ташлап,бет ишлере баш гошмаздыларАяллар бизиң гуванҗымыз,янёлдашына,чагасына вепалы болуп,пәк зәхмет билен ишләп,яшап йөренлер кән ахырын,гой,шолардан

авторың макаласындакы аяллар гөрелде алсын! Аннамерет Пиргулыев,Гөкдепе р-ны.

- М...ве Б-ның аялларының өйлерини хем чагаларыны ташлап гидендиклерини оканыңда”Бейле аяллар ниреден дөрейәркә? ”дийип пикир эдйәрсиң.Төверегиңе гөз айласаң делил кән,ине бир мысал,биз хер гүн ёлагчы,ирден ише гидйәрис, өйлән өе гайдярыс,автобусларың ичи урулып дыкылан ялы, шоларың көпүси голтуклары букҗалы,беземен гелин-гызлар, олар я-ха тоя барярдырлар я-да шәхериң дуканларыны элек-сокы эдип,делҗе харыт гөзлейәндирлер,тапян харытларыны җыгыллыкда ики эссе бахасындан сатяндырлар,мен-ә шолар ялылара “мугтхорлар”диесим гелйәр. Ашгабадың төверегиндәки обалара гөз айлалың.Ничеме гыз ише гатнашанок.Олар эне-аталарының тайяр чөрегини иййәрлер,ислән гыммат бахалы эшиклери алып бер диййәрлер,алып бермеселер болса улы дава,гох!Хәли-шинди метбугатда өз җанына каст эдйән гызлар барада язярлар,Мунұң себәби аңсат экленмәге, дурмушдакы әхли задың аңсатҗа чөзүлмегине эндик этмек. Гызлар “оны алып бер,муны алып бер”дийип,өвренен хәсиетлерини башга бир өе гелин болуп дүшенсоң хем довам этдирҗек болярлар.Байлыга,аңсат экленҗе ковалашярлар, шонуң үчүн хем кәбир аяллар газанҗы аз адамларыны ташлаярлар.Макалада гелин-гызлара иш берилмәйәнлиги барада хем язылыпдыр,шейле зат әхли ерде-де бар.Кәбир ёлбашчылар диңе оба ерлерини дәл,эйсем шәхер эдараларында-да’Бизе гелин-гызлар герек дәл,ише алҗак дәл’диен сөзлери гайталамагы говы гөрйәрлер.Шейле ёлбашчысумаклардан хем дынмага вагт етдими-кә диййәрин. Гунча Хоҗагелдиева, Ашгабат р-ны.

-А.Непесов аял-гызлар барада өрән догры айдыпдыр. Аял-гызлар хем эдил эркеклер ялы догры дурып,герек еринде танкыт этмели,эмма кәбирлери диңе шолары өвүп арша чыкарып гидип отырлар,хәзир бизиң бирентек аял-гызларымызда утанч-хая ёк, сөйги ёк,бар билен-битенлери пул, алтын, машын...шол хем сөйгүлери. Гелди Ныязов,Теҗен р-ны.

-Мен шәхер судында улы секретар болуп ишлейәрин хем-де университетиң хукук бөлүминде окаярын.Шу вагта ченли,ягны,шу йылың алты айының довамында бизе никаларыны бозмак үчүн йүз тутан эркек адамларың хеммесиниң гүни хем эдил макалада ады агзалан адамларың ягдайлары ялы.Бу затлара мен хем меслик дийип дүшүнйәрин.Меслиги илки кимлер эдип башлаяр?Эсасан эдара ёлбашчылары.Я-да башга бир ягдай-хайсы дукана бар,диңе эркек адамлар гайшарып ишләп отурандыр,эмма аяллар гурулшыкда зәхмет чекйәндир.Эгер хемме эркек адамлары сөвда эдарасындан айрып,аяллары гойсаң гелишмезми? Узук Байрамгел-диева,Гызыларбат шәхери.

-Макалада гозлалян меселелер барада айдыланда ,онда ховсала дүшере эсас бар.Ери геленде онуң бир тараплайын язылапдыгыны хем айдасымыз гелйәр.Эгер автор алада эден болса ,геңешлигиң көмеги билен машгаласыны терк эден аялларың өз пикирини хем билип билерди,бу болса макаланың хас тәсирли болма-гына ярдам эдерди ве машгала бозулмаларың себәбини хас аныклашдырмага көмек боларды. Дургунлык йылларында шейле ягдайларың көпелендигини биз билйәрис.Аз ишләп көп пул топламагы башарян адамлар шол дөврүң ичинде көңле гелдиклерини

этдилер.Шейле ярамаз эндикли адамларың җемгиете етирен улы зыян-ларының бири хем гелин-гызлары аздырмагыдыр,чүнки"Пис писи тапар,сув песи"дийлиши ялы,җүбүси пуллыҗа адам-ларың "гечисиниң яйрамагына" ёлбашчылар голдав берйәр-лер.Шейле ярамазчылыгың йүзе чыкмагына орта мекдеп-лериң,ёкары окув җайларының мугаллымларының,оба, шәхерче Геңешлигиниң ёлбашчыларының хем гүнәкәр-диклерини айтмак герек.Себәби,өзи эрнине чилим гысдырып дуран мугаллымың окувчына"Чилим зыянлыдыр",я-да гым-мат бахалы көйнек гейип,алтын шай-сеплери дакынып мекдебе гелйән мугаллыманың"Гызлар,байлыга ковалаш-маң!","Алтын-күмүше гызыкмаң!" дийип,ынандырып билмей-ши ялы оба ёлбашчылары хем бу угурда анык иш гечирмән, шейле ярамазлыгың өңүни алып билмезлер.Ерли гурамалар тарапындан"Бир машгалада 50 йыл,30,40 йыл"агзыбир яшан әр-аялларың хорматына душышыклар гечирилсе,оларың дурмышың аҗысыны-сүйҗүсини деӊ чекишишлери барада гүррүңлери диңленилсе,машгала бозмага,оба чәгинде шол машгалада йүзе чыкан вака гүррүң берлип,онуң йүзе чыкма-гына кимиң гүнәкәрдиги хакда оба адамларының пикири диңленилсе оңат нетиҗе берерди.Бу угурда җемгиетчилик ерлеринде ишлейән адамларың өзүни алып баршына гөзег-чилиги хас гүйчлендирмек билен өңе гидишлиги газанып болар.Бизиң оваррамчылыгымыз, бипервайлыгымыз, гелең-сизлигимиз җемгиетде ярамаз эндиклериң дөремегине алып баряр.Омардурды Хапбыев,Мары шәхери.

-Бар,еңңеси азгын экевни-дә.Онуң яңы йигрими яша етен,муртыны палта кесмез йүвүрҗисине нәме диерсиң.

Гайта, агасының ожагының бүтевүлилигини ,онуң ар-намысыны горамагың деререгине,өзүнден 15-20 яш улы еңңеси билен гош бирикдирмеси нәмекә?Шейле ягдай иррәк вагтда бизиң этрабда хем болупды, ягны,М.атлы гелин бирнәче йыл яшашандан соң хич бир себәпсиз ёлдашыны ташлап,өз йүвүрҗиси билен гачды,йөне,М.соңкы "сөйгүлиси" билен хем узак яшашман,ондан дашары башга адамлар билен арагатнашык саклапдыр,нетиҗеде соңкы ёлдашы гелйән адамлар билен уршуп,түрмә дүшүпдир...Д.Абдыкалыева,Газанҗык

-Хатлардан хабар алып...Эдебият ве Сунгат,13-ноябр, 1987нҗи йыл.х

"Себәп диңе ытанч-хаядамы?" атлы макала хакында. Гадырлы окыҗылар!1987-нҗи йылың 21-нҗи августында бизиң газети-мизде Аманмухаммет Непесовың "Себәп диңе утанч-хаядамы?" диен гахарлы хаты чап эдилипди.Ахлак хем ыктысады меселелери гозгаян бу хат окыҗыларың арасында өрән гиң сесленмәниң дөремегине себәп болды.Редаксия гелйән сесленмелериң хениз хем ызы кесиленок.Биз оларың телимсини гысгалдылан гөрнүшде окыҗыларың дыкгатына хөдүрледик. элбетде, хатларың хеммесини чап этмек мүмкүн дәл.Оларың аглабасында өңки айдылан пикирлер гайталаняр. Ашгабатдан Гурбан Реҗебовың, Векилбазардан Мерет Реҗе-бовың,Мургапдан Оразгелди Керегулыевиң,Чаршаңңыдан Җумагүл Хамдамованың, Керкиден Гандым Ёлбарсовың, Сакарчәгеден Сейдулла Чарыевиң, Алмаатадан-Газакстан-А.Бекмурадовың, Ленин районындан Оразмухаммет Акыевиң, Ашгабат шәхеринден Теҗен Тәчмырадовың,Фарапдан Роза эшимбаеваның,Калинин районындан Хыдырбай Гурбановың, Достлукдан Огулдурды

Рахымованың,Теҗенден Гурбангөзел Ашырованың,Бехерденден Алламырат Ысмаиловың,, Ашгабатдан Ата Аллабердиевиң,Байрамалыдан Мухамметмырат Гурбановың,Красноводскиден Хоҗагылыйч Назаровың, Гәвүрсден Берди Кулыевиң,Түркменгаладан Җумалы Нурбердиевиң,Гушгудан Дүрлигөзел Бердиеваның ве бейлекилериң,җеми элләголай чап эдилмедик сесленмеде, гахарлы хатда язгарылян ногсанлыклар билен дүйбүнден ылалашып болунмаҗакдыгы хакында гөс-гөни айдыляр,машгала оҗагының мукаддеслигини сакламаян, бизиң җемгиетимизиң ахлак дүзгүнлерини әсгермейән адамларың гаршысына барлышыксыз гөреш үнделйәр.

Окыҗыларымыз "Эдебият вр Сунгат"газетиниң шол гахарлы хаты чап этмек билен догры иш эдендигини бирагыздан тассыклаярлар.Хатда гозгалян меселәниң дервайыслыгы үйүтгедип гурмак дөврүнде хас чылшырымлы хас чынлакай ягдая ээ болды.Дургунлык йылларының зыянлы аламатлары зерарлы хас гөзилгинч хала етен меселелере хер тараплы баха берилмесе,эртирки гүн батлы гадам билен илери гитмек бизе кын дүшер..

Гынансак-да Аманмухаммет Непесовың гахарлы хатында айдылян фактлара хер тараплы серэдилип, төвереклейин пикир өврүлйән ойланмалар редаксия говушмады. Языҗылар,сунгат ишгәрлери, алымлар,җемгиетчилик,Геңеш ишинде ишлейәнлер бипервайлык гөркездилер.Окыҗы көпчүлигини толгундырян мөхүм меселә оларың первайсызлыгы бизиң бөврүмизи диңлемегимизе себәп боляр.Биз соңкы йылларда дөрән аматсыз ыктысады ягдай билен баглылыкда ахлак меселесине баха берйән чуңңур хатлара

гарашыпдык.Себәби Непесовың хатында ыктысады хем ах-лак меселелериниң деӊ дережеде агзалмагы йөне ерден дәлди.Бизи биынжалык эдйән ахлак"кеселлериниң" дөрейиш чешмеси дурмушымыздакы ыктысады нәсазлыклардан гөз-баш алярды.Шол гөзбашлара өкделик билен окыжыларымызың үнсл чекилер өйдүпдик.Редаксия сесленме ёллан окыжылардан өрән хошал.Оларың хатларыны окап,гахарлы хатдакы язгарылян аялларың диӊе бир макалада ады агзалан оба-да дәл-де,бейлеки ерлерде-де бардыгына гүвә гечсе боляр. Респуб-ликаның мөчберине хәсиетли меселе барада чындан алада эдилмегине бирэййәм вагт болды. Голайда редалсияның векили агзалян оба-да болып,обаның ёлбашчылары билен гүррүӊ этди.Ил-гүнүӊ абрайына далаш эдмейән шейле ярамаз фактларың өз обаларындан чыкмагы ,гахарлы гүррүӊде гепбашы болмаклары олара жуда ёкуш дегирпдир.Догруданам бу оба районда өӊде барян хожалыгың бири,олар бу йыл хем 39-нжы октябрда дөвлете пагта сатмак планыны берждай этдилер.Зәхмет үстүнлигини газанмакда айратынам аял-гызлар ишеӊӊирлик гөркезип-дирлер.Экин мейданларын-да жепа чекян аялларың машгала-дакы хөзүри хем зәхметлери ялы якымлы,нетижели.Гахарлы хатда язгарылян аялларың машгалада, колхоз ишине-де вепасы ёк.Оларың кәбири оба гурамаларының берк талап этмеклери нетижесинде,чагалара ярамаз гөрелде гөркезмез ялы олардан четлешдирилипдир,бет ёла баш гошан адам-ларың гаршысына берк кануның кабул эдилмегини,олары ёла салмакда район ёлбашчыларының айгытлы көмек бермеклери соралыпдыр. Ярамаз гылыклы ,желепчилик ялы айылганч пишә баш уран аялара гаршы энтек бизиӊ

канунымызда җеза чәреси ёк,эмма җемгиетчилик шонуң болмагыны ислейәр.Шол ислег окыҗыларымызың сеслен-мелеринде хас әшгәр дуюлды.Йөне ахлак меселесинде диңе кануның гүйҗүне даянмак җуда бәрден гайтмак боляр.Халкың ахлак тайдан сагдынлыгы бизиң яш несли тербиелейшимизе баглы.Ярамаз гылыклы аяллар бу гүн асмандан гачан адамлар дәл.Олар бизиң говы гөрелдәмизи гөрмән,хакыкы тербийәмизи алман өсен дүйнки чагалар.Бу гүн олары ёк этмели дийип гыгырмак аңсат.Эгер биз җемгиетиң сагдынлыгыны чындан ислейән болсак,шол ярамаз кәре баш уран адамлара тәсир эден ягдайлар барада ымыклы ойланмалыдырыс.Аманмухаммет Непесовың гахарлы хатының төверегинде болан гүррүң бизи белли бир дережеде ойланмага меҗбур эдендир,илиң ат-абрайыны песе дүшүрйән пес гылыклара,бет ишлере йигрен-җимизи артдырандыр.Йигренҗиң артмагы бет ишлериң гаршысына эртирки гөрешиң хас нетиҗели болҗакдыгыны аңладяр.

“Эдебият ве Сунгат” газетиниң редаксиясы...

-Гахарлы хатың авторындан ики агыз гошмача-Көп йыллап шәхер этеклериндәки обаларың бириниң арчыны болан аял доганым бу макала барада-Доганҗыгым,макалаң аз вагтлыгам болса бимахал чак ыгышып йөрен гыз-гелинлериң топугына какды,йөне аз вагтлык...Инди өйҗүкли телефон дийип бир бела чыкды,Худай сакласын!...-дийип, башыны яйкады...

Бу макала барада диңе бир газеде дәл,мениң өй адресиме хем йүзлеррче хат гелип говушды,оларың көпүсиниң мазмуны якарда агзалян хатлара меңзеш,шол себәплем ола-

ры бу макала гошмакдан сакландым,йөне,гошгы билен язылан бир окыжының хатындан кәбир бөлеклери гетирмеги макул гөрдүм.

Өйи ташлап,бүкдүң билим,
Бошатдың сен долы дулым,
Нәлет айдар улы илим,
Илим урар Ләле сени.
Догурдың,ташладың чагаңы,
Гулагңа илмеди агланы,
Әсгермән доган-аганы,
Чага урар Ләле сени...

Чарыгулы аганың аглап язан бу сетирлериниң нәме хакда барянлыгы сизе дүшнүклидир, гадырлы окыжылар...

-Хекаялар йыгындымы окан теженли шахыр Төре Чарының язан хаты.Хат гылгалдылып алынды.

Аманмухаммет,мен китабыңызы окап йүрегимде галан тәсирлери айтман отурып билжек дәл.Мениң бир хәсиетим бар,бу хәсиет чагалыгымдан галыпдыр.Мен хич кими йүзүне өвүп билемок,ондан эл чекип билмән гелйән, хәзирем мен сизиң йүзүңизе өвгүли сөзлери айтмак ниетим ёк.Йөне,сизиң бу чаклаңжа,пенжегиң жүбүсине сыгян китапчаңызы окан адам,дурмуш салланчагында үврелип,шол вакаларың ичине гиренини өзи хем дуймаса герек. Хекаяларыңы окасамам, публисистикаңы окасамам гаты көп зада гөз етирйәрсиң. Баласыны овгана уградан энәниң болшы гөз өңүңде жанла-наныны дуйман галярсың я-да хекаяларыңы,айратын хем "Халасгәри"окап отыркаң гөзүң овасы долярда, гутармазлыгыны диләниңи дуйман

галярсың.Мениң сизе этҗек арзувым,галамың йити болсун,китапларың хөврүниң көп болмагыны,ил-халкың ынҗан еринде шол ерде пейда болмагыңы,оларың гүлен еринде гүлкә гошулмагыңызы чын йүрекден арзув эдйәрин.Шу китабың ады билен багланы-шыклы бир гошгы яздым.Шоны хем сизе иберйәрин.

Утанч хая ниреде?
Намысы сепеләп ериң үстүне,
Ар аякда галды,көпүң кастына.
Ниче хыянатлык эдип достуна,
Кервенин пул билен чеке барадыр.
Шейтаның элинден алдылар кәрин,
Ничелер ал салып алдаяр әрин.
Өзге җахылллары тутунып ярын,
Байлыга намысын дөке барадыр
Догры сөзләп дост боланлар даш галды,
Бинамыслар ил аркадан хош болды.
Гыз уясын сатан көне иш болды,
Меслер дессурымыз йыка барадыр.
Ханы утанч-хая,ханы намыс-ар,
Илимде көпелди,ишсиз-у-бикәр.
Ахмырлы дем аляр,үмбилмез Дияр,
Гөге гарап яшын дөке барадыр.

Сөзүмиң соңунда,адама илкинҗи бир зерур зат,берк җан саглык,ишиңизде элмыдама үстүнлик,гиҗелер ятман язян хер бир сөзүңизиң сәхер дамҗалары ялы арасса,рухыңызың Көпетдагың иң бейик герши ялы белент болмагыныарзув

эдйәрин.Сизи чуң йүрекден хорматламак билен Төре Чары оглы.

- Ханховза ээ герек! эгри отурып,догры сөзлешсек... Эдебият ве Сунгат,13-нҗи феврал,1988-нҗки йыл.

Ханховуз массивиниң ер сув гурлушыгында ишлейән ики трестиң ерине етирйән ишлериниң пулуны төлейән дирексия бар,эмма ишлери кабул эдип алар ялы ээ ёк.Оны хәзирликче дирексияның өзи кабул эдип аляр.Ягдай шейле болансоң, гурулян десгаларың хил дережеси оверликли дәл.Муңа гурлушык десгаларына гетирилйән өнүмлериң хил тарапы-ның ярамазлыгы,өнүмлериң комплект гөрнүшинде амала ашырылмазлыгы,ишлериң гечирилҗек ерлериниң максат-нама эсасында тайяр эдилмезлиги хем зыян берйәр.Ине, середип гөрүң:Бүзмейинде өндүрилйән демир-бетон өнүмлери илки Гәвүрсдәки,соң Җоҗуклы стансиясындакы база, стансиядан болса гурлушык десгаларына дашаляр. Нети-җеде, өнүмлер үч-дөрт гезек йүкленип-дүшүрүленсоң,онуң хили заяланяр.Ене-де,бир важып меселе бар.Дегишли гурама-лар өз җогапкәрчилигини дуюп, якындан алада этселер, гурлушык материалларының өнүмчилиге комплекс иберилме-гини хем газанса боларды.Ине, Сакарчәге районының Полта-раский адындакы колхозының меркези болегинден гечйән гөтерме бетон ябының ичине гойлан плиталарың сепле-ринден яндакдыр, сыркын, гамыш ялы хашал отлар гөгери-шип отыр.Ябың гырасыны чөп басансоң,алакалар мүнзешип, бетон ябы гумдан долдуряр лар.Гуланлыдан Җоҗукла гидйән ёлуң угрундакы бетон ябың ягдайы-да шейле.Иш тасламада гөркезилши боюнча гечирилсе, бейле ягдай болмалы

дәл.Себәби, бетон плиталар гоюлмазындан өң ябың ичи текизленип,ызгар гечирмейән плиёнкалар билен өртүлмели. Плиёнканың үстүнден болса,бетон плиталары гоюлмалы. Плиталарың сеплери говы арасcланып ,ёкары хилли бетон-ланмалы. Плиёнкалар гоюлмаса, плиталарың сеплери берк бетонланмаса,сув өңкүси ялы ере сиңип, ене-де ериң зейиниң артмагына гетирйәр.Онсоң "Бейле көп серишде чыкарылып гурулян бетон япларың нәмә гереги бар-ка?"диен ерликли сораг гелип чыкяр. Адамларың өз ерине етирйән ишкерине пархсыз гарамаклары етҗек дережесине етди.Ёгсам, яңкы бетон яплар гурлуп йөркә,иши кабул эдип алянлар ,олары барлаянлар нирә серетдилеркә?Шейле адамлардан хасабат сорамага вагт етди.Арада таншым,бир прораб оглан"Шейле херекетлери этмеҗек болсаңам боланок,плита болса плиёнка ёк,плиёнка болса плита ёк.Айыңам аягы,планы болса долмалы диййәрлер.Онсоң плиталарың плиёнкасыз гоюлян махаллары-да боляр"дийип зейренди.Шол ярамаз эндик дәлми бизи көп ягдайлара,хатда җенаятчылыклы ёллара итерйән? Ёк, херки задың етерини-етмезини айтмалы дөвүр гелди.Ине, мысал үчин,гечен йыл "сув,аз болды,говачамыз сувсуз гурады" диен башлыга,бригадире габат гелмерсин.Сува эечилик гөзи билен гаралып,тыгшытлы тутулан болса,Ханховуз ялы әгирт улы массив бейле ярамаз дережә етмели дәл.Сувы шунданам берк тыгшытламалы,экилйән ере гөрә,када боюн-ча олчәп бермели йөне онуң үчин ерлериң текизлениш ишлерини хас-да ёкары хилли ве чалтландырылан ягдая гечирмели. Себәби ер текиз болмаса,сувуң уланыш мукдары-ның артяндыгы, ерасты сувларың дережесиниң болса, ёкары

галяндыгы көплере мәлимдир.Ери ер эдйәнем адам, сандан чыкарянам адам.Ере хакыкы эе герек,ол болса Ханховузда ёк.

Шу ерлерде экин экйән колхозларың адамлары,бу ерлери вагтлайын уланяндыкларыны билип,ерден нәхили хем болса диңе алмак барада пикирленйәрлер.Белки, тәзе дөредилйән совхозларың адамлары ериң хакыкы эелери болядыда...Йөне, шол совхозлара ниетленип гурулян җайларда адамларың яшамаклары үчин эсасы зерур затлар:сув,газ,хапа сувлары алып гидиҗи лагымлар, меркезлешдирилен йыладыш системасы ёк.Гуланлы, Җожуклы ялы пасёлок-ларда хем ягдай шейле.Ёгсам, әхли совхозлар әгирт улы газ ятагының үстүнде, сув ховданының яканында ерлешйәрлер. Меркез хасап эдилйән Ханховуз пасёлогының өзүнде хем газ гечириҗи, хапа сувлары алып гидиҗи улгам ёк.Йыладыш системасы гечирилен,эмма йыладыш десгасының иши говы ёла гоюл-мансоң, онуң йылылыгы зордан якындакы мекдебе, ”Ханхо-вызгурлушык” трестине ве дирексияның административ җайларына етйәр. Онсоң,шәхерчәниң яшайҗылары электрик тогуны харчлап оңңут эдйәрлер.-“Ханховузгурлушык”тресли “җайлары йылылык билен үпҗүн эдип билмейәнлиги үчин, электрик тогуны бизе мугт берйәр,бизем нәме, тапан зады-мызы тога сокуп.җайы йыладяс,шейдибем, гышы геечирйәс”-дийип,яшайҗылар зейренйәрлер.Хава,бу ерде тогуң чыкдай-җысыны хасаплаян ёк.Тәзе совхозлар гурланда,халкың ислеги гөз өңүнде тутулуп,ойланышыклы иш алнып барылмалыдыр. Мысал үчин,Гарагум районының”Гарагум каналы”,”СССР-иң 50 йыллыгы, ”Москва”совхозларында мундан 20 йыл озалкы гурлан көп гатлы җайларда яшамага ислег билдирйәнлер

хәзирем тапылып дуранок. Демир бетон плиталарындан гат-гат салнан җайлар яшамага ярамсыз.Район меркези хасап эдилйән Гуланлыдакы җайларам гат-гат гурулмага баш-лады..Дайханыңкы топрак билен,оңа меллек герек,мал-гара саклар ялы ер герек.Шонуң үчинем Ханховуз массивинде тәзе дөрэдилҗек совхозларда көп гатлы җайлары гурмак мейлинден дашда дурулса кем болмазды.Ханховуз массивинде кадрлар меселесини чөзмек зерурлыгы биринҗи орунда дуряр. Бу ерде булдозерчилер,экскаваторчылар, автокран-чылар етмезчилик эдйәр.Ягдай шейле довам этсе,ене үч-дөрт йылдан әхли гурлушык гурамаларында бар болан механизм-лери бир хатара дүзүп гоймалы боляр.Себәби хәзирки ишләп йөрен механизаторларың көпүси шондан соң пенсия чыкярлар. Эгер-де биз ёкары хүнәрли кадрларың етерлик дережеде болмагыны газанмакчы болсак, онда өңи билен, яшлара хүнәр өвредйән уссат механизаторларың эрк-ислеглерини канагатландырмалыдырыс.Мары шәхеринде ер-лешйән училишшелери тамамлаян механизаторларың билим дережесиниң дийсең песлигини гизләп отурмагың гереги ёк.Оларың көпүси иң бир йөнекей зады-механизмлери хереке-те гетирмегем билмейәрлер.Механизаторлары тайярлаян профессионал-техники училишшәни Ханховуз массивиниң меркезинде-Гуланлыда ачса боларды.Окува гирмәге хөвес билдирйән яшлар билен окувы гутарансоң,азындан 2 йыл ялы мөхлетлейин шертнама баглашмалы.Окувы гутарып ише гелен яшларың ислеглерини өвренмели.Олары җай билен үпҗүн этмели. Китапхана дурмуш хызматы нокатларыны ачмалы,клуб эдараларының гиң сетини дөретмели.Хава, адамлар барада чынлакай алада герек.Шу ерлердәки колхоз-

совхозлар өз ичлеринде ларёклар ачып,ондүрйән гөк-бакҗа өнүмлерини халка сатса, гөр,нәхили говы болҗак.Онда адамлар шол затлары алмак үчин узак ере-Мары шәхерине гидип,гымматлы вагтыны йитирип,ишден галып йөрмезди. Гараз, чөзмели меселелер кән,йөне олар билен гызыкланян адам ёк,хас догрусы Ханховузда ээ ёк.Областың массивде пагта экйән хоҗалыклары бу ерде диңе өз аладаларыны эдйәрлер.Ёкарда ады агзалан чәрелери гечирмек үчүн хөкманы суратда Ханховуз массивини өзбашдак район этмели. Гой,бу 80 мүң гектары тутян,областың дөртден бир бөлек пагтасыны ,10 мүң тоннадан говрак пагтасыны берйән массивде бир ээ болсун!Ёгсам, бу ээсизлик көп проблемаларың чөзүлмегине бөвет боляр.Мысал үчүн мундан 10 йыл озал" Шатлыкгазгурлышык" трести узынлыгы 53,5 километр болан бахасы 1677 мүң манатлык Гуланлы-Сакачәге сув турбасыны чекмеклиге гиришипди,гурлушыкчылар өз ишлерини этдилер, йөне, оны кабул эдип алмага, соңкы ягдайына серетмәге ээ болманлыгы үчүн, десга табшырылман гелйәр, харч эдилен миллионларча хараҗатдан нетиҗе чыкмады,он йылдан говрак ериң астында ишледилмән ятан турбалар чүйрәп галды.1980-1985-нҗи йылларда Ханховузда 42000м 2җай гурулан болса инди диңе бир 1988-нҗи йылда 43000м2 җай гурмалы,бу меселәни гыссаглы чөзмек үчүн массивде улы панелли газ-бетон заводының болмагы дервайыс. Шейле заводы гурмак гөз өңүне тутылан хем болса, шу гүне ченли таслама ресминамасы ёк.Таслама ниститутлары-"Түркменгипроводхоз" ве "Гарагумгипроводхоз" –бу мөхүм иши бирек-биреге салып дурлар.Бу затларың шейле болмагының дүйп себәби хем, иши талап эдип дуран хакыкы эйәниң

*ёклугыдыр.Область агросенагат бирлешигиниң гурулшык иш-
лери боюнча бөлүм мүдүри Байсәхет Җумаев бизиң Ханховуза
ээ герекдиги барадакы пикиримиз билен ылалашяр.*

-Ханховуз массивиниң башга ерлере гаранда өрән улы үнс бермели өз айратынлыгы бар,олам 17 метр белент-ликдәки сув ховданының улы массивиң үстүне абаныпдурмагыдыр.Ховданда сакланян бир миллиард кубаметре якын сувуң өзи бар аграмы билен ашак басып,онсузам аякда ерлешйән 80 мүң гектар мейданы ерасты сувуна гарк эдип баряр.Бу ягдай гачып барян атың гуйругындан тутҗак болушымыз ялы боляр,йөне биз ол атың гуйругындан дәл-де,ялындан тутмалы,бойнундан гуҗакламалы ахырын.Онуң үчин нәме этмели?Улы ховданың астындан сызып чыкян сувлары алып гидер ялы япык дренаж-коллекторларыны гурмалы.Аслында, бу өрән әхмиетли гурлушык ишлери сув ховзуның хениз дүйби тутылманка я-да тутылян дөврүнде ерине етирилмели экени,эмма ады ёкарда агзалан таслама институтларының гүнәси билен –оны башгача нәме дийип дүшүндирип болар-шол гурлушык ишлерини таслама гошмак ёлберилмесиз дережеде “ятдан чыкарылыпдыр”.Нетиҗе-сини болса билйәрсиңиз! 100 мүң гектардан говрак мейдан хатардан чыкды,хас догрусы эрбет шорлады.Бу затлара инди ким җогап берсин?Буларың бары эдераларың өз араларын-дакы башдансовмалыгы дәлми? Онданам башга, ховзуң төве-регинден Теҗене,Ашгабада гидйән улы сув каналларының угры боюнча угурдаш гурулмалы зейкешлериниң тасламасы хем багышлап болмаҗак дережеде “ятдан” чыкарылыпдыр. Бу ишлер хәзирем ерине етирленок.Бу кемчиликлери назара алып, шол ики таслама

инициститутлары бирлешдирилсе, мундан бейләк шейле ялңышлыкларың болмазлыгына ярдам эдерди,дөвлетиң көп серишдеси тыгшытланарды..Ене-де бир зады беллемели.Ханховуз массивинде "Башгарагумгурулшы-гың" гурамалары тәзе дренаж-зейкеш газмак ишлерини алып барярлар,көне зейкешлери арассаламак ишлерини болса Мелиорасия ве сув хожалыгы министрлигиниң гурамаларына дегишли.Ине,шу ики гурамаларың арасында хем арагат-нашык ёк,илки өңден бар болан зейкешлер арассаланмаса, тәзе газылжакларың пейдасы ёк,гепиң келтеси бу ерде ики адараның ишиниң галташянлыгы себәпли бөкденчлик дөре-йәр. Шонуң үчүнем массивде ер ишлерини ерине етирйән әхли бөлүмлер бирлешдирилсе талаба лайык болар,гаты көп серишде тыгшытласа болжак-дийип,Б.Жумаев жаныкяр. Элбетде, ол мамла.Ёкарда айдыланлары гөз өңүне тута-ныңда, Ханховузда ерлериң мелиорасия ягдайыны говулан-дырмагың дийсең дервайыслыгына гарамаздан "Ханховузсув-гурулшык"тресте коллектор-дренаж газмак ишлериниң йыллык планыны бары-ёгы 50 гөтерим ерине етирипдир. Ягдай шейле болансоң гөвнүңе болмадса трестиң ишгәрлери ТССР Министрлер Советиниң Ханховуз массивиниң ягдайыны говуландырмак барадакы карарындан бихабар ялы дуюляр. Ханховузың улы гелжегине середип пикир айлаңда Жожуклы демир ёл дуралгасындан Гуланла ченли 30-35 километр аралыга демир ёл чекиләенде хем болман дуржак дәл ахырын,соң шол ёл Гуланлыдан ончаклы дашда болмадык Сарагт районына,онданам аңры элтиләенде хем болжак. Шейле эдилсе Сарагтың ыктысады ве медени дурмушының

хас өңе илерлемегине ярдам берерди..Хавва, Ханховузда чөзүлмели меселелер энтегем кән,эсасанам адамлар барада алада этмек үчүн тәзече ишлемегиң гереклигине дүшүнмели. Ёгсам хожалыкларың арасында автобус гатнавуны ёла гоймак өрән важып меселелериң бири дәлми?Ол нәче чалт чөзүлсе шонча-да адамлары массиве гөчүрип элтмек ялы улы проблеманың чөзгүди аңсатлашар.Гараз,хенизем дегишли везипелерде отуран адамларың бирентеги дөврүң талабына лайык иш усулына гирип биленок,важып меселелери чөз-мекде хаял-ягаллыга ёл берйәр.

Иши чалтландырмак меселесиниң важыплыгы,онуң вагтлайын компания дәлдиги дүшнүкли болса герек,көнече, ягны ёкардан буйрыга гарашып ишлемек ялы гылыклары арамыздан гысып чыкармак герек.Хут шонуң үчүнем дурму-шың әхли еринде иши тәзече ёла гоймак,адамлар,яшлар барада алада этмек, кынчылыклары еңип гечмекде өңе окгунлылык,тутанерлилик герек.Иң эсасам Ханховуза эе герек!?

Муны дөвүр талап эдйәр...

-Эдебият ве Сунгатың чыкышындан соң...”Ханховуза эе герек”,1-нжи апрел,1988 йыл.

Шу йылың 12-февралында хепделик газетимизде Аманмухаммет Непесовың “Ханховуза эе герек”атлы мака-ласы чап эдилипди.Редаксия шол макаланы дегишли ерине дерңеве иберипди.Тәзеликде халк депутатларының Мары област Советиниң исполнител комитетиниң башлыгы Лео-нид Потаповдан шол макала җогап хаты гелип говушды. Онда эсасан шейле дийилйәр:-“Ханховуза эе герек!”атлы макалаңыз билен танышылды.Хәзир Ханховузда суварымлы

ерлериң 88,3мүң гектары бар,шонуң 82мүң гектарына говача экилйәр.Экаранчылык мейданларының өзлешдирилен дөврүнден бәри бир миллион 574мүң тонна пагта хасылы алынды, шонуң 630 тоннасы гыммат бахалы инче сүйүмли пагтадыр. Ханховузда пагтачылык совхозларының 9-сы дөрэдилди, шоларда 22 мүң адам зәхмет чекйәр.Гележекде гөз өңүне тутылшына гөрә ,бу ерде оба хожалык кәрханаларының 22-си дөрэдилер,оларың 19-сы пагтачылык совхозы болар. Газетиңизде догры беллейшиңиз ялы Ханховуздса административ меркезини дөретмек хакындакы меселе важыпдыр. Чүнки районың ачылмагы суварымлы мейданлары мелиоратив гурлышыгың хасабына 114 мүң гектара ченли артдырмага мүмкүнчилик берйәр.2000-нжи йыла ченли болса пагта өндүрилишиниң мөчбери 244 мүң тонна ченли артар. Хәзирки вагтда бу меселелер областың хем республиканың партия ве совет органларының контроллыгында-гүн тер-тибинде дуряр...

Макаланың авторындан-Газете иберилен ёкаркы жагапдан ики ай соң Ханховуз массивинде- меркези Гуланлы шәхерчеси болан- тәзе Огузхан районы дөрэдилди.Бу важып меселеде өзүмиң азажык хем болса гошандымың бардыгына гуванян-дыгымы гизләп дуржак дәл.

-Эдебият ве сунгат,09 01 1988йыл,Агтарышлар, ойланмалар,теклиплер..

Машгала потратчылыгына ак ёл...Хер пагтача бир хасапчы герекми?Бу говы башлангыч кимлериң элини баглаяр?

Арада бир колхозың башлыгындан "Сизде машгала потратчылыгы билен ишлейән топарлар нәме үчин көпелиберенок?" дийип соранымда,ол"Көпелмезем...себәби ол бизиң ики элимизем даңып ташлаяр,онсоңам хер потратча бир хасапчы герек "дийип җогап берди,шонуң билен бирликде дүшүндириш бермекден боюн товлады.Бейле җогабың өз-өзүнден дөремейәнлиги үчин, онуң себәплерини гөзледим.Хер бир сорага дурмушың өзи җогап берйәр, йөне оңа вагт герек экени.Ине,шол вагт хем гелип етди.Шу ерде кем-кәс санлары гетирмели болҗак.

Сакарчәге этрабының Акяб обасының 10-нҗы пагтачылык бригадасында илкинҗи болуп машгала потратчылыгына гечен Гүлле Чолукованың үч адамдан ыбарат топары, 14 гектар ерден 43 тонна пагта ягныды,хер гекдардан 30 сентнерден говрак хасыл алып, планы 130% ерине етирди,колхоза 33,5 мүң манада дерек 53 мүң манат гирдейҗи гетирип,хоҗалыгына 10 мүң манатдан говрак пул газанды.Иң бегенчли ерем,өңки ыза галак бригада шол машгала потратчының үсти билен йыллык планыны ерине етирди.Потрат боюнча ишлән топарларың алан хасылы колхозың ортача алян хасылындан хас ёкары болды. Колхозың башлыгы тәзе йылдан машгала потратчылыгы билен ишлеҗек топарлары хасам көпелтҗекдигини яңзытды. Түркменгала районының"Москва"обасының ватана пагта ве бейлеки оба хоҗалык өнүмлерини сатмакда шу йылкы дереҗесине етен йылы ёк.Мунуң себәби колхозда машгала потратчылыгында ишлейән 26 топар дөрэдилип, оларың гүйҗи билен шу вагта ченли 300 тоннадан говрак пагта Ватан харманына табшырылды,хер гектарың хасыл-

лылыгы өңки йыллара гаранында ики эссе артды,ягны хер гекдардан ортача 12 сентнер боланлыгындан 26 сентнере етди.Пул серишделериниң тыгшытлылыгы болса 1,5 эссе артды.Машгала потратчылыгының пейдасыны ене бир мысал билен субут этмекчи. Мургап,Байрамалы,Сакарчәге этраблары пагта планларыны артыгы билен ерине етирдилер, себәби оларда потратчыларың саны көп.Мары, Векилбазар этраблары болса пагта планларыны ерине етирмэдилер,себәби оларда потратчыларың саны аз.Гепиң келтеси, потратчылук усулы ики икиниң дөрт болшы ялы дүшнүкли.Онда нәме үчүн хәлки башлык маңа бейле җогап берди-кә?.Бригада потратчылыгы билен машгала потратчылыгының тапавуды нәме?Вагт факторының арадан айрыляндыгы үчүн машгала потратчылыгында зәхмет өндүриҗилиги 3-4 эссе артяр,"гич ятда ир тур,алты пишеги артык ур"диймәнмидирлер?Шейле хем бу усулда сувуң тыгшытлы пейдаланылмагына,механизм ишлериниң догры уланылмагына, өнүмиң хилиниң ёкары болмагына хем-де аз вагтда көп өнүмиң алынмагына,зәхмет хакының,хакхасаплашыгының догры болма-гына,нәдогры-артыкмач чыкдаҗыларың арадан айрылмагына гетирйәр,шонуң ялы-да ишде харсаллыгың,артыкмач говача экилмегиң,пагта сатын алмак ялы пыссы-пыҗурлыгың көкүне палта уряр...Дурла,дур-ла,асыл шол башлыгың "Ики элиңи даңып ташлаяр" диймегиниң себәби машгала потратчылыгының шол ярамаз эндиклериң көкүне палта уряндыгы үчүн болаймасын?Онуң 'Хер потратча бир хасапчы герек" диймесем хәдогры.Себәби потратчының өзи өзүне хасапчы ахыр. Потратчы боланда хусусы ери болмаса-да, өзүне вагтлайын ынанылып берилен-

лиги себәпли,бу әййәм оңа якын зат боляр.Адам пахыр өзүне дахыллы,шахсы бәхбидине якын зады говы гөрер экени.Мен яңы яшына етен агтыгыма ‘Шу овлажык сениңки”дийдим велин, ол отуң бир чөпҗагазыны тапса-да, овлажыгына элтип берйәр,турдыгы онуң янына баряр.Өзүңки ялы говы зат ёк экени.Хут шол себәплем өнүмлери өсдүрмекде, агротехники кадаларыны догры ве долы берҗай этмекде, тәзе техникалары тиз орнашдырмакда, бол хасыл алмакда бу ёлуң белли бахасы ёк.Ерлери потрат дәл,кәрендә дәл, хусусы эечилиге берәйсең, онда гөр, нәхили нетиҗелер газанса болҗак?Бу ёл өнүмчиликде дөрейән хер хили ярамаз ягдайлары арадан айырмакда, серишде тыгшытламакда , адамың зәхмедине гөрә хакыны алмакдакы иң ыгтыбарлы ёл...

-Говача эдил эмзикли чага ялы,оңа иргинсиз идег герек,”кесел тапынан-а дәлдир-дә,нәмеси етенок-ка?”дийип, ядаман серетмели,диңе шонда олам хасыл эчилйәр.Ере-де, эечилик гөзи билен гарамалы,алдатмалы дәл,алдатсаң олам сени алдадар.Өз иш тежрибәмде,инче токуртгаларың көмеги билен суварыш ишлери гечириленде өндүрүҗилик үч эссе артяр,сув тыгшытланяр,хасыл көп алыняр.Кәбир хоҗалык ёлбашчылары иш башармасалар гүнәлерини тебигатың бойнуна атайярлар,йөне кәренде,потрат алынан ерден йылың нәхили гелендигине гарамаздан ёкары хасылың алынянлыгыны гөрйәрис.Догры,говачаның кеселлере чыдамлы, хасылы ёкары тәзе гөрнүшлери көпелиберенок,ёкары өндүрүҗиликли пагта йыгян машынларсам ёк,ёгсам,бу угурлардан алымлык дережесини аланлар бармак басып санардан көп

диййәрлер,нетиҗе велин аз...-дийип,гүррүңдешим Гүлле Чолукова җаныкяр.

Хәзир говачаның тәзе сорты, сорт арассалыгы үнүсден дүшүрилен меселәниң биридир.Ёгсам алымларымыз хер йыл тәзе сортлары чыкарярлар,йөне олар ербе-ер,херси айрылыкда ,айратын атызларда экилмейәр,шейлеликде, көне сортлар билен гарышдырыляр. Сорт арассалыгыны сакламак үчин илки билен тохумчылыгы ёла гоймалы,онда ишлейәнлериң җогапкәрчилигини гүйчлендирмели,хак-хешдегини артдырмалы.Чигитлериң гарышдырылмазлыгы үчин пагта арассалайҗы заводларың ишлерини берк барлагда сакламалы,ёгсам, 1-нҗи ве 4-нҗи сортларың гарышдырылян ягдайлары йүзе чыкяр. Инче сүйүмли тазе сортлы пагта чигиди, совет сортлы пагтаның чигиди билен гарышдырылян ерем бар.Себәби икисем шол бир завод-да арассаланяр.Диймек,заводлар йөрүтелешдирилсе тохумың гарыш-мазлыгына,хер бир тәзе сортуң өмрүниң узак болмагына ярдам эдерди.Ери геленде, тохумың әтиячлык горы дөрэдилсе талаба лайык боларды,ёгсам, кәхалатда 1-2-3-нҗи сортларда етерлик тохум болмансоң 4-нҗи сорты ,ягны яг чыкармак үчин уланылян чыгыдиң хем өнүмчилиге уланылян вагты боляр,бу болса хасылың дүйпгөтер песелмегине гетирйәр.

-Өңлер ишден гелшиме меллегиме середердим,гөк етишдирип,бош вагтларым әкидип сатардым.Инди меллеге эл дегенок, эгер-эгер середемок.Мениң хәзирки говача экен ерим 9871-нҗи тәзе сорт үчин оңайсыз хасап эдилйәр, шонда-да, төвекгелчилик эдип,дерс дөкүп экдим. Азот бермән еди гезек сув тутдым,боса-да, сувсак сорт экени.Онам мен-ә

азода дерек дерсиң көп берленлигинден гөрйән.Йөне хасыл бол болды.Пагта ягшы агарандан соң машын билен йыгдым,нәме дийселерем-боланок дийипдилер-9871 сорты машын билен гаты говы йыгса болҗак экени.Аслында мен элим билен пагта йыгмадым,диңе гырак-буҗак болаймаса.Бу тәзе сорт гыммат,тоннасы 1730 манат.Догрусы, хасылы энтеҗигем хас ёкары дережә етирсе болҗакды-дийип,Гүлле "Айтсам-мыкам я-да айтмасаммыкам"диййән ялы чикинҗеңлик билен маңа серетди-Машын билен ики гезек пагта йыганымдан соң, ере гачып галян 4-нҗи сортлы пагтаны"инди йыгнасам ,онда оның өзүне дүшйән гымматының хас артҗакдыгына " дүшүнип,бригадире"Өз ишгәрлериң билен галан хасылы йыгнай"дийдим.Догры,бир шерт билен,ягны, галан хасылы эл гүйҗи билен дәл-де, диңе машын билен йыгнап болян болса...Шоңа кәмил машынлар герек-дә.Мен эсасы бир затдан –потратчылыгы,кәрендәни кәмил алып барар ялы голланма китапларың ёклугындан көсенйәрин, белки, бу барада алада эден тапылаяды-да?

-Шол голланманы өзүңем язып билйәрсиң ахырын, говачаның,ериң дилине сенден говы дүшүнйән бармы?

-Олам-а шейле велин...Хер ким өз этмели ишини этсе гову-да..

-Сен суратчы мугаллыма,чагалара билим берйәрсиң, адамың кешбини гөзел хала гечирйәрсиң,булардан башга-да, зехинли шахыр, гошгуларың энчеме йыл бәри метбугатда пейда боляр.Ыхлас этсең голланманы хем язып билерсиң.

Гүлләниң гүррүңини,гозгаян меселелерини диңләп,онуң кәриниң мугаллымадыгына хем ынанасың геленок.Өңде гойян меселелери велин важып...

Оба хожалыгыны өсдүрмек, өнүмлериң өзүне дүшйән гымматыны арзанлатмак үчин агротехники чәрелериң дог-ры уланылмагы билен бир вагтда,минерал дөкүнлериң догры ве долы пейдаланылмагы,ягны,азат,фосфор,калий дөкүнлери-ниң гатнашыкларының бир-бирине лайык болмагы хөкма-ныдыр.Муны билмейән дайхан ёкдур.Эмма муңа гарамаздан ,экин өсдүрип етишдирмекде,говачадан ёкары хасыл алмакда азотлы дөкүнлериң бир тараплайын көп уланылмагы довам эдип гелйәр.Бу болса белли болшы ялы,пейдалы болман эйсем хасылың песелмегине,неслиң-тохумың үйүтгемегине гетир-йәр,өсүмлигиң хасыла дуршы гиҗикйәр, хасылы аз боляр, кеселе ве сува дурныклылыгы еди эссе песелйәр.Юрдымызың көне суварымлы ерлеринде, азат дөкүнини уланмаздан хем, хер гектардан 7-8 сентнер пагта хасылыны алып болян-лыгына гарамаздан ,соңкы 10-15 йылың ичинде әхли оба хожалык экинлери азат дөкүнине шейле бир уйгунлашды, хат-да йыл-йылдан азодың мукдары артдырылып дурул-маса, экин өсүшден галып башлады.Нетиҗеде, говача тохумы диңе азат дөкүнине нешекеш ялы уйгунлашды.Бу ягдай ёкарда агзалан ярамаз эндиклерден башга-да, ёкары азот дүзүмли чигит ягының адамың саглыгына ярамаз тәсирини етирйәнлигидир.Бейлеки оба хожалык экинлери хем-гавун,гарпыз,үзүм,гөк экинлери, азодың көп яйрамагы нетиҗесинде, тагамыны йитирди дийсек ялңышмасак герек.Бу экинлер етишенсоң, өз-өзүнден зая болуп,эрәп гидип

баряр.Эйсем, бу өнүмлериң өзүмизе,чагаларымыза кесел гетирйәнлигини билемзок-мы?Билйәрис,йөне дымярыс.Бу ерде "Алым-аграномлар ниреде?" диен ерликли сораг чыкяр.Я-да олара, бир тонна пагта хасылыны топламак үчүн 50-53 кг азот,17-21 кг фосфор,31-35кг калий элементлериниң герек-дигини ене-де ятлатмак герекми-кә? Агротехники чәрелер, суварыш ёллары догры уланыланда органики хем-де микродөкүнлериң дөкүлмеги биленем өсүмликлерден ёкары хасыл алып боляндыгынам,олара,адамлара ятлатмак герек-ми-кә?Билмедим,машгала потратчылыгың өндүрйән өнүми бригада потратчылыгындан хас арзан ве якары хилли боляндыгынам дуйдырмак герекми-кә?Гүлле Чолукова ынсап-лы адамлар барадакы гүррүңи ерликли гозгады.Хәзир,өз шахсы бәхбидини дөвлет бәхбидинден ашакда тутян,арасса, ак йүрек,ынсаплы ёлбашчылар дервайыс герек.Догрусы, олар ялы адамлары тапмак кын.Иң бәркиси, адамың пикириниң, йүрегиниң хайсы бәхбиде йыкгын эдйәнлигини билйән гурал хем ёк.Ёлбашчы ишиниң нетиҗесини гөркезйәнче йыллар гечйәр,нетиҗеде, эгер онуң эли эгри болса, халк эмләги даргаяр,соң оңа дерек башгасы гоюляр,хемме зат ене тәзеден гайталаняр.Бойнуңа алмак кынам болсса- бу хакыкат! Муны диңе әхли пудаклары хусысы эечилиге гечирип, еңип боляр. Гынансак-да,кәбир агросенагат бирлешиклериниң ишгәрлери, хоҗалык ёлбашчылары потратчылары вагтында сув,дөкүн ве техника билен үпҗүн этмекден-ә гечен,гайтам, терсине, олара эмели пәсгелчиликлери дөредйәрлер.Шонуң үчинем, машгала потратчылыгы гиң гериме ээ болуберенок.Пагта йыгыҗы машынларың механизаторлары йыгып берен паг-

тасының хакыны алярлар,йылың җеминде берилмели гирдеҗи болса ёк.Ер сүрүмде,бежерги ишлеринде,дөкүн дөкмекде ишлейән механизаторларың чыкдажылары үчин анык хасапланан кадаларың болмазлыгы көсейәр.Ягны, механизмлер бир сагат уланыланда,төленмели пул потратчы үчин анык дәл,трактор тиркеглериниң сагатлы уланылмагы хем оларың чыкдажысыны артдыряр. Төлег сагатлайын боланда җогапкәрчилик песелйәр.Хәзиркиси ялы, гүнде ики сагат ишлесе олара бир гүнки хакыны бермели болмазды,хорма боюнча етдик хакы берилерди.Потратчыларың йыгнан хасылыны пагта базаларына өзлери табшырмалы эдилсе, өнүмиң хилине ве мукдарына гөзегчилик гүйчленерди.

Ене-де, ер проблемасы.Ери көп йыллык кәрендэчилере берилсе говы боларды,йөне, кәбир ёлбашчылар "Машгала пот-ратчылыгына гечилсе, пагта мейданы хемме ислейәнлере етҗек дәл,ер етмедиклер соң гох-галмагал турузар' диййәрлер.Мунуң җаны ёгам дәл,йөне, олары чөзмек үчин машгала потратчылыгыны хоҗалыгың әхли пудакларына яйратмак герек.Көмекчи пудаклары ачмак,ишлемек,келле дөвмек герек.Первайсызлык, оваррамчылык, җогапкәрсизлик ялы эндиклери ташлап,хакыкы иши гечмек герек. Ёлбаш-чылары ене бир яйдандырян зат-потратчыларың ёкары хак алмакларыдыр.Олар ондан, якарда агзалан башлыгың айдышы ялы, 'Горкярлар","Бирден биз ялңышян болаймалы" дийип чекинйәрлер. Булар ялылар барада М.С Горбачев шейле дийди:"Ики ярым йыл-хемме зат яйбаңланян ве чалт гидйән революсион этап үчин,мениң пикиримче көп вагтдыр.Биз сабырлы демократик болдук,эгер ким үйүтгедип гурулмак

ислейән болса ,ол эййәм гошулды.Эмма гарашмагыны довам этдирйәнлерден нетиҗе чыкмаса герек.Мен зәхметкешлере, районлара,шәхерлере баштутанлык эдйәнлери гөз өңүнде тутярын"Муңа мениң гошҗак задым ёк.

Ене бир меселе,ягны,потратчыларың газанян үстүнликлерине байраклар берилип,өзара ярышлар дүзгүнлери тер-типлешдирилсе говы болҗак,себәби, мадды ве медени тай-дан хөвеслендириш гуралы бизде җуда булашык ве нетиҗесиз. Кәте өзара ярышда үстин чыканлара берилйән байраклар, иш хакының үстүни хайсыдыр бир механики этне-хер бир ишгәриң анык газанян иш нетиҗесине гошулан гошунды хөкмүнде назара алынман,гөзбоягчылыга ёл берилип,учдан-тутма хеммә төленйән этне хөкмүнде гара-ляр. Шунуң ялы ягдайлар билен көп адамлар өвренишип-дирлер, ине,шейдибем гырадеңлиге ёл ачыляр,"сув гетиррен билен күйзе дөвениң" арасы сайгарылмаяр.Шейдип,берилян байракларың тәсири азаляр.Умаман,хоҗалыкларда бар бо-лан мадды ве зехмет ресурслары нетиҗели уланыланда, экеранчылык ишлери догры гурналанда, машгала потрат-чыларың саны көпелдилсе,мейданда пагта ве бейлеки оба хоҗалык ишлерини кепиллендирилен эсасда алып барып болҗак.Эсасам,дайханларың чекен зәхметиниң нетиҗеси билен зәхмете хак төлемегиң арасындакы багланышыгы пугта ёла гоймалы.Шейле эдилмесе, көп хоҗалыкларда зәхмете хак төленшиниң дереҗеси-чекилен зәхметиң ахыркы нетиҗесине,өндүрилйән өнүмиң хилиниң говулыгына я-да ярамазлыгына баглы болман гелйәр.Бу затларың дүйп себәби-айгытлайҗы иш бөлүмлеринде ёкары билим-дүшүнҗели,ынсаплы,башарҗаң,тутанерли хүнәрменлериң

сайланып, сечилип алнышының пес дережеде барянлыгыдыр.Гечен йыл пагта планыны бержай эден үлкәмизиң зәхметкешлерине шу йылда хем улы үстүнликлери,үйтгедип гурмак ишини хас гиң яйбаңландырмагы, машгала патратчылыгындакы топарларың саныны шу гүнлерден башлап артдырмагы арзув эдесиң гелйәр.Гой,машгала потратчылыгына ак ёл ачылсын!

Автордан-Газедиң шу санының биринжи сахыпасында "Яш языжының социал-гражданлык позиссиясы" ат билен ТССР Языжылар союзының правлениесиниң пленумында, союзың дөредижи яшлар билен ишлемек боюнча секретары ,шахыр Атамырат Атабаевиң гиңишлейин доклады ерлешдирилипдир.Онда хусусанда, шейле сөзлер бар:"Публисистика эдебиятың хем журналистиканың өзара бирле-шигинден эмеле гелйән жанр.Ол сыясатың,ыктысадыетиң, эдебиятың,философияның,умуман аланыңда,женгиетчилик ве ынсан дурмышының гайрагоюлмасыз ,дөвребап проблемаларыны гозгаяр.Җемгиет үчин публисистиң пикири хемише герек,үйтгедип гурмак дөврүнде, ол хасам гымматлы.Ентек долы формирленмедик болса-да,ыхласлы ишлеселер ызыгидерли кәмиллешселер ,гележегине умыт баглаян яш публисистлер бизде бар.Олар Ёвшан Аннагур-банов,Ораз Ягмыров, Какамырат Баллыев,Аманны Атаев,, Аразназар Хешдеков, Аллагулы Юсубов,Аннагулы Хурмәммедов,Огулсенем Таңңыева, Ата Акбәбәев,Аманмухаммер НЕПЕСОВ,Нармухаммет Какабаев ялы яшлардыр.."

Мен булары айтмак билен,Ватаның,илиң бәхбидини араян меселелери гозгап,җемгиетиң аңына етирип билсең, сениң хем ятдан чыкарылмаянлыгыңы яңзытмак иследим.

-Эдебият ве Сунгат №10(2667).Анна.10-нжы март. 1989-нжы йыл.

Эгри отурып, догры сөзлешсек...

Айтмасаң боланок

Шахсы хожалыкларың 51%-и сыгыр 53%-и гоюн сакланок,27%-и болса хич зат сакланок.Себәби?Себәби колхозларда өри мейданлары ёк.Ногсанлыклары санасаң согабы бар диен ялы.Ким булара жогап бермели?Адамың өзи бирахат болса болмаз экени.Хәзир үйтгедип гурмак дөврүнде болуп гечйән кәбир ногсанлыклары гөзүң билен гөрүп,шол барада бирине айтмасам, маслахатлашмасам,шоны иле аян этмесем,бөврүмде санжы болуп дур.Бу хәсиет адамың догабитди,аслы болшунда болмагам мүмкин.Кәбири гөрүп йөрен затларыны болмалы затдыр өйдйәр,кәси ички дуйгусыны диңе дашына чыкарып оңайяр,көплер бипервай. Меңки болса айтмасам боланок!

Агшамара өе гелен мыхманың чилими гутарансоң:”Хем чилим аларыс хем шәхере гезеленч бор “дийип,Мары вокзалына бардык.Гең гөрәймели,буфетде дүрли чилимлер шейле бир режеленип, оваданланып гойлупдыр велин, чилим чекмесемем олара гөзүм гитди.Холодилникде хер хили соклар,сувлар чыгжарышып дур,дүрли колбасалар,говрулан товук,эт диермиң,гараз, адыны тутан задың бар.Мыхманым ”Гел шу импортний чилимем чекип гөрейин-ле”дийип, айнамак иследими,нәмеми бир гап чилим сорады.Сатыжы,хер эгнинде бир пыяданы отурдаймалы муртлы,даяв йигит узадылан пулы ызына гайтарып:,”Бу ерде сатлык зат ёк”дийди.Мыхманым дүшүнмән:”Бир гап

чилим сораян!"дийип гайталады.Сатыжы ене-де:"Бу ерде сатлык зат ёк" дийди. Мен ол "оюн" эдйәндир өйтдүм.Өз янымдан, "өйде хуршам ёкдур,гел, шу мыхманым үчин тайяр товужагың бирини алайын,гыздырыпжык әберерин" дийип:,"Маңа бир бөлек товук чекиң"диенимде, сатыжы бизе гаршы эгилди-де:"О-хов, яшулылар,дүшүниң ахыр,мен сизе түркмен дилинде айдян,бу затлар сатлык дәл.Хәзир отлуда дашары юрт мыхманлары гелжеклер,шолар гелип-гидйәнчәлер"Шу затлары вагтлайын гоймалы" дийдилер.Товугам,этем өз пулжагазыма өйүмде тайынлапжык гетирдим. Ынанмарсыңыз, хожайын" Нирден тапсаң-тапда,дүрли чилим тапып,витринада гөркезип гой"диенсоң,шу дашары юрт чилимлериниң габыны 3 манат-дан алып, гетирип гойдум.Мыхманлар гитсе,ызына элтип, өңки эесине бержек"дийди.Шу вака дөрт-бәш ай мундан озал болды.Асыл, диңе шол гүнем дәл,соң сорап-идәп гөрсем, шәхеримизе дәл мыхманлар гелсе,шейле"оюнлар" мыдама-да эдилйәр экени. Үйтгедип гурмагың илкинжи йылларында затлар әхли ерде долуп ятарды велин... Гызы-ларбатлы мыхманым:"Хемме ериң тову-гының кәкелейши бир-ов"дийип оңайды.Асыл, о ерлерде-де, ягдай шейле экени.Мен муны нәме үчин айдярын?Дуканларың текжелери бош,колбасалар сетанда-сейранда болаймаса ёк.Йөне килосы 7 манатдан 11 манада ченли колбасалар дагашып ятыр.Оңа меңә гурбум чатанок.Алянлара болса гең галып середйән. Дуканлардан, улы бир байрамчылык болаймаса,дөрт-бәш йыл бәри дөвлет бахасындан эт алып гөремок..Етиң килосы базарда өң 3,5-4,5 манатды,инди 5-6 манат болды. 1987-нжи йылда областымызда бир адам башына план боюнча 60 килограм

эт өндүрмели болса, өндүрлени 31,сүйт 251 килог-рама дерек 119 килограм,юмуртга 158-е дерек 83 санысы өндүри-липдир.Онсоң, нәдип эт гыммат-ламасын?"Илатың азык үпжүнчилигини говуландырмак барада"Мары обкомы-ның биринжи секретары Ч Гиженовың докладында болса "1982-нжи йыла гараныңда 1987-нжи йылда этиң мукдары 47,8%,сүйт 28,3%,гөк бакжа экин өнүмлери 25,5% артды" дийилйәр.Шунча артан болса, онда ханы ол өнүмлер?Мары, Векилбазар,Ёлөтен районларында адам башына өндүрилен этиң мукдары 1987-нжи йылда ортача 25 килграмдан геченок.Эдараларың көмекчи хожалыклары болса 1987-нжи йылда, өңки йыллара гараныңда этиң 44 тоннасыны, сүйдүң 46 тоннасыны,юмуртганың 96 мүңүни кемелдипдир. Ене-де мысал гетирип билжек.Гечен йыл област боюнча бир гекдардан 104 сентнер ирки келем алмалы болса,алнаны 60 сентнер,хыяр 103-е дерек 20 сентнер картошка 50-ә дерек 22,8 сентнер алныпдыр.Говачаны гершиң үстүне ве такык өлчегли экмек усуллары уланылмаянлыгы үчин, 10 мүң тонна пагта чигиди артык харч боляр,ондан болса 1800 тонна чигит ягыны тайярлап боляр.Мургап районының "Ленин-град"колхозы еди айда бир сыгырдан хер гүнде 3 килограмдан көпрәжик сүйт алып,областың "рекордыны"газанды.Базарда ёкары бахалар сакланяр,дөвлет сөвдасында гөк өнүмлериң ве мивелериң хили пес.Топракда минерал дөкүнлериң көп топланмагы,гөк ве бакжа экин өнүмлериниң олар билен зәхерленмеги довам эдйәр.Областың химиялашдырыш стан-сиясының берйән маглуматына гөрә,йөретелешдирилен совхозларда бу сан нормадан 1,5 эссе артыкдыр.Шахсы хожалыкларың 51%-и сыгыр,53% гоюн сакланок 27% болса

хич зат сакланок. Себәби?Себәби колхозларда өри мейданлары ёк.Ногсанлыклары “санасаң согабы бар” диен ялы.Ким булара жогап бермели?Ёлдаш С.А.Ныязов Хл чагырылыш.ТССР Ёкары Советиниң нобатдан дашары сесиясының межлисинде: “Хер бир ёлбашчы дурмушың өңүмүзде гойян меселелери билен чуңңур жогапкәрчилик нусгасы билен мешгул болмалыдыр, райкомың биринжи секретары, райисполкомың башлыгы, дуканлара азыгың өз вагтында элтилиши,дуканларда, дер-манханаларда хызмат эдилиши,обаларың абаданлашды-рылышы үчүн гөни жогапкәрчилик чекйәр”дийип, өрән догры белледи.Йөне,ханы,ол затлар эдилйәрми?

Гечен йылың август айының башларында Байрамалы шәхериниң дашындан өврүлип гечйән улы ёл билен Түркмен-гала барярдым..”Болшевик” колхозының гапдалында улы зейкешден акар сувлы яба насас билен сув акрылянлыгына гөзүм дүшди. Зейкешиң гөгерип гиден порсы сувы акар сув билен бирлешип, шейле бир көпүржиклейәрди велин, хич дийип айдар ялы дәлди.Насосың янында адам болан болса муны нәме үчин эдйәнлерини сорайжакдым.Байрамалының гүнба-тар четинден гечип, аякдакы обалара акян “Чепек яба” бейле авулы сувы гатманларында, бу йыл сув гытчылыгы бармы?” дийип сорайжакдым..Авы дийсең авыда.Бу зейкеше чыбын өлдүрйән дерманлар сепилйәр,Ёлөтен, Түркменгала, Байра-малы районларындан гайдян хапалар,пох-ыррых хапалары, хаммамларың хапалары шу зейкешден акып гидйәр. Балыклар-а шу сувда яшап биленок,бизем оны шейдип, ичйән агыз сувымыза гошярыс.Нәмемиш,говача сув етмейәрмиш. ”Пагта дийип”

биз инди нәме эдип, нәме гоянымызы хем билемзок,өз-өзүмизи зәхерлейәрис.Җарың каналдан-Гарагум дерясындан-гечйән еринде 12 саны гүйчли насос бар,олар җарың гөк-ләбик,порсы сувуны канала гошяр.Нәмемиш,говача сув етмейәрмиш!Ондан ашак акымда болса, бүтин Мары шәхерини агыз сув билен үпҗүн эдйән нокат ерлешйәр. Шейле гарындыны ичип,адамларың зәхерленмейшине хайран галып йөрүн.Йөне, өт-ашгазан кеселлериң учдантутма диен ялы, әхлимизде барлыгына велин гүвә гечип билҗек.Олам зәхерленмеден пес дәл.Улы шәхериң әхли хапа сувлары шәхериң голайындакы обаларда бар болан зейкешлере акдырыляр. Оңа, химия заводам,ГРЭС-ем,томат-консерва ве сүйт заводларам,йүң ювян,дери эйлейән фабпиклерем өз зәхерлерини гуйяр.Шейле зейкешлерден сув алып, акар сува гошян хоҗалыклары гечен йылларда хем,шу йылам өз гөзүм билен гөрдүм.Бу өз-өзүмизи зәхерлемек дәл-де эйсем нәме? Мары шәхериниң ичинден гечип гидйән Мургап дерясына ким нәме гуймаяр?Ол озалам аңырдан зейкеш хөкмүнде уланылан-соң, зей сувуны алып гайдяр,шәхерде болса оңа кәте 1-нҗи,2нҗи хаммамларың,Москва савхозының хаммамының хапа сувлары гуйлуп дур.Онам ким ичйәр?Биз ичйәс.Чагаларымыз ичйәр. Ишим колхоз- савхозлар билен баглы болансоң, көп ерлере айланмалы боляр.Мары районының Ашгабат колхозының доңуз ятагы ики ябың арасында ерлешйәр.Бу болса хич бир дереҗеде санитария ягдайына габат геленок.Доңузларың сува дүшйән сувы тәзеленен ягдайында, ене-де акар яба акдырыляр.Аңырда болса ,Киров,Ленин адындакы ве бейлеки колхозлар шол япдан сув ичйәр.Онсоңам, колхозларың көпүсинде хапалар зейкешлере атыляр,хаҗатханалар сувлы

ябың боюнда гурналяр.Бу хапаларың барысы биригип, бизиң ёкарда беллешимиз ялы, ене-де өзүмизе ичирилйәр.Нәме яланмы?Йүпек гурчуклар тутуланда, көпленч, колхозларда чагалар яслилериниң җайлары эллеринден алнып, вагтлайын уланыляр.Чагалар яслилери билен үпҗүнчилик болса областмыыз боюнча зордан 19% етйәр.Йөне, бар айдалың, "вагтлайын компания,оңа хич кимиң гаршылыгы ёк" диелиң. Гурчук тутма иши гутаранындан соң, химики арассалайыш чәрелери гечирилмән, чагалары шол җая салмак-Эйсем мунуң өзи, барыпятан җенаят дәлми? Җенаятам болса, шейле затлар Мары,Векилбазар районларының хоҗалыкларында эдилйәр.Меселем, Мары районының" Гызыл-гошун" обасында хут шу йыл шейле ягдая ёл берилди.

–Бу ягдайлара середеңзокмы?-дийип,мен Мары район санстансиясының эпидимология бөлүминиң мүдүри Агахан Өвүлйәгулыеве йүзлендим.

-Ягдайлары дүзетмек барада колхозлара "гөркезме үстүне гөркезме берйәс",гүнәкәрлере 10 манада ченли җериме салып билйәс, ерли органлара хат язып иберйәс..

-Гөрен чәрелериңизиң бирнәчесини гөркезип билерми-сиңиз?

-Ёк,оны башарман.

Догры,ол башармаз.Себәби онуң айдянларының ялан-дыгы-ны биз "Районың илатлы нокатларында санитар ягдайлар" барадакы йыллык гүбәнаманы гөренимизде хем, гөз етирдик.Онда, бир йылың довамында районың диңе ики колхозының башлыгына "өзлерине дегишли мейданы хапа-лыкда саклаяны үчүн 10 манатдан җериме салыныпдыр,

башга гечирилен чәре ёк.Район боюнча бир обада сув турбалары чекилидир,йөне оңада арассаланмадык сув берилйәр эрени.1988-нҗи йылдан бәри Мары шәхериниң зейкешлере гуйян хапа сувларыны айырмак барада район санстансиясы билен шәхер санстансиясының арасында хат алышылып гелинйәр,дүзейән зат велин ёк.Шәхерден гүнорта-гүнбатара чыксаң порсы,ярамаз ыс демиңи тутяр.Шәхериң хапа сувлары йыгнаныл, "Гызыл Гошун", "Зарпчы","Калинин" адындакы обаларың үсти билен гечип, улы зейкеше гошулярда, Сакарчәге этрабының чәгинден аңры акып гидйәр.

-Бу ягдайлар, шәхерден хапа сувлары алып гидйән тәзе лагым чекиленден соң дүзелер-дийип,Өвүлйәгулыев бизе җогап берйәр.

Гөршүмиз ялы, хапа сувлары акар сува гошу, оны хем чагаҗыкларымыза ичирйәрис,шонуң нетиҗесинде, аякда ерлешйән Сакарчәге этрабы чага өлүми боюнча "өңделиги эелейәр"Онуң шейле болҗагы икиучлы дәл ахырын.СССР Саглыгы саклайыш министри Чазов чага өлүми боюнча " Түркменистаның Морокка ве Чад-дан соң, ыздан 3-нҗи орунда баряндыгыны" юрдымыза геленде белләпди.Ягдай шейле болансоң, чага өлүми азалар дийип гарашма-гың пейдасы ёк.Диңе бир чага дәл,улуларың яшының хем гысгалҗагы дүшнүклидир.

Бу җанагырылы меселелер, област санстансиясының баш лукманының орунбасары Сәхет Сетдарова гүррүң бердим.Бу затлары ёгсам, оларың өзлери бизден говы билмели ахыр.Догры, билйән затларам,билмейән затларам бар экени,умуман, мениң пикирим билен ылалашянлыгыны яңзытды,гайтам,өзем гүррүңе гошулды:

-Айтсаң, айтмага зад-а кән.Ине, хәзир говачаң япрагыны дүшүрмекде учарлар уланыляр,дерман сепилен мейдана азындан 10 гүн гечмесе гирмек гадаган,эмма, адамлар ичинде,от йыгяны, пагта йыгяны хайсы,шол дерманың обаларың,акар сувлы япларың үстүне хем дөкүлйәнлиги гизлин дәл.Я-да, пагта экиши дөврүнде, говача чигидини элине алып барлап йөрен адамлары гөрйәнсиңиз, көпүси ёлбашчы ишгәрлер,чигит болса эрбет авулы,оңа эл дегирмег-ә бейледе дурсун, экин экиленде хем элиң-агзың саралгы болмалы.Я-да, айдалы Мары шәхериниң ярпы бөлегинде хапа сув лагымлары ёк,хапа сувлар порсап, ериң йүзүне чыкышып ятандыр.Эдип билйән чәрәмиз ёк,бизем, ёлбашчылара муны" айдяс,гойяс" дийәймесең...

-Азот дөкүнлери заводы хованы заялап,тебигата, адамлара зыян етирйәр,шол барада пикириңиз?

-Догруданам,кададан чыкма ягдай дөрәнде, завода якын хожалыклара кын дүшйәр,онуң галындылары гуйылян зейкеш-лериң балыклары гырыляр.Гөни үстүнде тутаймасаң, муны заводың векиллерине субут эдип боланок.Хачан шейле ягдай дөрәр дийип гарашмагам кын.Хованың арассалыгыны болса, алты ай бәри барлап билемзок,гуралымыз дөвүлди.Ягдай-а, шейле.Умуман, бир беллемели задым, адамлардан бизе хич хили көмек ёк,эдил ята сув ялы,хеммеси первайсыз.Бизем халк билен гүйчли ахырын, шоларың көмеги болмаса эдип билҗек задымыз ёк...

Бу меселе боюнча, азот заводының голайындакы "Еңиш","Калинин" адындакы обаларың яшайҗылары билен гүррүңдеш болдум:"кәте әпишге-габсамызы япып,дашары

чыкмага зар боляс,демиңи алып боланок"-дийип,олар Сетдаровың сөзүни тассылкаярлар.

Ягдай шейле,оны дүзетмели адамларың берйән җогабынам эшидип дурсуңыз.Хайсы бир кемчилик болса болсун, тапавуды ёк,йүрекде дүзетмезлик болса,бахана тапдыряр. Мысал үчүн шәхериң агыз сувы шейле бир хапа,бирки гүн габа гуюп гояйма-саң кир ювмага-да яранок.Муны, шәхер сув хожалыгының башлыгы Җума Амандурдыев хем билйәр, сорасаң бахана хем тапяр.Ягны: "оңа тәзе таслама дүзүлсе, сув арасса болар" дийййәр.Гөрйәңизми,гадырлы окыҗылар, сувуң арассалыгы үчин тәзе таслама герекмишин,йөне, онуң гереклиги шу гүн я-да дүйн йүзе чыкан дәлдир ахырын!?.Ханы, өңден гөрүлип гечирилйән акыллы-башлы таслама-планлар? Ханы,шәхериң,сувуң эйресидирин дийип,донуна сыгман йөрен адамлар? Олар шәхере нәме үйүтгешиклик гириздилер? Тарыхы ядигәрликлер хасапланылян көне җайлары йыкып, керпиҗини даргатдылар дийәймесең, башга нәме дийҗек? Оларың көшк ялы җайлары,област алыҗылар җемгиетиниң көп мейданы тутян улы ховлулы көшги бар,Кемине драма театры үчин болса җай ёк.Нәме үчүн җемгиетиң көшгүни элинден алып, театра берип боланок?Оларың бәш ойнам адамлары нireде отуранларында болмаяр? Айтсаң айдара зат кән,айтмасаңам боланок..Мары шәхериниң яшайҗысы, майып пенсионер Петр Лусенко өйүне агыз сув чыкмаянлыгы үчин, үч тигирли велесипеди билен гидип,"баран ерлерини,йүз тутан адамларыны,гөрен гөргүлерини" ятласаң агласың гелиберйәр. Ёлбашчылар бахана тапярлар, эмма майып пенсионере сув тапмаярлар.Бу инди бәш йылдан бәри довам эдйәр.Адамларың дийсең чыдамлылыгы говы

зат,ёгсам, бу вакаларың соңунын нәхили гутарҗагыны гөз өңүне гетир-мек кын...Сорасаң бахана-ха кән,ягдайлар болса дүзелибере-нок, өзем шу гүнлерде,үйүтгедилип гурулян дөврүрде.Гөвнүме болмаса, бу затларың көпүси үйүтгедип гурмагың абрайына зепер етирмек үчин, билкастлайын эдилйән ялы болуп дур.

Арада, Ашгабадың автодуралгасында бир гең зады-төлегли хаҗатхананы гөрдүм.Гирҗекми-15 теңңе төледе гирибер.Бу улы адамлара болярам.Пөвризә,Чүлә лагере баран, яда ондан гайдып гелйән чагалар, хөкман шу ерден гечәймели,онсаң олар нәтмели? Төлегли эдилҗек болса, хаҗатханалар мыхманханаларда, ресторанларда эдилсин. Гаррыгалалы яш йигит Ашыр Аннаесенов: "Сибирден тә Монголия ченли аралыкда гошун гуллыгында болдум велин, бейле дүзгүне душмадым"-диййәр.Гумдан,Ербентден гелен бир яшулы чопан:"Бейле затларам болҗак экени!"-дийип,якасына түйкүрйәр.Автодуралганың башлыгының орунбасары болса:-"Хаҗатхананы кәрендесине бердик,хер айда 200 манат төлейәрлер,галан зат билен ишимиз ёк!"-диййәр.Ондан:"-Ёлагчылар барада ким алада этмели,икинҗи гатдакы нахарханаы хем китабхана өврүпсиңиз?"-дийип сорасаң:"-Бизиң ёлагчылар билен ишимиз ёк!" –дийип,җогап берйәр. Ине,бу затлар барада айтмасам боланок.Ене мысаллар герек-ми, баш үстүне...

Мары област ёканч кеселлери кеселханасының хем-де чага догрулян өйүң җайлары көне атятага меңзейәр, кесел-лилериң үстүне йыкылаймак горкусам бар.Булар барада хем язылма кеми галмады,Мара гелйән ёкары ёлбашчылар" Көмек эдерис" дийип сөз берйәрлер,эмма сөзи тутып

боланок.Тутуп болян болса, сөз берип,ерине етирмейән адамларың бокур-дагына шол сөзи дыкы этсең...Мысаллар енеде герек болса көп...

Йөне, инди болды...Умуман, айдара зат кән,эдил "1001 гиҗедәки" ялы түкениксиз довам эдйәр.Бу айданларымың хер бири өзбашдак,улы макала болуп билҗек.Белки,оны этмек герекдирем!? Хәзир велин, мениң эсасы максадым, ёкарда айдышым ялы, үйүтгедип гурмак дөврүне-дөврүмизиң важып хем агырлы меселелерине сизиң дыкгатыңызы чекмек.Белки, башга ерлерде буларданам бетеррәк ягдайлар бардыр?Хер задам болса, мен сизе ядыма дүшйәнлериң кем-кәсини быян этдим.Оны башаранымы, башарманымы билемок.Йөне олары айтмасамам боланок...

-Эдебият ве сунгатың чыкышындан соң...Җогаб-а улы вели...7-нҗи июл,1989 йыл,номер 27-2684

Газетимизиң шу йылың 10-нҗы мартындакы санында журналист Аманмухаммет Непесовың"Айтмасаң боланок" атлы макаласы чап эдилди.Макалада Мары областының, онуң кәбир районларының экологик ягдайы яшайыш-дурмуш шертлери, оба хоҗалыгы барада пикир йөрэдилйәрди.Йити проблемалы,халкың бәхбиди үчин чөзмели меселелери дегишли гурамаларың өңүнде кесердип гойян бу макала, Мары област агросенагат комитетиниң башлыгының биринҗи орунбасары И.Моммадовдан шейле җогап хаты гелип говушды.Биз оны тутушлыгына чап этмеги макул билдик.

"А.Непесовың макаласы област агросенагат комитетиниң хүнәрменлериниң,област саглыгы саклайыш,суварыш системалары управлениесиниң,Селхозхимияның хем-де бейле-ки дегишли гурамаларың векиллериниң

гатнашмагында өвренилди.Макалада Мары шәхериниң хем-де областының бейлеки илатлы пунктларының азык үпжүнчилиги, экологик ягдайы барада меселе гозгаляр.

Хәзирки вагтда илаты азык харытлары билен үпжүн этмек,экологик ягдайы говуландырмак бабатда областда кәбир ишлер алнып барыляр. Гражданларың шахсы,эдарадыр кәрханаларың көмекчи хожалыкларының өсдүрилмегиниң хасабына малдарчылык ве экаранчылык өнүмлериниң өндүрилиши белли бир дережеде артды.Гечен йыла гаранында, шол көмекчи хожалыкларың хасабына ири шахлы малларың саны 9,9 мүң, довар 58,6 мүң көпелди,бакжа өнүмлери 516,картофелиң өндүрилиши болса 10 тонна артды.Көмекчи хожалыклары өсдүрмек максады билен шу йыл илата 759 баш гөле,780 жожук,21 мүң гузы,237 мүң жүйже,44 мүң тоннадан говрак от-ийм сатылды,604 мүң гектар өри мейданы бөлүнип берилди.Гечен йыл област бакжачылыкда пес нетижелери газанды,хасыллылык хер гектардан 127 сентнер болмалы болса 78,4 сехтнер болды,ирки келемден, хыярдан пес хасылың алынмагына бакжа өнүмлерине зыян берижи ак ганатлы мөр-мөжеклериң яйрамагы себәп болды.Ол зыянлы мөр-мөжеклериң пейда болмак әтияжы өз вагтында дуйдурылса-да,оларың гаршысына дегерли чәрелер гечирилмеди,пленкалар билен үпжүн дәлдиги,тохум билен вагтында үпжүн эдилмезлиги,галыберсе-де ,кортофел экмегиң агротехники мөхлетлериниң бержай эдилмезлиги хасыллылыга ярамаз тәсир этди.1988-нжи йылда областың совхоз-ларында гөк өнүмлерден 898 гезек сынаг анализ алынды,шонуң 90-сында нитратларың чакданаша артыкдыгы белли болды.Бакжа өнүмлеринден болса 114 гезек сынаг

анализи алнып,шоларың 24-синде нитратларың мукдарының ёкарыдыгы аныкланылды я-да ниртатларың мукдары 21 гөтерим болды.Гөк өнүмлерде нитратларың мукдарыны азалтмак үчин, ерли минерал дөкүнлерден пейдаланыляр. Хәзирки вагтда Мары шәхериниң,онуң төверегиндәки илатлы нокатларың экологик ягдайы шәхериң сенагат кәрханалары-ның, шәхер санитар арассалайыш лагымларының,түркман азот дөкүнлери заводының зыңындыларының дренаж-кол-лекторының чөзүлмедик меселелери билен багланышык-лыкда, чылшырымлашандыр.Бу меселелериң чөзгүди сани-тар гуллыгының,совет-партия гурамаларының барлагында дуряр.Ол ногсанлары ёк этмек үчин чәрелер гөрүлйәр.Гечен йылың август айында Гарагум этрабының "Москва" колхозында экин сувуның етмезчилиги себәпли, "Чеперк яба" зейкеш сувы гарылды,ол хүнәрменлериң өвредиши ялы, норма боюнча,диңе экин сувармак максады билен гарылды.Җарың сувуны Гарагум каналы-ның сувуна гарып,экин сувармак аз сувлы 1985-нҗи йылда амала ашырылды,өзем Мары облисполкомының карары боюнча,диңе июн-август айларын-да. Соңкы йылларда җарың зей сувы, шол максатлар үчин уланылмаяр.Хәзирки дөврүрде, Мары шәхеринде ерасты сув-лары алмак үчин гуйыларың 31-си бар,оларың 25-си ызыгидерли ишләп,шәхериң сув ягдайына оңайлы тәсир эдйәр, шәхерде шейле гуйыларың гурлушыгы довам этди-рилйәр.Шәхериң гүнорта-гүнбатар бөлегиниң экологик ягда-йыны говуландырмак үчин, хер гүн 75 мүң кубометр хапа сувы акдырмага укыплы арассалайыш улгамының гурлушыгы алынып барыляр,оны 1989-нҗи йылда ише

гиризмек гөз өңүнде тутыляр.Йүң ювуҗы фабригиң хапа-хупасыны алып гитлек улгамың икинҗи бөлегиниң гурлушыгына башланылд. Бу улгамдан томат-консерв хем-де сүйт заводлары пейдала-нар. Оны 1990-нҗи йылда уланмага бермек гөз өңүнде тутыляр.Шәхериң 1-нҗи,2-нҗи хаммамларының хапа-хупасы Мургап дерясына акдырылмаяр,олар шәхериң улга-мына бирикдирилди.Векилбазар этрабының "Москва" колхо-зының хаммамының хапа-хупасының Мургап дерясына акдырыланлыгы догры,хәзирки вагтда , санепи-дстансияның гатнашмагында буягдай бес этдирилди.Мары этрабының "Ашгабат"обасының агыз сувуның гапдалында ерлешен доңуз ятагыны башга ере гөчүрмәге мөхлет берилди.1988-нҗи йылың 18-нҗи июлында облисполком, бүтин"Мары облас-тыны агыз сувы билен үпҗүн этҗек сув улгамының гурлушыгы" барада карар чыкарды.Хованың хапаланмагыны песеитмек максады билен 1988-нҗи йылда Түркмен азот дөкүнлери заводының арассалайыш энҗамлары беҗерилди, аммиак сехи болса бир йылдан бәри ишләнок. Хованың арассалыгы лобараториялар,санепидстансия,тебигаты го-рамак барадакы комитет тарапындан берк контроллыкда дуряр. Областың оба ерлеринде сосиал-медени десгаларың, шол санда чагалар,мекдебе ченли яшлы чагалар эдарала-рының гурлушыгына үнс берилйәр.Хер йыл шол гурлушыклара 4-5 миллион манат серишде гойберилйәр.Гечен йыл чагалар багларының 14-си уланылмага берилди, бу йыл болса оларың 20-сыны улануша бермек гөз өңүнде тутыляр. Инчеке-селлилериң кеселханасының гурлушыгы үчин тәзе ер бөлүнип берилди.Макалада язылан бейлеки десгаларың гурлушы-

гының Мары шәхериниң гележекки гурлушык планында орны бар...

Редаксиядан:Макала берлен жогабың узын болмагы бизи геңиргендирмеди,себәби А.Непесовың макаласында гозга-ян меселелери кичи-гирим зат дәл,ол улы гүррүңе мынасып, эмма жогап умумы язылыпдыр.Онда ужыпсыз санлара ковалашып-көмекчи хожалыклар –аз-кем өвүнмегем,өзүни аклап,гүнәни мөр-мөжеклериң үстүне атмагам,"чәре гөрмек", "гөз өңүнде тутмагам","планлашдырмагам" бар.Элбетде, белли бир дережеде эдилен ишем бар.Редаксия, жогап хатын-дакы шол"этсем-петсемлериң" нәдережеде ерине етирилиши билен гызыкланып, гелжекде, бу проблемалара доланып гелмеги гөз өңүнде тутяр..

-Лукман,несил өндүрмек меселелери боюнча энчеме китабың авторы,Мары велаят кеселханасының консулта-тив поликлиникасының психотерипевти Даңарар Кадырың "Айтмасаң боланок"атлы макала язан сесленмеси.Сесленме газеде иберилипдир, нусгасы болса маңа.Макала гысгалдылып алынды. "Газетде чыкан макаланы окадым.Эгер оны санитар лукман язан болса онда мен бу сесленмәни язмасамам язмаздымам-дийип,макала башланяр-Чүнки,оларың хер гүнки иши ,гуллук боржы шейле факторлары гөрмек,барламак, еринде дүзетдирмек,ёл бермезлик болуп дуряр...Автор өзүниң иш тежрибесинде гөрүп йөрен затларына первайсыз гараман,жаны агырып,янып,адамлара:"Сиз өз-өзүңизе, геле-жекки неслиңизе хайпыңыз гелсин,себәби биз өз-өзүмизи зәхерләйәрис"дийип, өрән догры язяр.Бу ерде ясама,ховайы бир зат ёк,оны

фактлар билен субутлап билипдир...Азот дөкүнлери заводының тәсири бизиң яшларымыза,оларың эркеклик - аяллык укубына,несил бермек ве өндүрмек укыбына ярамаз тәсир эдйәндигини бир билседиңиз!?Онуң саглыга берйән зыяны барлап,такык җогабыны айтсалар онда көпүмиз гөчүп гитмәге аладаланарсыңыз.Хас бетерем, бирнәче функсионал кеселлер, сус-сыпеслик,гөвничөкгүнлик, йыгралык,налач эденлик,ашгазан-өдүниң үйтгәп дурмагы, кейпсизлик, рухсызлык,гахарҗаңлык,дүшнүксиз өйкен дем гысмасы,саралтма,сүйҗи кесел,аял совукламасы, "баглы-лык",өнүмсизлик,гарагоúлук,эдепсизлик,хер хили ахлаксыз-лык, җынс ыснышыгының булашыклыгы ,какын,саковламак, укуда дүшеге бушугмак, ховсалылык,горкаклык,хич зада ынамсызлык,суссыпеслик ве ене ш.м кеселлериң аламат-ларының көпелмеги,саглыгы саклайыш ишгәрлериң йүкүни етирди ве агыр материал гарыплыга элтди,оларың абрайыны хем гачырды.Дертлилериң "дүшнүксиз" кеселле-рини кесгитлемек үчин-Җурнал "Наука и Җизн,2,1989 й.-гечирилйән барлагларың вагтыны ве чыкдаҗысыны,ичилйән дерманларың,беҗериш чыкдаҗыларың җемлерини йыгна-саң,онам шол сосиал факторлары,бизиң мысалымызда азот заводыны ёк этмек үчин сарп этсең,саглыгы саклайыш ишгәрлериниң ишини еңледип,чыкдаҗысыны элли гөте-римден көпрәк тыгшытлсадып болҗакдыгы айдыңдыр, галыберсе-де,җан билен җаханың,дөвлет билен җемгиетиң арасындакы нәсазлыклар сазлашарды,ёкарда ады агзалан кеселлер азаларды,чага өлүми эп-эсли ашак дүшерди.Шонуң үчинем автор "дад-у-би-дат!"дийип гыгыряр,көпчүликлейин, тәзече пикирленмәге, гөреше, ёкары гөтерилише, гарайша,

херекете чагыряр.Мен шейле адамлара-өз җемгиетимизиң ваввалы ерлерини дүзетмек үчин батыргай гөрешйәнлере миннетдарлык билдирйәрин.Гынансагам оларың саны аз...Тебигатың эсасы элементлериниң,ериң, сувуң, ховаң, одың,машының,агаҗыш үстүне гошулан адам аңы әхли элементлериң тебигы ыснышыгыны эмеллешдирип,иң бир чыкгынсыз нетиҗелере барҗакдыгыны алымлар беллейәрлер.Шол нетиҗелер,ягны эмели реаксиялар хованың тәсири билен гечйәр,чүнки,хова җанландырыҗы гүйч болуп,ол химики өзгермелериң тәсирине дүшйәр. Хованың дүзүминиң үйтгемеги болса бедениң уйгунлашмак, горанмак,өз-өзүңи доландырмак,кәмиллешдирмек,гөрешмек укыбыны чөкерйәр, онсоң беденде баш-башдаклык эмеле гелйәр,хас бетерем ол бейниниң оянмак ве тогтамак ёлларының нәсазлыгына гетирип,адамларың ыснышыклы яшамак,ишлемек, геплешмек ве бейлеки гылык-хәсиетлерини эҗизледйәр,дөвлет ве машгала галасының сүтүнини чүйредйәр,гележекки неслиң сагатлыгына зепер етирйәр.Шол себәпли хеммәмиз тебигатың,җаның,җаханың сагат-сагдын,агзыбир яшамак укыбына хемаят бермек үчин гөрешмелидирис.Шоңа хем автор чагыряр... “

-Эдебият ве сунгат,9-нҗи декабр,1988-нҗи йыл, Аннагулы Нурмәммедовың-“Семинарың гечен ери-яшларың йүреги”-атлы,яш языҗыларың республикан семинарының Саят этрабында гечиши барадакы гиңишлейин макаласында шейле язгы бар:...Яш языҗылар Огулбег Өвезованың гысгаҗык лирики хекаялары, микрокыссалары, Аманмухаммет Непесовың “Эне наласы”, Аманмырат Какабаевиң “Гаррыгыз”,”Чапраз” хекаялары чеперчилик тайдан-да,

манылы пикири беян этмекдәки языҗылык тәрлери бабатда-да,деталлары реал дурмуш билен габат гетирип, ерли-еринде уланып билишлери,образа хәсиет бермәге эзберҗилиги догрысында-да оңат эсерлер хөкмүнде гүррүң эдилди. Аманмыхам-мет Непесовың "Айтмасам боланок" атлы публисистик макаласында языҗының назаретиниң гүйчли дуйланлыгында онуң тәсирли болҗаклыгы белле-нилди...

Эдебият ве Сунгат газединиң ишгәри,языҗы Амшн-нагулы Нурмәммедовың ёкаркы макаласыны агзамак билен мен онуң айданларына дахыллы я дахыллы болмадык кәбир маглуматлары хыгтап гечмекчи болярын.1988-нҗи йылың 16 -нҗи декабрында ТССР Языҗылар союзының Мары област бплүминде прозачы Аманмухаммет Непесовың'Сен мениң какам"атлы голязмалар йыгындысы ара алнып маслахат-лашылды,протокол номер-6.Гатнашдылар-языҗылар Таган Сөхбедов,Аманназар Ашыров, Хоҗаберди Чарыев,Аманны Атаев,Аманмырат Какабаев ве башчалар.Чыкыш эден А.Ашыров-"Адамлар,биз шу гүн соңкы вагтларда өзүниң мазмунлы хекаялары,йити публисистик очерклери билен газет-җурналларда,радиода,телевидениеде йыгы чыкыш эдип угран,тайярлыклы прозачы А.Непесовың үч саны повес-тини ве бир топар хекаяларыны,публисистикасыны ара алып маслахатлашярыс.Ол голязмасыны бизе айратын китап хөкмүнде нешир этдирмек максады билен хөдүрледи. Ине,кимде нәхили пикир болса диңләп билерис."-Чыкыш эден Х.Чарыев-"Аманмухаммеде менден беледиңиз ёкдур.Мен онуң хемме хекаясыны,публисистикасыны диен ялы билйән, окадым, себәби оларың көпүси бизиң "Мару-Шаху-Җахан"

газедимизде чап болды я-да бизде тайярланып,чап болман ызына гайтды.Мысал үчүн,гелин-гызларың дурмушындан язан публисистикасыны мен чапа тайярладым,эмма газет ёлбашчылары гөвнемэдилер,соң ол ‘Эдебият ве сунгатда” гитди,”Җожуклы җаң какяр”йити очеркем шейле болды, бизиң ёлбашчыларымыз гөвне-меди,эмма “Эдебият ве сунгат “ онам бегенип чап этди. Умуман,А.Непесов таярлыклы языҗы,дөврүң меселелерини говы дуйяр,шонуң үчүнем,мен онуң “Сен мениң какам” повестини ве хекаяларыны говы гөрүп окадым,онуң языш стилиде-тәриде түйс шу гүнлериң стили.Мен-ә бу эсерлери ‘Китап этмели”диен теклиби гиризйәрин..”.-Таган Сөхбедов,шахыр,газедиң баш редакторы”-Хожҗаберди догры айдяр,биз А.Непесиң ики-үч саны йити макаласыны тайярладык.Эмма газет областың газети, танкыт эдилйәнлерем областың ёлбашчылары болансоң, догрысыны айдалы,гелшиксиз гөрүп,чап эдип билмедик.Бу-да бизиң хениз дургунлык йылларының эндигинден гаты чыкып билмейәндигимизи субут эдйәрмикә дийййән...

Йөне, Аманмухаммедиң хекаяларыны биз гөвнәп чап эдйәс.Өңңил област чепер конкурсында онуң хекаясына байрак бермели дийип илки теклип эденем мен.Мен Аманмухаммедиң “Ынсабың азабы”повестини окап,проектирлейҗи Сапарың образы билен гызыгып,онуң,гөврүмли эсерлер язып билҗекдигине-де гөз етирдим.”Ене наласы”хекаясы болса, түйс шу гүнлериң дервайыс вакасы.Менем А.Непесовың эсерлериниң өзбашдак китап болмагының тарапдары”. Языҗы Аманназар Ашыров:”-Атдашың хекаяларыныңам, очерклеринем хезил эдип окаян.Догрусыны догры айтмалы,

ким бизиң аял-гызлармызың дурмушындакы орны,мукаддес борчлары,ары-намысы барада шейле йити затлары язды? Мен областмызы гөз өңүнде тутян.Хич ким.Ине,шу затларам А.Непесовың тайярлыклы адамдыгыны субут эдйәр. Мен авторың"Шабың багы"повестинем,"Өлә-де хоссар герек "хекаясынам," Арманлы мен,арманлы"хекаясынам үнсли окадым. Гызыклы окалян эсерлер,авторың йүзүни гөркезип билйән эсерлер.Догрусы,мен Аманмухаммедиң шу чака ченли нәме үчин пассив ишләндигине дүшүнип билмедим.Я,бу-да үйтгедип гурмак сыясатының гоп берип гойберен адамсымыка?Атдаш шейле-де дәлдир-дә? "А.Непесов:-"Угрун-да болмагам мүмкин...".Языҗы Аманны Атаев: -"Догрусы, языҗы болмак кын зат,сейрек башардян зат.Шонуң, үчинем,Аманмухаммет ялылары голдамалы. Гөвнүме бол-маса, языҗыларың област гурамасам кәте шейле адамлары үнсден дүшүрйән ялы.Авторың Гурбан агасы /"Сен мениң какам"/,Язгылыч,Тәшли ага" /Шабың багы"/,Владимир, Мухаммет Атаевич/"Ынсабың азабы"/,ве башгалар говы образлар ахыры. Йөне,авторың кемтер гайдян еринем сиз нәме үчиндир агзамадыңыз.Аманмухаммедиң эсерлеринде җуда көп задың башыны агрутҗак боляр,дурмушы җуда көптараплайын алҗак боляр.Бу болса кәте эсери дагы-ныклыга элтйәр.Меселеме,"Шабың багында"шейлерәк.Бир-ики саны хекаясында-да шейле хәсет бар экен.Шу затлара тәзеден серетсе,А.Непесовың голязмасыны хайсы неширятам болса аларам,китабам эдер." Языҗы .А.Ашыров:"-Биз Аман-мухаммет билен яңыҗа Чәрҗевде болуп гелдик.Ол ерде Яш Языҗыларың республикан семинары болды.Атдаш шоңа бир топар хекаясыны хөдүрледи.Мен

онуң хекаяларының говы баха аландыгыны бегенип сизе хабар берйәринн,сиз оны “Эдебият ве сунгатда” чап болан хекаясынданам, хасабат-данам гөренсиңиз. Догруданам,Аманмухаммедиң эсерлеринде шу гүнки эдебиятың тагамы гелйәр.Мен онуң”Эне наласы” хекаясыны окамда,ене Овганыстанда ёгалан оглуны идәп, башлыга:”Маңа Гахрыман огул герек дәл,маңа өз оглум герек” диенде,тас гөзүмден яш акдырыпдым.Гөрүң,ене психологиясы нәхили дүрс,инче ызарланяр, авторың повестлерем дийсең говы,сүннәләп языланa,догры, Аманның айдышы ялы,кәбир эсерлеринде ховлукмачлыкмы я көп задың төверегинде айланмакмы,бар,йөне ,ол затлар горкунч дәл,мен-ә гай-там,шоны халаманам дурамок.Адамың шу гүнлерки ягдайы-да!Бизем бар зады билҗек болуп,бар зада гөз етирҗек болуп гарабашымыза гай ахыры!Ёгса,Марыда гезип йөрен адамың ,Венесуеладакы адамларың ягдайлары билен не иши бар!?Эмма бейле дәл,хәзир информассия өсди,бизи бар зат гызыкландыряр... Аманмухаммедиң эсерлери Чәрҗевдәки семинарда-да говы гөрүлди,языҗылар Анна Пайтык,Нуры Байрам,Аннагулы Нурмәммет дагы онуң эсерлерини окап, говы сөзлер айтдылар,кәбир белликлер этдилер.Мен атдаша бир арзув этҗек:ол гахрыманларың ички дүнйәсини ачмага көп үнс бермели,гахрыманларың ичгеплетмеси аркалы хәсиет өсүшини ене чуңлашдырмалы.Ол муны говы башаряр. Ине,шейтсе,автор бизиң сыланян авторымызың хатарына гошулар тамамыз бар.Онда, башга теклип бармы?”

Сеслер:”Ёк, айдан затларымыза середенсоң неширята хөдүрлемели.”

Карар:”Прозачы Аманмухаммет Непесовың “Сен мениң какам” атлы голязмалар йыгындысыны өзбашдак китап хөкмүнде нешир этмек үчин”Түркменистан” неширятына хөдүрлемели ве якын йылларың өнүмчилик планына гошмагыны хайыш этмели.Йыгнагың башлыгы языжы Аманназар Ашыров,голы,секретары шахыр Хожаберди Чарыев,голы, и6-нжи декабр,1988-нжи йыл.

1989-нжи йылың 27-нжи декабрында,догры бир йылдан соң, Түркменистан неширятындан шейле мазмынлы хат алдым.Хат бирнеме гысгалдылып гетирилйәр:

”...Неширяда Иберилен голязманы оканыңда авторың техникадан,гурлушыкдан,ыктысадиетден оңат баш чыкарян дүшүнжели адамдыгына гөз етирйәрсиң,йөне автор эсерле-ринде өнүмчилик меселелери барада агдык гүррүң эдйәр, мегерем ол чепер эдебиятың предметиниң адамдыгыны, чепер эсерде ынсан ыкбалы,ынсан ахлагы,ынсан ынсабы хакда язмалыдыгыны билйән дәлдир?Үстесине-де ,бу везипәни чепер эдебиятың жемлеме, типлешдирме,гөзе-гара гөрнүп дуран образлар дөретме,шол образларың жанлы херекедин-ден эмеле гелйән гызыклы сюжети яйбаңландырма аркалы чөзмелидигини автор билйән дәлдир?Эгер билйән боланлы-гында хем ол муңа хөтде гелип билмәндир.Повестде гөз өңүне гелйән адам образы хем ёк,хич хили чеперчилигем ёк, окыжыны гызыкландырайжак зат хем ёк,себәби, автор языжылык хүнәринден махрум.Авторың”Эне наласы” хекая-сы эсгер оглы Овганыстанда өлен энәниң трагедиясына багышланыпдыр.Энәниң психологиясының хем ички дүнйәсиниң беян эдилишинде чепер эсерде болмалы элементлер

гөрүнмәнем дуранок,эмма хекаяның дилини,формасыны сынтгылап,көп харсаллыкдан арассаламак зерур.Автор орфография кадалары,стилистика барада дүйбүнден СОВАТСЫЗ.. Авторың "Өлә-де хоссар герек" хекаясының деренгинде бир зат бар,"я-да би таныш-билишлик, гарындашпаразлык,везипепаразлык кесели дирилерден гечип, өлүлериң арасына-да яйрап уградымыка?.."Эмма хекаяны сөзбе-сөз сынтгылап,харсаллыкдан арассалап,медениетли гөрнүше гетирмели.Бу ягдай онуң хемме хекаяларына хем дегишли. Авторың конфликтли ягдайы тослап,шонуң дашын-да хекая гурнайшы хекаяны тутушлыгына тослама өвүрйәр, эмма чепер эсер "чына беримсиз", "чынданам говрак, чын-данам тәсирли хем ынандырыҗы болмалыдыр. Шу себәплере гөрә авторың эсерлерини чап эдип чыкармага ярамаянлыгы үчин,өзүне гайдып бермели.

Хатың соңунда "Түркменистан неширятының голязмалары анализлемек хем кабул эдип алмак барадакы редаксиясы"дийлен язгы ве чыршалып чекилен,гол бар.Эмма җогабы язан адамының ады,атасының ады,неширятда ким болуп ишлейәр гөркезилмәндир. Йөне маңа ол" Г.Гелдиев" болмалы дийдилер.Догрусы,ким боланда-да,мен оны танамаярын.Неширятың бу җогабыны гетирмесемде боларды, йөне мениң четиме деген зат 'автор язьыҗылык хүнәринден махрум","автор орфография кадалары, стилистика барада ДҮЙБҮНДЕН СОВАТСЫЗ"диен ялы сөзлер билен мертебәмиң песелдилмегидир.Ёгсам, неширята хөдүрленен повестлерем, хекаяларам газет-җурналларда өң чап болан,ёкарда беленилиши ялы,семинарларда языҗы-шахырлар тарапындан окалып, говы баха берлен эсерлер ахырын.Арман,мен шол

җогабы язан адамының кимдигини билип билмедим,билен болсам кәбир сораглары берәйҗекдим.Муны ятламак билен мен шол бир гыммалтлыклара хер бир адамының өз гарайшының бардыгыны инкәр этмейәнлигими,, йөне неширят гуллугында отуранларың чепер эсерлери гөзенекден гечиренлериде мүң гарайышдан иң маңызлысыны сайламаны башармалыдыгыны,ёкардакы ялы адам мертебесини басгылаҗак болянларың санының азалмагыны ислейәнлигими яңзыдасым гелйәр...

-Эдебият ве Сунгат,30-нҗи январ,1989-нҗи йыл. Хорматлы А. Непесов!Сизиң "Эне наласы" атлы хекаяңыз билен таныщдык.Умуман аланыңда, хекаяда гөзлег,шовуна дүшен деталлар ёк дәл.Йөне,гынансакда,хекая чепер дил бабатда агсаяр,беян эдиш пес.Бу кемчиликлер болса,мәлим болшы ялы,эсериң тәсирсиз,гураксы чыкмагына элтйәр.Биз оны шол себәплере гөрә пейдаланмадык.

Салам билен Газедиң проза ве поезия бөлүминиң мүдүри:Ёвшан Аннагурбанов.

Автордан-Языжыларын Республикан семинарында говы баха алан хекая Языжылар Союзынын газетинден шейле бахаланалар билен ызына гайтарылса онда она нэхили душунмели?

-Эдебият ве сунгат 2-нҗи декабр,1988-нҗи йыл номер 49-2654-,Җоҗуклы җаң какяр..., Агтарышлар, ойлан-малар, теклиплер.

..Эгер бир адам колхозың бир метр ерини сорашман алса,шоңа чәре гөрйәрлер,җериме салярлар,эмма хоҗалыклар онларча йыллап дөвлетиң ерини канунсыз – вагтлайын дийип уланып гелйәрлер,оңа чәре гөрленок.

--1—

Машын Җоҗуклы демир ёлдан гечип,демиргазык-гүнбатара тутдырып баряр,кәерде- кәерде бир түммеҗик чәге депеҗиги дийәймесең,”кейик ковалабермели” ала-такыр-лык,текиз мейдан.40 мүң гектардан говрак мейданы тутян Җоҗуклы массиви.

Янымда Област сув хоҗалык бөлүминиң орунбасары Җума Мурруков бар.Ол:-Би гөзүңе сөвейин ерлере середиң,сув барса гул битҗе-гә-дийип,сесленди.Говы идег болса гүли шор ерлер-де битирип боляндыгыны велин айтмады.Област агросенагат бирлешигиниң гурлушык ишлери бөлүминиң башлыгы Байсәхет Җумаев болса йүзүниң дерини сүпүрип: -Ханы,алымлар бу ерде экин битмез диен ялылар-ла?-дийип,Җуманың йүзүне сораглы назарыны дикди. Догруданам, бу әгирт Массивиң дийсең говы ери бар экени.Кә ерде меле,кә ерде меледен гара якын мес топрак шейле бир өзүне чекйәр велин,эдил багрыңы ойкабересиң гелйәр.

Гумак ёлуң агырлыгындан яңа машын зарын иңлейәр,сес-үйн алшар ялы дәл.Ине,өңүмизде гатла.Улы канал шу ерде үче бөлүнйәр.Соң бу бөлүнен яплар ене-де бөлүнип гидип отыр. Янашык гидйәнлерем бар,бейлекисем.Меселем, Түркменгала этрабының колхозларына, Сакарчәге этрабы-ның “Куйбышев “адындакы,”Совет”обаларына барян сувлы яплар 10 километре ченли янашык,дегшип гидйәр.Бу ягдая ким ёл берипдир,нәме үчин эдилипдир-дүшүнер ялы дәл.Бейле ягдай ериң хас-да чалт зей алмагына,сувуң көп йитмегине, герегинден артык,ики эссе артык харажат чыкарылмагына гетирҗекдиги билинмедик болара чемели.

–Ай, шу этрап айра болса,хоҗалыклары оңушдырып боланок-хов!-дийип.Мүррүков сесленйәр.Ол өз айбыны билип дур.Он километр аралыга ики яба дерек бир яп чекип,онуң аягында гатла гуруп, хер этраба айратынлыкда яп чексеңем болҗакдыгыны,хас аз чыкдаҗы чыкарылҗакдыгыны ол билйәр,билсе-де, ялңышлык гойберипдир. Ёгсам, ол гиден массивиң област боюнча җогапкәр векили...

Ине-де, говача мейданы.Догруданам, говачаның гөгериши дийсең говы.Хер дүйп говачада 25-30- гоза бар.Бу хер гектардан 25 сентнерден хасыл алып болҗакдыгына гүвә гечйәр.

-.Хенизем гич экилди,азот аз мукдарда берилди,гөгериш мунданам говы боларды-дийип,Мары этрабының "Калинин" адындакы колхозының башлыгы сесленйәр.

Биз Мары этрабының "Калинин" адындакы,"Октябр", Түркменгала этрабының"Ленинград","Коммунизм","1-нҗи Май" , "Комсомол",Сакарчәге этрабының "Совет","Куйбышев" адындакы обаларының говача мейданларына айланып гөрдүк.Гөгериш яман дәл.Илки,суварылып,соңам экилмән ташланан бөлеҗик-бөлеҗик мейданлары эййәм гамыш басыпдыр.Мары этрабының " Калинин" адындакы обасының Җоҗуклыдакы бөлүминиң бригадири Җума Ыклымов шейле ери гөркезип:

-Шу ерлер үч йылдан соң Ханховузданам бетер болар,себәби, ерлер ювлансоң,шор сувларың акып гитмеги үчин не дренаж бар,не коллектор.Шу ерлер илки башдан акыллы-башлы экин доланшыгына гиризилип,говы середилсе болҗак велин...Хәзирә нәбилейин...-дийип,улудан демини аляр

Хожалыклара айланып йөркәк,үсти гавун-гарпызлы машынларың энчемесине душ гелдик.Олары гөрениңде гөвнүң гөтерилйәр,йөне аңырысы ики-үч йылдан бу массивиң хем гамыш токайлыгына, батгалыга өврилжекдиги ядыңа дүшенинде, агласың гелйәр. Хәзир бу ерде не ёл бар,не яшар ялы ягдай.. .Диңе бир сув япларыны чекмек үчин обаларың ики ярым миллион манада якын пулы чыкарылыпдыр. Чыкдайжылар энтегем артмалы.–Биз-ә, гошумызы дүвүп,бу ере гелйәрис,улы зейкешлериң гурлушыгы болса тогтадыляр. Бу, ерлер хасам чалт заялансын дийлип эдилйән болмалы-дийип,Жума Ыклым зейренип, башыны яйкаяр.

Бу зейренжи област агросенагатының дегерли ишгәрлеринден, хожалыкларың ёлбашчыларындан хем эшитдик.Ягдайы барламак, билмек үчин, йүзүмизи Ханховза тарап өврүп,ыза доландык. Жожуклы стансиясына деңич 30-40 километр ёлуң ярамазлыгыны дил билен айдып беян эдер ялы дәл.”Жожуклыдан алынжак пагта хасылы шу ёллардан чекилжек болса,онда өзүңе дүшйән гымматы хасам артаймаса”дийип пикирленениңи дуйман галярсың.

- 2 -

Ине-де, Ханховуз ве Тежен массивинде гурулян десгаларың дирексиясының жайы.Директор Ораз Агаев 1971-нжи йылдан бәри шу везипеде ишлейәр.Оңа максадымызы беян этдик.

--Жожуклы массивинде коллектор-дренаж сетлериниң гурлушыгының тогтадылмагының себәбини таслама инсти-тутындан сораң!-дийип,ол гысгажык жогап берди.

-Хожалыкларың Җожуклы массивине вагтлайын гөчмегини “Ханховзың мелиоратив ягдайыны говуландырмак үчин сизиң гурлушык бөлүмлериңизиң ишлерини хас-да гиң геримде алып барар ялы ягдайың дөредилмеги билен” багланышдырярлар.Шол догрумы!

-Хожалыклар Җожуклы массивине гөчмәенлеринде-де,бизиң гурлушык бөлүмлеримизе иш тапдыряр.Сизиң пикир эдишиңиз нәдогры.Ханховуз массивинде 120 мүң гектара голай ер бар.Бизиң хасабымыза гөрә 83 мүң гектарда говача экилйәр,галан 40 мүң гектар ер болса бош ятыр.Лайык, Җожуклы массушивиниң улылыгы ялы ер бош ятыр. Җожукла гитмән,шол ерлере экин экиберсинлер,баяминнет коллектор-дренаж сетлери,сув акар ялы яплар тайяр, ишләбермели. Җожуклыда болса не яп бар,не зейкеш.Мениң пикиримче, бу ерде башга бир себәп бар.Хожалыклар тарп ере гөчмели болса,эдил итилен ялы.”Тарп ерлер хапа-хашал отдан долянча, бир-ики йыл азапсыз бол хасыл алса боляр”дийип пикир эдйәрлер...Йөне, Җожуклыда хәзир харч эдилйән чыкдайжыларың ондан бир бөлегини Ханховзың ерини бежермәге сарп этселер говы болайжак вели...

–Ханховзың ер ягдайыны говуландырмага сизиң өз серишдәниз етерлик дәлми?

-Серишде етерлик,1970-нжи йылларда бу ерлериң мелиоратив ягдайыны говуландырмак үчүн таслама дүзүлди, бахаәсы бир миллиард манат,1972-нжи йылдан бәри 215 миллионыны өзлешдирдик. Җожукла гөчүлип гидилен ики-үч йылың ичинде галан серишделери өзлешдирип болмаз,оны хат-да 10-15 йылда хем өзлешдирип билмерис,гурлушык эдараларының гүйжи етер дийсегем, чиг

мал,пул серишдеси етерлик дәл,индем артык серишде берилер диен умыдым ёк...

Диймек,гадырлы окыҗылар, галан серишделери долы харч этмек ве шонуң нетиҗесинде Ханховузың ер ягдайыны говуландырмак үчин орта хасап билен дирексия ене-де 45 йыл герек экени.Биз болса ынанҗаңда,дирексия өз ишини гутарянча 2-3 йыллык вагтлайын Җоҗукла гөчүп барярыс. Әл,сениң вагтлайын болайшыңы, бу бир әр өмри ахырын!ТССР Министрлер советиниң хем муңа ынанып,Җоҗуклыны гысга вагтлык хоҗалыклара бермели эдишини дийсене.Инди ёлумыз Ашгабада тарап.

- 3—

Оба сув гурлушыгы барадакы дөвлет комитетиниң башлыгы А.Чарыеви,орунбасары Окрепидзәни тапман, "Гарагумгипроводхоз"таслама институдының директоры Р.И. Тер-Сааков билен душышдык.Ики сагат гарашанымыздан соң-йыгнак,ене йыгнак-онуң билен икичәк гүрлешмек миессер этди

-Өңи билен област хоҗалык ёлбашчыларыны геплетсең, Җоҗуклыда ер заяланан ягдайында,онуң гүнәкәри хөкмүнде сизи гөркезйәрлер,себәби сиз ол ере көп хоҗалыкларың гөчүп баранлыгына гарамаздан,массивде зейкеш улгамларыны гечирмегиң тасламасыны тогтадыпсыңыз,бу болса кәбир адамларда "билкастлайын шейле эдилйәр" диен дүшүнҗәниң дөремегине гетирйәр-дийип,мен сорадым.

Ол хезил эдип гүлдү-де:-Хава-да,хәзир әхли ерде гүнәни бизиң үстүмизе атҗак болушып дурлар,хат-да "Гарагум каналының чекилмеги хем улы бетбагтчылык" диен нетиҗәни чыкарянларам бар.Ол өз ишлери.Сизиң сорагыңыз

барасында болса шуны айдып билҗек.Ягны,1985-нҗи йылда Җоҗуклы массивини өсдүрмегиң техники-ыктысады эсасларыны дүзүп,бизиң институдымыз ол ерлери су0вармак ве өзлешдирмеклиги ики гөрнүшде-диңе үзүмчилик совхозларыны дөретмек я-да бирки саны пагтачылык совхозлары билен,галан ерлерде үзүмчилик совхозларыны дөретмек планлашдырылыпды.Кем-кәс зейкешлериң таслама ишлерине-де башланыпды. Гурлушыгың умумы бахасы 268 миллион манат дийлип кесгитленилди. Бу ишимизе середен СССР Сув хоҗалык министрлигиниң экспертизасы "Җоҗуклада ерлериң 77 гөтериминиң такырдыгыны,79 гөтериминиң шорланлыгыны аныклады.Шол шор ерлериң бир гектарыны ювмак үчин 25-34 кубометр сувуң герeклигини,шол ювлан шор сувларыңам акмага ериниң ёклугыны аныклап,СССР Сув хоҗалык министрлиги өзүниң 1985-нҗи йылың 18-нҗи октябрындакы номер 60-01-02-8139 буйругы билен"Ханховуз массивинде ве Мургап оазисинде ерлериң мелиоратив ягдайыны говуландырмага ве тәзеден гурнамага хас аматлы суварымлы ерлериң Ханховузда барлыгы үчин,Җоҗуклы массивини өзлешдирмек талаба лайык дәл" дийип тапды.Шу карар эсасында хем биз таслама ишлерини тогтатдык,инди дүшнүклими?Областың ёлбашчыларына бу барада вагтында хат яздым.Мениң пикиримче,Җоҗукла гечмегиң зерурлыгы ёк,эгер гечиләен ягдайында хем, сувы аз талап эдйән үзүмчилик, багчылык хоҗалыкларыны дөретмели.Говача экмәге,экин доланшыгына гечмәге-де, Ханховузда ер азлык эденок.Шонуң үчинем, Җоҗуклыны бейле ёл билен дәл-де, акыллы-башлы,инҗинерчилик ёлы билен өзлешдирмели. Ёгсам,хоҗалыклар улы массивде эденини эдип йөрлер.Хәзир

бирки йыл, ериң йүзүниң гаймагы ёк болянча говы хасылам аларлар,кимем болса бири шөхрат газанар,соңы нәме? Ёк,мениң пикирими билмек ислесеңиз,массиви шейле ёл билен өзлешдирилмегиң тарапдары дәл..

Ине,директор Тер-Сааковың берйән җогабы.1982-нҗи йылда башланан1260 мүң манатлык 1-нҗи Җоҗуклы коллекторының-зейкешиң 661мүң манатлык иши эдилди, 1985-нҗи йылда экспертизаның карарындан соң ташланды, шу йылам онуң иши башланып,ене ташланды.Таслама институды болса гөршүңиз ялы 2-нҗи Җоҗуклы коллекторының хем тасламасыны тогтадыпдыр.Таслама дүзүҗилере хем дүшүнсе боляр,биринҗиден,оларың эллеринде ёкардан буйрук бар,икинҗиден ерлер вагтлайын,ики-үч йыллык берилйәнлиги үчин зейкешлериң гереги хем ёк.Йөне, эдил хәзирки ягдайда, Җоҗуклы массивине дөрт этрабың хоҗалыкларының гөчүп бармагы билен 40 мүң гектар ериң алан алды эдилип өзлешдирилмеги,зейкеш улгамларының таслама ишлериниң болса тогтадылмагы,мунуң өзи мениң пикиримче, ерлер хасам чалт заялансын дийлип, билкастлайын эдилйән ялы зат боляр. Шу ерде гетирмек ерликлими, билҗек дәл,йөне ил ичинде"Ики ат депишер арасында эшек өлер"диен геп бар.Этраблар-а Җоҗуклы массивине барды-ёгсам, эчилик гөзи билен середиленде Ханховуз массивинде ики,үч этраб ерлешер ялы ер бар ахырын-зейкеш улгамларының таслама ишлерем гөршүңиз ялы,ятырылды. Диймек, бу массивиң башына-да Ханховузың гүни гелер дийип, аркайын айтса болар.Эгер,Москва экспертизасы "массивде 79 гөтерим шорлан,дузлы ер бар" дийип, нетиҗе чыкаран болса,област Агросенагат бирлешигиниң хүнәрменлери болса

“дуз ёк”дийип,ол ерлери хожалыклара пайлан болсалар,онда олар өз сөзлериниң догрулыгыны топрагың дүзүмини барлап иш йүзүнде субут этмели экенлер.Баяминнет, Байрамалыда топрагың иймит-маддасының мөчберини барлаян нокат бар.Эмма бу затлар хич киме герек дәл,хич ким баш галдыранок.Ер заяланса “бизе нәме” дийилйән ялы херекет эдилйәр.Топрагың дүзүми барланып гөрүлмәнде-де, мен москва экспертизасының чыкаран нетижесини догры хасап эдйәрин.Нәме үчүн диениңде,Жожуклы массиви, шор алан Ханховуз массивиниң гүнбатар-демиргазыгында,хас догрусы, аягында ерлешйәр,онсоң ерасты шор сувларың тәсири ол ерлереде хөкман етәймели.Топрагың хилини барлаян нокадың башлыгы Режеп Недировдан”Хайыш этселер Жожуклы массивиниң дузлулыгыны барлап берермисиңиз? дийсем: ”Хакымы төлесинлер,баш үстүне”дийип жогап берйәр.Эмма ишиң башына барян велин ёк.

Мен бир зада дүшүнемок!Бар,айдалы,Тер-Саакян экспертизаның нетижесине салгыланяр диели.Йөне, Дөвлет агросенагат бирлешигине,ТССР Министрлер Советине нәме дийжек” Олар я-ха, таслама ишлерини чалт депгинде башланып-гутарылмагы билен бирликде, массивде зейкеш улгамларының гурулмагыны газанмалы экенлер,я-да ерлери элән хожалыклары чыкармалы экенлер.Башга ёл велин ёк.Халлың-саллыңа салынса онда бу улы массивден эл үзәймек галяр.Онуң шейле болжагы велин, эййәмден билдирйәр.Ол ердәки хожалыкларың ёлбашчыларыны диңлесең бу йылда,индики йылда ол ерден чыкарлы дәл,гайтам, индики йылда экжек ерлерини өзлешдирмегиң гүррүңини эдйәрлер,

“Ханховузда этрап ачылды,инди о тайдакы еримиз элимизден алыняр”диййәрлер.

Бу меселелери чөп дөвен ялы эдип, дөвүп билйән гурама,җогапкәр адам велин ёк.Ягдай өрән чалт чөзүлмегини талап эдйәр.Хич болманда бир аңсат ёл бар,ери,сувы хусусы эечилиге берәймели.Шонда әхли дүвүнлер бир зарбада чөзүлйәр.Әхли затлар хасаплыҗа болса говы.

--4—

Мениң пикиримче,белки, ялңышяндырын,Җоҗуклы массивине гөчүлип барылмагының башыны башланлар-сув хоҗалыкчылар болса герек.Тәзе массиве яп чекип,кәбир ерлери илки эеләнлер шолар.Йөне оларың сувы бисарпа тутмалары,эечиликсиз серетмелери медени зоналарда етҗек дережесине етди ахырын..Нетиҗеде, ерлер заяланды, обалар гурпдан гачды,дүшнүксиз кеселлер көпелди,10-дан бир чага кемли догулды,шор сувларың уланылмагы зерарлы адамлар өт-ашгазан кесели билен учдантутма диен ялы кеселледи.Эйсем бу Чернобыл бетбагтчылыгындан кемми?” Багт каналы” хасап эдилйән Гарагум каналы гуруландан соң эмеле гелен бу җенаятчылыклар барада языҗы С.Залыгин яңы-якында “Правда” газединде чыкыш этди.Онда Гарагум каналыны гурмак үчин чыкарылан бимөчбер хараҗатлар агзаляр.”Шол хараҗатлар, Сарагтдан тә Балкана ченли узалып гидйән дагларда баг отуртмак үчин уланылан болса, дагдан гайтҗак чешме сувлары халкы эклемезмиди?” диен пикир кәте мени биынҗалык эдйәр.Белки ол догрудыр,белки, эдилен иш догрудыр.Йөне, алымларың пикириче, “шорлан бир гектар ериң өңки хасыллылыгыны гайтарып гетирмек үчүн үч асыр герекмиш”.Диймек,мүңлерче гектар шорлан ери эдил

хәзирден ыхлас эдип середип башланымызда-да,ондан бәри-бәрде пейда болҗак дәл-дә?Онсаңам, диңе пагта дийип, бейлеки экинлери гөзден салмак оңланылмалы ягдай дәлмикә диййәрин.Иң бир гынандырыҗы ерем, Җоҗуклыда говачадан башга экине гөзүмиз дүшмеди.Баг-бакҗа,үзүмчилиге үнс берилен болса, шорлар айрылҗак, ер сана гелҗек.Говачаны, суварымлы ерлери гиңелтмегиң хасабына дәл-де, хасыллылыгы артдырмагың хасабына көпелтмели. Белки, башга-да ёллары,усуллары бардыр,мен аграном дәл,билемок. Йөне шейле эдиленде экин доланышыгына гечмәге-де,бейлеки экинлери экмәгеде улы мүмкүнчилигиң дөреҗекдигини велин билйән

Хава, аз мөхлетлик,вагтлайын уланылян ерлериң гектар саны, Җоҗуклының 45 мүң гектарыны гошманыңда-да,республикада 150мүң гектардан гечйәр.Бу барада "Талаң" атлы макалама җогап берен Дөвлет агросенагат комитетиниң биринҗи орунбасары Абдыллаев хем агзап гечди. Догрусыны догры айтмалы,бу тәзе экин ерлери пландан дашары экилйән ерлер.Мысал үчин ,шу йыл Җоҗуклыны экдик дийип,Ханховузда экин экмедик хоҗалыга душ гелмерсиң. Диймек, бу канундан чыкмадыр,хас догрусы улы ёлбашчы-ларың голдовы билен эдилйән җенаятдыр.Эгер бир адам колхозың бир метр ерини өзи үчин бакҗа экмәге алса,оңа чәре гөрйәрлер,җериме салярлар,ишден ковярлар, эмма хоҗалык-лар онларча йыллап дөвледиң мүңлерче гектар ерини канунсыз,"вагтлайын" дийип уланып гелйәрлер, оңа чәре гөрленок.Хей,"суварымлы ериң угруна серетмеди" дийип, яда"артыкмач экди" дийип җенаят җогапкәрчилигине чекилен-Түркменистан җенаят

кодексиниң 1964-нҗи йылың 12-нҗи сентябрындакы 188-нҗи маддасына гошмача-хожалык ёлбашчылары болупмыды!? Белки,боландыр,мен-ә билемок.Йөне шол кануны уланмагың гереклиги велин көре хасадыр.

Соңкы вагтларда Җожуклы барада улы гүррүңлер гозгаляр. 'Сүйтде агзы бишен сувы үфләп ичер"дийлиши ялы,өңем Ханховуз меселесинде агзымыз бишенсоң-белки,диңе меңки бишйәндир-бу ерде бир сересаплы болмалымыкак дийҗек болярын.Бригадир Җ.Ыклымовың"Җожуклы заялан-са, Ханховузың деңинде дурмаз, шыкгы топрак ер,нәме чәре гөрүлҗек болса ховлукмалы" диен ховсалалы сөзлери гулагымда шол яңланып дур.Байры дайхан мамла. Җо-җуклының сөзүң долы манысында җожуклы –доңузлы массиве өврүлмегине ёл бермели дәл,ховлукмалы. Җожуклы җаң какяр...

-Эдебият ве сунгат,7-нҗи апрел,1989, "Җожуклы җаң какяр"

"Эдебият ве сунгат" газетиниң гечен йылың 2-нҗи декабрындакы санында Аманмухаммет Непесовың 'Җожуклы җаң какяр" атлы макаласы чап эдилипди. Макалада ерден ве сувдан режели хем ерликли пейдаланмак барада сөхбет ачылярды...

"Түркменремводхоз"өнүмчилик бирлешигиниң башлыгы Т.Алтыевден шу макала барада редаксия җогап хаты гелип говушды.Хатда макаланың авторының гозгаян меселелери хем-де теклиплери билен ылалашылянлыгы барада айдыляр. Бирлешигиң башлыгы шу бәшйыллыкда ер-сувдан пейдалан-макда бирнәче зерур ишлериң алнып барыляндыгыны,шейле хем айдылан кемчиликлери

дүзетмекде өңе гидишликлериң дуюляндыгыны ныгтаяр. Хатың довамында Ханховуз мас-сивинде Парахат этрабының дөредилмеги гелҗекде экаранчылык ишлерини гөвнеҗай алып бармага ярдам эдер дийлип белленилйәр.Мары велаятының хоҗалыкларына Җоҗуклыдан ер бөлүнип берилмегиниң вагтлайын меҗбуры чәредиги хакында хатда дурлуп гечилйәр,шейле хем бу ерде Ханховуздакы ялы ярамаз ягдайың йүзе чыкмазлыгы үчин дурмуша гечирилмели зерур чәрелер барада-да айдыляр...

-Эдебият ве сунгат,27-нҗи октябр,1989 йыл,43-2700. Ене-де Җоҗуклы хакда...Чап эдилене доланып гелйәрис.

Бирмахаллар Ханховузам, медени зонадакы ерлери сана салмак үчин “вагтлайын” дийлип берилипди,инди Ханховузы сана салмак үчин Җоҗуклы “вагтлайын” берилди,соң Җо-җуклыны сана салмак үчин нирә чыкыларка?!

Мары-Теҗен аралыгында ерлешен бу улы йайла” Җо-җуклы” дийлип ат берилипдир.Элбетде, мунының себәбиниң дүшүндириши болмалы, эгер адына серетсең ,онда хәли-шинди шол ерлере сув гачып, җеңңелли, көлли токайлык эмеле гелмели ялы,белки, бир вагтлар ол боландырам.Эмма хәзир аңырсына-бәрсине гөз етмейән 40 мүң гектара голай,элиң аясы ялы текиз мейдан яйылып ятыр.Оңа не Мургап,не-де Теҗен деряларындан бирмахал сув акандыр диер ялы хич хили нышан ёк.Мургап дерясы дүзлүге етип билмән даргаяр,Теҗен дерясының акым угрундан болса,ол эп-эсли ёкарда ерлешйәр.Шейле болансоң, бу ерлерде гечмишден галан яшайыш аламатларданам нышан ёк,не депе бар,не диң бар,не-де җәч.Өз вагтында дабарасы даг

ашып,асырың гурлушыгы ады билен дүнйә белли болан Орта Азия демир ёлуның бу дүзлүгиң үстүнден геченине инди йүз йылдан говурак вагт гечди.Мары билен Теҗениң орта гүрпүнде ерлешен демир ёл дуралгасына-да, "Җоҗуклы" ат берилип-дир.Дуралганың гүнорта тарапындакы ерлере "Ханховуз", демиргазык тарапындакы ерлере "Җоҗуклы" дийилйәр.Бу тапылгысыз говы ерлериң хырыдары өңлерем аз болман-дыр.Мургап дерясындан Җоҗукла сув элтмек үчин, көп пидалар чекилип газдырылан Гумябам Җоҗукла етип билмәндир.Хәзир болса,гысга вагтда сувам элтилди,ёлам чекилди,экинем экилди,хасылам алынып йөр.

Инди, шу ерде нәме себәпден "Җоҗукла гөчүлди" дийлен ерликли сораг йүзе чыкяр.Умуман, мелиорасия ве сув гурлушык ишлерини гечирмек үчин, илки билен тәзеден өзлешдирилйән ерлери тутыш гиңишликлер биюнча өзлешдирмек герек боляр.Бейле дийилдиги,өңкүлер ялы зейкешлери гурмагы өзбашына, суварыш яплары газмагы өзбашына, ерлери дүйпли текизлейиш ишлери өзбашына, ягны,ишлер бир-бирине дахылсыз дәл-де,ишлериң гечирилҗек ерлерине экин экилмән,әхли ишлериң бир вагтың өзүнде ерине етирилмели дийилдигидир.Шейле эдилмесе, Ханховуз дүзлүгиниң сув гурулшык ишлерини хич вагтам гутарып болҗак дәлди.Оны этҗегем болсаң,бу ерде экин экйән хоҗалыклары нирәдир бир ере гөчүрмелиди.Онсоңам, адам санының көпелмеги, оба ерлеринде меллек ерлериниң берилмеги билен җемгиетчилик ерлериниң азаляндыгы,өнүм өндүрмек талабының артяндыгы үчин,хайсы-да болса бир догры ёлы сайлап алмалыды.Шу ягдайлары хүнәрменлер билен телим-гезек өлчерип дөкмек билен,ёлбашчылар,

“Җожуклыдан ер бөлүнип берилмегини сорап”,республика йүз тутдулар.Шейлеликде,ТССР Минисртлер совети”Җожуклы дүзлүгини ики-үч йыллык вагтлайын уланмак үчин Мары, Сакарчәге,Векилбазар, Түркменгала этрабларына бөлүп бермек” барада карар кабул этди.Бары-ёгы бир ярым айың ичинде, сув ве газ гурлушык эдараларының агзыбирликли чекен зәхмединиң эсасында, бу ере секунтда 20 кубаметр сувы гечирип билҗек,узынлыгы 55 километр яп газылды,ёл чекилди.Дайханлар илкинҗи йылың хасылындан надыл болмадылар.Үстүмиздәки йылда хем, хасылың гечен йылда-кыдан хас говы болҗагына хоҗалык ёлбашчылары шүбхе-ленмейәрлер. Кәрендечилериң пагта планларыны доланлары, гектардан 30 сентнер хасыл аланлары кән.Умуман, Җожуклыны өзлешдирмекде дүрли пикирлер йүзе чыкды.Бу ериң топрагының хили барада алымларың шүбхесиниң-Эдебият ве сунгат,2-нҗи декабр, 1988йыл,”Җожуклы җаң какяр...”-гатыбир ерликли дәлдиги иш йүзүнде аян болды, Җожуклы тапылгысыз говы ердигини гөркезди.

Шу җәхетден угур алсак,онда Җожуклы дүзлүгиниң ики-үч йыллык,вагтлайын берилмегиниң себәбини нәдип дүшүндирҗегмизи билемзок.Вагтлайын боланда ере кадалы идег болмаҗагыны,кадалы идегиң ёк еринде болса,ериң басым сандан чыкяндыгыны хеммәмиз билйәрис ахырын. Диймек,ерлери мыдамалык бөлүп бермели.Шонуң билен бир-ликде, тизден-тиз хоҗалыгара,этрапара зейкешлери(98 километр узынлыкда)гурмага башламалы,Оны гурмак үчин 3 миллион манат харажат герек.Өзүнем дөвлетиң хасабына. эгер шейле болмаса,онда хоҗалыклар өз хасабына зей каналларыны гуруп билмезлер. Себәби ол ерде йыгналҗак зей

сувларыны алып гитҗек эсасы улы зейкеш ёк.Шу ягдай бир-ики йыл довам этсе,онда Ханховузда гойберлен гөдек ялңышлыклар Җожуклыда хем гайталанар,онсоң 3 миллион манада дерек 300 миллион манат чыкарыланда-да, ерлери сана салып болмаз.Озал биз бу меселеде агзымыз бишди ахырын.Инди нәме үчин бейле башдансовмалыга ёл берилйәркә?

Шу ерде өңрәк болан бир хадысаны ятласым гелйәр. Ханховүз дүзлүгини өзлешдирмәге иң илкинҗи ругсатлы баран Мургап районы болды.Шол вагтлар Гылычдурды Сәхетмырадов района ёлбашчылык эдерди.Өзи инженер-гидротехник боланы үчин дүзлүкде коллектор-дренаж сетлерини экин экилмәнкә гурмагың гаты зерурлыгы барада көп урнупды.Эмма, тә өзи, Оба Хоҗалык министри болянча шол меселә баш галдыран адам болманды.Соңам,нәме илки башдан җылавы элимизден сыпдыранлыгымыз үчин,бу ягдайы дүзетмек хениз-хенизлерем башарданок. Җожукла хем ёкаркы айдыланлар дегишли.Хәзир-ә, шол меселә баш галдырян ёк.Хернә гиҗә галаймарыс-да,"Соңкы түйкүлик сакгал эзмән"дурубермесин!?.

Догры,Мары облисполкомының башлыгы Л.М.Потапов республиканың ёлбашчыларына "Җожуклыда коллектор-дренаж сетлерини гурмак барада" бирсыхлы йүз тутуп гелипдир.Онуң бир хатына ТССР дөвлет агросенагат башлыгының өңки орунбасары Абдыллаев җогап берипдир. Онда"Ики-үч йылың ичинде массивиң медиоратив ягдайы үйтгемез,шонуң үчин коллектор-дренаж сетлерини гурмагың гереги ёк"дийилйәр Башга бир еринде болса, облисполкомың "Ханховуз массивниң ягдайыны дүзетмек ишлериниң

узага чекдирилҗекдиги барадакы”пикири билен разылашяр. Диймек, Ханховуз массивиниң гурлушык дирексиясының директоры Ораз Агаевиң бойнуна алшы ялы,(“Җоҗуклы җаң какяр”,”Эдебият ве сунгат”,2-нҗи декабр, 1988-нҗи йыл.) Ханховзың иши 10-15 йылдан бәри ерине етирилип билинҗек дәл.Шейле болса-да,Абдыллаев, җоҗуклыны уланмак мөхлетиниң узага чекҗекдигини билип дурубам,”хәзирки вагтда коллектор-дренаж гурмаклыгың зерурлыгы ёк” диййәр.Шу ерде шейле сораг гелип чыкяр:”Вагтлайын берлен ики-үч йыл нире,Агаевиң айдян 10-15 йылы нире?Диймек, Абдыллаевиң җогабына гөрә,ене-де аңырсы бир йылдан, Җоҗуклыдакы хоҗалыклар Ханховза доланып бармалы ялы.Эмма, тәзе дөредилен Парахат районының ёлбашчыларының эсасы максады болса,терсине, шу ерде галан обаларам бир-ики йылың довамында Ханховуздан чыкармак. Себәби ерлери тутушлайын өзлешдирмели болса,онда гурлушык ишлерини гечирмек үчин тайярлык гөрмели.Оңа болса бош ер герек,онсоңам, якын йылларда Парахат районында ене-де бирнәче совхоз ачылҗак,хәзир бар болан 9 совхоз хем гүйҗе гирмели.Диймек,бизиң ынанышымыза гөрә-хә,хоҗалыклар гайдып Ханховуза доланып бармаз,себәби боз ер,суварыш яплары чекилен,яшамак үчин вагтлайын җайлар гурулан,ене-де бир артыкмач тарапы- демир ёлуң якасы.Бу болса Җоҗукла барманы аңсатлашдыряр.

Эйсем-де болса, Үчдепе,Тахырбай, Келлели,Атлыятак, Хыва себитлерине 100-150 километр ёл сөкүп йөренден, Җоҗукла ымыклы барылса,ыктысады утуш газанылҗагы өз-өзүнден дүшнүкли ахырын. Җоҗуклы демир ёл дуралгасының улы ёл дүвүнине өврүлмеги гурлушык чиг малларыны

элтмек,өндүрүрилйән өнүмлери дегерли нокатлара вагтында уґратмак үчин аматлы болар.Ери геленде айтсак,17 метр бейикликден, Ханховузың үстүне абанып дуран сув ховданы-ның гачысының дашындан чукур зейкеш газып, ашакдан сызян сувлары алып гидер ялы ягдай дөредилмесе,ол ерлериң сана гелҗеги дийсең гумана.Шейле ягдай Җожуклы массивинде ёк,шейле-де болса, Җожуклыда хер хожалыгың ери иследигиче уланып йөрмегине,ёллары, ымаратлары, десгалары башлы-барат гуруп йөрмеклерине ёл берип болмаз.Җожуклы өзлешдирилҗек болынса,йөрүте дүзүлен таслама эсасында иш алынып барылмалыдыр, ягны, гелҗекде оба ерлери белленилмели,бетон яплар,асфалт ёллар чекилмели,шолар билен багланышыклы көпрүлери, электрик,телефон,сув улгамларыны,пагта кабул эдйән нокатларыны,бейлеки өнүмлери кабул эдиш нокатларыны ве шуңа меңзешлери таслама эсасында гурмалы.Диңе шондан соң хер гөчүп барҗага ярым гектар меллек ер берип,меллек ерлерде гурулҗак җайларың тертибине,гөзеллигине гөзегчилик этмели,көмек,маслахат бермели,шейле эдилсе, нассив басым өзлешдирилер.

Бирмахал Ханховузам медени зонадакы ерлери сана салмак үчин вагтлайын дийлип берлипди,инди Ханховузы сана салмак үчин Җожуклы вагтлайын берилди,соң Җожуклыны сана салмак үчин нирә чыкыларка!?Шу вагтлайын диен сөз адамларың ишден элини совадяр,җогапкәрчилигини песелдйәр,эден-этдилиге ёл берйәр.Иң лапыңы кеч эдйән задам,ериң харланмагына ёл ачяр.Ата бабаларымызың айдышы ялы,''ЕР ХАРЛАНСА АДАМЛАР ХОРЛАНЯР,АДАМЛАР ХОРЛАНСА,ДӨВЛЕТ ХАРЛАНЯР''...

Автордан-Өңки макала гелен башдансовма җогабы сиз окансыңыз.Соңкы макала барада дегерли ёлбашчылардан җогап гелмесе-де, ол өрән улы сесленме дөретди.Дөвледиң ёкары басганчакларында отурянларың шейле важып меселәниң бардыгына үнсүни чекди. Хаял хем болса, ол өз пейдалы нетиҗесини берди,хас догрусы, Җоҗуклы массивинде тәзе этрап ачылды,адамың яшайшы үчин герек әхли улгамлар чекилди,гөчүп барянларың саны көпелди,гараз, өң "җаң какан" Җоҗуклыда "Алтын сәхра" яйласы яйбаңланды,тәзе этрап ачылды.Мунда өзүмиң кичиҗик гошандымың барлыгына буйсанярын...

-Эдебият ве сунгат,16-2725,20-нҗи апрел,1990нҗи йыл.Экология,публисистика... Халас эдиң!

Гириш ерине-Заводың гойберйән түссесиниң гаты зыянлыдыгыны ачык айдып билҗек.Завод ишлесе гапыны, әпишгелери япып,чагалары җая салаймалы боляр.Барыбир, җая салсаңам,олар мелул болуп ятырлар!"Ойнаҗак" диеноклар, "аглайын,гүлейин" диеноклар.Бирден гайтарып-гусуп башлаярлар,арасында чашянам бар.Мен муңа илки-илкилер нахардандыр өйдердим,эмма ондан дәл экени.Ол-а чага,улы адам хем чекип чыдар ялы дәл...

Мары шәхериниң, онуң төверегиниң экологики ягдайы барада пикир алшанымда,област агросенагат комитетиниң гурлушык бөлүминиң мүдүри Байсәхет Җумаев:--Догры, гечмишде дийсең көп ялңышлыклар болды.Экология меселесине середилмеди дийлен ялы.Гурлушыкда бу затлар месемәлим дуюляр.Йөне биз гечмишдәки гойберен ялңышлыкларымызы дүзетмели я-да инди гурлушык ишлерини гечиренимизде шу затлара гөз юммалы дәл.Ине,мысал үчин,әхли

сенагат кәрханалары Мары шәхериниң демиргазыгында я-да гүнортасында ерлешйәр.Демиргазыкда асвалт заводы,агач ишләп бежерйән комбинат,пагта заводы,ун заводы,улы автопаркларың үчүси,сүйт-яг заводы,эт комбинаты, йүң ювян завод,халы фабриги,гөн заводы,"8-нжи март"адындакы эгирме докма фабриги,сүйҗи өнүмлерини өндүрйән кәрхана, керпич заводы ве ене-енелер шәхери гуршап отыр.

Демиргазыкдан өвүсйән шемал,йылың әхли паслында диен ялы шол кәрханаларың гойберйән йүрек буландырыҗы, демиңи тутуҗы ысларыны,түсселерини,зәхерлерини шәхер илатының үстүне дөкүп дур.Кеселчилигиң көпелмегиниң эсасы баш себәбем шундан ыбарат-дийди.

Ине,шу затлар экология тарапдан хич бир када сыганок. Ёкаркы кәрханалары билгешлейин шейле ерлешдир-җек болуп,нәче келле дөвсеңем, кын дүшсе герек.Ёгсам, Мары уллакан шәхерем дәл.Өзем шо кәрханаларың көпүси соңкы 20-25 йылың довамында гурлан.Хүнәрменлерден соралман, буйрук берип отуран бир гөзбоягчының келлеси билен эдилен"җенаят"булар.

Әхли кәрханалар шол бир ерде гурлансоң,оларың хапа сувларыны,галындыларыны алып гидйән десгалары хем шонда ерлешйәр.Онсоң пох ыррының ысы шәхериң ичинде, дашында хасам мөвч уряр.Чендан гүнортадан,овүсйән шемал-ларам,шәхере арасса хова гечмесин дийип билгешлейин эдилен ялы,шо тарапда Мары ГРЭС-и,азот заводы,шекер заводы,ики саны асвалт заводы гурулды.Онсоң шу ики гысаҗың арасында(шәхериң өз хапасынам гошсаң)демиңи алҗак бол-да!Асыл демиңи алып билмерсиң!Бөврүнден пычак сокулян ялы болуп дурандыр.

Гелиң,говусы, шәхериң гүнортасында ерлешйән азот дөкүнлери заводының экология болан гатнашыгы хакда гиңишлейин дуруп гечелиң!

Азот дөкүнлери заводының ерини алмакчы болуп Химия сенагаты министирлигиниң векиллери Москвадан геленлеринде(оларың 90 гөтеримден говрагыны Москвалылар тутярды)ерли гурамаларың үзеңңисинден мүң гезек гечип,десганың экология үчин җиннек ялы зыяның болмаҗакдыгы барада,шәхери абаданлашдырмага пул серишделерини гойберҗекдиклери хакда сөз берипдилер. Оларың эллеринде СССР Министрлер советиниң "Түркменистан СССР-ни өсдүрмек барадакы карары"эсасында ТССР Министрлер советиниң гөркезмеси барды.СССР химия сенагаты министриниң орунбасары Х.Осипенконың ёлбашчылыгындакы шол топар 1971-нҗи йылың 15-нҗи июнында заводы гурмак үчин ер сайлап аляр,оны ресмилешдирйәр. Бу мөхүм чәрә Түркменстандан ики адам,Мары Облисполкомының орунбасары Рашевский-хәзир ол пахыр болды-Мары демир ёл бөлүминиң шол вагткы башлыгы А. Пак икиси гатнашды.Шол гүнүң эртеси ТССР Министрлер Советиниң шол вагткы башлыгының голы билен заводың гурулмалы ериниң ресминамасы тассык эдилйәр,хас догрусы,завод хәзирки еринде гурулмалы эдилйәр.Када лайыклыкда, ер эелериниң разылыгы болмаса,гурулшык ишлерине башламак болмаяр,эмма, ёкардан буйрук бериҗи дөврүң гүлләп өсен вагты,ким оны сораяр?Гурмалы,гутарды.Диңе бәш йылдан соң,ягны заводың ярысы гурулансоң,Мары райисполкомының башлыгы Ч.Назарлыевиң голы билен заводың гурулмалы ерини бөлүп бермек барада карар чыкарыляр.Шол карарда"

заводың гурулшыгы үчин алнан 42,9 гектар ер үчин чекйән 23 мүң манатлык зыяныны Мары этрабының"Еңиш" колхозына төлемели" диен сетирлер бар.Догры,колхоз о пуллары алды, йөне, менде колхозың 1989-нжи йылың 4-нжи ноябрында берен тассыкнамасы бар,шонда 1986-87-нжи йыллара гаранда,1988-89-нжи йылларда колхозың 2-3-4-5-6-8-9-нжи бригадаларының экин мейданларының химия заводына голайдыгы,адамлары зәхерлейәнлиги,экинлери заялаянлыгы үчин 1122 тонна пагтаны аз аландыгы,колхоз боюнча пагтачылыкдан 1,12 миллион манат аз гирдейҗи аландыгы айдыляр.Гайтарлып берлен 23 мүң манат нире,1,12 миллион манат нире?Умуман,азот дөкүнлери заводы ишләп башланындан бәри атмосфераны заялап гелйәндигини эшидйәрдик. Йөне, еринде таныш боланмызда,ягдайың эшидишимизден хас бетердигине гөз етирдик."Еңиш"колхозының 4-5 ве 8-нжи бригадаларың экин мейданларында бүтин йылың довамында аммиагың дем гысдырыҗы ысы зерарлы ишлемек мүмкин дәл.Экин мейданларында болса яш огланлар,гызлар,гөврели аяллар ишлейәр. Мөвсүмлейин чагалар багы хем шол ерде.Бакҗадакы чагаларың аммиагың ысына чыдаман хушуны йитирйән халатларам боляр. Хакыкатданам, онуң шейледигини секизинҗи бригаданың энекеси Гөзел Җуманазарова тассыклаяр:"Заводың гойберйән түссесиниң гаты зыянлыдыгыны ачык айдып билҗек.Завод ишлесе гапыны, әпишгелери япып,чагалары җая салаймалы боляр. Барыбир, җая салсаңам,олар мелул болуп ятырлар! Ойнаҗак диеноклар, "гүлейин,аглайын" диеноклар.Бирден гайтарып-гусуп башлаярлар, арасында чашянам бар.Мен муңа илки-илкилер нахардандыр өйдердим.Эмма ондан дәл экени.Ол-а

чага,улы адам хем чекип-чыдар ялы дәл.Чашян чага көпем болса энелерине айдып билемзок.Айтсаң ише чыкҗак дәллер.Нәдейин...Бәш йыл бәри шу ерде ишлейән, шондан бәрем ягдай шейле".Гөзел эҗәниң дүшйән ягдайына дөрдүнҗи брига-даның энекеси Аннагөзел Ягмырова, бәшинҗи бригаданың энекеси Мамаҗан Аннагурбанова хем дүшйәр экен.

Хожалыкларда энелериң саглыгы йыл-йылдан песе гачяр,яш чагаларың өлүми көпелйәр,гөврели энелериң арасында кеселлер йүзе чыкяр.Эсасанам, заводың голайында ерлешйән обаларың илатының арасында дем-гысма кесели көпелди. Мухамметназар Дурдыев,Эне Оразмухаммедова, Чары Халык-бердиев, Чары Оразов,Алтын Какыева,Абдылла Хоммадов "Еңиш обасының адамлары.Олар яныма гелип, завод ише башласа демгысмадан яңа отурып билмейәдикле-ринден,оңа хич хили дерманың кәр этмейәнлигинден зейрендилер.Оба лукманы Ашыргелди Дурдыөвезов:"Дем гысмадан хорланя-рыс дийййәнлериң саны көпелди,хасам, чагаларың өлүми бизде көп,себәби, хова зәхерли болансоң,чага энесиниң гөвресиндекә зәхерленйәр,энәң ганының азлыгы,чага догурманка хөкман кеселхана дүшмегем диңе шонуң үчин.Гөврели гелинлериң ичинде екеҗе сагына душуп боланок"дийип зейренйәр.Мары этрабының "Калинин" адындакы обасында ерлешйән кеселхананың терапевт лукманы Мухамметберди Атаев: "Ылмы иш алнып барылмаса-да,статистики маглуматлар болмаса-да,иш тежрибәмде дүрли кеселлер билен демгысма, ган басышы, йүрек агыры ялы кеселлер билен кеселлейәнлериң санының соңкы 4-5 йыллыкда дийсең көпелендигини айдып билҗек.

Өңлер мысал үчин,еке өзүм 3 бөлүме середйәрдим,инди хер бөлүме ики адам болубам етишип билемзок.Өңлер “профилактики барлага гелиң” дийсек адамлар хич геленокдылар,инди оларың өзлери гелйәлер,хатда гиҗесине хем герек дерманлары алып гидйәрлер.Хасам, соңкы бәш йыллыкда чагалаң доглушы аз,өлүми болса көп.Өңлер чага көп догларды,өлүм аз боларды,инди терсине...Буларың барыны экологики ягдайың ярамазлыгындан гөрйән” дийди.

Статистики маглуматлара салгылансак,чага өлүми гечен йылың он айында өңки йылың шол дөври билен деңешдирленде Мары шәхеринде 64,4-ден 74,9-а ченли,Гарагум этрабында 48,9-дан 56,0-а ченли,Түркменгалада 51,5-ден 69 %ченли артыпдыр.Ягдай шейле болансоң заводың төвере-гинде ерлешйән хоҗлыкларың адамлары өз нәгилеликлерини билдирип, дүрли ерлере хат ёллаярлар.Мары шәхериниң “Калинин” адындакы обасының яшайҗылары 322 адамың голы билен,”Еңиш”обасының яшайҗылары болса 582 адамың голы билен “Эдебият ве сунгат”газетиниң адына хат ёллапдырлар. Мары ГРЭС-ниң энергетик посёлогының яшайҗыларының бу чыдамсыз ягдай барада язмадык ерлери ёк.Партияның Мары шәхер,област комитетлерине,ДХК-не,Граждан гораныш штабына ве ене-де бир топар ерлере-хат үсти билен йүз тутупдырлар.Ине,мениң элимде 322 адамың голы билен язылан ресминама.Онуң бир гөчүрмеси Мары шәхер прокуратурасына,бири СССР-иң халк депутаты Растрогине иберилен.Шонда норма боюнча ховадакы аммиагың дүзүми 0,2 мг-м3 болмалы болса,1989-нҗы йылың 30-нҗы августында гечирилен барлагда 120 мг-м3 болан-

лыгы,мунуң болса нормадан 600 эссе ёкарыдыгы белленлиип гечилйәр.

Бейле ягдайлар диңе бир соңкы дөврүрде дәл,өңем гайталаныып гелипдир.1987-нҗи йылың 30-нҗы сентябрында Мары ГРЭС-ниң монтаж ишлеринде ишлейән ишгәрлериниң хеммеси ишини ташлап гитмәге меҗбур болупдыр.Себәби көпчүликлейин зәхерленмек ховпы дөрәпдир.

Ине,шу затлары эшидип,халкың зейренҗиниң энтегем бәрден гайдяндыгына гөз етирйәрсиң.”Еңиш”обасының 5-8-нҗи бригадаларың бригадирлери Нуры Халлыев билен Амангелди Гулмырадов дагы “Завод ишләп дурса биз мейданда не күлте гечирип билйәс,не отаг.Томусда шемал болмансоң, газлы хова гөни үстүмизе,экиниң үстүне дөкүлип дур.Онсоң адамлары ишледип билемзок.Иң бәркиси шәхерден я башга ерден пагта йыгмага геленлер “Ербет ысы бар”дийип пагтаң ичине гиреноклар,бизиң чагаларымыз болса мыдама экиниң ичинде.Ханховза барып гайтсаң, бу ериң ховасының нәдережедигини деррев билсе болар.Хасыллык,йыл-йылдан песелип гидип отыр,саглыгмыз хем песелйәр.Шонуң үчинем, азот заводы шу ерден гөчүрилэйсе дийййәрис.Нәме үчин Туркменистан Министрлер Совети бизиң йыгнагмызың карарындан өңүрти еримизи завода берип гойберипдир?Бу бир башбозарлык,кануны әсгермизликден башга зат дәл ахырын” дийййәрлер

Хова гөзегчилик этмели шәхер санепидстансиясының гүвәнамасында заводың хова гойберйән аммиягының ,азодың окисиниң мукдарының ругсат эдилйән нормадан бирнәче эссе ёкарыдыгы белленилйәр.Меселем,1988-нҗи йылың 27-нҗи декабрындакы барлагда 10 эссе,1989-нҗи йылың 17-нҗи

апрелиндәки барлагда 20 эссе ёкары экени,хер гезегем заводың баш инженери Юсубовскә 10 манатдан- җериме салныпдыр.Шондан артык чәре гөрмәге оларың гүйҗи етмесе нәтҗек!Санепидстансияның лукманы Кыяс Насыров җаны янып шейле диййәр:-Азот заводының ягдайы барада айдылмадык гапы,язылмадык ер галан дәлдир.Мен көп адамлар,ёкары интеллигенсияның векиллери билен гүррүң-деш болдум,өз янымдан көп адамларың пикирини барлап гөрдүм,оларың хеммеси азот заводыны шу ерден гөчүрмели диййәрлер.Тебигатда деңаграмлылык диен бир зат бар,эдил шу ерде Мары ГРЭС-и,азот заводы,асфалт заводы,шекер эдарасы бир ерде ерлешенсоң, шол деңаграмлылык бозулды. Шонуң үчинем экология ярамазлашды. Догры, халкымыз әвмезек,сададан гиң халк,шондан пейдаланып, этҗегиңи этмели дәл ахырын диесим гелйәр.

Заводың зыяны барадакы хакыкаты хич киме дүшүндирип боланок.Эйсем,шол хакыкаты көчә чыкып,йөрүш эдип газанмалымы я-да йөнекей адамкәрчилик билен!?Мары ГРЭС-ниң зәхмеди горамак барадакы хүнәрмени Олга Сергеевна Бессонованың пикириче"Заводың хова гойберйән газындан яңа өнүмчиликде иш өндүрүҗилигимиз песелйәр, кәте дүйбүнден ишләп билемзок диен ялы,әхли адамлар иш ерлерини ташлап гитмәге межбур болярлар,бу болса бөлүм-лерде нәсазлыгың дөремек горкусыны артдыряр, адамларың саглыгына зыян этмекден башга-да, кеселлейәнлериң саныны артдыряр.Заводда отурдылян энҗамларың мөврүти гечен-соң, технология дүзгүнлерини берҗай эдип биленоклар...

ГРЭС-иң өнүмчилик техники бөлүминиң началнигиниң орунбасары Мухаммет Оразмәммедов телевидинеде эден чыкышында, “Экология проблемасы,хәзирки ярамаз ягдайлар барада,ГРЭС-иң посёлогының яшайҗыларының телим ёла област гурамаларына йүз тутандыкларыны эмма пейдасының болмандыгыны” белледи.

–Арамыз якын болансоң биз бу меселеде бипервай отурып билемзок.Ишгәрлермиз я иши ташлап гитмели болярлар,я-да противогазлы ишлейәрлер. Бу болса иш өндириҗилигине тәсир эдйәр. Умуман,шол заводы япмалымыка дийип пикир эдйәрин.Гурландан бәри шондан етерлик дерман алып билйән хожалыклар бардыр өйдемок.Завод гурланда технологиясы гөдек бозулып гурлансоң, инди аңсат ишлемесе герек.Шонуң үчинем мениң пикиримче,заводы башга бир кәрхана,меселем,докма сенага-ты кәрханасына өвүрсең максада лайык болармыка дийййән. Шол сенагат үчин заводың аматлы җайлары дийсең кән- дийип,Мары ГРЭС-ниң директоры,ТССР ёкары советиниң Президиумының члени С.Нурыев җаныгяр.

Инди аз салым, азот заводының ичине середелиң!Нәме үчин бейле затлар болуп гечйәр!Нәме үчин адамлар,чагалар, энелер,мал-гаралар,экинлер зәхерленйәр?Ханы,ол голтыгы пөкгерип дуран букҗалы, эпей-эпей сыпайы адамларың заводы гурмак үчин ер сайлап алҗак боланларында берен сөзлери?!Ёк...олар инди ёк.Иң эрбет ерем, бизде иш гыззагызза геленде хич җогап берйән адамы тапып боланок.Инди халкың шол буйрук берен первайсыз,шу ерлерден мүңлерче километрлик дашлыкда шу хеләкчиликлери гөрмән,аркайын

яшап,ишләп йөрен адамлары тапып билҗек гүманы ёк.Инди халк шоларың бизе гоян эҗирини биалач чекип гезибермели?!

Гелиң, азот заводының умумы ягдайы билен таныш болалың. Заводың энтек ичине гирмәнкәң,төверегине голай-лашаныңдан битертиплик,хапалык,бербатлык,ятан-ятан еринде,зыңылан-зыңылан еринде,ташланан ташланан ерин-де,газылып гөмүлмедик нәбелли чукурлар,башагайлык гөзүңе илйәр.Бу заводың икинҗи нобатдакы гурлушыгының гидйән-лиги үчин болмагы хем мүмкин,билҗек дәл,йөне, химия сенагатының кетделери ислеселер заводың үҗүнҗи нобат-дакысына башлап,ислеселер гурман ташлап хем билйәрлер. Себәби, олара ерли гурамаларың гүйҗи етенок,буйрук диңе Москвадан гелйәр..

.Мен 1970-нҗи йылларың башларында гурлушыгы башланып, 1984-нҗи йылда уланмага берлен азот заводының биринҗи нобатдакысының ичине айландым.Догрусыны догры айдайын, йүрегимде дийсең эрбет үнҗи дөреди, гурлушыгың технологиясы дийсең пес дережеде алнып барлан экени.Хич ким серетмәнсоң,хайсы ере гарасаң,хер дүрли насослардан,турбаларың сепинден зыянлы кислоталар акышып,заводың ичини,завода гелйән демир ёлуң боюны, заводың төверегини заялап ятыр.Яңкы ярамаз зәхерли кислоталар ере дөкүленде,оны акдырып алып гидер ялы улгам ишләнок. Кислоталар ере сиңип олам өз гөзегинде бу ерден даш болмадык Гарагум каналына акып бармагы мүмкин.Оңа середйән ёк.Завод гурланда гурлушык техноло-гиясының гөдек бозландыгыны ене-де шу затлар билен субут этсе боляр.Чыкян газың арассалайыш системасының ярамазлыгы зерарлы атмосфера 16-29 эссе нормадан артык

газ, аммиак селитрасының тозаныны зыянсызландырян технологики энжам болмансоң, зәхерли тозан нормадан 6-9 эссе артык атмосфера чыкяр.

Шулар ялы ягдайлардан болмагам ахмал,заводың ичинде ховадакы зәхерли газларың дүзүми нормадан 44 гезек артык гелйәр, бөлүмлериң хичисем шол газлары барлап дурар ялы герекли гураллар билен үпжүн дәл.Хова чыкян газлары барлап дурмалы улгам болса дүйбүнден ишләнок.Иң бәркиси заводда янгын болан ягдайында хабар берйән жаң улгамы хем ишлемейәр экен! Ене-де бир ярамаз ягдай,завод-да аммиак сакланылян шарларың совадыжы гуралы ишлемейәр,ол болмаса аммиагың басышыны сазлап болмаяр,басыш сазлан-маса ярылма ховпы бар,ярылса нәме болар,оны гөз өңүне гетирмек кын.Томусда шарларың басышы ёкары галып, аммиагың зәхерли бугы хова атылып чыкяр,шардакы клапа-ның ишлейәнлигем говы,болмаса оларың ярылма ховпам дашда дәл.Хүнәрменлериң пикириче,шарларың ярылмагы болуп биләйжек зат.Эмма, шол совадыжы гуралы ишлетмек үчүн велин,хич ким,хич хили чәре гөрмейәр.Бирден болмасыз иш болмасын,йөне, шол шарларың бири ярылайса-оларың икиси бир ерде-хова шемалсыз вагты 37 километр, шемаллы вагты болса 70 километр төверекдәки адамлары зәхерләп билйәр.Мен булары област гражданс гораныш штабының деслапкы хасапламаларына эсасланып гетирдим...

Гелиң,инди заводың ичерки иш технологиясының алнып барлышына сын эделиң.Илки билен аммиак сакланы-лышының када лайык дәлдигини айтмалы.Сувук аммиак сакланян аммарың техники дережеси шейле бир ярамаз,шу

дережеде оны уланмак гадаган,эмма уланылып гелинйәр. Аммиак гуюлян,дөкүлйән десгада габат гелен резин турбалар уланыляр,бу болса дүйбүнден нәдогры. Асыл, 1989-нжи йылың башындан бәри завод башга ерден гетирилйән аммиак билен ишлейәр экени,кәте 100-150 вагон аммиак гелйән вагты хем боляр,шонда әхли мейдан вагонлардан доляр, вагонлар ызлы-ызына бошадыляр,оңа болса гөзегчилик эдйән ёк.Дүйби галындылы, аммиаклы ваганлары буга тутып арассалама-лы, олам эдилмейәр.Нетижеде, хованың аша зая-ланмагына гетирйәр.Гечен йылың 1-нжи июнында Мары демир ёл дуралгасының секизинжи ёлунда,узын тиркевиң ортасындан аммиак бугуның чыкян ери тапылды.Муны, шу ерде дуран ёлагчы отлусының адамлары билип хабар эдипдирлер. Хачанда барлананда,завод тарапындан ичиниң аммиагы бошадылан дийлип,7476761 номерли ёл хаты язылып, бошадылмадык,хат-да ачылмадык челегиң,ызына ниградылан-лыгы йүзе чыкяр.Шондан соң йөрүте паравоз билен буг гойберип дуран ичи аммиаклы челек завода гайтадан элтилипдир.Шейле ягдайлар май айының24-не,июн айының 3-не хем гайталаныпдыр.Ай, гараз, мысаллар санардан көп-дә.Догры,бу вакалар үчин заводың баш инженери В.П.Юсупова берк дүйдурыш берилипдир.Ол Мары шәхер ёлбашчысының назарындан хем сыпмандыр.1989-нжи йылың 17-нжи майын-дакы карары билен шол йылың 17-нжи ноябрына ченли ягдайлары дүзетмек барада мөхлет берлипдир,6-нжи июлда болса заводың директоры А.Савенковы диңлемели эдилипдир. Шол гүн заводың ягдайы адатдан дашары топарың гатнашмагында диңленилйәр,ресминама дүзүлйәр,онда, дөв-лет техники

гөзегчилик топарының,янгын сөндүриҗи гураманың, тебигаты горайыш гурамасының дүрли йыллар-дакы көп санлы дуйдурышларының ерине етирилмәнлиги,иң бәркиси,янгын боланда ишлемели җаңларың ишлемейәнлиги, дүйплы бежергиниң гечирилмәнлиги,ичи водород газлы челеклериң гоюлмасыз ерлерде ятандыгы айдыляр."Дүзетмели" дийлип ене мөхлет берилйәр.Иң эрбет ери, заводың ишгәрлериниң, хадыса болан ягдайында гораныш энҗамлар билен үпҗүнчилигиниң зордан 38 гөтериме етйәнлигидир.

Ишде болуп гечйән хадысаларың эсасы себәби, ише гөзегчилик этмели адамларың өз ишлерине совук-сала гарамаклары ве иш технологиясының гөдек бозулмагы нетиҗесиндедир..Ине,гөршүмиз ялы ,ёкаркы ягдайлар эмеле геленем болса, дегишли ёлбашчыларың бу бабатда ховплы ягдайы дуяслары хем гелмеди. Нетиҗеде,заводың азат кислотасыны өндүрйән бөлүминде 1989-нҗи йылың 10-нҗи июлында гүйчли партлама болды,бөлүм эсли вагтлап ишсиз дурузылды,дөвледе бир миллион ики йүз мүң манатлык зыян етирилди.

Мен заводың директоры Анатолий Григоревич Савенко билен сөхбетдеш болдум.

-Гөршүңиз ялы, завод хәзир болуп гечен партламадан соң бежерилйәр.Хова гойберилйән зәхерли газлары када салҗак болярыс,асла онуң болмазлыгыны газанҗак болярыс. Хәзир эсасы үнси шоңа берйәрис,өң ишлемән дуран көп гураллары чалшырярыс. Етирилен зыяны басым дүзедерис. Инди шейле хадысаларың болмазлыгы үчин, гүррүңсиз дегерли чәрелери гечирерис.Йөне, хадыса дүйбүнден болмаз дийип,анык сөз берип болмаз.Бейле затларың йыгы-йыгыдан

боляnлыгының себәби,яңы-якына ченли аглаба ишгәрлеримиз азатлыкдан махрум эдилен адамларды,шонуң үчин гурлушык технологиясы,иш тертиби бозулярды.Инди ишчи гүйҗүни ерли кадрлардан долдурмагы,олары окадып тербиелемеги гөз өңүне тутярыс.Бу бизиң өңүмизде дуран эсасы меселе дийсеңем болҗак. ..

Мен директорың гүррүңиниң арасыны бөлүп,азот заводының хәзирки ягдайлары барада,экология ве шу төве-рекде яшаян илатың завод барадакы пикирини сыздырып: Эгер зерурлык дөрәен ягдайында азот заводыны гөчүрип я-да башга бир угра,айдалы, эгирме-докма кәрханасына өврүп болмазмыка?дийип сорадым. Директор маңа чиңерилип:

-Сиз нәме, селитрасыз пагта планыны долуп билерис өйдйәңизми?Ол хер гектардан 45 сентнер артык хасыл алмага көмек эдйәр ахырын.Шонуң үчин заводы япмак болмаз,гайтам, оны өсдүрмели.Догры,биз заводың ярамаз ишлейәнлиги үчин хер йыл миллионларча ыктысады зыян чекйәрис,ине, гечен йыл 8-миллион манатлык чыкдаҗа галдык,бу йыл онданам көп болҗак.Йөне умытдан дүшемзок, заводы аяга галдырҗак болярыс!- дийди..

Мен заводың гирдеҗи- чыкдаҗылары барада билмек исләп,заводың план бөлүминиң башлыгының везипесини вагтлайын ерине етирйән Татяна Андреевна Ылясованың янына бардым.Ине, онуң берен санлары:1988-нҗи йылда план боюнча чекилйән зыян 4,5 миллион манат болмалы, хакыкатда шол чыкдайҗы 20 миллион манада етипдир.1989-нҗы йылда 4 миллион болмалы хакыкатда болса ол 23 миллон манада етер дийип хасап эдилйәр. Бейле ягдай 1984-нҗи йылдан-завод ише гойбериленден бәри довам

эдйәр экени.Завода химия сенагаты министри геленде,хер йыл шонча етирилйән зыянларың пулуны төлемәге сөз берипдир.

Ине, гадырлы окыжылар,ягдай-а шейле!Заводың ярамаз ишлейәнлиги үчин биз хер йыл шейле зыяна галяр экеник.Онуң адам саглыгына етирйән зыянының,экинлере, маллара етирйән зыянының мөчберини өлчәп болармы-ка? Элбетде,ёк.Ине,административ-буйрык берижи усул боюнча иш алнып барылян азот заводында ягадай шейле.Якаңы тутуп отурмалы.Мен ёлдаш Савенкова" Мары ГРЭС-ниң ишгәрлериниң заводың зәхеринден хас-да көсенйәнлигини ятладанымда ол маңа:"Ким-ким,оларың бейле диймәге хаклары ёк ахырын.Себәби, Мары ГРЭС-ниң экология етирйән зыяны,заводың етирйән зыянындан аз дәл.Оны сиз билмесеңизем,биз билйәрис"дийди велин,мен илки дүшүнмедим. Хачанда, тебигаты горамак барадакы област комитетинде бу меселәни гозганымда,олар элиме бир кагыз тутдурдылар.Ол Мары ГРЭС-иң баш инженери В.П.Рубсовың Мары област халк контроллыгы комитетине,област тебигаты горамак барадакы комитетине берен жогабы экени.Онда" Мары ГРЭС-ниң хова гойберйән азот оксидиниң нормадан 1,5-2 эссе(инди энчеме йылдан бәри)артыкдыгы, бир йылда 24 мүң тоннаны хова гойберйәндигни,шонлукда санитар нормаларың бозуляндыгы,хәзирки дөврде метал констуксияның етерлик дережеде болманлыгы себәпли,бу кемчилиги дүзедип болмажакдыгы дүзетмеклик диңе 1991-нжи йылда гөз өңүне тутуляндыгы" барада айдыляр.Иң эрбет ерем шол чыкян газың(азот оксиди)гөзе гөрүлмейәнлигидир.Себәби чыкян газ

хова билен бирлешип,азот кислотасыны дөредйәр,соңам асмандан кислоталы ягшы эмеле гетирйәр.

Ине, бу мысаллар Мары ГРЭС-и барада.Йөне, хәзир гүррүң азот заводы барада баряр.Гелиң,ене-де, заводың директоры Анатолий Григорыевичиң"атмосфера зыңылян зәхерли газлары када салҗак болярыс"дийип, берен җогабына доланып гелелиң.Белки, аварияның етирйән зыяны ёк эдиленден соң,онуң говуланмагы хем мүмкин?!Белки, говуланар я-да говуланмаз дийип айдып болмаз,белки, ене өңкүси ялы болуп галар?Ким билйәр.Йөне, мени хәзир бирахатландырян зат областың тебигаты горамак барадакы комитетиниң инспекторы Арслан Гурдовың берен гүвәнамасы... Онда шейле дийилйәр:"Заводың гурлушыгының икинҗи нобатдакысында аммиак бөлүминиң хадыса ягдайында хова зыңылҗак аммиак газларыны тутуп,зыянсызландырян десгасының чызгысы таслама гиризилипдир,йөне, гурлушык монтаж ишлериниң ерине етирилендигине гарамаздан, ёкаркы белленилен чәрелериң ерине етирилиши канагатланарсыз алнып барыляр".

Ине,заводың икинҗи нобатдакысының ягдайы хем шейле. аммиак газыны тутуп,зыянсызландырян десга ене-де гурулмандыр.Диймек,инди өңки ве соңкы гурулан завадлар ики болуп хованы заялап башлаҗаклар-да!?Бу сораг мени хич эркиме гоянок!Онсоңам,нәме үчин заводың икинҗи нобатдакысыны ене-де шол бир ерде гурярлар!?Ким шейле нетиҗә гелипдир?Оны Москвада, министрлик шейле нетиҗә гелипдир дийип,гүррүң эдйәрлер. Ёгсам,ат гайтарым ерде Мары ГРЭС-и,азот заводы,бир асфалр заводы-икинҗисем гурулып

йөр-,шекер заводы ерлешип, экологияның заяланмагына алып барды ахырын.

Ёкарда гетирилен мысалларымызы аңыңда айласаң, онда биз улы бетбагтчылыга якын бардык дийсеңем болҗак. Заводы гурҗак боланларында,"Тебигата бирҗигем зыян етмез" диен адамлардан, химия сенагаты министрлигиниң таслама дүзүҗилеринден:"Ханы сизиң вадаңыз?"дийип, гыгырып сорасым гелйәр.Завод диңе бир экология меселесинде дәл,ыктысады,саглык меселесинде хем бизи көсейәр.Ол дүшевүнтли ишләп башлаянда-да, онуң хәзире ченли хоҗалыклара етирен зыяныны үзҗек болсаң әр өмүр герек. Хоҗалык хасаплашыгына гечилип,ыктысады ягдайымыз шейле ярамаз махалы,биз оңа ёл берип билмерис.Я,биз ене түркмен айтмышлайын"оваррам" этмелими?"Гой,халк өңем чекипдир, ене-де чексин,тебигат өлсүн,хова,адамлар зәхерлен-син дийип отурмалымы!?.Ёгсам, кәбир адамларда заводың төверегинде ене-де заводлар топлумыны гуруп,бу ерини сенагат мерке-зине өвүрмек пикирем бар.Муңа ёл бермек болмаз,гайтам,бар болан заводлары илатлы нокатлардан даша гөчүрмели.

Мен юрдумызда химия сенагатының өсдүрүлмегиниң тарапдары,йөне,оны тебигата зыянсыз ишләр ялы этмели. Ёкарда отуран гөзбоягчылар-министрлигиң ишгәр-лери бу ерде йүзе чыкян меселелериң ваҗыплыгыны билмейән борлы,себәп, олар әхли карарларыны партияның адындан чыкарып,соңуның җогапкәрчилигинден сыпып гелйәрлер. Шонуң үчинем,бизиң хәзирки ягдайымыз оларың пиңине-де дәл.Кәбир адамлар юрдумызда хәзирки болуп гечйән толгунмалары тебигатың ярамазлашмагында дәл-де, ай-

дыңлыкдан,ач-ачанлыкдан гөрйәрлер,"Халк оңа тайын дәл,аңы чатанок" диййәрлер,"химия бу бир җадылы дөкүн, онсуз өнүми артдырып болмаяр" диййәрлер,йөне, онуң ызындакы хеләкчиликлер барада дымярлар..Завод гурулары бәри, адамларың гөрени гөрги,эдени берги болды.Шу йыл, диңе бир гезекки хадыса-да аммиагың 1,5 мүң тоннасы хова зыңылды.Деңешдирмек үчин-1989-нжи йылда хова гойберилен зыянлы галындыларың мукдары 500 мүң тонна голайлаяр,бу сан гечен йыла гараныңда 3,1 эссе артыкдыр.Област боюнча бу сан 1988-нжи йылда272 мүң тонна етди,бу йыл онданам артык.Заводың зәхерли газ бөлүп чыкарян 50 нокады бар,шонуң 23-си тозан саклаян ве арассалаян энҗам билен үпҗүн эдилен,оларам ибалы ишләнок.Газы арассалаян эсасы үч десгадан бири ишлейәр.1987-нжи йылда 22 мүң тонна зәхерли галындыны хова гойберди,муны гөрүп дурубам заводың 1990-нжи йылда ише гойберилҗек икинли ноба-тының нәме үчүн гуруляныңа дүшүнип билемзок.Бар, ол түркменчиликде айдылышы ялы,"оваррам" диели,йөне, икин-җи нобатдакыда хем хапа галындыларны биохимики арассалайыш ялы хас тәзе усул гөз өңүне тутулмандыр.Нәме үчүн бейле затлара ёл берилйәр?Кимдир бири"экине азот герек" диен дона бүренип, өз шахсы бәхбидини аралаярмы-ка?Ханы,халкың сайлан депутатлары?Догры,биз өз сайлан адамларымыза ынанман билмерис,йөне, оларың ёкаркы меселелере бипервай болмакларыны хем исләмзок.СССР-иң халк депутатлары Шагылыҗова, Растрогина, Җумаеве бу-лар барада айдылды,Шагылыҗова област тебигаты гора-мак комитетинден җогап сорапдыр.Комитетиң башлыгы

А.Гурбановың берен җогабында:”Хәзирки технология энҗамлары, барлаг-өлчег гураллары билен,экология ягдайыны назара аланыңда-заводы гиңелтмек болмаяр” дийлип, кесгитли айдыляр.Биз болсак шол гуруп,гиңелдип гидип отырыс.Булара нәче вагтлап чыдамак болар?”Говы” дийип гуруп йөрселер,соңы хем шейле паҗыгалы ягдайлара гетирйән болса,сесиңи чыкарман отурып болармы? Ягдай-ха шейле,гадырлы окыҗылар!Догрусы, булары келле дөвүп, билгешлейинден эдейин дийсеңем эдип болар өйдемок, меселе велин шейле ховплы дережә етди.Муңа җенаят дийсеңем болҗак. Гынансагам,бу җенаятың җогапкәрлерини инди тапмак кын.Шейле-дә,хич ким хич зада җогап беренок, шонуң билен бирликде әхлимиз оңа җогап бермели.Хәли-хәзир-ә бизде дүзгүн шейле.Ханы айдың, бу җогапкәрчиликлери ким бойнуна аласы гелйәр?Боюн алан тапылмаса герек.Онсоң “Халас эдиң!’дийип көчә чыкаймасаң, башга ёл гөрүненок..

-Эдебият ве Сунгат,1990-нҗи йылың 22-нҗи июны, Эдебият ве Сунгатың гыкышындан соң … “ Хачан халас эдилер!?”

Редаксия Мары област Советиниң исполнител комитетиниң башлыгының орунбасары О.Атаевден җогап хаты гелди.Онда шейле дийилйәр:”Халк депутатларының област Советиниң исполкомы” Эдебият ве сунгат”газетиниң 1990-нҗи йылың 20-нҗи апрелиндәки санында чап эдилен “Халас эдиң” атлы макала дегишли органлар билен билеликде ара алып маслахатлашды.Шейлелик-де,Мары шәхер исполко-мының башлыгы Җумамырат Гелдиеве

макалада агзалян кемчиликлер барада берк чәре гөрмеклик табшырылды. Хәзирки вагтда тебигаты горамак барадакы областкоми-тети тарапындан кәрханаларың ве гурамаларың атмос-фера зәхерли газлары ве сувуклыклары зыңян чешмелериниң инвентансиясы гечирилйәр.Шейле хем областың кәрхана-лары ве гурамалары юрдумызың ылмы институтлары билен атмосфера зыңылян зәхерли газларың ве сувуклыкларың нормасыны кесгитлемек үчин шертнама баглашыляр.Азот дөкүнлери заводының япылмагы я-да башга өнүм өндүрйән завода өврүмеклик меселеси өвренилйәр".

Мегерем окыҗыларымыз Аманмухаммет Непесовың шу газетде чап эдилен "Халас эдиң" атлы макаласындакы меселелериң нәхили чөзүлйәндиги хакда гитмелидигини аңан болсалар герек. Гынансакда,җогап хатындан меселәниң анык чөзгидине делил болуп билҗек чәрелери тапмадык. Догрусы,азот дөкүнлери заводы билен багланышыклы дөрән дүйпли сосиал-экологик меселелер шәник дөвен ялы эдилерден җуда чылшырымлашдырылыпдыр.Эмма олара чемелешмек меселесин-де ене-де, нәгилелиги артдырмак, башдансов-малык этмек адамлары халыс ядадыпдыр.

Мегерем,шейле нәгилеликлер үчиндир,азот дөкүнлери заводының төверегинде ерлешен Мургап этрабының "Карл Маркс" адындакы,"Бирлешик" ,"Комунизм","Түркменистан", "Ватан" обаларының яшайҗылары редаксия"Халкың эрк-ислеглерини әсгермезчилик этмәлиң!"дийип,хат иберипдир-лер. Хата җеми 314 адам гол чекипдир.Олар эмеле гелен сосиал-ыкдысады,экологик ягдай барада кимдир бири ичгинрәк гызыкланып,алада эдинсе,халк билен маслахат-

лашмак үчин метбугата чыкса,хөкман шонуң гаршысына бир топар ерине етирилмейән карарлары галкан эдинип,бош санлары топлап,чыкыш эдйән адамларың тапыляндыгыны язярлар,хат-да меселәни гозгаян адамлара кесе гөз билен гараяндыкларыны яңзыдярлар.Азот дөкүнлери заводының эҗиринден зейренйән адамларың хут шейле пикирде боланлыгы үчин оны җогап хаты билен деңешдирмәге межбур болдук.Чүнки олар анык ишлер теклип эдйәрлер,бош гүррүңлере ынанмаяндыкларыны язярлар:"Халкың барха артян нәрәзылыкларының чуңлашмазлыгыны назарда тутуп, илатың саглыгыны аммиаклы челеклериң гиревине гойман,оны башга бир зыянсыз кәрхана(меселем,докма фабригине)өвүрмек барадакы Мары ГРЭС-ниң директоры, ТССР Ёкары Советиниң Президиумының члени С.Нурыевиң пикирини биз долы голдаярыс, "зыянлы галындылара соруҗылар гураярыс"диен сөзлере ынанмаярыс ве ол чәрелериң етерлик дәлдигине акыл етирйәрис" дийййәрлер.. Ерликли айдылан сөзлер.Меселәни анык ве дүйпли гоймак герек.Хачан азот дөкүнлери заводының төверегинде яшаянлар оның эҗиринден дынып билер?Бу меселәни хайсы ёллар билен чөзмек мүмкин?Белки дегишли гурамалар башдансовма җогаплардан эл чекип,ишиң битҗек угрына гол япарлар?!...

Сөзсоңы ерине, автордам:Макала чап боланының ыз яны,С.Нурыевиң энергетика ве химия сенагаты министри боланлыгыны эшидип,онуң янына бардым,хер затда болса азат заводы онуң гарамагында, " Заводы япып, докма пудагына өвүрмек барадакы"өңки пикирини билейин дийдим.Ол мени хошамай гаршылады-да,отурмага ер гөркезип:"Индиден

бейләк мениң гарамагымдакы пудаклар барада макала язмакчы болсаң, сораман херекет этме,азот заводыны гысга пурсатда бежерип, экология кадаларына лайык гетирерис"-дийди.Мен "Өң шейле-шейле дийипдиңиз", дийип, гаршы чыкмакчы боланымда ол:"Саңа дуйдурдым,гутарды.Индем мениң вагтым чәкли,йыгнак бар"-дийип, отагындан чыкарып гойберди..Хер затда болса, хут Сапармырат Нурыевиң ярдам этмегинде азат дөкүнлери заводың көп кемчиликлери гысга мөхлетде дүзедилди.Долы дережеде дүзедилмесе-де,гараз, ярпы-ялта говулыга тарап әдимлер әдилди.Шонуң үчинем оңа өзүмиң саг болсунмы айдярын.

Мениң бу макаламы рус дилинде чыкян "Юност" журналында окан языжы-публисист Алберт Поляковский :"Сениң бу макалаң эсасында документал кино алмак ниетим бар,нәхили гөрйәрсиң?"дийип, маңа йүзленди.Мен разылыгымы бердим ве гысга вагтда онуң ссенариясыны язып бердим.Басым Москвадан,"Время" телеканалындан адамлар гелип,азот дөкүнлери заводының тебигата,чагалара етирйән зыяны барада,ховплы ягдай дөрәнде ярылмасын дийип,зейкешлере гойберилйән күкүрт кислотасының зәхеринден балыкларың көпчүликлейин гырылышы барада, заводың этегиндәки обада ерлешйән чагалар багының чагаларының демлерини алып билмән:"Халас эдиң!" дийип, гыгырышып ол ерден гачышлары барада ресми кино дөретдилер.Ол ресми кино Москвада,"Время" телеканалында гөркезилди, онуң бир гөчүрмеси Мары этраб " Еңиш" обасына берилди,Түркменистанда велин ол гөркезилмеди.Айтжак боляным, азат дөкүнлери заводыны япдыржак болуп мениң эден херекетлерим ве "Еңиш"обасының шол вагткы

башлыгы Акмырат Хуммедиң йүз тутмалары хич хили пейда бермеди. Гайтам,ичиңиз янсын дийилйән ялы шол бир ерде заводың икинҗи нобатдакысыны гуруп башладылар.Бу болса диңе Мары велаятында ёң болан,ёкарда агзалан кеселлерден башга-да, сүйҗи,оңурга агыры,зоп кеселлериниң гиң яйра-магына гетирди. Галанынам,нәме,өзүңиз ойланып нетиҗе чыкарың!

-Эдебият ве сунгат,2-нҗи август,1991-нҗи йыл,31-2792, Экология-ыкбалымыз...

Бипервайлык кесели...

Уршуң соңкы йылларында Сакарчәге этрабының этеклеринде мейдан товукларыны авлар экенлер.Инди велин, йөрите гөзлебәм тапып боланок.Тагтабазар этрабында бәгүллер герекли-герексиз ёк эдилйәр.Бәгүл гөрҗек болсаң инди, онларча километр узаклыга гитмели.Өңлер чыкан еринде боларды,инди чигиллем гүллери этеклерде тапдыр-маз. Ине шулар адамың ахлак тербиесиниң песлигини аңладяр.Тебигатда эндемики ягдай бар, ягны, диңе шол бир ерде битйән өсүмлик,шол бир ерде яшаян җанлы-җандар бар.Шолар гөзүң гөреҗи ялы горалайҗак ялы,эмма хер йыл өсүмликлериң 40-50 гөрнүши,хайванат дүнйәсиниң 18-20 гөрнүши ёк эдилйәр.Энтек нәхили хем болса, заповедниклерде тебигатумыза гөз-гөртеле вагшылык эдилип дурланок.Эмма шоларда хем йындам машынлары билен ав эдйәнлер,кичеңрәк көллериң сувуны сув нососының я-да дикучарың ганатлары билен кенардан гысып чыкарып,ичиниң балыгыны тонналап йыгнаянлар, небсимиз агырса-да,азлык эденок.Догры, заповедниклериң санлыҗа адамы билен ынсабыны йитирен-

лерден тебигаты горамак аңсадам дәлдир.Себәби, оларың батыргай вагшылыкларының гаршысына гояр ялы завун канунымызам ёк.Ине шонуң үчинем, хич бир гаравсыз, этҗеклерини эдип йөрлер.

Мары шәхеринде аҗайып бир парк бар.Илатың иң бир гелимли-гидимли ери.Яшы асырдан ашан отуза голай тут агачларының гойы саясы җөвзалы ыссыны ядыңдан чыкардяр.Бир гүн хорматлы сазандамыз Хан Акыев шол тутларың чапыляныгындан зейренди. Бага айланып гөрсем, догруданам, көп тутлар чапылыпдыр,өзем, агаҗың гураман-лыгыны гизлемек үчин, чапылан көкүң үстүнде от якыпдырлар,соңам гум билен гөмүпдирлер.Булар барада шәхер исполкомына дуйдурдык.Гөрлен чәре болмады.Тудуң бир дүйби 700 манатдан гечип дурка,чәре болмаҗагыны билйәдигем вели...Паркың директоры Багдасаровдан, ”Эдйә-ниңиз нәме?”дийип сорасак, ”Паркың ичиниң баглары шәхер коммунал хаҗалыгының йөрите гөк баглары өсдүрип етишдирйән бөлүмине дегишли.Мен о затлара гошуламок. Йөне, тутлары чапдырмаҗак болуп чалышдым,эмма туды кесйәнлер мениң үстүме палталы топулярлар.Онсоң мен нәдейин?”дийип,җогап берйәр.Ине, шәхериң ортасында ерлешйән меркези медени сейил ве дынч алыш багында, шәхеркомың җайының сесетим еңсесинде,област медениет бөлүминиң гапысында болуп гечйән вагшылыклар.Бу затлары гөрениндeн соң чөлдәки болян вагшылыклары геңлемелем дәл.

Бадхыз заповеднигиниң голайында бар болан хоҗа-лыкларың бирине баранымда, кейиклериң элде сакланылян-дыгына гөзүм дүшди.Элдеки боландыклары үчин олары чөле

гойберсең, бейлеки кейиклер тарапындан өлдүрилйәндигини гүррүң бердилер.Ине, тебигатың шейле ёвуз кануны бар.Кәбир авчысумаклар: “Хайванлар авлап дурмасаң, ере-гөге сыгмаз” диййәрлер, шейдибем, ынсабыны йитиренлер бир-ики кейиге дерек, онларчасыны,йүзлерчесини гырярлар. Хатда, овлакла-ян дөвүрлери хем авчылара шам болян кейиклери өз гөзүм билен гөрдүм.Энеси өленсоң,овлаҗыклар шагаллара шам болуп галярлар.Шатлыкдакы газчыларың көмекчи хоҗалык-ларының б172ринде бир гезек мени гаты гең галдырян гүвәнаманы окадым.Шонда “Кейиклер ийипдир!” дийлип, кырк гектар ериң бугдайы хасапдан өчүрилипдир.Кейиклериң гаршысына” Гөрешмек” үчин үч саны яраг,мүңлерче ок-дәри сатын алнып,йүзлерче манат чыкдайҗы эдилипдир.Көмекчи хоҗалыгың ёлбашчысындан:”Бу нәхили эртеки боляр,сиз муны киме ынандырмакчы болярсыңыз?”дийип, чинтгәп сорасам,ол:”Экдик”дийип,”экилмедик” дәнәни хасапдан чыкар-мак үчин шейле этдик,алынмадык дәнәни,шолар ийди дийип чыкармасак, башга бахана бармы?”дийип җогап берйәр. ”Кейиклер ийди диер ялы чөлде кейик галдырдыңызмы? ”дийсем, онуң йүзем гызаранок. ”Ай,келләме гелен шо болду-да!”диййәр-де, гүлйәр.Агламалы халына,ол гүлйәр...Инди “ере-гөге сыгмаз” диен гүррүң барада.Бу ерде тебигатың өз ёвуз кануны бар.Меселем,бир ерде өрүден артык кейик йыгнанса, сүрүниң чар тарапа бөлүнме кадасы бар.Шейле бөлүнишиги өз гөзи билен гөрен атам:”Кейигиң иң горкян зады гаплаңдыр велин,бөлүнишик вагтында шолам олары ёлундан совуп биленок” диерди.Тарыхда хем бу ягдай барада язгылар галыпдыр.Умуман,тебигат хич махалам бир

җандарың ере-гөге сыгмаз ялы көпелмегине ёл бермәндир.Бизиң муны билмегимиз герек.Чөл хайванларының ёк эдилмеги,еримизиң, ховамызың зәхерленмеги горкулы серхеде барды,муны хем хеммәмизиң билмегимиз герек.

Гелҗек несиллеримиз үчин дервайыс болан эне еримизиң заяланышы,хапаланышы,шорланышы хем дийип-айдар ялы дәл.Олар барада мен"Ханховуза ээ герек!", "Җоҗуклы җаң какяр","Ене-де җоҗуклы хакда" ады билен "Эдебият ве гунгат" газетинде чап эдилен макалаларымда язылдым.Ягдайың хәзирем шол өңки-өңкүлигидигини, говулашан задың ёкдугыны боюн алмагымыз герек.Ерлериң заячылыгы хакда ене нәче айтсаң бәрден гайдяр.Мунда ичим түтәп дур.Ерликли чыкышлара-да,эдилен белликлере-де гулак габардян я габартҗак болян екеҗе ёлбашчы ёк,гайтам маңа"Гечи ялы хемме ере бурнуңы сокярсың,олары чөзмек саңа галмандыр,"Бу ойнуңы бес эт,бес этмесең говулыга гарашма!"дийип,"дуйдурярлар".

Ханховуз массиви барадакы гүррүңлериң хем соңы пуч болды.Догры,этрап ачылды,йөне,ерлери сана салҗак болсаң, этрабың,велаятың гүйҗи асгын гелҗек.Хоҗалыклар, Җоҗуклыдан ер берилди дийип,Ханховузы ташлап гидибереноклар,Ханховузда 45 мүң,Җоҗуклыда 40 мүң,җеми 85 мүң гектар ери иследиклериче уланярлар,текиз,багрыңы ойкабермели не бир ерлер.Булар пландан артык экилйәр дийсеңем болҗак.Җоҗуклы массивинде вагтлайын дийилип берилен ерлери ине,дөрдүнҗи йылың ичидир,уланып йөрлер.Эййәм, шор,гамыш басан бөлеклер билдирйәр. Илкибашдан, акыллыбашлы экин доланшыгына гечмек үчин келле дөвйән ёк.Себәби ерлер вагтлайын берлен,өз зады дәл-де,өвей ялы бир

зат!Вагтлайын зада ким эечилик гөзи билен середер?Шор сувларының акып гитмеги үчин зейкешлер ёк, хачан болҗагам белли дәл.Сув эечилигиниң нәхилидигини болса өзүңиз билйәрсиңиз.Эгер Җоҗуклыдан чыкылмаҗак болса бир теклибим бар,белки ол ёлбашчыларың гулагына дегер.

Медени зоналарда меллек ерлериниң берилмеги билен хоҗалыкларың экин мейданлары азалып гидип отыр,аңырсы 5-10 йылдан ,меселемСакарчәге этрабының Геңеш обасының медени зонасында бар болан 700 гектар ер меллеге берилер.Хер йылда 250-ден говрак чага догяр,ене он йылдан ол 400 чага голайлар,онсоң ислесең-ислемесеңде бир ере гөчмели болар.Шейле болҗак болса ,онда хәзирден гамыны ийип, Җоҗуклыда шахсы хоҗалыклара ярым-бир гектардан меллек ер пайлап бермели.Мен муны өңки язгыларымда хем агзап гечипдим, онуң үчин" яшайыша дервайыс улгамларың чекилмеги зерур" дийипдим.Халк ымыклы гөчүп барып юрт эеси болса говы болҗак.Ир-у-гич шейле этмели болар,шейле этмесек,ерлери шор алып хатардан чыкар,җеңңеллиге өврүлер,тебигатымыза,чөкен ыктысадыетимизе, галыберсе-де, адамлара агыр ургы болар .Шу затлара дүшүнмек үчин, улы бир алым болмагың гереги ёк.

Мени биынҗалык эдйән ене бир зат-бизиң нәхили ховадан дем аляңлыгымыздыр.Өңи билен ,Түркменистаның шу йылың 1-нҗи чәрегиндәки ыктысадыетиниң өсүши барадакы метбугатларда чап болан маглуматлара середелиң,"Ашгабатда ерлешен сенагат кәрханасының 7-ден 2-синде,Ашгабатда ве Бүзмейинде хованың гаты җисимлер-тозан билен хапаланышы ёл берилйән нормадан 10 эссе,көмүртуршы газы 10 эссе ве Ашгабадың херекедиң хас

көп чатрыкларында болса ондан хем көп болмагына ёл берилди... ”Небсимиз агырса-да бу ерде гүррүң диңе Ашгабат барада гидипдир,эмма бейлеки этрабларда хем ягдай ёкаркыдан өверлик дәл.Меселем,Мары велаятының сенагат кәрханаларының хова гойберйән зехериниң мукдары 1989-нжи йылда 65 мүң тонна болан болса,1990-нжи йылда 223 мүң тонна зәхер обаларың үстүне ягыпдыр. Башгача айтсак,бу сан велаядың хер бир яшайжысының үстүне 300 килограма голай зәхериң дүшйәнлигини аңладяр.Өзем бу санлар, оба хожалыгында уланылян зәхерли химикатлары хасап этнәниңде...Бир еңил машының йылда ортача бир тоннадан көп хова-кисларод якяндыгыны биз билйәрис, мундан башга-да ишленен газ билен такмынан 800 килограм косларод окисини,40 килограм азот окисини ве 200 килограм дүрли углеводлары гойберйәнлигини хем билйәрис. Велаятымызда 20 мүңден говрак дөвлет,50 мүңден говрак шахсы автомашынлар бар.Моторлары хасап этмәниңде-де, йөнекейже хасапламалар билен хасаплап,машынларың бир йылда ортача 280 мүң тонна кислороды якяндыгына,20 мүң тоннадан говрак зәхери болса хова зыңяндыгына гөз етирйәрсиң. Велаятың әхлы транспортыны хасаба алсаң, онда адама салынян ховпы гөз өңүне гетирмек кын дәл.Машынларың саны болса йылсайын дәл,гүнсайын артып гидип отыр.Велаятда йылда 20 мүң автортанспорт артяр, диймек,ховадакы янян газың мукдары 3-5 эссе артар. Шоңа гөрә-де,оларың зыянлы маддалары герегинден артык хова гойбермеклерине берк гөзегчилиги ёла гоймалыдыр,оны азалтмак үчин ишлер гечирилмелидир,кануны бозян сүрүжилере берк чәре гөрүлмелидир.Ёл гөзегчилериң герекли

энҗамлар билен упҗүн эдилмегини,янгыч нокатларында арасса бензиниң гойберилмегини газанмалы, автохожа-лыкларда дүзгүн-тертиби гүйчлендирмели,йүк автомашын кәрханаларыны шәхерлериң дашына чыкарып,гатнов үчин айловлы ёлларың гурулмагыны газанмалы,йөне гынансакда бу нормалар ве дүзгүнлер сейрек берҗай эдилйәр.Көчелериң абатлыгы, гиңелдилмеги,гөк агачлар аркалы машын ёллары билен яшайыш җайларының арасының бөлүнмеги хем говы нетиже берйәр,йөне гынансак-да булар амала ашырылмаяр.

Бизде,бипервайлык диен бир кесел бар,шол бизи гаты хеләк эдйәр,хасам тебигаты горамак ялы меселеде бипер-вайлык гаты эрбет зат.Әхли гүйҗүңи орта гоюп гөреше-ниңде-де,оны горамак аңсат дәл.Догры,арамызда ынсаплы адамлар азам дәл,олар гөрешйәрлер,йөне ынсабың өңүндәки борчларың хем бар.Гөвнүме болмаса ,биз учдан-тутма диен ялы первайсызлык кеселе учран ялы,ол кесел арамызда хөкүмүни йөредйәр.Шейлелик-де, гөзүмизиң алнын-да тебига-тың әгирт улы ымараты юмрылып,дем алян ховамыз, иймитимиз зехерленип,ичйән сувумызың химики-зәхерли гошундылары артып гидип отыр.Өңүмизде,адам нәхили яшамалы диен меселе кесерип дуряр.Оны ким чөзмели!?...

Сөз соңы ерине,автордан:-Эдебият ве гунгат газединиң шу саны баш редактор,языҗы Тиркиш Җумагелдиевиң голы билен дәл-дә,тәзе баш редактор Хожамырат Гочмырадовың голы билен окыҗылара яйрады,өң җогапкәр секретар Аллаяр Чүриев болан болса инди Ёвшан Аннагурбанов.Зехинли языҗы,батыргай редактор Тиркиш Җумагелдиевиң хич бир дүшүндиришсиз,себәпсиз ишден четлешдирилмегинде мен

өзүми гүнәли сайянлыгымы айтмалыдырын. Нәме үчин диениңде, хич бир йүз гөрүлмән язылан,дийсең дөвребап меселелери галдырян макалалары, батыргайлык билен чап эдйән адам, ёкарда отуранлара ярамалы дәлди.Мен инди, Сапармырат Нурыевиң беллейши ялы "ёкардан сораман хич бир меселәни галдырмалы дәлдигиме" дүшүнип башладым. Оны хат-да чалаҗа"Арамызда говы затлар бар,шоны яз"дийип яңзытдыларам. Шондан соң мен, СССР-иң даргамагы билен Н.С.Горбачевиң айдыңлык,ачыклык сыясатының бизден дашлашып баряндыгына гөз етирдим.Муны мен өзүм азат болсамам, үч-дөрт йылкы азатлыкдан соң, рухумың тәзеден гөзенеге дыкылмагы билен дең гөрдүм.Шу дуйгы галамымың уҗуны күтелтди,яңы көрәп башлан зехинимиң үстүне сув сепди.Мен башга нәме диейин?

Ёкардакылара, арамыздакы ногсанлыклары ачып гөркезйән шейле адамлар герек дәл ялы...

-Эдебият ве сунгат,41,-2802,11-нҗи сентябр,1991-нҗи йыл..."Каспини халас этмели".

Редаксиядан-ТССР языҗылар союзы ве "Туран" китап-җурнал неширяты тарапындан гуралан языҗы – публисистлериң регионара йыгнанышыгы шейле шыгар билен гечди.Маслахада гатнашан языҗылар"Каспрыбвод" долан-дырыш эдарасының улы гәмиси билен гоҗаман Хазарың кенарыны сырып,экстремал-экологик ягдайда галан шәхер-лерде ве обаларда болдулар. Маслахада гатнашыҗылар Каспий деңзиниң якасында ерлешйән

республикаларың хөкүметлерине йүзленме кабул этдилер.Ашакда шол йүзлен-мәни чап эдйәрис.

Азербейҗан,Дагыстан,Газагыстан,Рус,Түркменистан, Эйран дөвлетлериң хөкүметлерине

ЙҮЗЛЕНМЕ.

Ер йүзүндәки эхли яшайыша дүнйә умманы җан берипдир.Ер шарында материклериң эмеле гелмеги дүнйә океаныны бөлеклере бөлүпдир.Муңа гарамаздан,ол бизиң барымызы өз ёлларының гиңишликлери ве дөредиҗиликли дурмуш үчин кувватлы хыҗув билен баглап гелйәр. Шонда-да деңизлер илкинҗи болуп гидйәр.Регионара семинара гатнашыҗылар болан языҗылары,публисистлери экологияның хәзирки гөзгыны ягдайы Каспи барада шейле улы паҗыгалы нетиҗә гелмәге межбур этди.Гечмишде Бахры-хазар өз кенарында яшаян халклар үчин дурмуш чешмеси болупдыр.Каспиниң балыгы улы мешхурлыга ээ болупдыр.Осетрина балыгының дүнйә мөчбериндәки запасының 90%-и шу ерде җемлененлир.

Каспә илкинҗи зарба-геофизики барлагларың нетиҗе-синде урулды.Мүңлерче партлайҗылар нетиҗесинде балык-ларың энчеме гөрнүши ёк эдилди.Небит алынмагы бу ягдайы хас-да ярамазлашдырды.Галыберсе-де,Красноводск билен Баку аралыгына сув аркалы(паром)арагатнашыгының йыгҗамладылмагы Каспиниң башына бетер бела индерди. Гарабогаз көлүниң өңүне бөвет басылмагы Каспиниң тәсин тебигы ятаклы байлыкларың көкүне палта урды.Каспә етирилен зыян диңе бир географики тарапдан болман, эйсем онуң чәгинден дашына чыкды.Технология бабатда ёкарда шейле нәдогры чөзгүде гелинмеги,нәдүрс эдилен хер бир әдим,гоюм,исле ол эйран тарапынданмы я-да Руссия,

Азербейжан я-да Туркменистан тарапындан,тапавуды ёк,соңуның иру-гич пажыгалы гутаржакдыгы икучсыз.Шу гүн бир вагткы байлыгы болан деңзе гарайыш не халклара,не-де регионара маслахатларының хич бири тарапындан кадалашдырылман гелйәр.Шейле болансоң Каспи адамларың ачгөзлигинден,пархсызлыгындан,бисарпалыгындан горал-мансоң ол"етим чага"чалым эдйәр.

Эйсем Каспини ким горамалы?Элбет-де илкинжи нобатда,оны деңзиң кенарында яшаян илат бела-бетерден халас этмели.Биз шол халкларың хөкүметлерине әхли гужур-гайратларыны тебигатың байлыгыны горамага мәхрибан үлкәни сөймәге гөнүкдирмәге чагырярыс.Каспә диңе бир хожайын герек.Биз Каспи барада еке-тәк халклара конвен-сияның хем-де консепсияның ишленилип тайярлынылмагыны мөхүм хасап эдйәрис.Эгер шейле эдилсе Каспиниң сакланып галмагына,кадалашмагына онуң байлыкларындан режели пейдаланмага голтгы болян халклар өз ыкбалларыны өзлери кесгитләп билерлер.Деңизде болса сайлара ер ёк.Онуң халас эдилмеги бизиң ылалашыклы херекетимизиң нетижесине баглы...

Ыляс Амангелдиев,"Яш коммунист" газетиниң йөрүте хабарчысы, Юрий Калешук,Вадим Ковда,Рус языжылары, Москва, Ахмет Гурбаннепесов,ТССР языжылар союзының секретары, Аманмухаммет Непесов,Түркменистан,языжы-публисист, Николай Пороховник,Наталя Неруш, языжылар, Москва,АлбертПоляковский, Түркменистан,языжы, "Туран" неширятының директоры, Евгений Мелников, публисист, Новосибирск, Виталий Зеленский, языжы, Гүнбатар Сибир

язычылар бөлүминиң башлыгы, Икар Пасевев.журналист, ”Литера-турная газетаның”хабарчысы, Красноводск шәхери

Сөзсоңы ерине:.Касапий меселеси боюнча маслахада гатнашан автор эден ишиниң хасабаты хөкмүнде гиңишлейин макала язып,”Эдебият ве сунгат” газетине берди,чап болар диен ниет билен гарашды...

-Эдебият ве сунгат,1-нжи ноябр,1991-нжи йыл,номер 44-2805-Публисистика. Хазара хоссар герек!

Редаксиядан:Түркменистан ССР язычылар союзы, ”Туран” китап-журнал неширяты хем-де Каспиниң сувуны, балыкларыны горамак барадакы доландырыш эдарасы Каспий төверегиниң меселелери боюнча 11-18-нжи сентябр аралыгында бүтинсоюз семинар гечирди.Оңа СССР-иң дүрли ерлеринден язычы-публисистлер гатнашды.Олар Касноводскә, Эсенгула,Челекене,Огуржалы адасына, Гарабогаза барып гөрдүлер,Каспий деңзиниң жошмагы билен багланышыклы меселелер,экология,балык горлары ялы меселелер билен гызыкландылар.Семинарың максады дүнйәде иң улы көл болан Каспиниң арассалыгының ве онда яшаян жандарларың саглыгыны горамага җемгиетчилигиң үнсүни чекмәге багышланды. ”Туран” китап-журнал неширяты язычы-публисистлериң чеминардан алан тәсирлерини айратын китап эдип чыкармагы гөз өңүнде тутяр...

Биз язычы-публисист Аманмухаммет Непесиң семинарда гозгалан меселер барадакы гиңишлейин макала-сыны аз-кем гысгалдылан гөрнүшде чап эдйәрис.

Соңкы дөвүрлерде Каспиниң ыкбалы барадакы сөхбетлери газет журналларың сахыпаларындан,радиодыр телевидениеден эшитмек боляр.Өзем йыгы-йыгыдан.Ол

сөхбетлерде Каспи деңиз сувуның, тебигатының, хайванат дүнйәсиниң заяланшы, гурап барян Аралың ыкбалына деңешдирилйәр.Оларда дегерли теклиплерем бар,чыкалгаларам.Йөне ягдай велин үйтгәберенок.Хава, Каспиниң экология ягдайы өрән чылшырымлашды.небит-газың тәзе ятакларының ачылмагы деңзиң тебигатыны заялады,хайванат дүнйәси ёк болуп баряр,балыклар азаляр,өсүмлик дүнйәси пайхынланяр.Хас догрусы,Хазар өли деңзе меңзәп баряр.

1.Балыкчы халың ничик?

Билемок хәзир бармы ёк,өңлер Каспи деңзинде балык тутмагың республиканара ылмы геңеши боларды. Балыкчылыгы өсдүрмекде ончаклы бир гөрнүп дуран иш этмеседе,гараз,ол геңеш Каспиниң якасындакы балыкчы хожалыкларының ишлерини бир ере жемлемеги,герек ере гүйжи угрукдырмагы башарарды.Инди республикалар өз гарашсызлыкларыны ыглан эденсоң,геңешиң иши тогтады диен ялы.Бу болса Каспиниң эесиниң көпелендигини аңладяр. Хер өзбашдак республика Каспиден алып билен балыгыны, небитини,газыны алжак,нетижеде, эмеле гелйән яралары бежержек адам ёк.Мениң пикиримче,деңиз якасындан небитиң алынмагы бес эдилмелимикә диййәрин.Себәби ол дүшевүнтсиз болмакдан башга-да,зыңылян хапалары билен деңзиң ялпак ерлеринде өсүп улалян балыжаклары, эсасанам,килка балыгыны ёк эдйәр.Килка болмаса, шондан иймитленйән бекре,такга балыклары яшап биленоклар. Шейлеликде, тебигатың деңаграмлылыгы бозуляр. Каспиниң сувы хәзир ики метре голай ёкары галансоң, деңиз якасына дөкүлен улы мөчбердәки хапалар сувуң ичинде галды хем-де көп мейданы заялады.Кәбир адамлар"Балыкларың тохум

ташлаян ерлерини хапаламасак болар"диййәрлер.Ол нәдогрыдыр,себәби, балыклар томсуна демиргазыга,гышына гүнорта гөчйәрлер.Бир ерде тохумларыны ташлаярлар ,башга бир ерде болса яшайшыны довам эдйәрлер.Шейле арабагланышыгы бозмак,оңа пәсгел бермек, өрән ховплы нетиҗелере гетирйәр.Бир яндан Челекениң иод,бром өндүрйән заводлары зәхерини гуюп дурса, башга бир ерде Красноводскиниң ТЭС-и хапа сувларыны дөкүп дурса,шәхериң хапа сув улгамлары хем деңзе акып дурса (бу барада ерли илат хич зат билмейәр экени)онсоң ол сувда балык галармы? Красноводскиде, шәхериң хапа сувуны арассалайҗы дес-гасының гурланына көп йыл болупдыр,миллионлап пул чыкарылыпдыр,эмма шу гүне ченли ишлемән ятыр.Шейле мысаллары узалтсаң узалдыбермели. "Худая шүкүр, Каспиниң зәхерленмеси Сарыгамшың дережесине етенок"диййип,бир яшулы гүррүң берди.Барлананда,Сарыгамыш көлүнде зәхерли нитратларың,гербиссидлериң,пестиссидлеиң көп мукдарда барлыгы аныкланды.Шолар билен зәхерленен балыклары Дашогузың илатына сатярлар,эмма гарагалпак доганлар-мыз болса олары сувда яшаян сүтүк дерили хайванлара берйәрлер.Зәхер гаты гүйчли болмага чемели,ол җанавер-лериң дерилериниң реңки дагам үйтгәберйәрмиш. Гөрйә-ңизми, бизде зәхерли балыклар халка сатыляр,гарагалпаклар болса оны башга максат үчин уланып, үйтгешик реңкли дерилери тайярлаярлар.Гең затлар бардыр, гөрсеңиз...

Соңкы үч-дөрт йылда Этрек дерясының гурамагы билен,сүйҗи сувда тохум ташлаян балыкларың көкүне зарба урулды,тохумы эмели көпелдиш нокатларының ишини тогтатды.Бейле ягдай диңе балыкчылара дәл, бүтин

регионың оба хожалыгына-да ярамаз тәсир этди.Меселем, Этрек дерясының аягында бахасы үч миллион манат болан балык тохумыны эмели етишдирйән улы десга ишлемән дур.Озалында бу десга бирнеме ёкарракда,Этрек билен Сумбар дерясының бирлешйән еринде гурлан болса,хас говы боларды. Шол ерде гурмак үчин Эйран дөвледи билен билеликде таслама хем тайярланыпдыр дийип эшитдим,эмма олам бизиң гүнәмиз эсасында баша бармандыр.Умуманам,Каспиниң якасында балык тохумларыны эмели усул билен өндүрйән хожалыклар кән дәл,йөне,оларың ишлежек болушлары велин гаты гөзгыны.Гыммат бахалы бекре балыкларың өндүрили-ши ве өсдүрилиши 1948-нжи йылдан соң биреге песе гачып,хәзирки гүн ховплы серхеде етди.Өңлер балыгы ислән ериңден тутса болярды,хәзир болса гүндүз элиң чыралы гөзлемели. Онсоң, өзбашдаклыгы газанан каспияка дөвлетлер галанжа ек-түк балыкларам ёклайсалар нәхили болар? Челекен шәхер ёлбашчылары өз илатына 50 метрлик тор билен балык тутмага ругсат берипдир,йөне балык тутулян ерлер балык хожалыкларына дегишли болансоң дава-жен-желе эсас дөрейәр.Азык гытчылыгы себәпли, илата нәхили хем болса көмек болсун дийлип эдилен бу асыллы иш гох-галмагалың дүвүнине өврүлипдир,себәби канун эсасында хайсы хожалыгың сувунда балык тутулжак болса,ругсады шәхер хәкими дәл-де шол хожалыгың өзи бермели,гой, адамлара,тутулжак балыкларың мөчберине гөзегчилик этсин. Шейле эдилмесе баш-башдаклык болуп,Каспи байлыгы “Артыгың харманына”өврүлер.Муны бейлеки республикалар эшидәйсе,оларам кем галмажак боларлар,шейлеликде, Каспи

өли деңзе өврүлер.Соңкы вагтларда-ёкаркы “ругсадың” тәсири етен болмагам мүмкин-браконерлер,балык огрылары кәмил торлары,йындам гәмилери билен хас батыргай херекет эдип башладылар.Өзлерем килең ёкары везипели адамлар.Онсоң, бир бекре балыгы үчүн салынян 100 манат җериме олары горкузанок.Шонуң үчинем, 1974-нҗи йылда белленилен җеримәниң мукдарына,кануны бозяның везипесине гөрә тәзеден середип,җогапкәрчилиги онларча эссе гүйчлендирмек герекмикә диййәрин.Умуман,Каспи деңзи-не акыллы-башлы чемелешмели, балык тохумыны етишдирмек, өсдүрмек,тутмак берк дүзгүн боюнча алынып барылмалы.Экология меселеси гөз астында дурмалы, ёкаркы талапларың ерине етирилиши өлчег бирлиги болмалы.

1991-нҗи йылың секиз айында Түркменистан Каспиден 500 тонна бекре,600 тонна бейлеки балыклары алыпдыр,бу көпми, азмы, ёкаркы талаплар гөз өңүне тутулыпмы,билйән ёк.Хәзирликче,500 тонна бекре балыгы Красноводскиде, Дашовузда ишләп беҗерйән заводлар болмансоң,түркмен балык сенагаты мүдүрлигиниң аммарларында заяланып ятыр.Себәби биздәки бар болан заводлар балыгы дузлап, гурадып билйәр,килкәни гапырҗага салып билйәр,йөне бекре балыгыны тәзеден ишләп биленоклар,оны башга ере әкитмели боляр,оны болса этҗегем боланоклар.Ай,болян дәлдир-дә...Зады заяламалы болса биз гаты өкде.Оны заяланыңдан халка элетерли бахадан сатсаң ики утуш газанса болҗак ахырын.Ёгса, Түркменистанда балык хоҗалыгы эдарасы хем бар,ол нәме иш билен мешгулланяр, билйән ёк.Онсоңам,шол эдараның гереги бармы, ёкмы, эгер герек болса онда,оны ниреде

ерлешдирмели,эдил хәзиркиси ялы Ашгабатдамы я-да деңиз якасында–булары балык хожалыкларындан сораян адам ёк.

Мен өзүми гызыкландырян меселелер боюнча "Балыклары горамак,тохумыны көпелтмек,тутмагы кадалашдырмак барадакы гүндогар Каспи этеклери доландырыш эдарасының башлыгы Геннадий. Иванович Староверов билен пикир алышдым.Ине,онуң маңа берен гүррүңлери:

-1930-нжы йылларда Каспи деңзи бекре,такга,алтын балыкларың улы месгени болупды,леңңечлерем долуп ятарды,оны хат-да Ленинград шәхеринде хем сатардылар. 1948-нжи йылдан башлап,небит гөзлейжилер хер 200 метрден гүйчли партлайыш ишлерини гечирип, уммасыз көп балык горларыны вагшыларча ёк этдилер,олара йүзүң үстүнде бурнуң бар диен болмады,нетижеде,1980-нжи йыллардан соң балык горлары гаты азалды.Онуң себәбини балык горуны өвренйән йөрүте иниститут хем дүшүндирип биленок.Йөне,мениң пикиримче,бу затлар ёкарда агзалан вагшы херекетлер зерарлы дөрән экологик серхедиң бозулмагындан гелип чыкяр.Небити гайтадан ишлейән кәрхана, завод-фабриклер,әхли сенагат кәрханалары деңиз якасында ерлешип,зәхерлерини пүркүп дурсалар балыгам болмаз,леңңежем. Деңизден алынян небитиң умумы мукдары 5 гөтериме хем етенок,эмма Каспа аңырсыз-бәрсиз кесел гетирйәр.Маңа гулак ассалар,небитден алынян шо пуллары балыкчылыкданам газаныл берердим,артыгы билен... Онсоңам, Каспи бекре балыгы яшап билйән,етишйән дүнйәдәки еке-тәк деңиз ахырын.Оны халас этмек үчин әхлимизиң эл-эле берип гөрешмегимиз герек...

2.Эсенгулы –кимиң гулы!?

Красноводскиден Эсенгула учуп барярыс.Хер кимиң гөзи ашакда,бир яның деңиз,бир яның даглык,хол алыслардакы текиз мейданлара дикилен.Соң даглык гутарып текизлик башланяр.Каспиниң орталарындакы адалар,ярым адалар агарып гөрүнйәр,кә ерде сувуң үстки гатлакларында эмеле гелен мазут ве небит галындылары гүнүң нурына ялпылдап гидйәр.Хол бейледе сачагың үстүне атылан тегелек чөреклере чалымдаш шор басан ерлер билдирйәр. Эсенгула якынлашдыгыңча-да бу гөрнүш хас-да айылганч сыпата гирйәр.

–Озаллар бу ерлерде гуш гурсак дәнелер битерди-дийип,Краснаводскиниң шәхер газетиниң ишгәри Вячеслав Мәммедов маңа дүшүндирйәр.-Инди болса шор басып, батгалыга өврүлип баряр.Хон-ха,хол судуры гөрйәрмиң?!Ол мундан ики-үч йыллыкда башланып,ташланан зейкешиң угры.Мен-ә шу ер эелериниң первайсызлыгына хайранлар галярын.Топрак, эне ер мукаддес зат ахырын.Ол байлык чешмеси,"Топрагы харлан хор болар" диймәнмидирлер? Ай,хавада,шонуң үчин-дә,биз хор болдук,песе дүшдүк...

Мен оба-совхозларының өз мөвритини гечирип баряндыгы, ерлери ким ислесе,шоңа бермелидиги барадакы пикирлере гүмра болуп отырын.Ине, базар нырхына гечмели диййәрлер, йөне,дөвлет заказы ятмаса,нәдип базар нырхына гечип болар?Бу затлар бири-бирине баглы затлар ахырын.Онсоңам көп зат ерли хәкимлериң ыхласына баглы болуп дуряр. Гөвнүме болмаса,көп этрапларың хәкимлери шол көне иш эндигинден чыкып биленоклар...

Эсенгулыда, этрап советиниң биринҗи орунбасары Ныязмәммет Ёламанов бизи гаршы алды.Онуң билен ер

барадакы пикирлерими пайлашдым-Хава ерлериң сандан чыкарыландыгы догры-дийип,ол бойнуна алды.

-Гаты көп ерлер заяланыпдыр.Өмрүни дайханчылыга багыш эден адамлардан маслахат соралмандыр,ата-бабаларымызың пәхим пайхасы эсасанда эмеле гелен тәрлерден йүз совлупдыр.Этрек дерясының сувуның кесилмеги экеранчылык,малдарчылык билен мешгул болян хожалыкларың ягдайыны агырлашдырыпдыр.Гаты балдаклы оты хем даш районлардан гетиирмели болупдыр,мунуң өзи болса малдарчылыкда өнүмиң өзүне дүшйән гымматының артмагына гетирипдир,18 мүң илаты болан этрапда ишсизлик артыпдыр.Догры, адамларың көпүси небит чыкармакда, овнук кәрханаларда гүйменйәрлер,йөне илатың өсүш дережесини гөз өңүнде тутсаң, гыссаглы чыкалга гөзлемәге межбур болярсың.Белки, бирнәче малдарчылык,балыкчылык хожалыкларыны дөретмек герекдир? Бу ерде дүечилиги өсдүрмек аматлы болса герек,идеги аз талап эдйәр,ийм,сув даннавы ёк. Балыкчылыкда хожалыкларың саныны 4-е етирмели,өнүмлерини өзлери ишләп тайынлар ялы, я-да консерва тайярлар ялы кичеңрәк кәрханалары дөретмели. Гараз, гарашман, херекет этмели.Шейле дәлми?дийип,мен Ныязмәммеде йүзлендим.

-Вах,айдяныңыз догры велин,ол ишлери этмек үчин бол сув герек-дийип, Ныязмәммет жанықды.-1994-нжи йылда Гарагум каналының сувы Эсенгула гелмели.Шол маңлаймыздан дирәймесе... Хәзир агыз сувуны Бакудан,танкерлериң көмеги билен чекйәрис. Сув бизе гыммат дүшйәр.Хер өйиң гапысында ховуз бар,шоңа ягыш сувуны йыгнаярлар.Ер асты сувы ичер ялы дәл,ажы.1930-нжы йылларда деңиз сувундан

сүйҗи сув алян десга барды.Оңа опреснител дийййәрлер .1970-нҗи йылларда, угруна середилмәнсоң, хатардан чыкды. Шондан бәрем сув Бакувдан гетирилйәр.Яңы-якында Гүн энергиясы билен ишлеҗек десганың үчүсини гуруп бермәге сөз бердилер.Белки,угруна болаяды-да..

Ныязмәммеди диңлейән ,өзүм болса Гүн энергиясы билен сүйҗи сув алян гуралың 30 йыл бәри республикамызда бардыгыны,бу иш боюнча ылымларың бирнәче кандидат-ларының, докторларының бардыгыны,оларың ишлериниң беллидигини, йөне, Эсенгулы ялы агыз сувы гызыла барабар ерде, нәме үчин, шу вагта ченли шол гуралың отурдыл-мандыгыны аңымда айлаян.Хава-да, бирхили дөвүр болуп гечди,"Ол эшекде йүкүм ёк"диенлери болды.Ерли хәкимиетлер-ә билмәндирлер,билселерем,гулак габартмандырлар ,алым-ларам үнс бермәндирлер.Административ буйрук бериҗи системаның кесели,би.Бу кесел билен кеселлән адам өзбашдак пикирленмек,кынчылыклардан чыкалга гөзлемек укубындан махрум.Шол кесел хәзирем аңымыздан айрылып гидиберенок. Нәме үчин соңкы йылларда Этрек дерясындан бир дамҗа сув геленок, себәби нәме,билйән ёк! Болманда,агыз сувы гелер ялы, гоңшы Эйран дөвлети билен ылалашыга гелинсе болар ахырын.Оңа ерли хәкиметиң ишҗеңлиги,хас догрусы аңы етенок,ёкардакы аңы етйәнлерем әвеноклар.

Хәзир өзбашдаклык шемалы серхет якаларына хем яйрапдыр,кенардакы симлер хем айрылыпдыр,дөвлет еринде ишлемек,ишлемәге ругсат алмак аңсатлашдырлыпдыр.Йөне бу говы әдимлер, башга бир тарапдан,шол ерде бар болан хайванат дүнйәсиниң вагшыларча гырылмагына

гетирипдир. Красноводскиниң дөвлет заповедниги,ерли хәкимет бу меселеде первайсызлык эдипдир.Я-да башга бир мысал.Нәме үчин этрабың әхли максатларыны канагатландырар ялы, Шевченко шәхеринде бар болан десга меңзеш, деңиз сувундан сүйҗи сув алян десганы гурмак барада меселе гозгалмандыр? Ким оны гозгамалы?Ерли хәкимет.Каналың сувы гелер дийип, гөзүңи дикип,гарашып отурмакдан нетиҗе ёк.Хәзирки ыкдысады кынчылыкларың дөврүнде шол сувуң гелеринден гелмези якын. Гелсе-де, алыс йылларда гелмеги мүмкин... Экеремде бир опреснител, сүйҗи сув чыкарян гурал гуруп-дырлар, нетиҗе бермәнсоң ташлап-дырлар. Оңа ким җогап бермели?Ерли хәкимет.Небит,газ чыкарянам болса,Гарадепе обасының бары-ёгы 40%-и газлашдырылан. Оңа ким гүнәкәр? Элбетде, ерли хәкимет.

–Халк көп йылларың довамында укуда болды,инди оянып бшлады.Шонуң үчинем, халкың арзыны бирнеме диңлемесек, болайҗагам дәл-дийип,Ныязмәммет бойнуна аляр.-Экеремде небит,газ турбаларыны чалшырдык,көпрүни оңардык,Чекишлиде ягдай ганымат,ене “көмек беререис” дийип язып алып гитдилер.Гараз,бир яндан Каспиниң сувуның галмагы,бир яндан Этрек дерясының сувуның кесилмеги бизи агыр гүне сезевар этди..

Хава,ерли хәкиметиң аладасы өзүне етик.Йөне, бир зат велин аян,олам регионы өсдүрмекде хәкимиң такык этсем-петсемлери,мейилнамалары, угурлары,экологияның, ыкды-садыетиң канунларына даянян максатнамалары болмалы. Ол болса ёк.Шейле этмек билен биз хайсы дережеде,нәхили технологияда иш алып бармалыдыгымызы билип билерис. Кәбир ёлбашчылар әхли чыкалганы небитиң

алнышыны артдырмакдан гөзлейәрлер.Догры, тебигаты басгылап,өзүни зордан өдейән өнүми биз бу гүн,эрте хем алып билерис.Йөне биз шол өнүми диңе экология тарапдан арассалыгы гораян вагтымыз,ыкдысады тайдан утуш газанян вагтымыз алмалыдырыс.Хас догрусы,хәзир небит, газ алмагы тог-татмалы,оңа дерек балык хожалыкларыны осдүрмели, ондан алынян гыммат бахалы өнүмлери артдырмалы. Чай,инжир, нар,хоз,лимон,мандарин ве ене ш.м.ялы өсүмликлери өсдүр-мели. Шейле этсек хем-ә тебигатымыз утуш газанжак, хемем гарнымыз док болжак.Шуларың хайсының ерли регион үчин пейдалыдыгыны хасаплап чыкармак, өңде кесердип гоймак-ине,хәкимиң иши.Умуман,хәзирки өзбашдаклык газа-нылан дөврүде,хер бир ёлбашчының кын проблемалары өзүче чөзүп билер ялы укубы,билими,етерлик хөвеси болмалыдыр, ёкардан гөркезмә гарашып отырмалы дәлдир.Хас догрусы, Эсенгулы бириниң гулы болмалы дәл-де,өз проблемаларыны өзбашдак,батыргай чөзмәни башармалыдыр.

3.Челекен-ел экен.

Догрысыны догры айтмалы,мундан өң Каспи меселе-синде онуң сувуның ёкары галяндыгындан башга билйән задым ёкды.Дегишли эдаралар көп йылларың довамында Каспи деңзиниң ягдайыны долы ачып гөркезйән маглумат-лары халкдан гизләп саклапдырлар.Эгер шейле болмадык боланда,биз диңе Байкалың көмеге мәтәчдигини,Аралың бетбагтлылыгыны билмек билен оңман,эйсем,Каспи яка-сының чыкгынсыз гүнүни хем билердик. Кенар якасындан алынян небитиң балыкларың ганымыдыгыны йүз гөрмән,иле әшгәр эдердик.Арман,бу затлары гич билдик.Бу ерде гүррүң,

дүзүминде күкүрт туршы газы болан,тебигат үчин гаты зыянлы өнүми алмак барада баранок(ёгсам,бу барада хем гиңишлейин дурлуп гечилсе кем болмазды),гүррүң шол өнүми нәдип газып аляндыгымыз барада баряр.Гынансак-да, бизде өнүми тебигата зыянсыз алып болар ялы технология ёк,бу хатда дашары юрдуң өсен техникасына-да башарданок.Бизиң өнүмчилик меденетимизиң нәдережеде дигини айдып хем отурмайын.Шейлелик-де,дүвүн алан кын меселелер йыгнанды.Ол меселелериң чөзгүди Каспи проблемаларыны ылмы тайдан эсасландыран меркезиң даргадылмагы билен хасам йитилешди.Мунда Түркменистаның гошанды аз,ёгсам, ылымлар академиясы бу важып меселә йүзүни өврүп билйәр ахырын.Ерлешйән мейданы боюнча середениңде, Каспиниң үчден бир бөлеги бизиң республикамыза дегишли.

Хәзир йитилешен экология проблемаларың үстүне Каспиниң сувуның галмагы хем гошулды,сув кенары юмурды, көп санлы десгалары хатардан чыкарды,сув хапаланды.Бу айылганч нетижелере өзүмиз гүнәкәр.Биз тебигатың канунларыны әсгермедик,оны” боюн эгдирерис” диен йөрелгеден йөредик.Каспи деңзиниң сувы песеленде Гарабогазы гүнәкәрледик, бейгеленде болса”деңиз гөз гөркезйәр” дийип, нәлажедейинлиге салдык.Хакыкатда велин, Каспи өз ыкбалы билен яшаяр,”маңлайына язылана”боюн боляр. Мүңлерче йыллап ол өз кенарыны гиңелдибем гелди,песелдибем.Онуң бу хәсетини кенар якасындакы кәрханаларың ёлбашчылары, билмеселерде, Челекениң яшы алтмышдан аган яшулылары гаты говы билйәрлер.Челекениң Гаракөл обасында,кенардан йүз метр ичде Сейит Нуруң дашдан салынан ики гат жайы бар,ёкаркы гатында оба геңеши,ашакы гатында болса дукан бар.

Түркменистаның картасында ады агзалян Огурҗалы адасында Сейит Нуруң мазары ерлешйәр, ол отузынҗы йылларда ызарланмадан гачып,Челекенден шу ере гелипдир, шу ерде хем ач,хор-хомсулыкда өлүпдир.Огурҗалы дөвлет заповеднигиниң кейик идедиҗиси,72 яшлы Керим Оранныязовың гүррүң бермеги гөрә, Челекендәки Сейит Нуруң җайының дүйби сувуң ичинде тутуланмышын. .Диймек ,1920-нҗи йылларың аякларында Каспи деңзиниң сувы хәзирки дережесинден бир-бир ярым метрден говрак ёкарда болуп-дыр.Биз болсак кенарда яшап,бу затлары билмезлиге салан болдык,көп санлы җайлары, десгалары,завод фабриклери кенар якасында ерлешдирдик,ким-де болса бир алымсумагың "Каспиниң сувы инди асла галмаз"диенине гуп ынандык.Сувуң ёкары галмагы диңе бир Челекен шәхерине 47 миллион манат зыян етирипдир,16 саны небит гуйылаы сув астында галанлыгы үчин 40 мүң тонна небит аз алыныпдыр,Гаракөл обасының җайларыны сув басыпдыр,Алаҗа дуралгасында 10-а голай ики гат җайлар сувда галыпдыр,бу ерде 200-ден говрак адам яшаяр экени,хәзир екеҗе адамам ёк..Алаҗа дуралгасына барян небит токуртгаларының демир-бетон бинядыны сув гопарып,хатардан чыкарыпдыр,хат-да дурал-ганың галып-галмазлыгы барадакы меселе хем өңде кесерип дуряр экени.

Челекен шәхер Геңешиниң башлыгы Юсуп Мәммедовың дуралга меселеси ятса дүйшүнде,оянса хушунда...Ол йүк йүклейән улы краның-гөтериҗиниң ерлешйән ерини 1,5-2 метр ёкары галдырмагың аладасы билен яшаяр.Дуралга херекет этмесе ягдай хасам кынлашҗак,йөне дуралга барян 5-6 километрлик машын ёлуның ягдайы хем оны гүнүне

гоянок.Эгер сув ёкары галмагыны довам этсе,онда чыкдаҗы барыны чыкарып,дуралганы, оңа барян ёлы сувдан гораҗак болмагың гереги бир бармыка?Бу затлар барада билйәнем ёк,билҗек болянам,ёгсам, Каспини өвренйән, хак барыны алып йөрен ниче адамлар бар ахырын.Ханы оларың салгы берйән ёллары?Белки,дуралганы башга бир аматлы ере гөчүрмек герекдир, я-да, машын ёлуны сүтүнлериң үстүне галдырмак герекдир?Мәммедовың боюн алшы ялы:-"Бизи гүнделик алада-лар, чәрелер майыряр,гележеге середип иш этмәни хениз өвренмәндирис.Бар айдалы,биз бу ягдайлара гүнәкәрем-дә, онуң билен иш дүзеленок ахырын.Небитимизи, газымызы, химия өнүмл-римизи мугта якын алмалы боланда ики пайлы ялы топулян адамлар,инди,агыр гүне дүшүп,көмек этмели боланда тапыланоклар..."

Онуң айдянларына гошҗак-айырҗак задым ёк. Челекен дийленде,бир яны Челекенден Огурҗалы адасына ченли,бейлеки яны Җебелден Эсенгула ченли болан мейдан гөз өңүнде тутыляр.Шу гиң мейданда,небит-газ газып алыш ишлери алнып барыляр.1989-нҗи йылда Челекенден небитиң алнып башланмагына 100 йыл боланам болса,шәхериң халы харап.Илат гарып.Өз байлыгы өзүне сиңйәне меңзәнок. Мәммедовың бойнуна алшы ялы,хер йыл 300-ден говрак адам, лукманлар, мугаллымлар, буравлайҗылар Челекени ташлап гидйәрлер.Оларың Челекени ташламакларының башга себәплерем болса бардыр велин,өзүм-ә оны бу төвере-гиң экологиясының-тебигатының етен дережесиниң айыл-ганчлыгындан гөрйән.Муны Мәммедов хем бойнуна аляр. Челекен сенагат шәхери,онда энчеме кәрханалар,завод-фабриклер бар,шоларың бирем ёд-бром өндүрйән химия

заводы.Ол экология тайдан иң зыянлы завод.Завод ики ерде ,бири дуралгаң янында,бейлекиси ондан даш болмадык аралыкда деңиз сувуна зәхерли галындысыны гуйяр. Гуйылян зәхериң дүзүминде литий,селий,бериллий ялы,Менделеевиң таблиссасындакы гыт элементлер бар.Иң болманда шолары бир алып болҗак ахырын.Бир яндан зәхер,бейлеки яндан гыт элементлер. Зәхериң гуйылян еринде деңзе сува дүшмег-ә бейледе дурсун,хатда демиңи хем алар ялы дәл..

.Мундан 25 йыл өң,елиң шәхере өвүсйән угрунда,ичиңиз янсын дийлен ялы гурлан,"Челекен-гурум ели экен" дийдирйән, "ТССР-иң 50 йыллыгы" адыны гөтерйән техники углерод заводы йылда 9 мүң тонна гурум өндүрйәр.Онуң 6 эссеси,ягны 60 мүң тонна гурумы болса хова гойберилйәр.Шу санлары аңыңызда айлап гөрүң!?Хей аклыңа сыгҗак затлармы? Заводың,ини ики-үч йүз метр болан гап-гара түссесиниң шәхериң үсти билен деңзе тарап бурум-бурум сүйшүп бар-шыны гөрен адамлар,хасам янымдакы, Новосибирскиден гелен публисист, языҗы И.Мелников,языҗы В.И.Зеленский, кинодраматург Н.Е.Проховник,"Литературная газетасының" йөрүте хабарчысы Икар Пасевев,"Яш коммунист" газепиниң хабарчысы Ыляс Амангелди,ТССР язычылар бирлешигиниң секретары Ахмет Гурбаннепесов дагы бир-хили ховпурга-бердилер. Ховпургамаз ялымы нәме?Ол түссәниң зәхер-лидигини төверегиң өсүмлик дүнйәсине,Каспи деңзиниң җанлы-җандарларына, шәхерде яшаян адамларың җан саглыгына ховплудыгыны билмәйән ёк ахырын. Заводың ишлейшини гөрмәге баранымызда,бизе"Ак көйнек-балакла-рыңыздан,хәзирболуң!"дийип,дуйдурдылар.Асыл,Челекениң

илаты ак көйнек геймәге зар экенлер.Гөрүп отурсак,ягдай айдылшынданам хас бетер экени.Өзүм-ә,агшамлык, мых-манханада эшиклерими ювмага межбур болдум, топардакы адамларам шейден болсалар герек..

Заводың гурум өндүриш усулы йөнекейже,якылян газың ховасы етмән түсселейәр,шол түсседенем гурум алыняр. Шулар ялы заводың ене бири Уфада ерлешйәр.Ер шарында бейле көне усул билен ишлейән завод башга ёк.Өсен юртларда шейле заводлар ериң астында,өсен технология билен үпжүн эдилен,бизде болса ол ериң үстүнде,өзем иң ызда галак техно-логиясы билен...

--Зовадың зыянлы газларының,гара түссесиниң ачык хова гойберилйәнлиги себәпли озалам гүррүң көп болды,арза-шикаятларың ызы үзүлмеди.Шонуң үчин заводың бир бөлегини япмага межбур болдук,йөне, дүйбүнден япмага гурбымыз чатанок.Себәби завод-да 5600 адам ишлейәр, оларың 2400 саны чагасы мекдепде окаяр,Ишсизлик көпел-жек. Йөне,гележекде,несип болса,оны резин өнүмлерини өндүрйән завода өвүржек боларыс,онсоң гаража галош, аякгап геерсиңиз.Заводың бир йылда өндүрйән гурумы 11,5 миллион манат гирдежи берйәр,9 мүң тонна гурумың 2 мүң тоннасыны дашары юртлара сатсак-Япония, Югаславия, Германия,АБШ,Болгария ялы юртлар оңа ислег билдирйәр-лер-онда 2 миллион доллар газанса болжак-дийип,Юсуп Мәммедов жаныкяр..

Заводың өнүминиң бизе гереклиги хак.Гурум чыкарян еке-тәк кәрхана ол.Гурум резин,каучук,реңк-лак өндүрмекде эсасы чиг мал,машынларың тигирлерини,электрик кабелле-

рини, электродлары өндүрмекде ве ене көп ерлерде уланыляр.

–Сиз заводы япың диййәрсиңиз велин, гурум кагыз чыкармакда хем эсасы чиг мал ахырын,онсоң китапларыңызы нәдип чыкардып билерсиңиз?Нәдип газет-журналлар чыксын?-диййип,Челекениң җогапкәр ишгәрлериниң бири языҗылара игенди.Онуң игенмесиниң җаны ёк дәл,йөне, заводың тебигата етирйән зыяныны нәме билен өлчесе боларка?Бу зыян барада гоңшы "йран дөвлетем өз гаршылыгыны билдирипдир ахырын.Шу затлары өлчерип-дөкүп, өрән пайхаслы бир нетиҗә гелмек герекмикә диййәрин,оңа болса эсас бар.Ол эсас шундан ыбарат.Небитчи йигит Агөйли Едиев гурум заводының түссесиниң хова йайрамазлыгы үчин бир усул ойлап тапыпдыр.Нәме үчин ол усул шу гүне ченли өнүмчилиге орнашдырылмандыр?...Ким оңа гүнәкәр?

Мен Юсуп Мәммедовың "Адамларда ватанчылык дуйгусы ёк болды,нәме билен гүймеҗегиңи билип боланок" диймеси билен ылалашып билҗек дәл.Челекениң арасса чәгели, түйс сува дүшмек үчин ярамлы кенары барка,дамар,беден кеселлериң мелхеми, дүзүминде радион,күкүрт туршы газлары болан Порсыгүл атлы гызгын ләбиги барка,Гаршы диен ерде 35-40 градус гызгынлыкдакы дерман сувы барка саглыгыны беҗертҗек адамлары бу ерлере чекмегиң,шонуң нетиҗесинде ерли илаты иш билен үпҗүн эдип гүймәп болҗакдыгына ол душүнмейәрмикә?Бу ерде диңе бир адамларың саглыны дикелтмек дәл,эйсем, шәхер газнасынада эпесли гирдеҗи гирдирсе болҗак ахырын..

Биз Огурҗалы адасының ялпак кенарында сува дүшенимизде өмрүмизе бейле хезиллиги гөрмәндик,түйс

курорт,дынч алыш ери-дә.Курорт диенимде,нәме үчин ёкарда агзалан ерлерде дынч алыш меркезлерини ачып боланок? Арасса чәге,гызгын гүн,дерман сувлар,мелхем палчыклар-саглыгы бежермәге герек затлар Каспинип кенарында етерлик.Диңе башарҗаңлык герек!...

Мен Челекени ташлап гидйәнлериң бири билен гүррүңдеш болдум:"Ата-бабаларым балыкчы болупдыр,асыл, чөреге дерек балык ийипдирлер.Деңиз гырасында яшаясам велин, балык гарасыны гөремзок.Шейле ягдай дүнйәң хич нокадында хем ёкдур. Деңизден балык тутмак гадаган.Бизи экләп-саклап биленоклармы, гой,гүнүмизе гойсунлар.Буларам хич диели,мениң-ә бу ерден гитмегимиң эсасы себәби гурум заводы.Онуң түссесинден яңа өйде отурар ялы дәл,өйкен кеселли болдум..."-дийип,ол башыны йайкаяр.

Мен буравлайҗы йигидиң пикирине гошулян. Экологияның-тебигатың канунлары бозуланда,башгача болмагы мүмкин хем дәл.Бу хакыкат,өзем гаты аҗы хакыкат!...Өзара гүррүңдешликде языҗы Виталий Иванович Зеленский Каспи деңзини аҗайып Байкала деңеди.Диймек,ёкарда агзалан гайрагоюлмасыз меселелери чөзмек билен бирликде,биз гелҗекде, Каспи бассейнини гиңишлейин өвренмек,агыр яра салман байлыгыны пейдаланмак меселелерини хем ядымыздан чыкармалы дәлдирис.Көнелримиз айтмышлайын "Еди өлчәп бир кесмесек",эрте гич болар.Хәзир Каспиниң ыкбалы чөзүлйәркә,өңүмүзде "Арасса,җанлы-җандара бай деңиз болмалымы я-да ёк?" диен сораг дурярка,элимизден гелйән эхли серишделери уланып,тутанерлилик билен Хазара хоссар-лык этмелидирис.Хас догрусы, Хазара хакыкы хоссар герек!....

Awtordan:Bir zadyň ýitse,gürüm-jürüm bolsa gyýa gaçandyr diýilýändir.Ýokarky makalanyň ykbaly hem şeýleräk boldy.Dogry,ol gazetde çykdy,şonuň bilenem gutardy.Oňa ne seslenmeler,ne-de galdyrylan meselelere jogapkär adamlaryň kemçilikleri nähili we nädip düzetjekdikleri baradaky jogaplary çap edildi.Ýogsam,ol wajyp makala seslenmeleriň gelendigini bilýärin.Olaryň çap edilmezliginiň sebäbini,Tirkiş Jumageldiniň "Edebiýat we Sungat"gazetiniň baş redaktory wezipesinde işlemeýänliginden görýärin.Batyrgaýlyk şular ýaly ýerde gerek!

-Эдебият ве сунгат,номер 13-2826,27-нҗи март,1992-нҗи йыл,Публисистика. Базар,Бахалар,Биз...

Базар нырхына гечмели дийип кәкеләп-кәкеләп,ахыры онам гөрдүк."Ягшы ниет җеннете алып барар" дийилиши ялы,бизем оны ягшы ниет билен гаршыладык.Хер зат-да болса,адамларың көпүси эртириниң говы болмагына сабырлылык билен гарашды,"сабырлы гүл дура-бара шат боларыны"этди.Кәбиримиз болса "Чагаҗыклары хор этмели дәл,өзүмиз хор болмалы дәл" дийип,гөвнүмизе геленини эдип, харс уруп йөрүс.Бахаларам эдил шейле,өз угруна гойберилди. Онуң зарбы йыкма-йыкылма гүн гөрйән халкың депесинден мусаллат болуп инди.Гечен айың башларында Мары гөк базарында этиң килосы 115-120 манада баранам болса инди бирнеме гайдып 45-50 манада гелди,өңлер 0,5 манада сатылян чөреклер 5 манада гелди,бир гап чилим 5-ден 15 манада барды,дуканларың ичи ат гайтарым бошлук. Сатыҗы гызлар үйшүп гыбат уряpлар,гелип-гидйәнлере середенокларам,себәби текҗелерде сиңек дермандан башга зат ёк.Ики йыл мундан өң юрды агыр ягдайдан чыкармак

үчин максатнама хөдүрленипди,йөне депутатлар оны кабул этмәндилер.Гой,энтежҗик дөвлет даргасын,халк бирнеме гарып дүшсүн,бизем бирнеме мая топлалың дийдилермикә? Мен ончасыны билемок,йөне базар нырхына гечилмеги билен,алнып барылян ыктысады сыясат шол болшы.Инди ол хачан кабул эдилер-кә?Ики йыл мундан өң ол кабул эдилен болса биз шейле гүне дүшмели дәлдик,шу йылың башында агыр кризисден чыкмалыдык. Шу ерде "нәме үчүн ол максатнама кабул эдилмеди?"диен ерликли сораг йүзе чыкяр.Бар болан маглуматлара гөрә,1990-нҗи йылда буйрук бериҗи гуллугың ёлбашчыларының хер хили ёллар билен биканун газанан газанчлары 146 миллиард манада етипдир,мунын себәби-хусусы эечилигиң болмазлыгы, ыктысады меселеде буйрук бериҗи ёданың довам этмегидир. Айдалы,маңа харыт герек,эмма оны алмак үчин мен көп адамларың гөвнүни тапмалы, бахасының үстүне гошып бермели болярын,шейлелик-де, небсиниң өңүне дүшенлере көп мая топламак үчин эмели гытчылык дөрейәр.Харытларың кесгитли бахасы гытчылыкда шол харытларың белли бир топарың элине дүшмегине гетирйәр.Башга адамлар болса шол харытлары онуң беллән бахасындан алмалы болярлар я-да харыт гөзләп,вагтыны йитирип,йүреге дүшгүнч набатда дурмалы болярлар.Диймек, эмели гытчылык кәбир адамлар үчин пейдалы.Бу айдыланларың соңуна чыкҗак болсак, базарың азат нырхына гечәй-мели,шонда,дөвлет эечилигиниң агалыгындан,меркезлешен системадан,иш эдмән газанч эдйән дөвлет ишгәрлеринден бир демде дынылса болҗак. Диймек, максатнаманың кабул эдилмезлиги, административ буйрук бериҗи система дийсең герек

болупдыр.Биз депу-татлары айыплаярыс велин,оларың хем системаның гулы боландыкларыны ядымыздан чыкаряры́с.

Шу ерде ене бир ягдай бар.Программаның кабул эдилмезлиги көп республикаларың айратынам,Прибалтика дөвлетлериниң союздан кесгитли йүз өвүрмегине гетирди. Себәби олар, ыкдысадыет дүйбүнден үйтгедилип гурулмаса, буйрук берижи система ёк эдилмесе,говулыгың болмажагы вагтында билдилер.Прибалтикалыларың ызы билен бейлеки дөвлетлер хем баш галдырып уградылар.Мунуң өзи эййәм өңки системаның көкүниң говшанлыгының аламатыды.Шол программаның баша бармазлыгына азаҗык хем болса ярдам эден М.С Горбачов шол вагткы ягдайы айдың селҗерип билмеди.Нетиҗе-де, август вакалары дөреди.Шонда үстүн чыкан демократик гүйчлер хем вагтында өз мүмкинчи-ликлеринден пейдаланып билмедилер,үч дөрт айлап говушгынсызлык этдилер.Базар нырхына гечиш шертлери өвренилмеди,оңа тайярлык гөрүлмеди,өңден,гөрүҗилик эдил-меди. Шейлеликде, дөвлет агыр ягдая дүшди.Эйсем базар нырхына гечиш шертлери нәмелерден дуряр? Илки билен ыкдысадыети дөвлет агалыгындан бошатмалы,дүканлары, илата дурмуш тайдан хызмат эдйән эдаралары,яшайыш җайларыны,техникалары халка бермели,ерлери хусусы эечилиге гечирмели.Техникалар,ерлер халка берленде,өңки гойберилйән ялңышлыклар болмалы дәл.Мысал үчин, кол-хозчылара ерлери берсек, хоҗалыкда башга хүнәрли адамла-рам,мугаллымларам бар.Олары хем ятдан чыкармалы дәл.Умуман, приватизасияда ялңышлыклара ёл берилмесе говы болҗак.Телекечи адамларың ишини хемме тараплайын голдамалы.Шондан соң базар гатнашыкларының эсасы

дүзгүнлерини тайярламалы,хожалык гатнашыклаеының тәзе ёлларыны тапмалы,телекечилигиң өсен гөрнүшлерини гиризмели.Диңе шондан соң, шу вагта ченли довам эден базар гатнашыгының өсмегине гөнүден-гөни пәсгел берен адми-нистратив буйрук берижи органлары ятырмалы. Дөрдүнжи нобатда болса,бахалары дөвлет жылавындан бошадып, эркинлиге гойбермели.Хас догрусы,харыдың ислеге гөрә бахасыны беллемели.Ине,шу гөркезиленлер ерли-еринде эдиленлигинде,шу вагткы ялы баш-башдаклык болмалы дәл.

МС.Горбачов айрылмазының өңяны”Литературная газетасының” хабарчысына берен гүррүңинде:”Менем Л.И. Брежнев ялы, чиг мал сатмагың хайрына яйнап,хич зады үйтгетмән, онларча йыллап гезип билердим.Йөне ол ёлуң горпа баряндыгыны билип,үйтгедип гурмага башладым” дийди. Шоның айдышы ялы, дүзгүни нәче беркитсеңем,нәхили газаплы адамы ёлбашчы эдип гойсаңам-адамың шахсы бәхбидини өңде гоймасаң өсүш болмаз. Бир,ики йыл,айдалы.он йыл өсүш болар,шол газаплы адамың мөхлети долянча.Соңы нәме?Соңы ене шол өңки гүнүң болар.Гитдим-гелдим эдип, телпек санашыкда гөрнен болуп,иш этмән,хак алынян дүзгүн билен өнүм көпелдип болмаз. Онсоңам,шол дәлми хакыкы дер дөкүп зәхмет чекйән адамы гарыплашдырян?Догры,мен диңе хусусы хожалык эечилиги болмалы дийжек боламок.Ёлбашчы ынсаплы боланда,миллионлап гирдейжи алян,дайханы хор этмейән хожалыклар бар.Меселем,Гарагум этрабының”Тәзе ёл”,Тагтабазар этрабының “Киров”адындакы обасы ве башгалар.Мен олары ятырмалы диемок.Гүррүң ызагалак бергили хожалыклар барада баряр.Чагалык дөврүмде мен садаҗа ясалан универсал

тракторының сувчусы болупдым. картаның бир гырасына етдиги,сувы ласырдап гайнаяр, хөкман сув гуймалыдыр.Картадан гайдып гелйәнчә сенем алловаррадан ылгап сув гетирмелисиң.Адамлар сада болуп дырлар. Айланышык этсең тракторың сувы гайнаҗак хем дәл экени.Мениң айтҗак боляным шол тракторам адамлар ялы сада экени.Моторы дүйпли кем тапаянда хем, чай ичим салымда оңарса болярды. Өзем универсал дийсең универсалды,ериң әхли ишини эдип берйәрди. Сада дайхана сада техникаларам герек.Арада мен бир дайхан билен гүррүңдеш болдум.Ол 1936-нҗы йылда ясалан садаҗа тракторыны уланяр экени.Ондан”Хәзир компютер билен ишлейән гүйчли техникалар барка,мунының нәме?”дийип,соранымда,ол:”Бу тракторың әхли шайларыны өз гуралым билен ясап билйән. Әтиячлык шайыны гөзләп йөрмели дәл.Бейлекиниң этҗек ишини эдйәр”дийип җогап берди.Айтҗак боляным,эгер-де биз хусусы эечилиге гечсек,онда биз,металлоломо иберилйән онларча-йүзлерче механизмлериң кадалы ишлемегини газанардык.Адамлар техника тапманларында эшек арабаны уланярлар велин,өнүм өндүрмек билен болярлар.Өнүм өндүрилсе, болчулыгам болар.Мен шоны үндеҗек болярын. Хәзир ”Коне ыкдысады сыясат”барада хем гүррүңлер эдилйәр. Догры мен ол сыясатың дурмуша гечирилиши билен таныш дәл.Йөне оны өз гөзи билен гөрен,яшы 90-а сер уран Ата аганың берен гүррүңини сизиң дыкгатыңыза етирмекчи.

–Шол вагтлар дайхана иследигиче ер берердилер.Сув өлчеглиди.Хер ким өз ерине исле,бугдай,исле пагта,гараз, иследигиче экин экерди.Мен мысал үчин,өз ериме говача экердим.Чигит ериңе гөрә берлерди.Техника болмансоң әхли

иш эл гүйҗи блиен эдилерди.Пагтаны йыгып,өйүң янындакы чукурлара салардык.О вагтлар хәзирки ялы зат ёкды.Бир чукур долса,онуң үстүни япып,бейлекә гуйярдык.Йыгымың ахырларында хасапчы айланып, о вагтлар үч-дөрт оба бир мирап,бир хасапчы,бир арчын боларды,"Бу йыл пагтаңы таб-шырҗакмы?"диййип сорарды.Өзүңе герек болмаса ,табшыр диййәнем ёкды.Менем "табшырҗак"диййсем,"Пагта дыкар ялы халта герекми,әкидер ялы араба герекми?"диййип сорарды, герек болса"Халтаң бахасы шунча,арабаны уланян-лыгың үчин бахасы шунча"диййип айдарды.Разы болсаң, аларсың, разы болмасаң,өз гүйҗиң билен пагтаңы әкидибер-мелисиң.Онсоң, барарсың велин, пагтаны кабул эдерлер. Бахасы шунча манат диерлер.Яныңда векилиң дурандыр.Ол шол алян пулуңдан чигидиң бахасыны,халта алсаң халтаң,араба алсаң,арабаң багасыны тутуп галярды.Шонда-да, бизе галян пулуң мукдары бир-ики йыла аркайын етерди.Догра догры диймели.Шол йылларда дайхан яңы бир яйнап яшамага башлапды...

Ата аганың гүррүңинден чен тутсаң,шол вагтлар дайханы өз угруна ишлемәге гоюпдырлар.Ол болса бир-ики йылда диййсең говы нетиҗелери берипдир.

–Маңа галса-ха...-диййип,Ата ага пешенели ак сакга-лыны сыпалап, нирәдир середйәр.-Алып-сатарлара, хәзирки дилде җеллатлара,телекечилере ёл ашҗак.Гой, нирeден тапса гетирсин,сатсын,дүкана табшырсын. Хәзир обаларда өндүрлип,заяланян өнүмлериң хетди-хасабы ёк ахырын.Хас догрулап айтсам,оба,совхоз болсун,коопера-тивлер болсун, телекечи болсун,ислән еринден ислән баха-сында алсын,ислән бахасында хем сатсын!-Ата аганың айдяны орс дилинде

“спекулясия”, түркмен дилине гечири-ленде җеллап боляр. Җеллап хер зат эдер,харыды арзан алҗак болар,ислән бахасына-да сатҗак болар. Ине,биз шу канун боюнча ишлән вагтымыз,диңе шонда җеллапларың арасында гөреш дөрейәр,хер ким көп зат гетирип пейда газанҗак болар,нетиҗеде харыт көпелип,бахасы ашак дүшер.Хениз адамзат дөрәли бәри харыды көпелтмегиң шундан говы ве аңсат усулы тапылмандыр.Эгер-де биз җеллапларың, телекечилериң ишини канун эсасында горасак, олар бизе дийсең көп иш битирипберердилер.

Шу ерде башга бир зады белләсим гелйәр.Шол җеллап-лар, телекечилер өз ичимиздәки өндүрилйән харытлары алып сатып җеллапчылык этмели дәлдирлер.Олар харыды башга ерлерден гетирмелидирлер. Базар-мунуң өзи бүтин эмләги халка пайлап бермек диймекдир.Ол болса ёк.Диймек бизде гизлин базар бар.Дөвлет сөвдасында харыт алҗак гүманың ёк,энчеме эссе төләп алмалы.Саглыгыңы пул төләп бејҗерт-мели,эгин-эшиги бахасының үстүне пул берип алмалы.Пуллар санлыҗа адамларың элинде.Шундан чыкян нетиҗе-дөвледиң сөвда нокатларыны ятырмалы, дуканларың текҗелериниң бошлугы үчин нич кимиң келлеси агыранок,дукан мүдүриниң, сатыҗыларың,аммар мүдүрлериң киселерине аграм дүшенок, айлыклары йөрейәр, дашынданам башардыгындан уряр.Эгер шол хусусы дукан боланлыгында-дуканчы хер зат эдерди, машын тутарды,араба тапарды,пыяда гидерди,болманда эшекли харыт гөзлегине чыкарды,йөне дукан текҗелери бош дурмазды,дукан бош болса ол ишләп билмезди..Бир дукан мүдүри билен ёкаркы меселелер барада пикир алышдым.Ол

өзүни эли эгриликде айыплаяндырын өйдүп менден гаты гөрҗек болды,ол “Бизи барлап дурлар,хемме зат канун боюнча эдилйәр,йөн, эсасы зат өнүм өндүрйән аз,өзара гатнашыклар кесилди,гытчылыгың себәби шонда”дийип, өзүни аклаҗак болды.Мен оңа”Сенден этиң килосы 3 манат вагты 5 манатдан эт алдым,эйсем шол эли эгрилик дәлми?” дийсем,ол гаты гөрүп,инди мениң билен геплешеси хем геленок.Догры,сатыҗыларың ичинде ынсаплысы,канун боюнча ишлеҗеги ёкдур дийҗек дәл,йөне базарың кануны тебигатың кануны ялы ахырын.Харыдың өзи болман,идеги көп еринде хич бир ынсаплы адам ишләп билмез.Айдалы,бир дуканчы ынсаплымышын,оңа харыт гетирйәрлер,шол вагт бир пулмеси онуң башлыгының адындан гелип” Харытларың үстүне шунча пул берҗек,хеммесини маңа бер” дийййәр. Дуканчы гөвнемән харытлары өз бахасындан сатяр.Мунуң соңы нәхили болар?Бейле дуканчыны я-ха улы башлыгы диеними этмедиң дийип ишден бошадар,себәби харыт айланышыгының белли бир бөлеги оңа бармаз,я-да сатыҗы ишден чыкып гитмәге меҗбур болар.Эгер ишден бошамаҗак болса онда хәлки пулмес-ә әхли харытларыны сатмага меҗбур болар.Шейдибем,ишлемән газанч этмегиң ишләп газанч этмекден хас аңсатдыгына, хас ёкарыдыгына дүшүнер-де, иң бир ынсаплы адам базар канунының терсине гидип билмән дөвүлер...

Бир зады ене-де гайталап айтмак ислейәрин.Гадаган этмек ёлы билен биз хич зады газанып билмерис.Бир адамы басаның билен,бирини ишден айраның билен,ягдай үйтгемез. Адамың тебигы ясалышы шейле,ол гадаган эдилен зады этҗек боляр.Ыкдысадыетиң кануны-да гадаган этмек ёлуна

боюн боланок.Ине,билшимиз ялы,спиртли ичгилери ятырмак барада канун чыкардык, хатда, Ашгабадың айна заводындакы чүйше ясаян бөлүми хем ёк этдик,мүңлерче гектар үзүмлери гопардык.Нәме,шонуң үчин арак ичйән азалдымы?Арак ичйән хер зат эдер,тапар,ичер өң арасса арага пул төлейән болса,инди элде ясалан арага пул төләр,йөне ичер.Дөвлет нәче ыкдысады зыян чекер?Нәче адам мундан пейдаланып, баяр, ничелер зая арагы ичип кеселләр.Мунуң өзи нәмәни аңладяр? Гадаган этмек-бу догры ёл дәл.Болчулык дөретҗек болсаң, говы яшайша ёл ашҗак болсаң,канунық җенаят бөлүмине гирмейән әхли бөлүмлерине ругсат берилмелидир. Гой,харыт өндүрсин,сатсын,гыт ерине әкидип сатсын!Мунуң өзи көпчүлик үчин пейдалы зат ахырын.Әхли өсен юртларда-ха адамлар шейле ишлер билен гүмра болуп,харыт болчулыгыны дөредип гелйәрлер.

Мениң бу пикирлеримиң окыҗыларың кәбирине дүшнүксиз, горкунч гөрүнмегем мүмкин.Белки,кәбири мениң билен җеделлешер. Белки,бири чуңңур оя батар.Хер зат-да болса,мен дурмушымызда болуп гечйән ягдайлары болшы ялы сизе етирйән,шонуң ёлларыны өз дүшүнүшүм боюнча язып гөркезйән.Белки,мениң пикир эшидишимден башга говы ёллары салгы берҗек бардыр?.Мен оларың хиҗисинденем йүз өвүрмездим.Иң,эсасы зат - болчулык дөретҗек болян ислендик, коопероатордан,кәрендечиден,кичи кәрханалардан ве бейлекилерден йүз өвүрмездим.

Хәзир диңе бир мениң дәл,әхли адамларың келлесини базар нырхының меселелери гуршап алды.Шонуң билен бирликде көпүмиз оларың ниресинден бармалыдыгыны,базар

боланда,нәми иш этмелидигини билемзок.Онуң инче сырларына дүшүнемзок.Хавва,бу меселеде биз энтек йөрҗенйөрҗен. Шонуң билен бирликде базар барада соватлы адамлары тайярламак меселесинде гол говшурып отырыс. Халк көпчүлиги барада айтманыңда-да, ыкдысадыетде өмүр ишләп гелйән адамларам алҗырашып йөрлер.Базар боланда, гысгача,алыҗылар билен сатыҗылары душурмак боляр. Хәзир хер дүрли ёллар билен харыт гетирип,алыҗылары канагатландыряnлар бар.Меселем,телевизоры 13-17 мүң манада,кондиссенери 14 мүң манада гетирип сатярлар. Йөне бир бөлек чөрек алҗак болуп,көпүгини санап нобата дуранлара гөзүм дүшйәр велин яңкы башарҗаңлара болан йигренч дуйгусы дөрейәр.Ол көпүк санаянлар хәзир сениң телекечилигиңе, җеллапчылыгыңа,дүшүнип бараноклар. Оларда гайтам, шолара йигренч дөрейәр.Халк көпчүлигиниң пулы болмаса, ислеги болмаса,шол телекечилер нәче җан этселерем,базар меселеси угруна барар өйдемок.Шонуң үчинем биз базарың инче сырларыны халка өвретмели,нәме этсеңем,шолар билен этмели.Болмаса,халк бизе дүшүнмез. Марының гөк базарында бир яшулы”1946-нҗы йылың ачлыгындан бәри шейле гытчылык гөрмәндим”диййип зейренйәр.

Ерлериң уланышы барада хем айтман гечмек болмаз. Мары этрабының “Мухадов” адындакы обасының адамларының меллек ерлериниң умумы мейданы 200 гектара етенок,эмма Мары шәхерини ве бейлеки ерлери гөк билен үпҗүн эдйәр.Мүңләп гектар ерлери болан оба-совхозлар базара екеҗе кило гөк чыкарып биленоклар.Ине хусусы бәхбит өңе сүрленде нетиҗеси нәхили боляр экени.Диймек,

мениң пикиримче,ягдайдан бир чыкалга бар.Олам, ерлери дайханлара бермели.Кәбирлери"Ери алян ёк"диен гүррүңи яйрадярлар.Догры,асырларбойы голастында дийлени эдип гелен халк бирбада ишҗеңлик дийлен зады биленок.Шонуң үчин болмагам мүмкин,ише горкулы япышярлар.Хусусы эчилигини өсдүрмек, ерлери дайханлара бермек,завод-фабриклери ишчилере бермек,өнүм өндүрмегиң эсасы ачары....

-Эдебият ве сунгат,3-нҗи июн,1988-нҗи йыл.Малы мал эдйән эеси..

Юрдумызда малларың тохумының ярамазлашмагының ве олардан алынян өнүмлериң мукдарының барха песелмегиниң себәби нәме?Җаныпкеш малдарлара нәме үчин өз ислегине гөрә ишлемәге ругсат берилмейәр?Дөвлет агросенагат ишгәрлери муңа нәхили гараяр?

1975-1987-нҗи йылларда облстда хер сыгырдан алынян сүйдүң мукдары 1500 литр боланлыгындан 2197-литре етирилипдир. Өсүшем бар ялы.йөне(гадырлы окыҗы, шу йөнелери көпелтмели боляндыгымыз үчин өңүнден өтүнч сораян)шу нетиҗелер ненеңси газанылыпдыр,малларың тохумыны говуландырмагың хасабынамы я-да баш саныны артдырмагың хасабына? Союзымызың дүрли күнҗегинден хер йылда Мары областына 1500 төвереги тохум гара мал гетирилипдир,соңкы несиллерини хем гошуп җемлесек,бизиң йөнекейҗе хасапламалармыза гөрә оларың саны 110 мүңе етҗек.Хакыкатда болса, оларың саны 1983-нҗи йылда 78,7 мүң боландыгындан 1987-нҗи йылда 88 мүңе етипдир.Йөне бу тохум маллар гетирилмедик вагты бар болан 70 мүң төвереги гарамал ве оларың несиллери ниреде? Диймек,

оларың әхлиси эте гечирилен болуп чыкярмы?Бар шейле болсун диели.Бар соңкы тохум малларың 110 мүңүнден хер хили ягдайлар билен 1987-нжи йылың ягдайына 88 мүңи галыпдыр диели.Онда нәме үчин алынян сүйдүң мукдары дийсең аз,хатда гечен йыл йыллык план хем долдурылманмдыр?Диймек,херси 1500 2000 манатдан сатын алнан гара тохум маллар гүнде 6 литрден сүйт берйәрдә?Ёк,бу хеңе геленок.Хәзир шейле пул алып базара барсаң азындан 15-18 литрден сүйт берйән сыгры сайлап-сечип алып болжак ахбетин.Нәме үчин гетирилйән тохум малларың берйән пейдасы аз?Гараз,кәбир ёлбашчыларың халкың өңүнде радио-телевидение аркалы чыкышларында бир сыгырдан 3000-3500 литр сүйт алыняр дийип агыз долдурып паңламаклары шу ерде гең гөрүнйәр. Гызыкланян сорагларыма җогап гөзләп хожалыклара айланып йөркәм,бир адамың берен гүррүңини(ол өз адыны гөркезмезлигими хайыш этди)мени гызыкландырды.Ол шол тохум маллары гетирмәге гидйәнлериң бири экени. Областлардан йыгнанып,тохумчылык заводларына гитмели адамлар нәме үчиндир көпленч даш ерлере Белоруссия,Украина уградыляр.Ине, онсоң бәрден барарсың, велин, заводың векиллери сени шейле бир гаршы аларлар,хи гояй.Олар ёкары ве биринжи сортлы малларыны хич махалам береноклар,бизе диңе икинжи ве соңкы сортлы малларыны берйәрлер.Догры, алман гайдып хем боляр,эмма өңден шертнама болансоң хөкман алаймалы.Дагы,нәтҗек! Оларда сүйт,эт планда эсасы гөркезиҗи болуп дурансоң, ёкары хилли ве көп сүйт берҗек тохум малларыны бизе берип гойбермезлер ахырын.Оны бизем билйәс,оларам билйәрлер.Ёгсам тохумчылык заводларының эсасы гөркези-

җиси-тохум маллары тайярламак болайҗак ялы.Эмма ол бейле дәл.Ине онсоң кәте өзүнден битмесе заводың төверегиндәки хожалыклардан 400-500 манада-да дегмейән маллары йыгнап, 1500-1800 манада дакып гойберйән вагты боляр.Нетиҗеде бу"операсияда"ики тарап хем улы"шахсы утуш"газаняр,эмма дөвлетиң бәхбиди велин, бир гапдалда галяр.Ёгсам шол малларың ата-энесиниң,ондан өңки ковумларының нәче сүйт берйәндигини, ягны 3-4 арка аңырсы барадакы маглыматлары саклаян йөрите карточкалары болмалы.Ол,карточкалар,догрысыны айтсаң,соңкы гыссага-ралыкда додурыляр,я-да кәте эдилиши ялы"Сиз маллары алын, карточкалары ызыңыздан уградарыс" дийййәрлер. Маллар алнып гайдыланда ёлда ийҗек ийимлери янына йүклемели,эмма ол затлар эдилмейәр,онсоң җанаварлар бу ере хепбик болупҗык зордан гелйәрлер. Ине,онсоң хепбик болуп хожалыклара пайланан малларың бирнәчеси галнып билмән өлүп гидйәрлер,галанларам мал хасабына гошянчаң көп чыкдайҗы этмели боляр.

Ине тохум сыгырларың заводлардан алып гайдылышының гайгылы кыссасы шейлерәк. Хожалыклара гетириленсоңам,оларың сакланылышы гаты гөзгыны,кәбир хожалыкларда тохум маллар доңуз ятагында сакланып, бейлеки хер дүрли тохум маллар билен биле бакыляр,ерли тебигата уйгунлашян дөврүнде берилмели гошмача ийм билен үпҗүн эдиленок, бир,ики,үч яшлы маллар бир сүрә гошулып бакыляр,нетиҗеде, бир яшдан гечип-гечмәнкә гулаҗынлар букудан чыкяр, энелиге етишмедик гөлелерден догян гөле кичиҗик,кемли, гөйдүк,көп халатда улалып билмән өлйәрлер,энелери болса шондан соң өсмеден галып

гөйдүкйәр.Хакыкатына середениңде гөлелери ики яшына етип барярка бука гоймалы,эмма хожалык ёлбашчылары артык гөле алмак максады билен ол дүзгүнлери сакламаярлар,нетижеде,тохум маллар тохумыны йитирип ёк болуп гидйәрлер.Ислендик оба барып тохум малыңы гөркез дийсең гөркезип билмезлер, догры,малларың саны түкел болмагы мүмкин,реңклери меңзешдир, эмма тохум мал дәлдир.Доглуш шахадатна-масына серетсең бир мал,еринде башга мал.Иң бәркиси, гетирилйән малларың дөртден бириниң гулагындакы белгилер билен бар болан ресминамадакы белгилерр габат геленок. Мунуң өзи,тохумчылык заводларында ве тохумчылык ишлери билен мешгул болян хүнәрменлериң нәме билен "мешгулланяндыкларыны" гөркезйәр.Бу меселәниң ене бир тарапы бизи гаты геңиргендирйәр,олам,нәме үчүн бир я ики тохумчылык заводы билен мыдамалык шертнама баглашып, мал алмагың дерегине 10-15 нокатдан дүрли сортлы тохум маллар алыняр?Бейлеки республикаларда, менде бар болан маглумада гөрә,тохум малың бир я ики гөрнүшиниң тохумыны говуландырмак боюнча иш гечирилйән болса,бизде бу иш тутуш Союзың тохум малларына тежрибе гечирйән хожалыга өврүлен ялы болуп гөрүнйәр.Мысал герекми,баш үстүне.Маллар Белоруссиядан 2-3 нокатдан,Латвия, Литва, Өзбегистан,Эстониядан,Украинадан 2-3 нокатдан,Россия юрдундан 2-3 нокатдан гетирилйәр.Мары этрабына соңкы 5 йылда шейле малларың 800-ден говрагы гетирилипдир,эмма этрап сүйт өндүрмек боюнча иң ыздакы орны эеләп гелйәр, ягны,соңкы 3 йылың ичинде сүйт планы диңе шахсы хажалыклардан йыгналян сүйдүң хасабына доляр,велаят

боюнча ортача гөркезиҗә етип биленок.Шу ерде ерликли сораг-пул бары төленип гетирилйән,гүнде 15-20 литр сүйт бермели малларың сүйди нирәк гитди-кә?Этрабың бейлеки хожалыкларында хем ягдай шейле,диймек,өнүм өндүрмекде, алынян тохум малларың хич хили гошанды гөрүненок-да!.

Бу барада этрабың баш зоотахниги Амангелди Астанов билен гүррүңдеш болдум-Гетирилйән маллар ерли климата уйгунлашмаяр диениңиз билен ылалашып билҗек дәл,нәме үчүн олар гыргызларда,тәжиклерде уйгунлашып бизде уйгунлашмалы дәл?Себәби оларда малларың ганыны ерли ягдая гөрә үйүтгетмегиң үстүнде мыдамалык ишлейәрлер, бизде ол эдилмейәр,онсоңам,дүрли тохумдан болан малы көп алярыс,мунуң өзи говулыгың аламаты дәл.Пагта дийип,от-ийме үнс бермедик,маллара серетмедик, берилйән иймитиң кадалы ёкумлылыгыны газанмадык,көп фермаларда ише йүрек билен япышян хүнәрменлер ёк,тәзе болан гөлеҗиге гүнде 6 литр сүйт бермели,эмма ол берленок-дийип,ол өз гүнәсини кесекә йүкледи, йөне гетирилйән тохум малларың сакланышы,эмели тохумландырыш чәрелериниң баршы барада хич зат айтмады.Хер хоҗалыкда,белли болшы ялы,сыгырлары эмели тохумландырян хүнәрменлер бар ,оларың көпүси өз кәрини ерине етирмекден дашлашдырылып, башга ишлерде, аммарда,тур-отур,керсен гетир ишлеринде уланыляр,оларың этмели ишини өкүзлер өз ислеглерине гөрә ерине етирйәр.Област дөвлет тохумчылык стансиясы шертнама боюнча хер гутусы 2 манатдан болан үч мүң гуты тохумы хоҗалыклара сатяр,96 градус совукда дурмалы ол тохумлар үчин Чырчыкдан сувук азот гетирилип, стансиясының хоҗалыклардакы йөрите

термосында сакланыляр. Тохумлар 7000-8000 литр сүйт берйән малларыңкы. Ерликли уланыланда өрән ёкары пейда гетирип билер.Йөне гынансагам, яңкы айдышымыз ялы,көп хожалыкларда эмели тохумландырышың шейле усулы уланыланок, ассиминаторларларың ярамаз ишлемеги хожалык ёлбашчыларының биагырлыгы нетижесинде дөвлетиң йүзлерче мүң манады совуляр.Ёгсам тохумландырышың гелжеги дийсең улы. Хожалык ёлбашчылары бу меселе билен гызыклансалар, угруна середип иш йүзүнде өзлешдирселер гаты улы утуш газанса болжак.Йөне бу хем спесиалистлериң ынсабына баглы.Мал докторларың агыры эдип шол малларың тохум-ланышыны үч айдан соң иргинсиз барлап дурмагы,эгер гысыр галан болса тәзеден тохумландырыш ишлерини гечирмек барада спесиалисте гөркезме бермеги герек.Эмма"100 сыгыр-дан 70 гөле алярыс"дийип,утанман, халкың өңүнде улы үстүнлик газанан хөкмүнде чыкыш эдйән ёлбашча сагат малың гысыр галмага хакының ёкдыгыны дүшүндирмек герекми? Мары област агросенагат бирлешигиниң баш зоотехниги Влидимир Ашотович Миносян билен ёкарда гозгалян меселелер боюнча пикир алшанымымызда,ол шейле дийди:-Областмызың көп хожалыкларында көп мукдарда от-ийм тайярланылмаянлыгы себәпли,алынян сүйдүң мукдары дийсең песлигине галяр.Эсасы ийм герек,ийм.Эгер ийм етерлик болса,онда биз 3500-3600 литрден аз нетиже газанмалы дәл ахырын,Ёкаркы агзанымдан башга-да,онуң ене-де эсасы үч себәби бар. Бири,хожалыклардакы тохум-ландырыш билен мешгулланян спесиалистлериң ишлемейән-лиги,ишлежеклери хем кәбир хожалык ёлбашчылары тарапындан четлешдирилйәнлиги-

дир. Шону арадан айырмак үчин биз кәбир ишлери гечирип башладык,ягны областың хожалыкларының 40-%-инде ассиминаторлар өз айлык-ларыны област тохумчылык-малдарчылык бирлешигинде алар ялы этдик.Херсине тохум гөле алмак үчин йөрите план бердик.Икинжиси-бизе гелйән тохум малларың ерли хова ягдайына өвренишмеги үчин азындан 2-3 йыл герек, өвренишенлеринем өрә чыкармак кын,себәби сәхел вагт чыкарылса кесел тапынып дурлар.Шонуң үчинем ерли малларың эсасында тохум малларың баш санына өсдүрмек зерур дийип хасап эдйән.Бу угурда эййәм азда-кәнде иш гечирилди,Ягны өңлер хер йылда ортача 1500 саны тохум мал Союзымызың дүрли ерлеринден гетирилйән болса инди шу йыл оларың саны азалдылып 700-е гетирилди. Индиден бейләк башга ерден гетирилйән маллары хасам азалдып,ерли малларың тохум ягдайыны говуландырмагы гөз өңүнде тутярыс.Шейле эдиленде малдарчылыкда хасабат иши говуланып,хер 100 сыгырдан 100 гөле алмак башардар дийип чак эдйәрин.Үчүнжиден,хәзир республикамыза 10-15 дүрли тохум мал гетирилйәр.Мунуң өзи дийсең ёлберилмесиз ягдай болса-да,хәзире ченли эдип билйән ишимиз ёк.Ине середип горуң!-дийип,Владимир Ашотович маңа дөвлет агросена-гатының 6-нжы январындакы 7-нжи номерли буйругыны гөркезйәр.Диңе шу буйрукда Белоруссиядан,РСФСР-ден, Латвиядан,Литвиядан, Гыргызыстандан ве енеки ерлерден дүрли тохумлы маллары алмаклык областмыза ёкардан планлашдырыляр...Ёк,биз инди дүрли тохумы алмажак боларыс.Бу малдарчылык бабатында ёкары ёлбашчыларың гөркезмеси ялңыш дийип хасап эдйән,онсоңам шол малларың бахасы бир-ики

йыллыкда хич бир себәпсиз 100% гымматладылды.Кәшгә,бахасына гөрә гову тохум мал болса.

Миноянсың айдянларының җаны бар.ишиң хәзирки ягдайында,мениң дүшүнишиме гөрә,озал бар болан кәбир тохумчылык хоҗалыкларам өз хакыкы әхмиетини йитирип барян ялы болуп дур.Шоңа гөрә-де,биз ерли спесиалистлер-мизиң башарҗаңлыгына,тежрибесине даянып, ата-баба-лардан гелйән сайлап-сечип тохум алмак усуллармыза даян-магымыз герек. Малдарчылыкда өңки дүзгүнлер,талаплар өрән чалт үйтгедилмәге дегишлидир.Чүнки,гүррүп азык программасыны чөзмек барада гидйән вагты формаллык-лардан дашлашмак герек! Гелиң,үйтгедип гурмагың эдйән талабына лайык херекет эделиң! Ёкарда агзалып гечилен кемчиликлери дүзетмек,өрли ягдая укыплы тохум маллары-арвана дүйәни,гаракөли гойны,сарыҗа гойнуны, ахалтеке атларыны етишдирен малҗаңлы адамларың несиллерине башартмазмыка?

Дүканлары этли,яглы сүйтли этҗек болуп эдйән аладаларымыз,гөршүмиз ялы,нетиҗесиз.Тохум мал дийип 1800-2000 манада сатын алнан маллары гөрениңде,олардан сүйт аларын диен умытдан-а гечйән,гайтам,чагаларың ийҗек сүйдүни шол җанаварлара гетирип бересиң гелйәр. Онсоң олардан нәдип эте,яга,гөлә гарашҗак?!Ет, яг,сүйт болса зерур.Мүмкинчилигимиз бар болуп,халкымызам малда-чылык өнүмлери билен үпҗүн эдип билмезлигимиз вели өрән гынандырыҗы ягдай.

-Эдебият ве сунгат,28-нҗи октябр,1988-нҗи йыл, Газетиң чыкышындан соң.

“Малы мал эдйән эеси”

Шу йылың 3-нҗи июнында хепделикде чап эдилен “Малы мал эдйән эеси”атлы макала Мары облагропромың хем областың тохумчылык боюнча спесиалистлери тарапындан ара алнып маслахатлашылды.Үстүмүздәки йылда тохум малы кеседен гетирмеги чәклендирмәге йыкгын эдип уградык.Бу диңе ыкдысадыет билен дәл-де эйсем, областың хожалыкларында тохум дәл малың ёклугы биленем баглыдыр.Областың кувватлы тохумчылык эдаралары (област дөвлет тохумчылык стансиясы,тохум малдарчылык бирлешиги, эмели тохумландырыш боюча кооператив) малларың тохумлылыгының хилини говуландырмага чалы-шяр.Хәзирки вагтда областа кеседен гетирилен гөлелер өтен йылкысындан ики эссе аз.1990-нҗы йылдан башлап,бу саны азалтмак,Мургабың гөле идtдилйән хожалыгыны хем хас гүйчли ишлетмек гөз өңүне тутуляр.Тохумы говуландырян өкүзлериң гетирилмеги довам эдер,йөне, оларың саны азалар. Макалада гозгалян меселелериң догрыдыгы беллени-лип,малларың көпелмеги хем оларың тохумлылыгының хилиниң говуландырылмагы боюнча бирнәче чәре дурмуша гечирилйәр.Мары област агроппромының башлыгының орубасары О.Режепов.

Редаксиядан:Дервайыс меселе гозгаян материаллары чап этмек билен,редаксия дегишли гурамалардан “Оны эйдерис,муны бейдерис”диен башдансовма җогаба дәл-де, анык херекете,оператив чөзгүде гарашяр.
<...чәклендирмәге йыкгын эдип уградык>.
<...хилини говуландырмага чалышярлар>.
<...гүйчли ишлетмек гөз өңүнде тутуляр>.

<...оларың саны азалар>. <...бирнәче чәре дурмуша гечирилйәр>.

Ёлдаш О.Режеповың редаксия иберен хатыны башдан-совма җогабың нусгасы хөкмүнде белләп,редаксия шол хат-дакы" Кеседен гөле гетирмеги бес этмели"диен җүмләни" Кеседен гөле гетирмеги азалтмалы"гөрнүшде кимиң ве нәме үчин дүзедендиги билен хем гызыкланяр...

Автордан:-Мениң язгыларымда,еллерине нагт пул алып тохум мал алмага гидйәнлериң 500 манатлык маллары 2000 манатдан алдым диййип,галп ресминамалар дүзүп,бахаң аратапавудыны киселерине уряндыклары,нетиҗеде ашакы ишгәрлерден ёкаркы ёлбашчылара ченли уммасыз пулуң өзара пайлашыляндыгы айдылярды.Редаксия ол җүмләни галдырыпдыр.Ёгсам,кеседен гөле гетирмәни бес этмели диймегиң ерине “Кеседен гөле гетирмәни азалтмалы”диййилип берилен җогабың дүйп себәплерине дүшүнердилер.

2.Медениет,эдебият ве сунгат.Публисистика

-Эдебият ве Сунгат,номер 11-2928,11-нҗи март,1994-нҗи йыл. Дамана ёлум,дам-дам-дам...

Чөлүң тот-тозаныны,эпгегини дадан киши додагыны кепедип, дага етип баряр.Онда ысгын-мыдар бара меңзәнок, гүлер йүзүң ысам ёк.Ол дагың икинҗи гершинден үмсүмҗе өтүп,дыза етип дуран гул-пүрчүк махмал отларың ичинде ятып яйнады, бейлерәкдәки, дурнаң гөзи ялы дуры чешмеден сувсызлыгыны гандырып, дүнйә тәзеден инендирин өйтди. Салкын арасса хова, шилдирдәп акян чешме,гиден сонарлык, ал-элван гүллер шейле бир кейпини гөтерди, шейле бир йүре-

гини хейжана гетирди велин, нәдип"Гал, маралым, Селбиныязым гал инди"дийип, хиңлененини дуйман галды.

Түркмен аганың айдымларының иң гадымы ёлларының бири дамана ёлудыр.Мен шол ёлуң бир айдымыны Аннадурды Гара оглының ерине етирмегинде диңләнимде, эдил хәлки сува тешне ёлагчының сонарлыга,гөзеллиге инип,биыгтыяр хиңленишиши ялы хиңлениберениими өзүм хем дуйман галыпдырын.Элхепус,бейле-де бир ширин,мылайым, мәхирли оваз болжак экени.Онуң мелхем кимин жаныңа сиңип баршыны хич зат билен дүшүндирип боланок.Оңа сөз тапамок.Гөз өңүме гетиришиме гөрә, дамана диймек –хем беленде чыкмак,хем чешмә инмек,дамана диймек -депеден җүлгәниң иң гөзел ерине,сонарлыга,ширинлиге инмек, чешмеден ине-гана ганмак диймекмикә диййән.Ине ,мениң даманааны гөз өңүме гетиришим. Мен оңа ашык.Түркмениң гадымы ёлуның нәзиклиги, мылайымлылыгы,пессайдан якымлылыгы хич гулагымдан гиденок. Бу ёлы ата-бабаларымыздан алып гайдып, бизиң гүнлермизе етирен,мешхур багшы Газак Гарадыр.Уруш дөвүрлери ол обалара айланар экени,ишләп йөрен дайханларың үстлерине барып,өз яны билен гетирен баггойнуны сойдурып,нахарлар экени хем-де тә сувсан гулаклар ганянча айдым айдып берер экени.Хавада, көнелеримиз" Багшылар төрде герек,бахыллар гөрде"дийип йөне ере айтман экенлер.Диңе шужагаз мысалың өзи ол адамың нәхили белент ынсандыгыны тассык этмейәрми нәме?Соң-соңларам Пырнуварың адамлары"Газак Гара хачан гелер?"дийип ёкары эдараларың гапысыны какып йөрипдирлер. Бейик уссадың айдым айдышы ялы айдым айдып билйән багшы бардыр өйдемок.Мениң бу

сөзүми бүтин Гызыларбат илаты тассыкласа герек.Газак Гараның хайсы айдымы болса болсун тапавуды ёк,исле"Зөхрежан",исле "Балсаят" исле, "Зүлпүң"ширинден зарын сеси билен айдымың сөзүне гөрә саз тапып ,уссатларча ерине етиришини диңлемесең баха берип билҗек гүманың ёк."Зүлпүңде"дагы сес мисли бир деңиз толкунларының кенара уруп гайталаншы ялы, ызыгидерлилик довам эдип, пессай йитип гидйәр. Хава ,оны диңлемесең баха берип болмаяр.Йөне арман... Диңлеҗек болсаң онуң еке айдымы хем ёк.Догры,ол ёлы иниси Байрам-дырды Гара алып гөтерипдир.Онуң айдан айдымларының язгысы радиода кәте гойберилйәр.Гынансак-да, оларам ончаклы бир сайланып алнан айдымлар дәл.

–Дамана ёлунда айдылян айдымларың хеммеси,"Гал маралым-Селбиныязым гал инди","Меңзәр","Гашлы яр", "Дөз-менем" ,"Иңңилдәр","Гара дәлми","Дийдим кимиң гелни сен", "Гара сачларың","Гитмели болдум"ве ене шуңа меңзешлер-буларың хеммесиниң дүйби-өзени бир шахадан-тешнитден гайдяр-дийип, Газак багшының оглы Аннадурды гүррүң берйәр.-"Болмаса", "Хайран эйледи",Зөхре-Тахыр"дессанындан Зөхрәниң"Өлсем арманым ёк гуҗагында"диен айдымы-булар тешнитден,йөне, оларда Човдур көрүң йөрелгеси,ёдасы бар,ене-де шол Зөхре-Тахырдан Махым билен кервениң "Эйледи"диен айдышык айдымы-мунда Батыр Гагшалың йөрелгеси бар,ене шол дессанындан "Гөрүнди"айдымы-мунда Гарадәли Гөклеңиң йөрелгеси бар.Какам шу йөрелгелериң хеммесини уссатлык билен ерине етирерди.Гарадәли Гөклең Гаррыгаладан Хыва баряр,ызына гайдып геленден соң

Гаррыгалада дүнеден өтйәр,,ол “Кечпелек”сазыны дөреден мешхур сазанда болан...

Белки,араңызда “Сен-сен”диен айдымы кимиң дөредфизлигини билйәниңиз бардыр?Оны Гызыларбатлы Амандурды Меңли диен бир адам дөредипдир.Сахы Җепбар Гызыларбада геленде ондан Газагың өйүни сорапдыр,ол болса “Гызыларбада гелеңде оба өврүлйән өврүм бардыр,шондан гечен ериңде өңүңден”Хәзир бол,өлүм ховплы”диен язгылы бир диң бардыр,ана,шол диңе меңзеш адама душайсаң,шолам Газак Гара болмалы”дийип җогап берипдир. Сахы багшы Газак Гараны диңләп-Газак,мен сениң” Арзувыңы” айдып билҗек дәл,йөне “Нәзли ярыңы”өзүмче,йөне сениң хеңиңде айтҗакдийипдир.Ери геленде айтсак,Сахы багшы”оглан багшы” адыны,Оразгелди Ыляс”Сыган багшы”адыны Гызыларбатда алыпдыр.

Бир гүнем Газак-гара Гызыларбадың дынч алыш медени сейил багындан хиңленип баряр экен.Оның ызынданам мешхур айдымчы Мәммет Халлыммәмет баряр.Ол Газагың айдымыны диңләп дуруп билмәндир:”Вах,доганҗан,маңа шу айдымыңы бир өвретсене” дийип өзеленип ялбарыпдыр.Ол болса өкде окувчысыны говы гөренсоң,сөзүнден чыкып билмәндир.Нетиҗеде,Мәммет Халлымәмедовың”Ал сенеми” пейда боляр.Ол айдымың якымы,ширинлиги, хошгунлылыгы диңлейҗини пархсыз отуртмаян болса герек.

Йигриминҗи асырың отузынҗы йылларының аякларында шейле бир дөвүр болды,ады чала өңе чыкып угран адам болса ёк эдилди.Газак Гараныңам,нәме ат-овазасы бүтин Машады-Миссериана яйран.1937-38 нҗи йылларың газаплы дөврүнде онам йыгнадылар.Газак Гара ел йыртан матаның

ичине бир бөлежҗик нан,азаҗык говурма салып, ухрадып, аглап дуран аялы Оразсолтана вагоның пенҗиресинден найынҗар гарап,"Гал Маралым"диен айдымы айдяр велин, бүтин вокзалда дуран мәхелле ызанда-чуван болуп аглашыпдыр.Гүнәси ёк адамының Сәхетдурды, Ашырдурды, Мыратдурды атлы үч оглы билен аялындан махрум болмагы, бендилиге сүргүн эдилмеги хер бир адамыны аглатҗак. Нәтсин-дә,такдыры шейле боландыр-да.Нәме-де болса,ол гиден еринден аман-саг доланып гелди.Дүз-чөрек несибеси чекендир-дә.

Бир гезек Магтымгулы Гарлы Гызыларбадың вагон ремонт заводында чыкыш этмәге гелйәр.Чыкышдан соң Газак Гара мешхур багшыны Пырнувара гетирип,гиҗеси билен җошуп айдым айдып берипдир.Шонда Чувал багшы"Бе,аллаҗан, шейле ширин овазы эшитмегем бар экени,түркмениң бейле билбилем бар экени"дийипдир дийип,Пырнуварың яшулылары Назар казы,Амандурды Иса дагы гүррүң берйәрлер.Бегҗан Ата диен бири Гызыларбатда оглыны өеренде Чувал багшыны тоюна чагырыпдыр.Ол геле-гелмәне той эесине" Газак гелмесе айдым айтҗак дәл"дийип,Газаг Гараны тоя гетирдипдир.Ине,шулар ялы мысаллар санардан кән.Гызыларбатлы,аталарың Гарга диен шахасындан болан Ата Тәшли диен бир адам лабызлы дессан окамага дийсең уссат экени.Онуң гарыпҗа түнегиндәки пеҗиң дашына үйшен адамлар онлык чыраның ягтысына дессан окайшындан гөзлерини айрып билмейәрлер экени.Оларың арасында Газак Гара-да отыран.Ата бирнеме яданындан соң"Адамлар гелиң, инди гезеги Газак Гара берелиң"диен.Газагың шейле сүйҗилик билен лабызлы дессан окайшы адамлары аңк,бирхили мелул

эдиберйәр экени, Иниң җүммүллемән рахат отырып болмаз экени.Муны диңлән адамлар айдып берйәрлер. Хәзир,Аннадурды,какасының шол айдан дессаның хеңини шахыр Керим Гурбаннепесовың"Яшлык драмасына"салып,айдым эдип айдып берйәр.Диңләп,ондан леззет алярсың.Керим шахырың бу гошгусы хениз чап болуп чыкманка,Аннадурды оны айдыма гечирипдир."Ол нәхили боляр?"диен совалыма Аннадурды" Керим шахыр ол гошгусыны илки редаксияда окап беренде өкде художник Нурмухаммет Бердиев оны шобада язып алыпдыр-да, машынкадан гечирип,огланлара пайлапдыр" дийип, җогап берди.Шондан бәрем Аннадурды ол айдымы деңдушларының арасында айдып гелйәр. Онуң,шахырларың, языҗыларың Ватан,достлук,сөйги хакда,ынсап, ынсанперверлик хакда йыгнан гошгулары,язгылары энчеме том болҗак.Бу топланан маглуматлар,догрусы улы бир алымың битирҗек ишлери,олары алып,чап эдип чыкарылса талыплара, мекдеп окувчыларына дийсең говы голланма болуп хызмат эдип билҗек.Ол айратын хем Керим шахырың дөредиҗилигине сарпа гойян адам.Бир гезек Керим шахыр Гызыларбада геленде оңа"Сизиң әхли язан затларыңызы ятдан айдып берип билйән адам бар"дийселер,ол Аннадурдыны гөрмек исләпдир,эмма шол гезегем,соңкы гезегем ол Аннадурда душ гелип билмәндир.Шахыр өлмезиниң өң яны Аннадурдының агасы Реҗепдурды Гараның янына барып"Вах,мен шол оглана душуп билмедим-дә"дийип,ахмыр эдипдир...

Хава,дамана ёлуның мешхур багшысы Газак Гара өз агыр гараматыны несиллерине,доган-гарындашларына гоюп гидипдир, несиллери нәхили хем болса онуң айдымларының кәбир ёлларыны, хеңлерини бизиң гүнлеримизе етирип билип-

дирлер.Бу меселеде Газак Гараның иниси Байрамдурды Гара өңде белленилиши ялы,улы иш битирипдир,Аннадурды хем какасының ёлуны сыпдырман айдым айдяр.Онуң,гайталап болмажак нәзик,якымлы,махмал ялы мәхирли сеси,дийсең лабызлы хеңи бар,ол хең хич бир хеңе меңзеш дәл... –Дамана ёлуның өз инче сырлары бар-дийип,Аннадурды гүррүң берйәр-Бу ёлда зейренжи,ягны"ди-ди-дини" гаты көп гайталасалар айдымың гызыгы,леззети гачяр.Хер бир айдымың өз өлчеги бар,шолам өлчеглиже,айдымың сөзүне,хеңине гөрә габат гелсе жүпүне дүшәййәр.Айдалы,зарын айдымларда "ди-ди-ди"бирнеме узаграк гелсе-де боляр,йөне,лирики айдым-ларда "ди-ди"гелмели дәл-де,азажык "и-и-и" гелйәр. Онсоңам, бу ёлда жукгулды ёк-да,хеңи бокурдагыңа салып,ширван пер-деден гойбермек бар.Дамана диймек-даман,бал даман диймек,жүлгәң иң гөзел ерине,акар чешмәниң бар ерине айды-ляр,бу затларың бар ери гөзелликдир, яшайышдыр, дурмушдыр,хезилликдир.Диймек,дамана ёлунда айдылян айдымам яшайыш,дурмуш ялы леззетли,датлы болмалыдыр. Гызыларбатдан башга ерлерде-де бу ёлдан айдым айдянлар бар.Меселем,Әневден Бегмырат багшының "Гара гөзи","Сува геледири","Маралымы",Ораз Бегныяз багшының"Өзге герекмези" айдышлары,элбетде говы,йөне,оңа Гызыларбадың даманасы дийип болмаз,онда сүйжүлик,инчелик, мәхирлилик, лабызлы хең азлык эдйәр. Дамана ёлунда айдымы дийсең жошгунлы айтмалы.Уссат сазанда Ата Аблы "Дамана ёлы Әневде дөрәпдир"дийййәр,белки, шейледир, йөне ол ёл Гызыларбадың,ягны, какамың даманасының ёлы дәл.Мен шоны ачык билйән.

Хава,какам Газак Гара өз дөврүнде Түркменистанда таналян абрайлы адамларың бири болан.Ол Моммат Гара, Шалы Кекил,Ораз Тәчназар дагы билен тиркешен.Шол дөвүрде Лермонтовың "Герой нашего времени"диен эсерини түркмен дилине илкинҗи болуп терҗиме эден какам Газак Гара болмалы.Өлмәнкә оны өзи гүррүң берипди.Сүргүн эдиленден соң яңкы терҗиме башга адамының ады билен чап эдилйәр.Какам, ири-ири дамарлак,җайтарып дуран муртлы, пешенели сакгаллы,узын,базарың гелшиги,эдил Гөрогла меңзеш адам болупдыр.Гепләнде дагы ховлукман,сайхаллы, ювашҗа, эмма перт гепләр экени.Асыл,шол вагтың адамларының көпүси шейле писинт адамлар болупдырлар...

Хава,Аннадурды шейле дийййәр.Догры,мен Газак Гараң өзүни диңләп гөремок,йөне,Аннадурдыны велин көп йыллардан бәри диңләп гелйәрин.Яшулылар оңа "Какасының ёлуны, хеңини болшы ялы айдып билян еке-тәк адам" дийййәрлер.Аннадурдыны хайсы ёлдан айтдырсаң хем пес отуранок, йөне,дамана ёлуны өрән уссатлык билен ерине етирйәндигини велин,бүтүн Гызыларбат гүвә гечйәр. Аннадурдыны, йөне бир отурып,толгунман диңләп боланок, кәте, гөзүңден яш дамҗаларының сырыгянынам дуйман галярсың. Өзем, якымлы хем сүйҗи лабзы,мәхир билен,яг ялы эндамыңа сиңип баряр.Лабызлы хеңлериң ширинден-ширинини тапып гидип отуршына гиҗе-гүндүз диңле,асла ядамарсың... Ине, шейле зехинли,өкде айдымчының шу вагта ченли бир айдымы хем язга гечирилмәндир.Какасы Газак Гараның-да бир айдымам язгыда ёк.Онуң айдымларыны 1975-нҗи йылда Гызыларбада гүйчли сил геленде магнитофон билен биле сув алып гиден.Шейлеликде,Газагың ширин айдымларындан мү-

дүмилик махрум болуняр.Йөне,онуң оглы Аннадурдының айдымыны язып алмазлык велин,ёл беримсиз хата иш диийип хасап эдйәрин.Догры,өң онуң айдымыны язмага сынанышык болупдыр.Белли саз сунгатыны өвренили Акмухаммет Ашыра диңлетмек үчин онуң үч айдымыны язып алыпдырлар, йөне,Аннадурда белли бир айдылан зат болмандыр.Шол вагтлар баха берилмедик хем болса,соң-соңлар,йылларың гечмеги билен Аннадурдының сесини язга гечирмәге сынанышан адамлар болупдыр, оларам нәбелли бир себәплере гөрә баша бармандыр...Мен бу макаланың үсти билен өзүмиң чуңңур хорматлаян адамым Акмухаммет Ашыра йүзленип:-Гызыларбатлы Аннадурды Гара оглунда сизиң үчин өрән гызыклы,бай маглуматлар бар,олары язып алмага ховлугың!" диесим гелйәр.

Дамана ёлуның багшысы Газак Гара ынсан хөкмүнде, мерт әр хөкмүнде,халкына битирен хызматлары үчин диңе ягшылыкда ятланылмалы адам.Шу гүн онуң рухуның өңүнде ачык айдып билҗек-Газак Гара улы хормата мынасып.Ол хормат ерине дүшсе ягшы.Мениң айтҗак болян задым-мерхумың ады эбедилешдирилсе говы болҗак.Бу көплериң ислеги."Геңешли бичилен дон гысга болмаз"дийипдирлер.Ерли хәкимлик халк билен геңешип гөрсүн, белки,Алланың гудраты билен мениң дилегим ерине дүшер! Умудым-а улудыр..Ине, хәзир көчеден бир яш йигит"Дамана ёлум,дам-дам-дам, дамана ёлум дам-дам-дам"дийип,якымлы хиңленип баряр. Диймек,дурмуш гайнап җошяр,яшайыш довам эдйәр,Газак Гараның даманасы пел-пелләп асмана галяр...

-Эдебият ве Сунгат ,апрел,1994

Бендәм бендәме себәп.

Көне танышым барды.Бир гүн ол елдиргәпдир дийип эшитдим-де,сен-мен ёк янына бардым.Гөрсем,догруданам халы харап.Гелен-гиден билен иши ёк,салам-хелик биленем. Нәмедир булам-бужар затлары самрап ятыр.Чыкгынсыз бир гүне дүшенини онуң йүзүнден аңып отурмалы.Хәзир хөре-көше билен онуң йүрегиндәки гозгалаңың сырыны билмек герекди.Билжегем болсаң геплетмелиди.

Белки, бир инче дамаржыгыны тапандырын,белки-де, мени сылаянлыгы үчиндир,гараз, ол, өз дүшен гүнүни гүррүң бермәге башлады

–Адам мыдама арзув билен яшаяр-да.

Илки өйли-ишикли болҗак,несил өндүрип, етишдир-җек,олара гуванҗак.Ики аяклы ики гүнде дийлени-дә.Улы гызым кәмиллик яшына етипди.Бир гүн өе гелсем,улы ызлашык.Йүрегим ярылды.Алңасап,аглап йөрен аялымдан: ”Нәме болды,бейле?”дийип,сорасам:”Улы гызым”диййәр-де, мөңңүриберйәр. ”Нәме болды,оңа?”дийип ене сораярын. Эмма җогап беренок. Догры, соңкы дөвүрлерде гызым бир кем тапыныпды, яравсызлыгы ёкды.”Вай,келләм ярылып баряр” диййәрди.Оңа нә дөв чалдыка?Күрсәп өе гирсем,гызым келлесини яссыга берип, хоркулдап аглап ятыр.Гапдалында болса икинҗи гызым.Мен:”Нәме болды?”дийип нәче өзеленсем, эгер-эгер җогап берәйселер нәдерсиң? Асыл, гызым йүзүни яссыкдан галдырайса,нәдерсиң?Мен оның келлесини зорлап диен ялы галдырып,элини йүзүнден айраным хем шолды велин,горкыма тисгинип гитдим.Гөрсем,Гулҗаның саг дулу-гы агзы билен билеликде гышарып гидипдир.Ай ялы машгала бир бигөрк хала гелипдир.

–Кака җан,саг гөзүм дүйбүнден юмуланок!-дийип. Гүлҗан зарын-зарын аглаяр.-Бир ягдай эт,кака җан!Мени киселханада бежерт

Онуң дүшен гүнүни агама гүррүң бердим.Мен бу сырымы ондан гизләп билҗек дәлдим.Ол болса”Ханы энтеҗик,киселхана элтмән бәш-үч гүн өйде середип гөрели!”-дийди.Мен разылашдым. Совукландыр, бейлеки эдендир дийип,дәри-дерманлары берип башладык.

Мундан бир ай өңрәк Гүлҗан үчин сөз айдыҗылар гелипди. Оларың гарынҗа-гатнавы галманды.Бу алҗыраң-ңылыгың үстүне олар бир геләймесин дийип,галмазмың

чыкгынсыз гүнде.Хернә,худайҗан, үстүмизе гелмедилер. Йөне, бир ёлҗагаз билен олары аркайын этдим-де,гызымың дердини бежертмәге ымыклы япышдым.

Йөне, дерт-дерт боляр.Гызыма нәче серетдирйән велин,ол ачылып гидиберенок.Адам кын гүне дүшенде, маслахатчы болса говы,олар кәнәм, эмма мениңки боланок. Маслахатчымам етик,дәри-дерманымам,эмма киселли теселли тапыберенок.Шейдип бир йыл гечди.Ики йыл гечди. Гөркезмедик лукманым,бармадык гапым галмады. Моллалардан дога-тумарам алдык.Киселли ачыланок. Гызымдан кичи ене-де үч гызым бар.Оларам етишип барярлар.Улы гызың дурмуша чыкмаса бейлекилериң хем өңүни беклейәр. Галмазмың онсоң кын гүнде.Келләң үйтгемәнем бир гөрсүн. Маңа дәлирәпдир диййәрлер.Мениң еримде өзлери боланда зынҗырлаймалы болардылар.Хенизем,мен бу урга чыдап гезйәрин...

Мен көне таншыма гөвүнлик бердим,элимден гелен көмеги гайгырмаҗагымы айтдым.

Гөзе гөрнен гызың дүшен ягдайы мени гиҗе-гүндиз рахат отуртмады.Көп-көп келле дөвүп пикирлендим,эмма өз элимден гелйән зат болмансоң,биалач отурмалы болдум. "Бендәм-бендәме себәп"дийлени догры экени.Бир гүн өе доган оглан агам,бурун-бокурдак, гулак кеселлери боюнча лукман Веллек Оразбердиев гелди.Мен онуң билен садранч ойнаярдым. Ойнам отыркам ол гызың дүшен ягдайыны гүррүң этдим. Веллек болса:

-Пыланы көне таншым ахырын,нәме үчин ягдайыны маңа айданок?-дийип җаныкды.

–Ай,хер ким өз гөзе-гөрнен гызының кемини иле җар эдеси геленок-да-дийип,мен җогап бердим-.Шол гызы кеселден саплап болса,үч гызың багты ачылҗак!Галыберсе-де, какасы-ның,эҗесиниң агыр йүки еңлеҗек-дийдим.

-Маңа кеселлини гөркез!Белки,эденим угруна болаяды-да!-дийип,Веллек җогап берди..

Эйсем,Веллек Оразбердиев ким?

Ол 1956-нҗы йылда түркмен дөвлет медисина инстутыны тамамлап,шонда бәрем Сакарчәге этрап мер-кези кеселханасында гулак-бурун-бокурдак кеселлери боюнча лукман болуп ишләп гелйәр.1959-нҗы йылда Гызыл ярым ай җемгиетиниң,соңра болса Түркменистан саглыгы саклайыш министрлигиниң хормат хатларына мынасып боляр.1971-нҗи йылда" Хормат нышаны" ордени билен сылагланяр.Ол 36 йылдан бәри бирегне ишләп гелйәр хем-де өз угры боюнча Түркменистанда еке-тәк өкде лукман дийсеңем болҗак.Бу диңе мениң пикирим дәл.Бу гаты көп адамларың,көп йыл биле ишлешен лукманларың пикирлери.Гүлкүнч гөрүнсе-де, сизе бир болан ваканы гүррүң берейин.

"Зер гадрын зергәр билер" диен бир накыл бар.Айдалы, Веллек,өз угры боюнча зер сайыланда-да, саңа баха берҗек зергәр болмаса нәтҗек?Я-да шол зергәр өрән дүшүнҗели зергәр болса-да,зере баха кесмели боланда хакыкатдан угур алмаян болса нәтмели?Ай,гараз,дурмушда кәте, ишине өкдәниң өз еринде гадыры билинмейән вагты аз болмаяр.Өкде болсаң,саңа,хасам өз якынларың ынанмазлар экени. Белки, гүнделик гөрүп,өвренишип йөрендиклери үчин болса герек. Гараз,шол якын гарындашларың бириниң бокурдагы эрбет чишип,демлигине дегиберенде, ол гоңшы

яшаян Веллеге йүз тутҗак болмандыр-да,кеселини гөркезмәге Ашгабада гидйәр. Ол ерде нәме,элиң хат-петексиз барсаң,кеселхана ерлеш-мегем кын,өзүңе серетдирмегем.Гараз,оны-муны, танышла-рыны гөрүп,ол кеселхана ерлешйәр.Ганыны-бейлекилерини барлага алып,үч гүн сакланларындан соң оңа середйән лукман"Кеселиңи өте бетерледипсиң,мен оны кесип билҗек дәл,йөне сениң үчин башга бир лукманы велаятдан чагыр-дык"дийипдир.Онуң бокурдагыны беҗермек үчин ятыран-ларында ол Веллегиң"Менден гачып гайтсаңам тапаян-дырын,җиҗим!"-диен кинялы сөзүни эшидйәр...

Шейдип, этрапда танап йөрен якын гарындашындан, дул дегир гоңшысындан гачып, Ашгабада гелен адам ене шол Веллегиң элинден сагаляр.Бу ваканы догрусы,маңа кесел-линиң өзи гүррүң берди,менем оны сизе болшы ялы етир-йәрин. Онсоң, өңде айдышым ялы,Веллегиң өз угры боюнча еке-тәк өкде лукманлыгы догры болуп чыкды...

Гелиң,инди, киселли гыза доланып гелелиң!..Ине,эдил шол мениң хайыш эден гүнүм хем Веллегиң биле ишлешйән лукманы оңа шейле сораг билен йүз тутаймазмы!Шонда Веллек гыза середип"Вагт көп гечипдир,хер задам болса сынанып гөрейин!"-дийип,оңа боюн болупдыр.Веллек диңе өзүне белли беҗериш усуллары билен дерманларыны тайярлап,гыза санҗым эдип башлаяр.Үчүнҗи гүнки санҗы-мың эртеси ир билен гызың өзи Веллегиң янына гелип"Веллек ага,элиң-гөзүң дерт гөрмесин,өмрүң узак болсун,үч ярым йыл говракдан бәри гөзүми юмуп билмәндим велин,өтен агшам укладым-дийип,онуң бойнундан гуҗаклап,бегенҗинден хор-кулдап аглапдыр...Хәзир шол гыз сагалды,дурмуша чыкды

,багтлы машгалада яшаяр.Бейлеки аял доганларының хем багты ачылды...Веллегиң элинден сагалып гиденлериң саны дийсең көп,олары атма-ат гетирсе болҗак,эмма бу ерде геп онда дәлмикә диййәрин.Эсасы меселе,бу ерде Веллегиң кесел бежериш усулындакы айратынлыгы барада.Йүзи гышарма кесели билен кеселләнлер кеселханада көп вагтлап ятмалы, көп санҗымлар,дерманлар,иңңелер алмалы болярлар, сагалып гидйәнлери хем боляр,сагалып билмән галянлары хем боляр. Сыркавларың ичинде,ики-үч гезек Москва,Ленинграда, Киеве гидип,ахырда Веллегиң элинден сагаланлары бар. Сакарчәге этрабының"Дайхан"обасында яшаян шейле аял-"Башга зады-ха билемок велин, өзүм-ә, Веллек ага өмүрлик миннетдар!"-диййәр.

–Мениң бу кесели бежериш усулымың айратынлыгы шулардан ыбарат-дийип,Веллек ага сорагыма җогап берйәр-Бейле кеселлилер кеселханада көп ятмалы болярлар,иш вагтыны йитирйәрлер, чыкдаҗылары артяр,мен кеселлини үч-бәш гүнде сагалдярын,ишинден галман санҗым алса боляр.Бир кеселлини бежермек үчин дөвлет өрән көп мукдарда пул гойберйәр.Мениң усулымда кесел бежерилсе, чыкдаҗы болмаяр диен ялы.Шу ерде улы ыктысады утуш газанса боляр.Башга бир тарапдан кеселханада ятян кеселлилериң хеммеси сагалып гидиберенок,мен болса, кеселли өң иңңе алмадык болса, я-да кесели ики-үч йыллап бежертмән,вагтыны гечирмедик болса,долы бежергини бойнума алярын.Инди,иңңе уланмак меселеси барада.Мен, догрусы,өзүм-ә,шу усулы оңлап барамок,иңңе адамың бейнихерв дамарҗыкларыны көр эдип,кеселиң өңүни алҗак боляр, эмма көр болан нерв дамарҗыклары,соң дикелсе-де,долы

дикелдиш болуп гечмейәр.Диймек,кесели бейдип бежермели дәл-де, кеселиң дөрейиш себәплерини тапмалы. Кеселхана-ларда өзүңи бежертмек дөвлет үчин гымммат дүшйәнли-гинден башга-да, эйсем, адамың саглыгы үчин хем кәбир дережеде зыянлы боляр ахырын. Адамың саглыгының нә дережеде горалянлыгыны болса хеммәмиз билйәрис.Әхли задың сакасы саглык диййәрлер,йөне соңкы дөврүлерде саглыгы саклайыш лукманларының өз ишине болан жогап-кәрчилиги говшады бу болса кеселлиниң өзүни бежержек болян адама болан ынамыны гачырды.Кеселли лукмана ынанмаса сагалмасы кын боляр.Диймек, хер бир адамының өз шахсы-ынанян лукманының болмагы герек.Муны гөз өңүнде тутсак,соңкы дөврүлерде хер бир адамының өз шахсы лукманы болмалыдыгы барадакы карарлар түйс жүпүне дүшен бир затдыр.Олар, саглыгы саклайыш ылмының жемгиетдәки орнуны эп-эсли дережеде айдыңлашдырар, халка медениетли саглык хызматыны ёла гоймагың ыгтыбарлы ёлларыны ишләп дүзер.Белки,шондан соң,бизиң ялы өзболушлы кесел бежериш ёлуны сайлап аланлар үчин хем ак ёл ачылар...

Хава,Веллек аганың бу арзувларына менем гошулярын, шонуң билен бирликде онуң бу хорматлы ишинде улы үстүнликлер арзув эдйәрин.Илчилик-дә,белки, агзы гышарма кеселден эжир чекип йөренлер бар болса, Сакарчәге этрабының "Геңеш" обасында яшаян Веллек Оразбердиеве я-да этрап госпиталына йүз тутуп билерлер. Көнелеримиз "Бендәм бендәме себәп"дийипдирлер ахырын...

-Эдебият ве сунгат №2(2711).Анна.12-нҗи январ. 1990-нҗы йыл. эгри отурып догры сөзлешсек..

.Саг гидип,аман гелсин!

Харбы гуллуга гитҗек йигит өйүнден угранда, ызындакылар аглашып -эңрешип, эдил ол урша гидйән ялы башагайлык дөредйәрлер,вокзалда уршам боляр,вагонларың айнасам дөвүлйәр,эдил туссаглар тутулып алынып барылян ялы ягдай дөрейәр.

Арада,оглы гошун гуллугына алыняnлыгы себәпли гечирилйән үйүшмелеңе гөрүнип гайтмак үчүн,шәхерде яшаян бир танышымыңка бардым.Җайың гирелгесиниң төвере-гинде той газанлары бугаряр,адамлар гайда-гаймалашык,өй эеси геленлери гаршылаяр. Яңы бир саглык-аманлык сораш-дык велин ёкардан,җайың үчүнҗи гатындан гох-галмагал, пайыш-сөгүнч сөзлери эшидилди.Өй эеси мүйнли чага ялы эгнини гысып,ылгап ёкары чыкды,бирхаюкдан соңам йүзүни саллап яныма гелди,сесини чыкаранок.Мен оңа “Оглуң гошун гуллугына алынян экени,саг гидип,аман гелсин!” дийсем,ол “Вах,шо догман гечен гайдып гелмәеди-дә”дийип кәйинди.Асыл гөрүп отурсам,онуң гуллуга угратҗак оглы өз дең-душлары билен ичипдир-де,индем эҗесине бидерек азар берйәр экени.Шу ерде ата-энәниң чагасы үчүн говы этҗек болуп ярамаз ягдая дүшүшлери барада пикир этмән дуруп билмедим.Хәзир оглы гуллуга алынян хер бир өйде уградыш тойы дийсең дабаралы гечирилйәр,хат-да онуң өйлениш тоюндан пес отурмаян халатларам боляр,кәбир барлы адамлар шейле хем эдйәр.Аслында,шейле “тойларың” герeги бир бармы?Бир махаллар “саг-аман гайдып гел”дийип, үйүшмелеңсиз-затсыз,оглуны өйүнден уградып гойберйәр-

дилер, инди болса диңе бир этрап меркезинден дәл,велаят меркезинден,хат-да өз машынлары билен Ашгабада гидип ууградянларам бар,гуллуга гидйән-ә бир адам,угратҗак болянам 20-30 адам,әхлисем кейпли.Догры, чагаңдыр, угратмалы дәл диййҗек боламок,йөне гуллуга гитҗек йигит өйден угранда серхошлар аглашып-еңрешип,ол эдил урша гидйән ялы башагайлык дөредишлерини оңламок диййҗек болян,онсоң вокзалда уршам боляр,вагонларың айнасам дөвүлйәр.Түркменде улыны-кичини сыламак,хормат гоймак, гуллуга уградыланда ак пата бермек ялы говы дәп-дессурлар бар,инди бирхили шол говы дәплериң ерини ичгили шовхунлар,хер хили ярамаз нысаклар тутуп барян ялы болуп дур,шонуң үчүнем ярамазлыклар көпелип гидип баряр. Шу йылың башында, гуллуга гидйәнлери уградянларың бири шейле ягдайда хеләк болупдыр.

–Меселәниң дүйп көкүни тербиеден гөзлемели, мунда биз шейле бир көп гечиримлилик этдик велин, билмедим-дә...Индиден бейләк оны дүйпгөтер гүйчлендирмесек,онда мунуң соңуның нирә барҗагыны айтмак кын-диййип,Мары велаят харбы комиссары Мырат Сәхедов җаныгяр.

–Биз яшлары гошун гуллугына тайярламак меселесинде ики аягымыз билен агсаярыс-диййип,Мары район харбы комисарының көмекчиси Борис Яковенко гүррүң берйәр.-Ине,1987-нҗи йылда ТССР Халк магарыф министрлиги тарапындан тәзе максатнама кабул эдилди,йөне онуң кәбир бөлүми бизи гаты геңиргендирйәр. Меселем,башлангыч харбы тайярлык боюнча мекдеплерде харбы окувлар 140 сагат белленилен болса,тәзе программа ол 210 сагада етирилипдир.Нәме үчин бейле эдиленини билйән ёк,бизден-ә

сораланок. Биз энтек өңки берлен сагатларам өзлешдирип билемзок ахырын.Онуң үчин база герек,говы типли уградыш нокатлары герек.Иң эрбет ерем, союзымызың аматлы хова шертлери бар болан бейлеки районлары үчин дүзүлен шейле программаны, министирлигиң бизиң җокрама ыссылы хова ягдайымызда уланҗак болмаклыгыдыр.Сөвешҗең нызама дурмак,от ачыш ве сөвеш дүзгүнлерини өврениш харбы окувлары мейданда, 50 градусдан гечйән ыссыда гечирилен ягдайында 15-16 яшлы етгинҗеклериң саглыгына зепер етирҗеги икучсыздыр,онсоң окув сагатларының артды-рылмагы гең галдыряр. Харбы окувлара чекилмели яшларың обаларда яшаяндыклары себәпли,оба хоҗалык ишлериниң иң гызгалаңлы вагты олары ишден четлеш-дирмек максада лайык дәлдир.Шонда-да, тәзе максатнама боюнча шу гүнден башлап окув гечмели хем-де мейдан-сагалдыш спорт лагерлериниң 14-сини гурмалы дийййәрлер. Хәзире ченли шол лагерлериң бири хем гурланок,хачан гурулҗагам белли дәл.Маңа галса-ха, шол лагерлере гойбер-лен пул серишделери мекдеплерде етмейән спорт энҗамла-рыны алмага гөнүкди-рердим, гой, яшлар спорт билен мешгул-лансынлар,себәби, өңүнден спорт тайярлыгы болмадык яшлара ики хепделәп иргинсиз гечирилҗек мейдан харбы окувлары хич зат бермез. Эгер яшлара хакыкы харбы тайярлыгы берҗек болсак,онда мекдеплерде бедентербие ве спорт боюнча окув базасыны беркитмелидирис,онуң программаларының долы өзлеш-дирилмегине гөзегчилиги гүйчлендирилмелидирис, типли харбы уградыш нокатларыны гурмалыдырыс.

–Борис Михайлович,гуллуга уградылшыны сүйренҗеңлиге салян-а дәлсиңиз-дә?Бизде кәбир маглуматлар бар...-дийип,мен сорадым.

--Догры,кәте бир себәп болуп сакланяр дийәймесең, умуман бейле ягдай көп боланок.Бу меселеде бизиң хем гүнәмиз бар болса бардыр велин,ата-энелериң гүнәси бар.Ине, меселем,Мары районының"Ашгабат"обасындан бир яшулы гелип, мениң оглымы 10 гезек чагырдыңыз,хер гезегем 25 манат пул берип гойбердим,оглум болса хәзирем гиденок. Инди шол чыкаран чыкдаҗыларымы төләң,дийип дур.Хачан-да бу ягдай барланып гөрленде,онуң оглы бары ёгы үч сапар чагырылан экени.Галан гезеклер болса чагырыляр баханасы билен какасындан пул алып гайдып,кейп чекип йөрипдир.Кейп чекмегиң соңуның нир-ә барянлыгыны болса биз говы билйәрис.

Борис Михайлович хем,област харбы комиссиариатының бейлеки ишгәрлери хем яшлары харбы гуллуга алҗак боланларында зол чагырып дуряндыклары барадакы бизиң пикиримиз билен ылалашмадылар... Догрысы,сөзүмизи догры этҗек болуп, оңа шаят гөзләп обама-оба айланмасагам, кәбир адамлары геплетсең-ә шейле затлар боляр диййәрлер, гуллуга өлемен гитжек болсаң-а саклаярлар,машгала ягдайы себәпли индики йыла галҗак болсаңам билгешлейин алып гидйәрлер диййәрлер.Ким билйәр,хайсына ынанҗагыңы. Ене-де бир меселеде,ягны,халкың арасында, ёлбашчы ишгәрлериң чагаларының бири хем Овганыстана гуллуга гитмәндир диен гүррүң барада пикир алышдык. Бу мыҗабат болмагам мүмкин,Борис Михайлович хем делил гетирип билмеди,йөне,"

адамлар-а гүррүң эдйәрлер"дийип,мениң пикирим билен разылашды.Белки,бу макала сесленип,шу меселе барада өз пикирлерини айтҗаклар бардыр?

Ине,биз велаятда яшлары харбы гуллугауградыш нокадында.Ол бир ачык мейданча,бары-ёгы ики отагы бар,оңа үч адам гирсе дөрдүнҗ-ә ер ёк.Онсоң яшлар өз уградыл-макларына гарашып,узынлы гүн гүнүң ашагында дурмалы болярлар.

–Хава, бизе хакыкы йыгнайҗы нокат дийсең герек-дийип,яшлары гуллуга уградыш меселеси боюнча велаят харбы комиссариатының бөлүм мүдүри Владимир Повлученко улудан демини аляр.-Дүзгүн боюнча бу ерде нахархана, хаммам,ятылян отаг,медени дынч алыш ялы иң бир дерва-йыс затлар болмалы,эмма гөршүңиз ялы бош мейдан,аягыңы эпмәге ер ёк.Онсоң илкинҗи гүнден биз яшларың лапыны кеч эдйәрис.Өзем бу ере велаятың әхли этрабындан яшлар йыгнанярлар. Ерли гурамалар шу бошлуга дегерли десга-лары гуруп берерлер дийип гарашып йөрүс,эмма хич бир болуп барйән зат ёк,нетиҗеде, яшларың тайярлыгам говшак...

Хава,Владимир Андреевич мамла,ерли гурамалар тип-ли уградыш нокатларының гурлушыгына башламага гыс-саныбереноклар, Иң бәркиси, Дөвлет максатнамасында 1990-нҗы йылда велаят харбы комиссарытының җайының гурлушыгына башламагы гөз өңүнде тутулан хем болса онуң башланҗагы гүмана.Бу меселеде ерли хәкимлигиң тутан-ерлилик гөркезмеги зерурдыр.Яшлара харбы тәлим бермек, оларың физики тайярлыгыны ёкарландырмак меселеси ёкаркы себәплерден башга-да, мекдеплерде,лисейлерде хасам

үнсден дүшүрилйәр.Кәбир мекдеплерде хөкман эдиләймели талапларың дүзгүнлери өделмейәр,максатнамалар анык дүшүндирилмейәр,рус дилини өзлешдирмек үчин алада эдилмейәр.Шонуң нетиҗесинде дил биленок баханасы билен небир сагдын түркмен йигитлери гуллугы көпленч харбы гурлушык ишлеринде гечирмели болярлар,нетиҗеде, өвренип билйән затлары ёк.Бир йигит өе гитмәге ругсат сорап командириниң янына барыпмышын,командир ондан"Өе нәме үчин гитҗек"диенде ол,"Барып өз түркмен пилими алып гайтҗак"дийип җогап беренмишин.Ине,бизиң гуллугымыз. Догра догры диелиң,хатда мекдеплериң кәбир харбы ёлбашчылары хем Калашников автоматының гурлушыны билмейәрлер.Оларың көпүси харбы гуллукда болмадык адамлар.Онсоңам мекдеплерде харбы ёлбашчылар билен рус дили хем-де медени-спорт сапаклары боюнча мугаллымларың арасында багланышык ёк.Харбы лиссейлере окувчы сечип алмак барадакы дүзгүнлер йылың-йылына ерине етирилмән гелйәр.Иң бәркиси, харбы спорт байрамчылыклары хем вагтлы-вагтында гечирилмейәр.Умуман,өз ишине совук-сала гараян мекдеп ёлбашчылары көп, кәбирине чәре хем гөрүлйәр.Ине меселем,ишине совук-сала гараянлыгы, окувчыларың харбы тайярлыгыны говшак алып баряңлыгы үчин Түркменгала этрабының 22-нҗи орта мекдебиниң директоры П.Худайбердиеви,харбы ёлбашчысы К.Худайбердиеви, 28-нҗи мекдебиң харбы ёлбашчысы М.Кулыеви, Байрамалының 12-нҗи орта мекдебиниң харбы ёлбашчысы О.Абдырахмановы,Ёлөтениң 33-нҗи орта мекдебиниң харбы ёлбашчысы М.Гурбановы везипелеринден бошатмак барада меселе гойлупдыр.Байрамалының 13-нҗи орта мекдебиниң

директоры Халмырадова,Гарагумуң 24-нжи орта мекдебиниң директоры А.Абдыеве кәйинч берлипдир.Бу санлары хасам узалтса болжак, йөне мекдеплердәки ягдай говулашып баранок.Мекдеплериң 92-синде, Мары шәхериниң 33 мекдебиң 25-синде атыжылык нокатлары ёк.Умуман велаятда 142 саны дүрли гурлушлы атыжылык нокатлары бар,эмма олары уланмак үчин ичери ишлер бөлүминиң ругсады ёк. Умуман,ягдайлар-а шейле бир өверлик дәл. Бу ишде харбы комиссариатларам,магарыф эдаралары хем,оба геңешлерем, бейлеки гурамаларам эл-эле берип дең херекет этмеселер өзүниң нетижесини бермез..Мен Мары велаят комсомол гурамасының,яшларың арасында дүзгүн бозмаларың өңүни алмак ишлери боюнча бөлүм мүдүри Бердимырат Халмәм-медовдан яшларың арасында дүзгүн бозмаларың артып барянлыгының себәплерини сорадым.

–Яшларың гуллуга бармалы ерине ченли угратмак үчүн йөрүте адам беллейәрис,чыкдажысыны өз бойнумыза алярыс,шонда-да нәме,униградыланда яшларың көп бөлеги ичгили,шейле ягдайда полисия ишгәрлери хем оларың янына барып билеңоклар,диңе биз оларың янында болмалы боляс, догрусы,бизиң гечирйән чәрелеримиз болмадык ягдайында дагы нәмелериң болжагы белли дәл. Мениң пикиримче,гуллуга униградылян яшлар үчүн этрап меркезлеринде дин векилле-риниң гатнашмагында дабаралы чәрелер гечирилсе,өзем оны говы гурналан нокатларда алынып барылса пейдалы боларды, йөне әхли кемчиликлериң башы нокатларың ёклу-гында дийсеңем болжак...

Бу ерде мен Халмәммедов билен ылалашярын,йөне оңа “Өйлерде гечирилйән дабаралы тойлары ташлап, жемгиет-

чилик ерлеринде, дегишли адамларың гатнашмагында дабаралы уградыш гечирилсе нәхили говы болҗак “диесим гелйәр,”Яш Ватанчылар меркези” дөредилип, гуллыга алынян яшлар билен ызыгидерли душышыклар, харбы-спорт оюнлары гечирилип дурулса нәхили говы болҗак!”диесим гелйәр.Умуман,комсомол ишгәрлерине бу ерде пикирленмәге, келле дөвмәге меселелер кән.

–Када боюнча говы гурналан чагырыш нокатларының гереклиги көре хасадыр.Мен илки ише башланымда-догру-данам комиссар ише яңы башлан экени-ики элими серип отурмалы болдум. Харбы комиссириатларың ягдайы бу ерде Союз дережесине середениңде иң уздакы орунда экени,оны тизден-тиз дүзетмегиң угруна чыкмалы болдум.Ай,ховада,оваррамчылыгымыз көп ере өз зыяныны етирди-дийип, велаят харбы комиссар Мырат Сәхедов җаныкяр. Умуманам, бу адамың кынчылыкдан горкмаянлыгы, гелҗеге болан ынамының гүйчлидиги гөрүнйәр.Шол ынам ёкаркы агзалан кемчиликлериң дүзедилҗекдигине улы умыт дөредйәр. Белки, шейле хем болаяды-да...

-Эдебият ве сунгат 20-нҗи ноябр 1992-нҗи йыл. Айдым айдып адыган.

Геп башы.

Ишимиз чыкып,Ленин адындакы колхоза гитмели болдук.Баран вагтымыз гүнорта аракесмесине габат гелди. Гарашмагы маслахат билип дашарда гойлан отургычларда орнашдык.Шол вагт колхозың правлениясының җайының өңүнден гечйән көчеден ак„Газ-24”еңил машының сүрүҗүси бизи гөрүп сакланды-да гелип биз билен саламлашды

-Сиз шу обалымы?!-дийди

-Ёк,бу обадан дәл,йөне шу этрапдан. Белки соражак задыңыза биз җогап берип билерис-диййдим.

–Биз айдымчы Баллы Хажыны идәп йөрис,йөрите Небитдагдан гелдик.Сиз онуң өйүн-ә билйән дәлсиңиз?Өз-а салгы беришлерине гөрә шу обадан болмалы- дийип оларың бири айтды.Биз айдымчының өйүниң шу төверекдедигини чак билен салгы бердик,мыхманлар миннетдарлык билдирип, гөркезилен угра гитдилер.Бу вака шу язгыларың дөремегине себәп болды.

Таньшлык

Баллы билен якындан гүррүңден болмак максады билен өйүне бардык.Хәзирки заман типде гурлан ортарак яшайыш җайы бар экени.Атлы айдымчы дийҗексиң, илден үйтгешик гурплылыгы ёк.Шол вагт гулагымыза айдыма хиңленйән сес эшидилипди.

“Адам оглы бу дүнйә геленсоң,Ат билен абрай алан ягшыдыр”.Айдым лабызлы,якымлы сес билен айдылярды.Бу оваза майыл болуп,эсли вагт дурупдырын.Төверегиме сер салдым. Меллекде үзүм чыбыкларыны гыркып йөрен яшулыдан башга хич ким гөрненокды.Айдыма хиңленйәниң шу гожадыгына бирбада ынанар ялы дәлди.

Салавмалейким, Яшулы!-дийип,оңа хабар гатдым

–Валейкимессалам, гелиң огланлар!Яшулы ики элләп биз биле гөрүшди.Саглык-аманлыкдан соң Баллыны идәп гелендигимизи айтдык.Гожа алчак адам экени.Онуң хемме херекетлеринде түркменчилиге махсус хәсиетлер җемленипдир.-Гелен дөвлет.Өе баралың,бир кәсе ичелиң, басым олам ишден гелер-дийип,ол донуны эгнине элбегей атынды-

да,бизи өйүне алып барды.Чай башында гүррүңимиз гызышды. Геп арасында:

-Хажы ага,айдымы өрән говы айдян экениңиз.Айдым-саздан башыңыз чыкяр өйдйән?—дийип сорадым

.Хавва, айдыма айдыляндыр велин,саздан башым чыканок.Догры онам өвренжекдим.Эмма какам пахыр өзи багшы болуп өтенсоң,маңа:"Багшы болаймагын.Түнегиңе элиң дегмез" дийип,берк весет эдип гитди.Шоны тутжак болуп элиме дутар алмадым.Йөне дессан айтмак,сазсыз айдым айтмак элужындан гелйәндир-дийди.

Хажы ага,хәзир 75 яшың ичинде. Дашындан гөрәймәге яш гөрүнйәр.Сүңңи сагат.Отурып-туранда-да еңил гопяр. Гөрүп отурсак, ол дуран бир окумыш шахандаз адам экени. Гожа өзүнде бар болан бирнәче көне китаплары гөркезди. "Гурхан", "Хатам тай", "Эдхем дивана", Магтумгулының чап эдилмедик, арап дилинде язылан гошгылы китаплары какасының мирас гоюп гиденини айтды.Китаплар дашларына махмалдан гап эдилип элин сакланылыпдыр.

Бу хазынадан багшы Гурт Якубың хем энчеме гезек пейдаланандыгыны онуң билен якын арагатнашыкда боландыгыны айтды. Уссат билен илкинжи танышлыгы хакында шейле гүрүң берди:

...Ол гүн Хажы ага Байрамалыдакы гарындашларына тоя гидипдир. Өйи долдырып отыран мәреканиң ичинде Гурт багшы халка хезил берип отыр. Ине-де,ол Магтымгулының гошгысына бир айдымы айдып гутарды. Өрән унсли диңләп, дыкат билен сөзлерлни ызарлап отуран Хажы ага айдым гутаран дессине: -А-хов, багшы говнүңе алмасаң, бир сөз дийжек! -дийди

-Айт, яшулы догры сөзи гөвнумизе алмамыз болмаз. –Айтсам,багшы,шу гошгының бир топбагыны айтман гечдиң-ов-диенинден Гурт Якуп Хаҗы аганың йүзүне дыканлап серетди.–Бе-е,яшулы,алдың-ов!"Одам чөпләне якдырайсаң" дийлени.Адамлар,багышларсыңыз.Менде бар болан китапда шу айдымың айдылмадык сетирлери йыртылыпдыр-дийип,багшы мүйнүргеди.

–Багшы,бейле ягдай болуп билер.Онуң үчин гысылма. Мендәки китапда ол гошгы долулыгына бар-дийип,Хаҗы ага сыпайычылык этди.

Ине,шу ерденем танышлык башланяр.Ол соңабака йыгы гатнашыга сырыгяр.

Багшылар машгаласы.

Хаҗы ага билен көп гүррүң эдилди.Ахыры сөхбети өз матлабымыза сырыкдырдык.Бирден гоҗаның хәлки шадыян кешби үйтгеди, ынҗылы гөрүнди.

–Хә,иним язянчыдырын дийдиңми?-дийип,ол диңиргенип отурды,соңам:-Хава,ене-де көне хеңе башладык дийсеңизләң!-дийди.

Инди нәме дийилҗек боляны дүшнүкли болды. Онуң көне дердиниң тәзеден гозганянлыгы аян болды.Гоҗа хайпың гелйәр.Ойланярсың."Хей,дөвүр,дөвүр.Гөр-ә,гөзбоягчылар зерарлы аталарың гөвнүне деглен экени.Хава-да,ата ата боляр.Оңа өз перзендиниң эсассыз рысва эдилмеги гаты ёкуш дегйәндир".Сыпайычылык билен гоҗаның гөвнүни галкындырмак исследик.

–Хаҗы ага,сиз бизе ялңыш дүшүнйәрсиңиз өйдйән! Баллың халк үчин улы ишлер эдендигини билйәрис.Йөне бир дөвүр багшыларың нәхак көтекленен дөври болды-да.

Гожа айданына пушман эдйән ялы,мылакатлы гүрледи.

–Сиз гөвнүңизе алмаң.О гүнлер ядыма дүшенде йөне яныберйән.Вах,өңки язянчылар сиз ялы гөни гелип,Баллың ягдайыны өвренен болсалар,өзлерини онуң ерине гоюп гөрен болсалар,онда бейле шылтаклары язмаздылар.Баллыны халк өйде отуртмаса нәтсин!Өзем,алып гидйәнлер килең улы везипедәки адамлардыр.Диңләп-диңләп ахырында-да “Ашыңы ичейин,табагыңа...” этдилер.Онсоң, ненең янмажак!Вах,мен огланлара нәлер саргадымла,”багшы болмаң”дийип. Өзгелериң өңүни алмак башартды,шу көрпе жылав бермеди-дә.- Ол бираз дымды,соңра йылгырып:-Айдымчы барада язасыңыз гелйән болса,ине,бу гүн машгаланың барысы жем болар.Бизде айдымчы диңе Баллы дәл.Мен оларың айдян айдымларының сөзлериниң догры болмагына гөзегчилик эдйәрин. Ёгсам Магтымгулының гошгулары чап болан китапларында,кәбир багшыларың диллеринде “Огул-гызың ятча болмаз”-дийилип айдым айдыляр,эмма ол “Огул-гыз зурятча болмаз”дийилсе догры боларды.Шулар ялы маны бозулмалар Пырагының китапларында-да гойберилипдир.Мен оларың догры айдылмагына гөзекчилик эдйәрин-дийди..

Яшулының бу сөзлериниң жаны бар экен.Асыл ол Азадының, Магтымгулының әхли гошгуларыны ятдан билйәр экени,энчемесини сесли айдып хем берди.Агшамлык агтык-лары,огуллары жемлендилер. Чай башында Хажы ага огул-ларына:

-Мен-ә,мыхманлара хүнәрими гөркездим,өзүми танатдым. Инди сизем башарныгыңызы гөркезиң.Белки,Баллы барада язман, башга бириңиз барада язарлар-дийип,дегишди.

Шундан соң огланларың улусы Язмухаммет элине аккордион алып,саз чалды,айдым айтды.Онуң саз чалышы хем,айдым айдышы хем маңзыңа батяр.Йөне зехинлер өңде экени.Ондан кичиси Аманмухаммет ардынҗырап:- -Өйке этмерсиңиз-дә!Айдым айдып берердим велин,шу гүнлер дүмевлирәк боламсоң, бокурдагым гырылҗырап дур.Мен саз чалып берҗек-дийип,бир халк сазыны ёкары уссатлык билен ерине етирди.

–Мениң-ә айдым-сазларымы радио-телевидениеде диңлейәнсиңиз! -дийип,Баллы нобатыны гечирдим этди. Гезек агтыклара етди.

Аманмухаммедиң улы оглы Салых японларың "Ямаха" саз гуралыны сайрадып башлады.Онуң җигиси Мая айдым айтды.Соң Язмухаммедиң гызлары Айгөзел,Дурсун дагы хем айдым айтдылар.Олар оба клубының чепер хөвесҗеңлериниң хөвесҗең агзалары экенлер.

–Ханы,инди,мениң көрпе агтыгыма гезек бериң!-дийип, Хаҗы ага Баллының оглы Якупҗыгың эгнине аккор-дионы дакып берди.Түвелеме,үчүнҗи сынпда окаянам болса ол эдил от ялыҗак экени!Хатда "Ямаханы" хем чалып отыр.Өзем ислән сазыңы дий!Ине,саңа герек болса,басырылгы ятан зехинлер!Ине, тайынҗа машгала ансамблы.Эгер буларың саз-сөхбетини халка етирип болса,онда түркмен саз сунгатына улы итерги боларды диесиң гелйәр.Белки-де,сунгатымызың абрайы дашары юртлара-да мәлим боларды.Хай,йөне,шу гелеңсизлик дийсене!Айдым-саз шовхуны гиҗе бирчене барянча довам этди.Шейдип,биз Хаҗы аганың зехинли, багтлы машгаласы билен танышдык.Инди эсасы гүррүңе гечелиң.

“Болҗак оглан яшлыгындан белли...”

Хаҗы ага Баллының огланлыгыны ятлап шейле дийди.

–Онуң чын ады Тәчмухаммет болмалы,йөне көрпәмиз болансоң,кичиҗиккә токарҗа,гөрмегейҗе,өзем өрән дүшбүҗе болансоң, эҗеси оны өрән говы гөрүп”Баллым, баллым” дийди йөрди. Соңабака менем Баллы дийип уградым.Шейтди-шейтди-де,ил арасында-да ады Баллы болды өтәгитди.Мен колхаза эшекли газы газмага гидердим.Баллы хем кичиҗик пилҗагазыны велсепитҗагазына дакарды-да,янымдан айрылмазды.Меңем өвренен эндигим,мейдана чыксам,җошуп айдыма гыгырардым.Шолардан ядында саклап өвренендир-дә,улалдыгыча айдымчы болды гидиберди.

–Диймек,чагаларың айдам-саза болан хөвесине өзүңиз голтгы берипсиңиз-дә?

-Шейле дийсеңем болман дурҗак дәл, белки өзлеринде хем хөвес дөрәндир-дийип,Хаҗы ага мылайым йылгырды. Гүррүңчилиге Язмухаммет гошулды.

–Менем,мекдепде,институтда окан дөврлерим айдым айдып,саз чалардым.Йөне Баллы хас кичикә,хениз окува гитмәнкә саз чалманы өвренди.Ядымда,ол шол вагтлар 5-6 яшларындады. Аманмухаммет,Баллы үчүмиз оба клубына хинди киносыны гөрмәге гидердик.Бизем-ә кинодакы айдым-лары ятда саклаҗак болуп үрч эдердик велин,йөне деррев ядымыздан чыкарардык. Баллы болса эртеси шол айдым-лары хеңи,сазы билен,хат-да кәбир сөзлери билен айдып отурандыр-дийип,ол какасының сөзүниң үстүни етирди. Баллының басдаш агасы Аманмухаммет хем дуруп билмән сөзе гошулды.

–Орта мекдепде окаяркам мекдебиң айдым-саз топарының иң өкде сазандасыдым.Шонуң үчин маңа о ерде бар болан аккордионы өе алып гайтмага ругсат берйәрдилер. Өйде саз чалып башласам,Баллы хем янымда дыкгат билен диңләп, бармакларымың ойнайшыны сынлап отурарды.Биз оңа шу дүвмәни бас,о дүвмәни бас дийип өвреден дәлдирис. Өзи,өз хөвеси билен өвренип гитди,кем-кемденем өзүни иле танатды.Орта мекдепде окаярка-да ол обадакы кәбир тойлары совуп берйәрди.Соңабака идеги артып уграды. Окувдан эли совашмасын дийип,Мары шәхериндәки алтынжы орта мекдебе гечирдик.Гайта,ол ерде окан дөври хас хем көп ерлере чагырылып уграды.Мен болса окамагына пәсгел берер дийип элеврейәрдим хем-де оңа "Тоя чагыряна "Агам тойда айдым айтмага гойбермейәр дийәйгин"дийип, саргаярдым. Онда-да идегчилер мениң үстүме гелйәрдилер,разы болмасам, маңа сөзи өтйән адамлара,ёлбашчылара айтдырардылар ,гараз,хер зат эдип ырярдылар. Шейдип,Баллы той багшысы болды гидиберди.Ахырында-да гөрүплериң "таяк яссыгы"болды галайды..Өңүрәк мен Түркие гезеленже, турист болуп гитдим.Арамызда Җума Язмырат хем барды.Ерли түркменлер оны говы танаярдылар.Олар "Сизиң араңызда танымал багшылардан,адамлардан бармы?"дийип сорады-лар. Җума олара "Багшылардан-а адам ёк,йөне Баллы Хажсыны танаян болсаңыз, шонуң агас-а бар"дийди велин, олар "Танаяс-да-танаяс!" дийишдилер. Җума Язмырат мени гөркезенде олар маңа тарап эңдилер-де, бирнәче гезек ёкарык зыңып гапдылар.Онсоң,Баллы барада,нәме ишлейәнлиги, нәхили адамдыгы барада сорадылар,онуң көп айдымларыны кассетадан диңлейәндиклерини,хат-да кәбири шол кассета-

ларың хут шу вагт янында бардыгыны хем айтды.Мен бу затлара бегенип, гуваныпытолгунҗыма гөзүмиң яшыны саклап билмедим.Өз юрдумызда болса багшының гадырының билинмейәнлигине гаты кемсиндим.

Айдымчы ве дөвүр.

Халк Баллы Хаҗыны зехинли айдымчы хөкмүнде бу гүн дәл,мундан он-он бәш йылдан бәри танап гелйәр.Шунча йылың ичинде оны халкдан дашлашдырҗак,ярамаз адам хөкмүнде гөркезҗек,элини айдым-саздан соватҗак болнып ,гөр,нәмелер эдилмеди.Онуң-да дурмушының иң гызыклы, дөредиҗилигиниң гүлләп өсҗек вагты шол дургунлык дийилйән дөвре габат гелди.Дини айдымлары айдяндыгы үчин-ёгсам ол Магтымгулының сөзлерине дүзен айдымларыны айдярды ахырын-ол шол дөврүң партия идеологиясының пидасы болупды.Бизде дургунлык дөври,ене бир дөвүр дийип,Москваны гүнәлемек ёң болупдыр,ёгсам хайсыдыр бир айдымчының айдян айдымлары билен Москваның не дахылы бар,оңа Ашхабадың дахылы бар дийилсе догры боларды,себәби көпүмиз ерли партия агзаларының көрекөрлүк билен алып баран ялңыш сыясатың шаяды болдук ахырын. Йөне,хакдан дөрән хакыкы зехиниң өңүне хич хили пәггелчилик бөвет болуп билмеди,хас догрусы зехин сыясатдан рүстем гелди.

Баллы Хаҗы хениз огланка халк айдымларыны, түркмен классики шахырларының,эсасанам Магтымгулының сөзлерине дөредилен айдымлары үрч эдип өвренди. Аккордеоның янында лабызлы хеңде айдым айтмагы башаряр. Хинди,түрк айдымларыны хем үнсден дүшүрмейәр. Айдымларыны шейле уссатлык билен ерине етирйәндиги үчин

Баллыны обаларда,үйшмелеңлерде, тойларда, байрамчылык-ларда айтдырып башлаярлар,соңабака төверекдәки колхоз-лара, этраплара чагырып башлаярлар.Хат-да Хиндистанлы бир сыяхатчы онуң хинди айдымларыны уссатлык билен ерине етиришине гөвни етип,Балла бир кичиҗик акардион совгат хем говшурыпдыр.Баллы баран ерлеринде шейле бир җошуп айдяр велин,оны бир диңлән узак вагтлап ядындан чыкарып билмейәр.

Шол гүнлерде ыкбал Баллыны халк арасында өрән күйселип диңленйән,дабарасы даг ашан белли айдымчы,ил арасында Гара Гурбан ады билен мешхур Гурбан Акмәммедов билен танышдыряр. Онуң Баллының айдым айдып,саз чалышына гөвни етйәр.Шонуң үчин ол Баллыны өзүне сазанда эдип аляр.Баллы Хаҗы Гурбаны шейле ятлаяр:"Ол өрән зехинли,зор айдымчыды,өзем бу угурдан өсмели адамды.Эмма дөврүң гөзбоягчылары себәпли йити зехини көйүп гитди.Оны "той багшысы"дийип,бирки гезек газатлерде танкыт этдилер велин,тапба айдым айтмасыны гояйды..."

Шол дөврүң "эзбер танкытчылары" соңра Баллы Хаҗының хем дашына гечип башлаярлар.Нәче танкыт эдилсе-де ол айдым айтмасыны гоймады,гайта,өңки айдым-ларының үстүни Гара Гурбаның айдып етишмедик тәзе айдымлары билен байлашдырды,Ол хер хили гурамалара чагырылып,азар барыны ийсе-де,өзүни горамагың дерегине ,гайтам Гара Гурбаның мертебесини гораярды,оңа нәдогры эҗир чекдирилйәнлигини иргинсиз ныгтаярды.Баллының укубының өзгелериңкиден сайланып дуран артыкмачлыгы барды.Айдымчы айдымы оңат айдянам болса,онуң сазының

чалнышы оңат болмаса,айдым ерине дүшмейәр.Шонуң үчин айдымда өкде сазандалык хем зерур.Баллыда буларың икиси-де бар.

Етмишинҗи йылларда онуң ики элиниң аясыны долдурып дуран,кичиҗик,дашындан гөрәймәге оюнҗак кысымлы хинди аккордеонында-шол хинди сыяхатчысының совгады-түркмен халк сазларыны шейле гелишдирип чалшы, гапдалындан хем ширин айдым айдып билши көплери хайран галдырды.Себәби шол саз гуралыны чалып билйән шу вагта ченли ёкды.Соңракы дөвүрлериң гураллары болан синтезатор, ритм-блок,"Ямаха","Роланд-20"ялы саз гуралларында түркмен айдымларыны илкинҗи болуп орнашдыранларың бири хем Баллыдыр.

Ери геленде беллемели зат,хут екаркы саз гуралларының көмеги билен мен эзбер айдынчы билен танышыпдым Ток билен ишлейән саз гураллары кәте дөвүлйәр,оны болса бүтин түркменистанда диңе мениң иним Алты Непес оңарып билйәр.Ине,онсоң Керкиден, Дашогуз-дан, Балкандан,Гушгыдан ве бейлеки ерлерден багшылар гелип,саз гуралларыны оңа беҗердйәрлер хем-де Хатам тай дек сахы,гөвни ачык инимиң хепделәп диен ялы мыхманы болярлар.. Шейле гүнлериң биринде Алты маңа җаң эдип:"Аман кака,яныма Баллы Хаҗы гелди,айдым диңләрин дийсең гел!"дийди. Шейдип,маңа уссат айдымчының айдымларыны диңлемек көп гезеклер миессер этди.Хут шол гезек Баллы"Алты җан,"Ямаханы" оңар бакалы,мен агама өзүмиң тәзе дүзен "Класдашларым"диен айдымымы айдып берҗек!" дийипди, айдып хем берипди.Ол бизиң әхли үйүшмелеңлеримизе гатнашярды,айдым айдып хезил берйәрди.Бизиң

машгаламызда онуң чыкышларының коп язгылары сакланяр. Баллы ёкарда ады агзалан саз гураллары билен халк айдымларыны айдяр велин,ол айдымлар диңлейҗилер тарапындан шейле говы гаршыланяр.

Шейле бир дөвүр болды,язылян эсерлер,шыгырлар билен бирликде айдылян айдымлар хем тас халкылыгыны, миллилигини йитирди.Эмма, халк айдымларының хәзирки гүнлере гелип етмегинде,олары махабатландырмакда Баллы Хаҗының орны чәксиздир. Ол "Түни деря","Йигиде", "Яранлар", "Агларлар","Акыл пери"ялы энчеме халк айдымларыны тәзеден ишледи,өзүче ёла салды."Леблериң","Сен яныма гелмесең","Гүлбахарым","Үзүмгүл","Класдашларым" ялы ене бирнәче айдымларың сазыны,хеңини,кэсиниң сөзүни өзи дөредип халка яйратды. Уссат айдымчының мушдаклары санардан кән.Онуң айдымлары Нурягды Токга,Өвезгелди Теке ялы багшыларың айдымлары билен дең дереҗеде диңленилйәр,хас догрусы идеги артяр.Соңкы дөвүрлерде яш ерине етириҗилериң санының дийсең артанлыгына гарамаздан, Баллының айдымларының мушдаклары җуда кән,хат-да дашары юртдан геленлерем шонуң язгыларыны сораярлар. Арада Эйрандан гелен бир түркмен онуң айдымлары язылан кассеталара йүкленип гитди.

Баллы Хаҗы 1977-нҗи йылда орта мекдеби гутарып, Ашгабатдаки оба хоҗалык институдына окува гирйәр.Оны пайтагтың тойларына чагырып ураярлар.Бир гезек "Хитровка"дийилйән ерде айдым айдып боланындан соң бири янына гелип:

-Иним,айдымлары өрән говы айдяр экениң, айдышыңам,саз чалшыңам говы,берекелла!-дийип,аркасына какяр

ве өзүниң Түркменистан радиосының “Ишчи радиогазетиниң” ишгәридигини, айдымларыны язгы этҗекдигини айдяр.Ол адам улы илиң сөйгүсини газаныпбилен,мерхум журналист Бердимухаммет Атаев экени. Баллының разылыгындан соң 1978-нҗи йылда илкинҗи гезек онуң “Элден гидер”,”Етишсем”диен айдымлары радио үсти билен халка говушяр.Баллы онуң бу хызматыны дилинден дүшүрмән,көп ерде гүррүң берерди ве аз хем болса, шейле говы адамларың барлыгына шүкүр эдерди.Шол илкинҗи чыкышдан соң ол бираз вагт радио-телевидениеде пейда болуп башлаяр эмма, түркмене ёң болан өкдәниң аягындан япышмак кесели Баллыдан хем сова гечмейәр.Оны “ёкарлара”чагырып, тойларда айдым айтмалы дәлдигини” дуйдурып” башлаярлар, өзем бир дәл,энчеме гезек.Шу ерде ол ики одуң арасында галяр,бир тарапдан халк онуң айдым айдып бермегини хайыш эдйәр,бейлеки тарапдан болса” дуйдурышлар” азар берйәр. Икисиниң бирини сайламалыды.”Халкыма ярап билсем гаты айдарын!”диен нетиҗә гелен Баллы өз угруны довам эдйәр. Онсоң, оны газетлерде,радио-телевидениеде танкыт эдип уграярлар.Шол танкытларың нетиҗесинде, оны институт-дан окувдан чыкаряарлар,ёгсам окув җайының өзи-де онуң үсти билен улы абрая етипди ахырын.Соң ол 1979-нҗи йылда тәзеден Түркмен дөвлет университетине окува гирйәр.Бу ерде ол бәшинҗи курса ченли окаяр,ылым аляр.Эмма соңкы йылларда ене-де халкың хайышы боюнча чыкыш эдип угран-лыгы себәпли,хәлки ялы “танкытчыларың ярдам бермегин-де” оны икинҗи сапар окувдан чыкаряарлар.Палтасы даша деген Баллы,обасына гайдяр.Бу ерде ол бираз клуб мүдири болуп ишлейәр ве халкың

ислегине гөрә енеде тойлара гатнашып башлаяр.Мунуң үчин ол бу ериң "кетделеринден" хем эслиҗе кәйинчлер,"дуйдурышлар"алмалы боляр,ахырым ишинден хем бошадярлар. Ерли ёлбашчылар,газетлер вагт-лы-вагтында онуң мазалы сувуна дегип дурярдылар,"Сенем иллер ялы "компартия", "ак алтына","Бейик Сердара"дүзүлен айдымлары айт ахырын!"дийип, саргаярдылар.Эмма онуң шол бир өз угрыды,диңе түркмен халк, хинди,түрк айдымларыны айдарды.Ёк,ол партия,коммунизиме, онуң "ягты гележегине" багышлап айдым-саз дөредип билйәрди, эмма дөретмеди,асла дөретҗек хем болмады.Шол себәплем Баллы өз дөврүниң ёвуз шарпыгыны дадан адам."Адам башы-дашдан гаты"дийлени.Онуң башыны Гара Гурбаныңкы ялы кән сындырҗак болдулар,эмма башармадылар.Ол хер нәче кынчылыклара габат гелсе-де,башыны белент тутды, айдымлары билен халка хызмат этди,халк болса онуң хызматыны сөйүнч билен кабул этди.Онуң бар максады хем шундан ыбаратды-халкының сөйгүсини газанмакды.Ол бу максадына етди ве шол максадыны хемме затдан илери тутды.

Сөзсоңы.

–Шу өмрүмде әхли айдан айдымларымы дөвре,сыясата, партия дәл-де,өз халкыма,ватаныма,топрагыма халаллыгым билен багш этдим,ене-де шоңа вепалылыгыма галарын. Какам "Сунгатың ве халаллыгың ёлы гаты инчедир,хәзир болгун"диерди.Бир гүн мен йыкылып,йыкылан еримиң топрагыны аягым билен депәйменми, какам муны гөрүп"Сен гүнә иш этдиң,топракдан гүнәң гечилмегини сора!"дийипди. Мен күлли түркмениң әхли еринде айдым

айтдым,диймек халкым айдышымы халаяр дийййәрин.Өңлер мен айдымла-рымы кассета яздырып,халка яйрадыпдым.Нәдейин, халкың җүбүсине межбуры аграм салмалы болярдым.Инди бейле эдемок,себәби радио-телевидениеде айтмага ахырым ругсат бердилер.Айдымларым халкыма етип дурса боляр-дийип, Баллы гүррүң берйәр-Яшлардан зехинли айдымчылар чыкып дур,мен олара гуванярын,айдымчыларымызың көпүсине хорматлы атларың дакыланына бегенйәрин,олары гутлаярын. Ахыры хакыкы зехинлере-де адалат гүлүп бакды.Өзүм барада айтсам,маңа ат герек дәл,гой,халкымың өзи оны маңа даксын..Йөне Режеп Улуг,Ораз Чары,Гара Гурбан дага ат берилен болса,ерине дүшерди.Булар өрән зехинли айдымчылар ахырын.Чылшырымлы гуралларда хем саз чалып,хем айдым айтмак өрән йити зехини талап эдйәр.Ораз Чары батыл халына шу ики везипәни хем ерине етирйәр.Режебиң айдымыны-да халк билйәндир.Оңа тай гелҗек ёкмука дийййәрин.Ан-а,хакыкы зехинлер,шолары хем кәнрәк махабат-ландырмалы.Кәте хайыр-сахабат чыкышлары гечирилйәр я-да дашары юртларда гечирилйән конкурслара айдымчылар сайланыляр.Шолар ялы халатларда бизе-де хабар этселер, чагырсалар хөвес билен барҗак велин,әхли зады соң эшидип галярыс.Шолар ялы ерлере гатнашянлар болса пайтагтың төверегиндәки шол бир айдымчылар болуп чыкайяр.

Баллы башга-да көп затлар хакда гүррүң берди.Онуң гүррүңлерини,диңләп,адамкәрчилиги,халаллыгы,догручыллыгы,ынсаплылыгы сөййән зехинли багшының ишиниң ровач,

җаныныӊ саг болмагыны Бейик Бирибардан диләп, язгымызыӊ соӊкы нокадыны гайярыс. ...

Шу макала суратчы Гурбан Таллы билен билеликде язылды.

-Шахыр Керим Гурбаннепесова язылан хат. 05.03.1980-нҗи йыл.Сакар-чәге этрабы,Акяп обасы.

Хорматлы Керим Гурбаннепесов! Салам.

Яп яӊы "Совет эдебияты-"хәзирки "Гарагум- җурналында Сизиӊ "Томус язгыларыӊызы" окап чыкдым. Гошгуларыӊызы окап йөрен окыҗы үчин кыссада өз сөйгүли шахырыны гөрмек хем гызыклы,хем тәсирли.Онда-да "язгылар" өзүниӊ тәзечиллиги,язылыш, дурмушы суратландырыш усулларыныӊ үйтгешиклиги үчин хас-да гызыклы. Муны Сизиӊ өз дилиӊиз билен беян этсем "Дүнйәниӊ гиӊлик дережесинден оргиналлык эмеле гелйәр".Сизиӊ бу язгыӊыз мени аз-овлак дәл-де ымыклы ойландыряр,мылайым дәл-де,чын йүрекден гүлдүрйәр.Өз йүрегимде айдып билмән, гөтерип йөрен пикирлериме душуряр. Мен зехинли,дурмушыӊ төрүнден чын хакыкаты ловурдадып чыкарып,халка етирип билйән адамлара улы хормат гойярын,диӊе бир хормат гоймак дәл,оларыӊ абырайы өз абрайым,оларыӊ үстүнлиги өз үстүнлигим,оларыӊ агысы өз агым дийип дүшүнйәрин. Гечмишдәки акылдарлара язгыларыӊыздан орун беришиӊиз гөвнүмден туряр.Олар мениӊ хем йүрегимиӊ төрүнде. Билмедим, мен нәхили адам,йөне,акыллы,зехинли адамлар барасында,кимдир бири ярамаз гүррүӊ эдәйсе,оӊа газабымы билдирмесем рахат отурып билемок.Бир гезек Көши обасында уссат багшы Сахы Җепбары диӊледик.Бирки айдымы айданындан соӊ багшы өзүниӊ яравлыгыныӊ ёкдугыны,

шонда-да бу гүн той тутяны гаты сылаянлыгы үчин зордан гелендигини сыпайылык билен сыздырды.Шонда ёкнасызың бири:"Хай,шу вагт сениң өңүңде бирки саны шаңңырдап дуран гыз-гелини отурдайсаң,айдышың башгача болар велин"дийип, ит йылгырышыны этди.Мен дуруп билмән:

-Иним,мәрекәни бир сыла ахырын!Бар,гит-де дынҗыңы ал!-дийип,той эсиниң якын гарындашы болансоң,мен оңа сыпайчылык этдим.Гахарым гелен хем болса ювутдым.

-Олар болмаса багшыларың башга-да бир ачары бар-дийип,ол бир петде пул чыкарып орта оклады-Индә-хә, мең "айт" диеними айдайсаң герек!

Мен ондан сесини кесмегини талап этдим.Шол аралыкда ики саны йигит гелип,яңкы нәкеси алып гитдилер. Оңайсыз ягдая дүшен Сахы багшы болса, гөвни бир ялы:" Айдымам гадрыны билйәнлериң янында айдайсаң!-дийди-де, дутарыны габына салды.Нахара гачан сиңек ялы,яңкы нәкес уссат багшының,онуң айдымларының мушдакларының кейпине соган доградады..

-Бейле адамлар арамызда бар,йөне говулар олардан хас кән.Шоларың көплүги үчин дурмуш сакланяр-дийип,Сахы багшы сыпайычылыгы элден бермеҗек болды

-Яңкы нәкесден кине хем эдип дурмалы дәл велин, сунгата,оңа хызмат эдйәнлере дил етирсе җуда эрбет гөрйән,онсоң эсли вагтлап өзүми хем алып билемок!

Керим ага,Сиз хем язгыңызың башында говы адам барасында-Шаҗа Батыров барада языпсыңыз.Мен оны өвран-өвран окап чыкдым ве ол адамының хакыкы адамкәрчиликли адамдыгына, эдил айнада гөрен ялы гөзүми етирдим.Хәзирки дөврде шейле адамлар бай,етмезчилик

эдйәрлер-ов! Гынансакда,адам диен бейик ада перделенип, шахсы бәхбитлери үчин харс урянларың санының көпелйән-лигиниң шаяды болярыс.Шаҗа Батыров ялы мерт,чын түркмен огулларының арамызда азлык эдйәндиклерини дуйярыс. Йөне,шолар ялы мерт гахрыманларың эдебият ве сунгатда дөремеги Сизе,языҗы-шахырлара баглыдыр.Эне чага догуряр,өсдүрйәр,улалдяр,тербиелейәр,кемала гетирйәр, соңам перзендиниң халкына пейдалы адам болмагының арзувы билен яшаяр.Хемме энелер шол арзува етип хем биленоклар.Сиз,языҗы-шахырлар велин яңкы эне мысалы адамы дөврүң талабына гөрә етишдирйәрсиңиз,оны өз халкының вепалы перзенди хөкмүнде өңе чыкарярсыңыз.Ислег арзув болман,арзувы хакыката өврүйәрсиңиз,диймек,кәбир бабатда энәниң мукаддес борҗуна Сизиң борҗуңыз дең,кәте ёкары хем болуп чыкяр.

Борч! Хава,языҗы-шахырларың халкың өңүнде борчлы болушлары ялы,хер кимиң өз өңүндәки борчлары бар. Хеммелер халкына борчлы,йөне шол борчлар нәхили ерине етирилйәр?Гепем шонда.Нирә серетсең башланып ташланан гурлушык десгаларыны гөрерсиңиз,кебирлери онларча йыллап гутарылмаяр.Мары шәхеринде бир китапхананың гурлу-шыгына барып 1968-нҗи йылда башланылды, интегем онуң ызы-арды геленок,хачан гутарҗагы белли дәл.Газет-журнал-ларың бахасы галдырылды,китапларың янына барар ялы дәл.Догры,говы китап гыммат болмалы,йөне онуң бахасыны галдырып,я-да сөз азатлыгыны ятырып халкы медениетли эдип болмаз.Бу ики ягдайда медени дурмуш илкинҗилериң хатарында ёк боляр,медениетсиз халк болса даргаяр.Эгерде биз милли медени мырасымызың дашына

халкымызы җемлемәни башарсак онда бейле гүйҗүң өңүнде дурҗак зат болмаз.Кәбирлери маңа “Слушай,сен ягдайы болшундан хас чиширип гөркезйәрсиң,онсоңам ол меселелери галдырмак саңа галмандыр,сиди тихо!”дийип,маслахат берйәр. Ёкарда-кы ялы, отуз гөтерим рус сөзлериниң эне дилимизиң ичине аралашып, хенизем өсмегини довам эдйән халатында, мен нәдип юваш отурайын?Я-да айдалы мен өз байлыгымы ислән ериме уградып ислән харыдымы хич бир пәсгелчиликсиз алып билмеҗек болсам,нәдип аркайын отурайын?Кәбирлери “Юртда демократия ёк,ол эдил хова ялы герек!”дийип богаз йыртярлар,йөне хакыкы демократия сениң милли дуйгың билен оңушмаз.Мен шон-а анык билйән.Маңа “Сен ынсап, выж-дан, ыграр барада көп гүрлейәрсиң, гүрләбер,шол ыграрың билен хем өлүп гидерсиң”диййәрлер.Мен шейле адамлардан горкярын.Йөне хер затда болса яшамалы,яшамалы язмалы. Шу гүнки гүн языҗы-шахырларың ягдайы аңсат дәл, язмак агыр,экленч,машгала дийип хем бир меселе бар.Ахырым, әхли зада дөз гелип,бир зат дөредерсиң велин, оңа окыҗы тапмасаң нәтҗек?Олам болуп биләйҗек зат.Адамлар хәзир китабың дәл, байлыгың ашыгы.Хер зат-да болса язан задың оканыңа дегйән болса,адама бир зар өвредйән болса,доңан калпларың бузуны эредип билйән болса язмалы.Болмаса-да элиңе галам алма!.Хекаялар йыгындымы чап этмек үчин Түркменистан неширятына уграданымда маңа хут шейле җогап хем гелди.Йөне ол болайярмы нәме!Язмак “кеселини” беҗерип болмаяр.Бизи диңе “ак алтын” гызыкландырян махалы, мен Сизе башга-башга затларыны айдып отурын-мы!?Ёкардакыларың, халкың ыкбалына бипарх гарамаклары

етҗек дережесине етенсоң, дурмуш маңа гаты йүрек-гысгынч гөрүнйәр.Шонда-да нәме,Бирибарың берен өмрүни яшамалы,башарып болса бир ыз галдыржак болмалы.

Мен кәбир дурмушы меселелери галдырып,Сизиң гымматлы вагтыңызы алайдым өйдйән.Эгер шейле хасап этсеңиз багышларсыңыз.Мениң пикиримче хәзир эсасы зат-дөврүмизи долы ве догры гөркезип билйән гиң гөврүмли чепер эсерлериң хова ялы гереклигидир.Сизиң “Томус язгыларыңызың”хер бөлүми дуршуна өзбашдак, дийсең салдамлы китап.Ондакы Сизиң Таллинде шахыр М.Светлов билен душушыгыңыз,Шаҗа Батыров,Сахы Җепбаров,Гара Сейитлиев барадакы ятламаларыңыз,”Таймаз бабаны” башламагыңыз барадакы гүррүңлериңиз маңа айратын ярады,йөне “Тәзе йыл арзувларыңызы”билдирип язан гошгуңыз,догрымы айтсам маңа ярамады.Бу бөлүм бир хили “Томус язгыларыңыза” гошулмаян ялы болуп дур.Гыш томус дәл ахырын! Багышлаң,мениң пикиримче ол шейле.Умуман ала-ныңда болса язгылар говы,гызыклы,чепер окаляр.Сизден бир хайыш этҗек болярын.Түркмениң бейик огуллары Гайгысыз Атабаев, Шаҗа Батыров барасында маглумат топлап, гөврүмли кысса эсерини дөредип билсеңиз,шол эсере ёкардакы герчеклериң өзлери ялы батыргай,догручыл- аграслыгы ялы догручыл аграс пикирлери сиңдирип билсеңиз,онда Сизиң түркмен халкына бахасына етип болмаҗак сылаг-хорматыңыз боларды.Шейле эсерлер бизе хова ялы герек. Мениң бу хайышымы языҗыдыр-шахырларың мүмкүнгадар көпүсине етирип билсеңиз хас-да аҗап боларды.Сизи чуң йүрекден хорматламак билен,окыҗыңыз Аманмухаммет Непесов. 20.05.1980-нҗи йыл.

Бу хата шахыр Керим Гурбаннепесовың җогабы. 22.07.1980-нҗи йыл.

Гадырлы Аман Непесов!Хатыңызы алдым. Хош сөзлеиңиз, ягшы арзувларыңыз үчин саг болуң! Сизиң чепер эдебият хем-де дурмуш барада чуңңур ойланянлыгыңыз, элбетде,мени өрән бегендирди.Эмма нәче чуңңур ойландыгың-ча-да,шонча-да кын дүшҗеги белли зат. ”Мензил”,“Кынчылык хакында” –шахырың эсерлер йыгынды-сы, А,Н.Йөне,дурмушың леззети-де шонда дәлмикә? Мегерем, хич хачан рухдан дүшмели дәлдир.Рухдан дүшен гүни адам гутарян болса герек.

Йөне,рухдан дүшмезлик диймек гөзсүз батырлык дәл,гөзли батырлык герек.

Өмрүмиң гүйзүнде Сизиң хайышыңызы гөз өңүнде тутарын.Йөне бишип билсем...

Сизи хорматламак билен Керим Гурбаннепесов, голы.

Сөзсоңы.Шахыра язан хатым ве ондан гелен җогабың соңкы нокадыны гоянымдан соң,компютери өчүрип,гөзүме дынч берейин диийип, дашары чыкдым.Агтыгым Арслан көв-

шүни арассалап, безенип нирәдир бир ере хыялланярды.Мен ондан нирә хыялланянлыгыны соранымда ол “Ата,шу гүн биринҗи сентябр, мекдебе окува барярын”дийип җогап берди.Гөр-ә,би болян затлары!Гечен асырың сегсенинҗи йылларында шахыр билен алышан хатымың хут шу гүн биринҗи сентябр 2015-нҗи йылда тәзеден язгы эдилмеги мени дийсең гең галдырды.Шахыр хем хут шу гун бакылыга рована болупды ахырын.Бу бир төтәнликми я-да кануны болаймалы зат?Ёк,би кануны болаймалы затды.Шол бада йигрими еди йыл мундан озал шахыр билен өзүмиң илкинҗи душушыгымы гөз өңүме гетирдим.Ол төтәнликде болуп гечипди.Догры, мен оны өңем бирнәче гезек яш языҗы-шахырларың арасында гечирилйән маслахатларда гөрүпдим, йөне якындан таныш дәлдим.Ол метбугат меркезиниң өңүндәки дуралгада бир языҗы билен гүррүңлешип дурды. Мен олар билен саламлашдым-да, гүррүңлерине пәсгел бермәйин дийип бирнеме чекилибрәк дуруబердим.Шол бада хем шахырың ‘Дуралгада”атлы гошгусы ядыма дүшди.Эдил шулар ялы дуралгада дурка ол ики меңзеш җораның өзүне голай гелйәнини гөрйәр хем-де оларың гөзеллигини инче шахырана дуйгулар билен васп эдйәр.Соң гөрлүп отурылса гызларың бири онуң өз оглы Назарың гелинлиги болуп чыкайяр.Шахыр шонда өз-өзүнден утаняр. Умуманам,шахыр гысга сөзлерде айтҗак болян пикирини айдыңлашдырмага өкде.Хер бир гошгусында адам гатнашыкларында дөрейән сораглара җогап берйәр.Хайсы угурдан гошгы язса-да,исле сөйги,ынсап,ыграр,адамкәрчилик,выҗдан барада болсун,исле яшулылара, доста,халка хормат барада болсун,шахыр мазмуның ачылмагы,айдылҗак болунян пикириң тәсирли-

лиги үчин өрән уссатлык билен дүрли усуллары тапяр-да окыҗыны хайрана гойяр.Хер бир айдылян адаты,сада, чепер сөз калбыңда орнашярда сениң билен яшамагыны довам эдйәр,ол саңа ёлдаш боляр,өвредйәр, өвренйәр, кәмиллешйәр.Онуң "Мукаддеслик"гошгусы ыкбал сынаглары барада болса,"Оваданлык хакындакы"гошгусында гыз-гелинлер өз эдеп-экрамлылыгы,салыхатлылыгы билен,геплемән хем биедеплик дийилйән зады сем эдип билйәнлиги чепер беян эдилйәр.

Шол вагт дуралга гелен бир гызың бойнуна асылан кичиҗик радиода айдылян айдым мени пикиримден ачан ялы болды.Өрән якымлы сесли багшы Дөвлетгелди Өкдүров "Пырагыны гөрен даглар"дийип,онуң гошгусына айдым айдярды.Элини аркасына тутуп,ёлдашы билен гүрлешип дуран шахыр айдымың сеси гелйән тарапа серетдиде,макуллаян ялы чалаҗа башыны атды.Өзи барадакы айдылян махабатлары асла дыңлемейән,хат-да өзүне шахыр дийилип йүзленилмегини халамаян шахыр, багшының мылайым сеси билен сазың ширин овазының сазлашыгындан дөрән бу аҗайып айдыма толгунан болмага чемели.Ол гүррүң гутарды хасап этдими,я-да мени кән гарашдырянына аҗап этдими,элини салгап:-Хер затда болса мен өз пикиримде галян!-дийип,сесини гаталтды.

–Сен нәхили адам?Ол-а сени гөрен еринде яманлап йөр,үстүңден арза язяр,сенем онуң тарапыны чаляң!?-дийдиде, бейлеки адам еңсесини түңңердип гидермен болды.Онянча яңкы радиолы гыз хем автобуса мүнди.Керим ага яныма гелип,өтүнч сорады,соңам:-Өз-ә бир гөрен йүзүм велин,хич

адыңы аңшырып билемок!Менлик хызмат болса айдыберме-ли-дийди.

Мен танышлык бердим-де,хич хили хызматымың ёклугыны, дуралгада габат геленлиги үчин йөне бир саламлашмак ислендигими яңзытдым.

–Йөне бир саламлашмак иследим дийсене!Өрән ажап! Гынансакда, инди шейле адамлар азаляр.Сен догры эдйәрсиң,саглык-аманлык сорашмак говы зат!Саг бол!Как бәши!-дийип,Керим ага элини узатды. Даявдан сыратлы, менден он дөрт-он бәш яш улы адамының чага ялы херекети мени гең галдырды.Я-да хакыкы шахыр шейле болярмыка? - Шахыр ага!-дийип,сөзе башладым велин ол сөзүми бөлүп:

-Шахыр дийме-де, йөне," Керим ага" дийәй!-дийип, мылайым йылгырды.

–Керим ага,саглык ягдайыңыз нәхили,чагаларың саг-аманмыдыр!?

- Шүкүр,ягдайым бир мыдар эдерлик бар,чагалаңам барам бар,ёгам..-дийип,ол йүзүни совуп бир салым дымды.

Мен онуң ягдайына бада-бат дүшүндим.Онуң алты огул,ики гызы барды, бәш чагасы болса дүнйәден өтүпди, җеми он үч чага.

–Бизиң машгала-да хем он үч чага бар,алтысы огул, едиси гыз.Мен машгала-да улуларың бири...

–Түвелеме,түвелеме!Эжең бармыдыр?

-Эжем бар,какам ёгалды.

–Иним,эжеңи говы гөргүн.Э не мукаддесдир.

–Эжеми говы гөрйәрин,йөне Сизиң говы гөрүшиңиз ялы дережә етип билемок."Язмасы агыр дүшен гошгыңыз" эжесини харлаян бир нәкес барада...Мен оны ятданам

билйән.Йөне йүрек сагдын болаймаса оны окап боланок.Сизиң чыкышларыңыз исле радиода,исле телеяйлымда берилсе хөвес билен диңлейәрин. Гошгуларыңызы өзүңиз окасаңыз,я-да Җума Язмырат окаса хас тәсирли боляр.Ёгса-да, Сизиң хем йүрегиңиз агыряр дийип эшитдим.Какадылан эрик ийсеңиз пейдасы бар.

–Хава,ол кәте барлыгыны билдирйәр өз-ә...

–Йүрегиңизе середиң.Себәби йүрегиңиз хер тәзе язан гошгуңыз билен көп ере бөлүнйәр ахырын..Онсоңам Сиз маңа "Өмрүмиң гүйзүнде хайышыңызы гөз өңүнде тутарын" дийип,сөз берипдиңиз!Ядыңыза дүшйәрми?

– Дур-ла, дур-ла! -дийип,Керим ага йүзүме чиңерилип бакды-да,соңам-Сен, шол Аман Непесми?Ай,нәдәйдиң, айт! Догруданам, сен шол Аманмы? Гел,ямашакгатдан-дан бир гөрүшели-дийип,ол элини узатды.Гөрүшдик.Ол элими сып-дырман эсли дурды-да:-Иним,сеңем йүрегиң агырян болмалы. Первайсыз дәл.Хайышың барада болса,оңа башладым.Иң эсасы башламак.Иним, саңа дүз-чөрек хөдүр эдесим гелйәр. Нәхили гөрйәң?

-Керим ага, чагырышыңыз үчин таңрыялкасын.Сиз бир сыланян адам.Мен вагтыңызы алып дурмайын.

–Нәдйәң-ай,иним,гайтам,мен сениң вагтыңы алярын.

–Ёк,саг болың! Ене бир гүн душанымызда чайлашарыс. Сиз маңа язан хатыңызда "Дурмуш барада нәче чуңңур ойландыгыңча-да, шончада кын дүшҗекдиги белли зат" дийипсиңиз.Ол догры,йөне оңа йүрек чыдармы-ка?Биз ялы дурмуш меселелерини өр боюна галдырянлара ынамсыз,гыя гөз билен гараярлар,"А-на,арзачы" дийип,бармакларыны чом-

малдярлар.Шейле ягдай узак довам этсе рухдан дүшмегем даш дәл.

-Хер хили ягдайда-да, өзүңи элден бермели дәл.Бу гүн болмаса эртир сени голдарлар.Өз пикирдешлериңи тапарсың. Херекет этмели ве эдйән херекедиң билен дурмуш ёрелгәң догрулыгыны субут этмели.Догры,сениң ёлуңда хер хили пәггелчиликлер,хат-да ховплы ягдайларам дөрәр,шонда-да ыза дөнмели дәл,эгер дөнәйсең,онда сен өз рухуңа,ыграрыңа икилик этдигиң боларды,онсоң өмрүңде"Мени зорлап ёлумдан совдулар"дийип,ахмыр этмели боларсың.

–Ол догры,йөне мен дурмушдан дашардакы адам дәл,өз яшаян дөврүм үчин хем җогапкәр.Онсоңам,языҗы-шахырлар өз сөзүни айтмалы ахырын!Маңа "Хәзирки дөвүрде сыясат-ыкбал билен чолашды,айт дийместелер айтҗагыңы айдып билмерсиң" диййәрлер. Йөне,сыясат дийип,агзыңы юмуп йөрсең нәхили болар?

-Хер бир языҗы- шахырың ыкбалы дөврүниң рухы билен гуршаляр, ол ислесе-ислемесе онуң тәсиринден чыкып билмейәр,хат-да язылян эсерлерем шол тәсирленмеден дөрейәр,себәби олар дүнйәни дуймакда өз шахсы ыкбалы билен халкының ыкбалының арасындакы тапавуды дуй-ярлар.Онсоң болуп гечйән үйтгемелер инче ве пынхан дуйгулара югрулан адамдан сова гечип билмез.Гошгуларымы окан болсаң сөзүми тассыклаяндыр.Хәзир "Үйтгедип гурмак-лык" дөврүни дурмушы адамкерчиликли дөвре өвүрмек үчин чалышмалы дийип дүшүнйәрин.Умуман-а мен эдебият билен сыясатың гатышдырылмазлыгыны арзув эдйәрин...Бир зады велин билйәрин.Әхли затда зехин герек!Расул Гамзат айтмышлайын "Зехиниң ызындан итмек я-да өңүнден

дартмак герек дәл.Ол өзүне өзи ёл арчаяр ве хеммелерден өңе гечйәр.Йөне хениз өзлерини я-ха итекләрлер я-да сүйрәрлер дийип,умыт эдйән адамлар аз дәл".Зехиниң болса Гурбанназар Эзиз ялы, сыясатда хем өңе сайланса боляр...-Керим ага сагадына серетди-де:-О-хов, вагтым болупдыр! Мыхманым болмаҗагың чыныӊ болса, "зарым барда зорум ёк!".Йөне, менлик ишиң чыкса җаң эт,ине телефон язгым, адресим, пайтагта гелсеңем гөни өе гелгин.Җайымыз җыгыллык базарың голайындадыр!-дийди.

-Болар-дийип,онуң узадан кагызыны алдым,ичимден болса көп йыллардан бәри нешириятда чыкман ятан йыгын-дыма көмеги дегсе герек дийип пикирлендим.Эмма мен оны айдуп билҗек дәлдим.Бейле зат зандым-да ёкды.

-Онда саг болмашак!-Керим ага ене бир гезек элими гысды-да, көчеден ашып,метбугат өйүне тарап гитди.Мен онуң ызындан середип галдым.Гөвнүме болмаса онуң йүзүнден нур чайылян ялыды.Асыл бу мениң оны соңкы гөршим болса нәтҗек!...

Шу вакадан гечен болса дөрт-бәш гүн гечипди.Мен ише барсам байры җурналист Сейитли Сөйүн гарашып дуран экени. Салам-хеликден соң ол:

-Эшитдиңми?Керим шахыр ёгалыпдыр-дийип,йүзүме серетди.–Сейитли ага,нәтдиңиз-айт!Онуң билен бирнәче гүнлүкде гүрлешдим ахырын!

Ялан болаймасын?

-Бейле хабар ялан болмаяр.

–Бә,болмандыр-ов!-дийип,мен ювдундым.Гепләп билмедим.

–Бу хабары радиодан эшитдим.Гысгаҗык айтдылар, боланы. Бейле мертебели адам үчин кичеңрәҗик геплешик берсеңем болман дурҗак дәл-ә!Ай,болян дәлдир-дә!Бизде адамының сылагы ёк.Ёгсам,онуң мертебеси галдырылса дөвлетиң мертебеси галдыгы боляр ахырын!...Хава,инди нәдерис? Онуң патасына гидерисми,гитсек,хачан!?

-Сейитли ага,өз ягдайыма гөрә соң бир гүн гидәймесем ,хәзир айың аягы,тәзе айың башы,хасабатлары тайярламалы. Ишим көп.– Бор,онда,сениң билен менем соң бир гүн гидәйҗек-диийип, Сейитли ага хошлашды...

Керм аганың йылы гечмәнкә өйүне барып аят-төвүр эдип гайтдык.Арадан он еди йыл гечди.Яныма Сейитли аганы алып, пайтагта гитдим-де, Керим шахырың мазарының башында аят окап, ятан ериниң ягты,иманының хемра болмагыны арзув этдик.Бизи гең галдыран зат,мазарың үстүнде, гөгүмтил өвүсйән гүлүң өсүп отурмагы.Гүлде он үч саны гунча бар.Керим аганың чагаларының санына гөрә. Шахыр,гүллере дийсең гадыр гойярды ,хасам гүллериң гунчаҗыгына.

Кәтелер бегенйән ужҗыпсыз зада,
Кәте-де гыйылян шончаҗыга мен...
Шу гүн габат гелдим көчәң угрунда
Ёлунып окланан гунчаҗыга мен.
Гыссаглы барярдым.Вагтым чәклиди,
Эмма көз басан дек эгилдим ашак.
“Гунчаҗык,ким Сени багыңдан ёлды?
Ким Сени хар этди көчеде ташлап?”

Гунчаҗык улудан алды-да демин,
Аямың ичинде йылгырды сессиз...
Маңа шондан артык сагбол герек дәл,
Шо сагбол бесдир.

Зехинли шахыр,ине шейдип,гунчаҗыгың зарыны чекди, баласыны алдыран эне болуп аглады,ашык йигидиң хасратына голтгы берди, пагтачының,мугаллымың,эсгериң дилинде гепледи,баласыны алдыран ата болуп көйди...

Элимден гитди Ылясым,
Я-да урдумы ыхласым.
Тоюң ерин тутды ясым,
Нирде карар тапайын?

Бәш чагасыны гара ере дувлан.гара ере дөзүп болмаҗак зехинли шахыр гара ериң астында ятыр.Йөне,онуң халкына мирас галдыран эсерлери велин арамызда мүдүми яшап,шахырың адыны эбедийлешдирйәр...

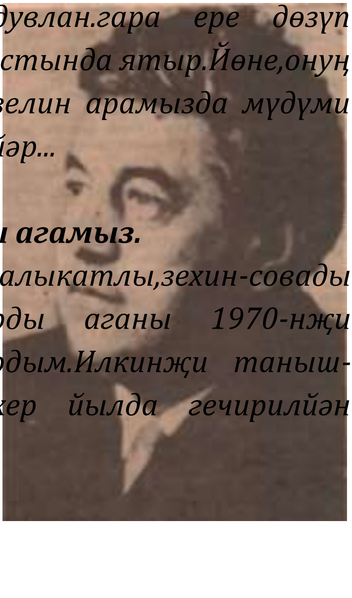

- ***Бизиң Гурбандурды агамыз.***

Мен узын бойлы,даяныклы,салыкатлы,зехин-совады етик, назаркерде адам-Гурбандурды аганы 1970-нҗи йылларың башындан бәри танаярдым.Илкинҗи таныш-лыгым яш языҗы-шахырларың хер йылда гечирилйән йыгнанышыгындан башланыпды.

Мен хем бейлеки яш шахыр-лар ялы өңе чыкып, “Гудрат дерясы” атлы гошгулар йыгындымдан бөлеклери окадым.

Өңде отуран Гурбандурды ага илкинҗи болуп сөз алды-да :

-Яш йигидиң гошгулары умуман аланыңда маңа ярады.Кем-кәс ерлерини дүзетсе чап этсе болжак. Йөне, ол иргинсиз зәхмет чекмели ве көп окамалы,окыжыларыны “Бәх”дийдирмәни башармалы. -дийди.

Рениз чагакам “Дүнйәниң бар гөрки энедир, эне”диен сетирлери билен чага калбымда,тәмизҗе йүрегимде энелеримизе,Эне топрага болан чуңңур сөйгүни ояран шахырың, маңа айдан бу сөзлери депәми гөге етирди.Ол шол дөврүрде “Эдебият ве Сунгат”газединиң баш редакторы болуп ишлейәрди,гошгуларымы уградсам чыкжагынам билйәрдим. Эмма язанларыма гөвнүм етмәнсоң ибермәндим.Соң-соңлар Гурбандурды ага билен бир нәче гезек душушдым,сөхбетдеш болдум.Ол мени гөренде”Ханы,иберҗек диен гошгуларың? Өзүм-ә,метбугатда бир сетир гошгым чыкса бегенҗимден ятып хем билемокдым,онсоңам,ол өз үстүңде хас-да тиҗенип ишлемәге хөвес дөредйәр ахырын!”диййәрди.Онуң мен барадакы эдйән аладаларыны хич зат билен деңешдирер ялы дәлди.Иң якының хем бейле ыхлас этмезди.Асыл,ол диңе мен дәл,мен ялы онларча яшларың аладасыны эдип,олара маслахат, көмек берип гелйәр экени,асыл кимдир бирине көмек эдип билсе,кейпи гөтерилйәр экени.Онуң җепакешлигини, эдил хош лабызлы айдым ялы акып дуран сүйҗүден чепер дилини,халалдан ыхласлы редакторлыгыны дөредиҗи яшларып көпүси билйәндирлер. Билимиң,акыл-пайхасың өйҗүги,гиң дүнйәгарайшы аңк эдйән бу адам билен отурышмак, гүррүңдеш болмагың өзи бир айратын

леззетлиди.Онуң дүшүнҗесиниң чәги ёкды.Бир кәсе чай ичим салымлык янында отурып чыксаңам,сен оңат пикирлерден, хер хили тәзе хокгалардан йүкленип гайдярсың.Алымлык дережҗеси болмаса-да,көп алымлар онуң чын алымлыгыны, дүнйәгарайшының өрән ёкарыдыгыны,хер дүрли ылмы меселелер барада үйтгешик гарайышларының бардыгыны билип,онуң янына маслахада гелйәрдилер.Ол болса гелен-лериң мөхүмини хөвес билен ерине етирйәрди.Онсоң оңа ненең халк бәхбидини аран,түркмен эдебиятының ве медениетиниң иң гөрнүкли җанкөерлериниң бири диймежек!?

Мен сизе,эзиз окыҗым,хениз көплериң билмейән зады барада бир маглумат гетирмекчи.Чепер эсерлериниң айра-тынлыгы,дилиниң ширелилиги,сада-дан өзүне чекиҗилиги себәпли эйран түркменлери Гурбандурды аганың “Чакылык” атле хекаялар йыгындысыны парс дилине терҗиме эдип яйратдылар.Бу мысалың өзи мешхур языҗының хызматына эйрандакы түркмен доганларымызың гоян белент сарпа-сыды.Хава,сен хемме тарапдан бейикдиң.Адың агзаланда мугаллым, редактор, җемгиетчиликишгәри,шахыр, кыссачы, драматург, ссенаричи, терҗимечи, эдебиятшынас ве ене энчеме угурлардан баш алып чыкян хөкмүнде,худай берен зехиниң,иргинсиз укыбың, зәхметсөерлигиң, тутанерлилигиң, ыграрлылыгың ве гай-ратлылыгың билен илиңе, Ватаныңа аңрыңда зат гойман хызмат этмегиң аҗайып нусгасыны гөркезен,пәлван сыпат-лы,нурана кешпли мәхрибан адам гөз өңүңе гелйәр.Хениз йигрими бәш яшаманкаң дилимизе айдым болан гошгуларың, гүлкүли кыссаларың,дишли макалаларың метбугатларда чыканда сен бейикдиң, 1954-нҗи йылда,Улы Кремл көшгүнде, СССР

языҗыларының икинҗи гурулта-йында сөз сөзләп, аҗайып ораторлыгың билен,бизиң эдебиятымызы арша чыкаранында сен бейикдиң.Сениң кино сунгатында битирен хызматлары хем бир әр йүки бардыр. Языҗыларың ичинде кинодраматургия билен иш салышан, онуң инче тилсимлерини илкинҗилериң бири болуп эле алмагы башаран Гурбандурды агамыздыр.Эллинҗи йылларда ол Алты Гарлының режиссорлык этмегинде "Айратын табшырык" филминиң ссенариясыны язды,шахыр Көрмолла хакында язан "Соңкы ёл","Гәмичиниң җаны бир"атлы филм-лери томашачылара говушды.Биринҗи филме операторлык, икинҗә режиссорлык эден Хожагулы Нарлы "Ишде хер хили чылшырымлы,чыкгынсыз ягдайлар габат гелйәр,айратынам, кино сунгаты ялы ирник ишде.Шейле пурсатлар-да янына барарсың вели,гыссанман гаршылар, чай гуяр,сен бир ерде дуруп билмән,ловлап дурансың велин,ол түркмен яшула-рының гиңлиги билен асыл гүррүңи башга затлардан башлар, бирсалымдан дүнйәни унудып,хезил эдип,шадыхоррам гүлүп отурансың.Ол дүнйә ялы гиң адамды.Өз гиңлиги билен хем бизиң дарлык эден пурсатларымызда гөврүмиңи гиң тутуп,акыллы-башлы херекет этмелидигини гөркезйәрди" дийип,Гурбандурды агамызы ятлаяр.

Гурбандурды ага җуда баса отурып хер бир эсериниң үстүнде ишләрди. Романлары, повестлери,хакаялары,драма эсерлери санардан кән.Дөреден окув китаплары онларча йылың довамында яшлара сапак болды,ене-де боляр.Гоңшы халкларың эдебиятындан эден терҗимелери тутуш түрк-мен медениетине ломай гошант гошды,көп-көп йылларың

довамында әгирт улы җемгиетчилик ишлерини-де алып барды.Хайсы везипеде болса болсун, ол адамкәрчилигини элден бермеди,шол бир песпәллигине, дегишгенлигине, гөвниачыклыгына галып,улы-кичә өзүни алдырды. Түркмен топрагының көп этрапларында, шәхерлеринде оны танамаян ёкдур.

Тогсанынҗы йылларың башларында мен онуң, ялңышмаям болсам Учителская көчесиниң бәшинҗи номериндәки ховлусына бардым. Мени языҗының гызы гаршы алды. Саглык-аманлыкдан соң ол"Какам баса отурып ишлейәр,ол болса саглыгына зыян эдйәр.Эгер кын гөрмесеңиз, сыпайычылык билен,өз адыңыздан мениң хайышымы оңа етириң. Маңа ол гулак асанок"дийди.

Догруданам, Гурбандурды ага дашына кагыз барыны үйшүрип,бир затлары беллешдирйәрди,кәте совап гиден чайдан бир овурт овуртлап,гара дер болан йүзүни яглыгы билен сүпүрйәрди,онуң хат-да ак көйнеги-де дерден яңа өлмыжҗык болупды.Салам-хеликден соң ол:

-Гелениңи гөрдүлерми?Хәзир гызгынҗа чай гетирерлер.Сен говы гелдиң.Шу гүн мен ахырым "Атчапар" романымың соңкы нокадына голайлашдым. эсерлеримиң йыгындысының бәш томлугыны тайярлап отурын.Өрән хысырдылы ,йөне этмели иш-Ол сесини кесди-де,телефоны элине алды,бирине җаң этди-Иним,сенми? Саглыкмыдыр? Ягшы.Гутлап билерсиң,"Атчапар" ахырым пеллехана голайлады. Ёк,соңкы нокадыны гойсам, гошмача җаң эдерин.Яныма Аманмухаммет гелди,ол саңа салам айдяр.Боляр.Саг бол!-Ол телефоны еринде гойды-да-"Гарагум"җурналындан Ербенди салам айдяр"дийди,

ызынданам;---Гоюп гиден хакаяларыңы окадым,яман дәл.Кәбир ерлерине беллиҗек эдендирин велин,үнсли серетгин.Умуман, баш гахрыманың үсти билен вакалары беян этҗек болмагың маңа ярады. Дилиң еңил окаляр,йөне сен-де оваррамчыллык бар.Шу хекаяларыңы “маңа гетир”диениме алты-еди йыл болды,сен нәтдиң?

-Гелеңсизирәк хәсиетим бар-да...

–Дөредиҗиликде гелеңсиз болмалы дәл.Өзүмде хем шу хәсиет бар,бир эсериң нокадыны гоюп билемок.

-Гурбандурды ага,”Атчапары”гутардым дийдиңиз,оны өңүрәҗик гутарыпдыңыз дәлми нәме?

-Сеңки догры.Мен оны гутардым эдипдим,йөне тәзе пәсгелчилик дөреди.Хәзирки“Үйтгедип гурма”сыясатының ыглан эдилмеги билен тарыха хем тәзече гарамалы болды.Ине,онсоң өң эсере гошуп билмедик вакаларымы гошуп, тәзеден ишлемели болды.Ол хем вагт талап эдйәр...

-Сиз “Атчапарың” үстүнде отуз-кырк йыллап келле дөвдүңиз, сыясат үйтгеди дийип,оны ене үйтгетҗек болмагың себәбине дүшүнемок. Аслында,хайсы дөвүр окаланда хем шол дөвре габат гелйән эсер дөредип боланокмы?-дийип сорадым.

-Вах,өзүми билип сосреализимиң йөрелгелеринден чыкып билмесем нәме!Хәзирки болуп отуршым хем шонуң нетиҗеси.

Партияның сыясатына йүреги билен берилен зехинли язы-җының бу айдянлары хакыкатды.Ол башгача гүрләп хем билмезди,себәби 1919-нҗи йылда доглуп,Октябр революс-сиясы билен гөзлүҗе яшытдаш болансоң,дуршуна, онуң хокгасына бериленди.Вагт дийлен зат хер бир дөредиҗини

ерли еринде гояр экени.Онуң ички дүнйәсини кабул эдмейән, пикирлери билен ылалашмаянлар,оңа үстүнлик арзув эдйән дост-ярлары,херси, онуң дөредиҗилигине өзлерлче баха кесйәрдилер.Биринҗи тарап эсерлерини танкыдың ушак элегинден гечирип,газаплы дараян болса,икинҗи тарап онуң хаял-ягаллыгыны агзамак билен,зехининиң етерликдигини, сайлап алан ёлуның догрулыгыны белләп, дөредеҗилиге рухландырмак барада алада эдинйәрдилер.Догра догры диймели,Гурбандурды ага,танкыдың өңүнде мертлерче дурманы башарды.Онуң "Тойлы Мергени" танкыдың нетиҗесинде дөремән,эйсем оңа гадыр гойян достларының саргыды нетиҗесинде эмеле гелипди.

1965-нҗи йыллар,"Тойлы Мергениң"метбугатда пейда болан йыллары,зехине сарпа гойян,китабы сөййән талапгәр окыҗы көпчүлигиниң артан дөврүне габат гелипди.Роман улы сесленме дөретди.Мениң өзүм оны ики-үч гезек окап чыкдым.Роман маңа ярады.Йөне ,эсериң әхмиетине, чеперчилигине кембаха гараян окыҗылар хем аз болмады, дөредиҗилик билен мешгулланянларың ичинде хем шейле адамлар тапылды.Белки,оларың айдянларының җаны хем бардыр,йөне мен языҗының эсерлерини мизан терезисинде гойсаң, онуң халка пейдалы тарапларының артык гелҗегине ынанян,галыберсе-де, мерхум барада диңе ягшы сөзи диле гетирмек түркмениң ганында бар. Гурбандурды аганың өмрүнде, дурмушдан алан аҗы сапаклары аз болмады, ялңышан,ёлундан азашан вагтлары хем болды.Йөне, азашмак, көклери ере гиден хашал отларың йүзүни ораныңдан соң,ене гөгерип чыкышы ялы бир зат ахырын.Өң азашды,инди догры ёла дүшди.Шу гүнлерде хем эдебиятчыларың арасында

“Гурбансәхедович гечмишде йылдырым чакышы ялы пурсатда пейда болуп, топракда чуң ыз галдырман гитди, аграмлы эсер гоймады,дөврүң гахрыманының белент кешбини дөредип билмеди”диййәнлериң барлыгы гизлин дәл. Догры,ол дөврүң талабына гөрә эсер дөретди, сыясатдан дашлашып билмеди. Башгалары-ха билемок велин,өзүм-ә онуң эсерлерини,айратын хем “Тойлы Мергени”өвран-өвран окадым.

Ери геленде роман барада пикирими яңзыдып гечмекчи. Мен романың эдеби чеперчилигине,гөзе илйән кәбир кемчи-ликлерине баха бермекчи дәл.Роман, түркмен дурмушында, оба хоҗалыгында габат гелйән ногсанлыклары долы ачып гөркезйән илкинҗи гөврүмли эсердир.Баш гахрыман Тойлы Мергениң адалат угрундакы гөреши дийсең гызыклы ве тәсирли усулларың үсти билен берилипдир.Етмишинҗи йылларада бу романың говы ве эрбет тарапларыны белләп гечен танкытчыларың кәбирлери”Тойлы Мергениң гөрешйән ногсанлыкларындан горкар ялы зат ёк,ол өңден довам эдип гелйән адаты бир кемчиликлер”дийип,баха берипдилер.Мениң пикиримче, роман адаты бир кемчиликлер барада дәл-де,дөврүң адатдан дашары чылшырымлы ве чуң ягдай-ларыны селҗермек барадамыка диййәрин.Оба хоҗалыгында, сөвдада яңы пейда болуп башлан,ери потрада алмак,хусусы эечилик усуллары, дөвлет гурлушына,сосиализиме хич хили дахылы болмадык херекетлере йүз уруп,өрүсини гиңелдип башлапдылар.Гурбандурды аганың хызматы,романың үсти билен, сыясат үчин “горкулы” болан шейле акымы ачып,онуң иң агырлы ерлерини гөркезип билмегидир.Шол дөвүрде горкы-

үркүсиз бейле эсери язып билмеклик улы бир гахрыманчылыкды.Онда, шахсиет култундан мирас галан “Дәплери”, калбыңа габат гелйән-у-гелмейән гахрыманлары гөрйәрсиңде, ганатланан ялы болярсың.Җемгиетде, шахсиет култуның сүтүнлерине даянып,кемала геленлер азлык эденок.Олар халкың адындан геплемек билен,шол бир вагтда халкына дөнүклик этдилер,ялан сөзедилер,шылтак атдылар,морал хем-де физики тарапдан адамлары хорламакдан гайтмадылар.Арамызда шейле адамлар болмадык боланда, онда шу гүне ченли Гайгысыз Атабаев, ялы герчеклер яшар йөрердилер. Биз зехинли,акыллы, алымларың, аҗайып адамларың ,ёкаркыларың гүнәси билен нәчесиниң ёк эдиленлигини хем шу гүне ченли долы билемзок ахырын. Мертлик,намартлык меселелери хем романың башындан аягына ченли эриш-аргач болуп гечйәр.Дөврүң үйтгемеги билен, мертлик-намартлык дүшүнҗелери бирхили гатым-гарым,булам-буҗар болуп, кимиң кимдигини танамак аңсат дүшмеди .Мертлик эдйән херекетиң,шахсы хәсиетлериң билен дәл-де,сениң сыясы партия дегишлилигиң,оңа вепалылыгың билен кесгитленди. Ол болса көпленч ягдай-да, адамың выжданына,ыграрына, ынсабына габат гелмеди. Онсоң ынсабына,ынанҗына гөрә херекет эдйәнлере намарт,сесини чыкарман айдыланы эдйәнлере мерт дийдилер.Бу болса ата-баба гелйән адамкәрчилик дүшүнҗелериниң ёюлмагына гетирди.Хәзирки дөврүң “мертлери” “Мерт өзүнден гөрер,намарт ёлдашындан” диен аталар сөзүни өзлериче уланып,адамкәрчилиге сыгмаян херекетлери этселерем,оны өзлеринден гөреслери гееноклар,оны кимиңдир бириниң бойнуна атярлар.Тойлы Мерген ялы ишҗанлы,арасса адамларың шөхратында

саяланҗак, абрайы билен абрайлы болҗак болуп харс урярлар.Адамың аң-дүшүнҗесиниң артмагы билен ёкардакы ногсанлыклар азалман,гайтам, көпелип гидип баряр.Бу нәме үчин бейле боляр?Онуң өңүни нәдип алса болар?Ата-бабалардан гелйән адамкәрчилик дүшүнҗелер дөвлет сыясатына өврүлип, мекдебе баран пурсатындан чаганың аңына эдеп–тербие меселелери гуюлса, онуң өңүни алса болар.Ата-баба йөрелгелерини чага өвретмек хәзирки ялы диңе эне-атаның борҗы болман,эйсем дөвлетиң хем борҗы болмалыдыр.

Булар барада Гурбандурды ага билен пикир алышып, көп отурдык.Ол енеде Атчапар романындан сөз ачды.

–Атчапар улы бир тарыхы шахс дәл,китапларда ады агзаланок,галйберсе-де, басмачылар дийилйән гүнәсиз адамлары ёк этмекде көп сөвешлере гатнашан.Мениң пикиримче ол язаныңа дегмейән адам!-дийип,мен пикирими мәлим этдим.

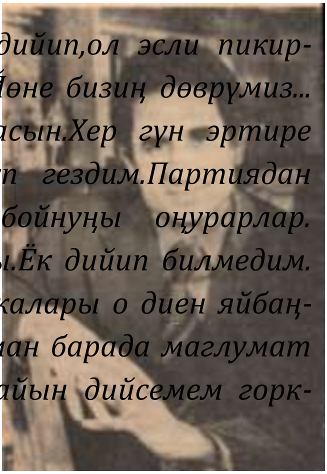

–Сеңкем догры болмагы ахмал-дийип,ол эсли пикирленип отуранындан соң җогап берди-Йөне бизиң дөврүмиз... Шол гүнлер алныңыздан бир чыкмасын.Хер гүн эртире чыкҗагыңа ынамың ёк.Мыдам гопкуп гездим.Партиядан геңешсиз екеҗе херекет эдип гөр,бойнуңы оңурарлар. "Атчапар"хем партияның сыясы юмшы.Ёк дийип билмедим. Көп йыллап үстүнде ишледим,эмма вакалары о диен яйбаңландырып билмедим,себәби баш гахрыман барада маглумат етерлик дәл,өзүмден тапышдырып язайын дийсемем горкдым.

-Языҗы Тиркиш Җумагелдиев сиз барада язан бир макаласында

”Тутуш совет эдебиятында,шол санда түркмен совет эдебиятында-да, тарыхы-революсион темада дөредилен эсерлериң аглабасының белли бир схема,йөрелгә эерилип язылaндыгы хеммәмизе аян.Тарыхы хакыкатдан угур алынман,сынпылык идеология-сының үндевине гөрә “тәзече тарых” дөредилди.Онда айдылмалы пикир-лер ,гөркезилмели хәсиетлер,кимиң ак,кимиң гара болмалыдыгы айдың эдилип гойланды. Хакыкатда языҗы җемгиете хайсыдыр бир пикир айтмагың зерурлыгыны дуян халатында эсер язмалы. Эмма, сосреализми өңе сүрен сыясат дөредиҗини пикир аладасындан халас этмәге чалышярды,”партияның гөркезен пикирине гол япда хайдабер” диййәрди.Онсоң языҗа диңе вака гөзлемек галайяр.Меңзеш кешблер,ыкбаллар эсерден эсере гечйәрди. Диңе вакаларың адреслери үйтгешикди” диййәр.

Белки, сиз хем шу делилиң чәгинден чыкып билмән көсе-ненсиңиз? Себәби,“Языҗы ве дөвүр”атлы китабыңызда - Түркменистан языҗыларының үчүнҗи гурултайында эден чыкышыңыз- “Соссиалистик реализм угрунда” атлы макала-ңыз оны субут эдйәр.

–Догры. Әтияч,горкы хемише янымда болансоң,аягымы ерден үзүп билмедим,галыберсе-де, языҗылык тежрибәме гөвнүм етмеди-дийди-де, ол гара дер болан ак көйнегини чыкарып, башгасыны гейди -Мен гаты дерлек адам,соңкы дөвүрлерде үсгүлевим хем артды.Томусдаха хасам.Гүйз бир басым гелседи!Гызым маңа говы

середйәрем велин,аялым өленсоң, элим кесилен,ховлым бошан ялы болайды-да!

-Нәтҗек-дә,яшулы.Гайрат эдиң!Ол өз ислегиңиз билен болян зат дәл.

–Ай,хава,ол догру-ла велин...

-Драматург хөкмүнде сизиң”Ханг”,”Җеннет”, ”Меңли”, ”Тавус”, ”Азашан йигит”, “Дузуң тагамы”,”Дөкүлмедик ган” атлы песаларыңыз улы мешхурлыга ээ болды-дийип, мен гүррүңи башга яна совмакчы болдум-Соңкы ады агзалан эсериңизде Сиз адамчылыгы сынпы гарайышлардан ёкары гоймага сынанышык эдипсиңиз.Онуң үчин көтек иймедиңизми?

-Көтек ийме кеми галан дәлдир,йөне оны агзап отурҗак дәл,чекинйән-дийип,ол бир букҗаны элиме тутдурды-. Ине,хекаялар йыгындың.Башында “Эдебият ве Сунгат” газединиң редаксиясына язан хатым бардыр.Редаксия элтип бер!

Языҗының мен барада эдйән аладасына нәме җогап берҗегими билмән,яйданым дуркам ол:-Саргыдым,көп ока, дүнйә классикасыны элиңден дүшүрме.Көп окадыгыңча язян эсериң пикире байлашар.Ол болса сениң пейдаңадыр!-дийди.

Гурбандурды аганың яшлара берйән ядовсыз көмеги барада өңем кән гүррүңлерини эшидипдим велин өз мысалымда мен ол гүррүңлериң хакыкатдыгына гөзүми етирдим.Онуң зехметсөерлигине,кишиниң зехинине,шовлы эсерине гуванманы башарышына гөзүм гидерди.Языҗы Тиркиш Җумагелди:”Гиҗәниң бир махалам өе җаң эдип,”Бир яш йигидиң голязмасыны окадым-да,говы гөремсоң җаң эдәйдим,догрусы бегендим”диерди” дийип,гүррүң берйәр. Догры,ол

яшлара элинден гелен көмегини гайгырмазды.Диңе бир яшлара дәл.”Гүндогарың бейик даналары” диен китабың авторы Нурсәхет Байрамсәхедов”Мени Хорезми,Фарабы, Бируны,ибн Сина ве Омар Хайям хакда китабы язмага итеренем, оңа редакторлык эденем Гурбандурды агады” дийип,гуванчлы беллесе,языҗы Сапар Өре “Ол аладачыл,ак йүрекли адамды,мени гойман”Сенден бир зат чыкар”дийип, Москва окува иберипди”дийсе,Шадурды Чарыгулыев”Эдебият ве Сунгат” газетиниң баш редакторы болуп ишлән вагты Гурбандурды аганың маңа эден көмеклери санардан кән,олар ядымдан чыканок” диййәр.Языҗы Аллаберди Хайыдов”Сөзүң манысына Гурбандурды ага ялы чуңңур дүшүнйән башга бир адамы тапмак кын.Ол Агахан Дурдыевиң,Берди Кербабаевиң,өзүнден соңкы языҗыларың эсерлерини ыхлас билен редактирләп,түркмен эдеби дилиниң кәмиллешмегине ярдам этди”дийсе,алым Назар Гулла “Гурбандурды ага дийленде, мугаллым,редактор,җемгиетчилик ишгәри,шахыр,кыссачы, драматург, ссенаричи, терҗимечи, эдебиятшынас хөкмүнде жанланяр”диййәр.

Гурбандурды ага шейле адамды.Ол 1992-нҗи йылың 25-нҗи февралында 73 яшының ичинде арадан чыкды.Ол томусда гүйзе ховлугярды,гышда яза ховлугярды.Президент С.А.Ныязов, хөкүмет агзалары “Зехинли языҗы,яш эдебиятчыларың эсердең халыпасы,ишеңңир җемгиетчилик ишгәри, ак гөвүнли адам хакындакы ядигәрлик бизиң йүреклеримизде хемише сакланар”дийип,гынанч билдирдилер.Шахыр Какабай Гурбанмырадов болса:

...Ине,индем гая ялы Гурбандурды агамыз..
Земине-де говсы герек болмагы ахмал бу гүн

Гара булут гөги габсап,сечелейәр ягшыны,

Бизчерәк гынанян борлы-аглаяр асман бу гүн...дийип, гынанҗыны гошгы сетирлере сиңдирипдир.

Мен хем ёкардакы айдыланлара гошулып,язгымы тамамлаярын...

Сөзсоңы:Мен языҗы билен көп хат алышдым.Онуң маңа эден көмеклери,берен маслахатлары,язан хатлары санардан артык.Бир гынанян ерим мен онуң хатларыны сакламандырын. Йөне онуң бир хаты велин төтәнликде галыпдыр.Мен оны сизиң дыкгатыңыза етирйәрин.

25-нҗи октябр,1989-нҗи йыл,Мары ш,Ашгабат көчеси 10-42 Аманмухаммет Непесова. Ашгабат,Учителская,5.

Хорматлы Аманмухаммет!

Хекаяларыңызың икисини-де-"Энәни","Мүйни-де" окадым. Икисем оңат хекая экени.Йөне икисини-де кем-кәс серетмели,как-сок этмели ерлери бар.Семент меселесини-де,овган меселесини-де азаҗык айдыңлашдырмалы.Хекаяда умуман гошуна гитмезлик меселеси ялы әхең болмалы дәл.Эгер энәниң оглы өз ватаныны горап,гурбан болан болса, эне оглуна хем гынанарды хем гуванарды...-сосреализимиң тәсири А.Н.-Шо затлара азаҗык серетмели. Чепер эсерде намек-үм болуп билер,эйсем-де болса хемме задың өрән анык болмагы герек...Мениң нәме дийҗек боляным-а дүшүнйәнсиң.Бу бир.Икинҗиден сениң языш стилиң-усулың илки бада мени бираз бирахатландырды.Эмма соң өвренишдим.Сен хекаяны ички ойланма ,ич хүмлетме эсасында язяң. Белкем,сениң шол хөрпүң говудыр!Эдебиятда меңзешлик иң бир ек гөрүлйән зат.Эдебията дүрли рөвүш,дүрли хөрп,дүрли стил,дүрли беян эдиш герек.Адамың бейнисем дең дәл

ахыры,бири бош,бири дана!Бейнининң угруна гөрә хем херекет этмели.Шол нукдай назардан гараныңда сениңки догры. Белки,сениң башга хили язып билмезлигиң-де мүмкин.Язып билшиңе гөрә язмалы.Йөне говы язмалы. Сорага,гүмүртик гүррүңе ер гоймалы дәл!

Бираз гыссанма. Мениң корректура окап,-авторың үч томлук сайланан эсерлериниң корректурасыА,Н.-алҗырап отураныимы өзүң гөрүп гитдиң.Хекаяларыңа середип я тәзе-ден чап этмәге өзүңе уградарын я-да өзүм бу ерде машинисте берерин-де җурнала табшырарын.Саглыкда гөрүшели. Сыпы-ныпп билсең ишләвери!

Хорматламак билен Гурбандурды Гурбансәхедов.Голы.

-Душушыклар.Сунгат барада кәбир белликлер.

Ишден өе гелсем, арагатнашык бөлүминден"Адыңыза гелен газет-җурналлары алып гидиң!"диен хаты элиме говшурдылар.Мен көпленч шейле хем эдйәрдим.Яңы гитмекчи боланымда,гапың агзында келте бойлы,гоюн гөзли,сачы ир дүшенлиги себәпли маңлайы ялпылдап дуран 45 яшларын-дакы бир адам пейда болды.Ол Мары шәхеринде ерлешен йөрүтелешдирилен сазчылык училишесиниң мугаллымы Сапар Хоҗагулыевди.

–Мен сени бир ере алып гитмәге гелдим!-дийип,ол хабарыны берди. Биз онуң билен арагатнашык бөлүмине барып,газет-җурналлары алдык."Совет Түркменистанының аяллары" җурналының үчүнҗи ве дөрдүнҗи санлары биле гелен экени.Үчүнҗи санының дашыны айдымчы Роза Төрә-еваның сураты безейәрди.Сапар җурналы элине алды-да:

-Розамы би?Хава шол.Сени шу айдымчы билен танышдырайынмы?-дийди.

–Зехинли айдымчы билен душушмак улы мертебе,йөне мен Ашгабада гидип билемок-да!

-Онуң үчин меркезе гидип отурма.Дүш,ызыма!-дийип, Сапар мени мыхманхана алып барды-да,үчүнҗи гатдакы 59-нҗи номерли гапыны какды.Ичерден келте бойлы хор адам чыкып,Сапары гарса гуҗаклады,соң мениң биленем хошамай гөрүшди.

–Яшулыны танышдырмак герекми?-дийип,Сапар маңа йүзленди.

–Белли опера айдымчысы Хоҗа Аннаев –дийип,мен җогап бердим.Онуң кешбини гүнде-гүнаша телевизорда гөрүп дурамсам, ялңышман экеним.Биз отурып,саглык-аманлык сорашдык.Сапар Мара гелмезинден өң, көп йыллап опера ве балет театрында ишләнлиги себәпли Хоҗа билен гүррүңи алшып гитди.Гүррүң бир артист барада гозгаланда:

-Ол инди бизде ишләнок-дийип,Хоҗа җаныкды-Говы ,зехинли йигит велин,кәте ичмеси бар-да!Бир гүн ичип, ойнумызың гөркезилмели вагтыны тогтатды. Дөвлетиң аракхорларың гаршысына гөрешмек барадакы карарының чыкан дөврүлериди.Оны саклап билмедик. Йөне, бу карар җемгиетимизе ят болан шейле ногсанлыклардан арассаланмага улы көмек этди,дүзгүн тертибимиз говуланды.Лап эдип айтдыгым дәл,бир чүйше арагың башында көп меселелери нәдогры дереҗеде чөзүлип гелинйән вагты бар.Кәбири өзүниң ярамаз язан эсерини “гечирмек”,оны экрана гойбермек үчин шейле ёллара йүз урярлар...Хоҗа сесини кесип гапа серетди.Гапы илки чала ачылып,гарташан,йөне йүзүнде

овадանлык судуры билдирип дуран аялың илки йүзи,соң гөвреси гөрүнди.Ол хеммәмиз билен мылайым саламлашып төре гечип отурды.

–Белли опера айдымчымыз Аннагүл Аннагулыева. Мешхур Алты Гарлының аялы-диййп,Хоҗа оны танышдырды. -Анна, бир кәсе чай ичйәнчә башлан гүррүңимизи гутаралың. Яңы нәмеде дурупдык!? -
"Ярамаз эсерини экрана гойбермек үчин шейле ёллара йүз урярлар"диййдиңиз-диййп,мен ятлатдым хем-де:-Хоҗа ага, Беги Сувхан билен Ашыр Мәмилиниң биле язмакларында дөрән драма эсерлери нәме үчиндир пейда болуберенок,оларда хем шейле ёллар бармы?-диййп,сорадым.

–Оларың эсерлери хил тайдан пес болансоң биз өз репертуарымыза алып билемзок.Шу вагтың томашачыларыны өзүңиз билйәрсиңиз,диййсең талапкәр,кемчилиги гөни йүзүңе айдайярлар...

–Хоҗа догры айдяр-диййп,Аннагүл сөзе гошулды-Арада Хыдыр Алланууровың бир эсери билен обалара айлананымызда"Инди оны дөрдүнҗи гезек гөркезйәрсиңиз,йүрееге дүшди.Олам хич диййсең эсер говшак хем дүшнүксиз.Башга эсериңиз ёкмы?-диййшип, томашачылар гыгырышып дурлар..
–-Догры-диййп,Хоҗа башыны атды-Есериң халанмаянлыгының себәбини сазының халкылыкдан,халк хеңлеринден дашлыгын-дан гөзлемели диййп дүшүнйән.

–Хәзирки компазиторларың биринде хем халк әхеңлеринде дүзүлен эсерлер ёк.Оларың контаталарына, сеюталарына, симфонияларына дүшүнҗек гуманың ёк,хайсы хеңде ,хайсы ёлда чаляр билмерсиң.Диңе "хаос" бар. Физикада хаос диййп бир дүшүнҗе бар,ягны булашыклык диййп.. Шол-

да...Онсоң эсериң башы нире, соңы нире,иң бейик дережеси нире,дүшүнер ялы дәл-диййип,Аннагүл бир овурт чай овуртлады.

-Эйсем,бейле эсерлер нәхили ёл билен талап эдижи топарың өңүнден гечип билйәр?-диййип,мен Хожа ага йүзлендим.

–--Шонам билеңокмы?Илки дүшүндиңмикәң диййипдим велин-диййип,Хожа йүзүме чиңерилди-Айдалы,Беги Сувхан бир эсер язяр-да оны гечирмек үчин йөрүте топара дәл-де, гөни медениет министриниң янына баряр.Язылан эсерлери алян,пулуны төлейән министрлик.Ине,онсоң,Беги Сувхан онуң янына гирип чыкяр велин, эсере ене-де бир автор гошулярда,-ол автор көпленч министриң өзи боляр,хәзирки мысалымызда А.Мәмилиев-министрлик тарапындан сатын алыныпбейләк ташланыляр...

–Диймек"Эл эли ювар,ики эл биригип йүзи"диенлери боляр-да?

-Шейлерәк боляр дийсек ялңышмасак герек-диййип, Хожа ага кәсесинден бир овурт чай ичди-Авторлар эсериң пулуны алярлар-да,бир гыра зыңып гойберйәрлер,пулы алынан эсериң инди олара гереги ёк.Театрлара хөдүр этселер, ол ерде талап гүйчли,эсер геченок. Ятар-да онсоң бир ерде..

–Гурлушыкда хениз долы тамамланмадык десгалары табшырмак ялы ярамаз эндик бар дийсек,ол асыл сунгатда хем бар экен-ов?-диййип,мен Хожа сораглы назарымы дикдим.

–Хеммелерден дең дережеде тертип-дүзгүн соралса, бейле ёллара хич хили бахана галмаз,исле ол артист болсун, исле министр...

-Яңы,компазиторларың халк халар эсерлери язмаяндыклары барада гүррүң гозгадык.Якында “Дессан”ансамблы велаятда болды.Ол барада Сизиң пикириңиз нәхили?

--Мен-ә,догрусы,оны хениз диңләп гөремок-дийип,Хожа бойнуна алды.

–Шамәммет Бәшим зор,бир затлар тапайяр.Мен-ә халадым-дийип,Сапар сөзе гошулды.

–Маңа-да “Диңләң,гүйчли,дөвребап ансамбл” дийдилер велин,радиода диңледим.Гөвнүме болмаса бир хили сувжук ялы,екеже түркмен халк айдымы”Түнидеря”,оны хем эстрада гошжак болуп,хеңинден чыкыпдыр-дийип,Аннагүл пикирини мәлим этди.

–Мен томаша этдим,ярады-дийип,Сапар сесленди.

–Саңа-ха хемме зат яраяр.Бириниң йүзүне гелмели болса дуран ериңдир-дийип,Хожа гүлүмсиреди.

–Менем оны диңледим.Ислесеңиз пикирими мәлим этжек!-дийип мен диллендим

-Айт,мениң үчин-ә,гурулшыкчы адамының сунгат барадакы пикирлерини эшитмек дийсең якымлы-дийип,Хожа маңа чайлы кәсәни узатды.

–Айтсам,биринжиден-ә “Дессан” өз адына габат геленок. Дессандан бары-ёгы екеже айдым айдяр,онам Аннагүл Аннагулыеваның айдышы ялы бозяр,эмма адына серетсең алтмыш-етмиш гөтерим дессандан айтмалы. Икинжиден, гүйчли сес гуралларыны уланып,диңләп отурып болмажак сес-гох дөредилйәр,хат-да гулагың перделери ярылайын дийййәр.Эжелери билен диңлемәге гелен үмбилмез чагажыклар горкуларындан яңа аглаярлар.Хайсы айдым,хайсы

саз,хайсы дилде,хайсы хеңде,дүшүнер ялы дәл. Дуршуна дүрүшде.

–Дүрүшде дийсене-Хожҗага меңзетмәме гүлди-Говы меңзетме тапдың,хакыкы дүрүшде-дә ол.Оргинал болжак болуп эдйәрлерми я-да...

–Ол оргиналлык-өз ёлуны тапмаклык дәл.Эгер оргинал болжак болса электродутар, гыжак, электрогитар,деп ве айдымчы-ине, шулар билен дессанлардан халк айдымларыны айтдсалар -а-на,шонда оргинал болуп билер. Ёгсам,оларың ойнаян,дүшнүксиз дашары юрт сазлары бизиң нәмәмизе герек?Өз юрдуңда бир милли айдым –сазыңы,милли геймиңи ,гайталап болмажак түркмен миллилигини гөркезмели ахырын.Шамәммет Бәшим"Түркмен халк айдымларыны бейлеки республикаларда ким дүшүнйәр"диййәр,"онсоңам биз көпленч яшларың өңүнде чыкыш эдйәрис,олар болса еңил эстраданы говы гөрйәрлер,милл айдымлара дүшүнмейәрлер "диййәр."Халк айдымларына дүшүнер ялы,диңләп хөвесленер ялы эдерис" диймегиң ерине,ине диййәни.Шол гүн ансамблы диңлемәге геленлериң тас ярысы диен ялы "Бизе чыкыш ярамады"диен жогабы бердилер.

–Оны хем дийме!-дийип,Сапар сөзе гошулды-Ансамбл Мары шәхеринде он гүнләп чыкыш этди,хер гүнем жайың ичи адамдан долды.Эгер ярамаз чыкыш эдилйән болса мунча адам гелмели дәл.

–Ансамблың өңки чыкышлары эрбет дәлди,шу гезег-ә оңа говы дийип билжек дәл-дийип,мен бу пикирими Шамәммеде айтдым.Ол "Дессан"адына гөрә"дессандан айдым айтмалы" диениң билен ылалашян,йөне биз бу программа билен бүтүн СССР-е айланып чыкдык,дашары юртда хем

болдук,говы гаршыладылар"дийип,җогап берди.Мениң пикиримче, Шамәммет,түркмен халк саз гуралларындан топар дөредип,дессанлардакы түркмен халк айдымларына тәзече өвүшгүн берип,программа дүзен болса,хемме ерде хем үстүнлиге эе болардылар.

–Догры айдярсыңыз-дийип,Аннагүл сөзе гошулды-Хи, йөне...Хәзирки компазиторлар халыс гөзбоягчылыга йүз урдулар.Түрк,Эйран ве дүрли сазлардан кесишдирип алярларда елмейәрлер,шейдип эсер дөредйәрлер,ол эсер онсоң кебелегиң өмри ялы, аңры гитсе ики ай,болмаса алты ай. Хәки,Хожаның айдышы ялы-да,эсерлерини гечирйәрлерде ташлаярлар.Онсоң бизе чыкыш этмәге эсер тапыланок,я-да шол бир зады гайталап дурмалы боляр. Компазиторларың ичинде сыным отуряны бар.Нуры Халмәммедов, зехинлиди, арман өмри гысга экени.Онуң сазларыны,айдымларыны дийсене!Милли йөрелгелере югрулан.Шейле эсерлер дөредип билсең халк сени халар.Догруданам,гиҗе хачан оянсам "Кечпелек" сазы гайталаныып дур.Ол сес нireден чыкярка?-дийип,ол Сапарың йүзүне серетди.

–Бакы одуң сазы ол.Хер сагатда гайталаныып дурандыр-дийип,Сапар җогап берди.

–Шейледир-ле.А-на саз,а-на зехин.Чары Нурымың эсерлери яман дәл,иниси Дурды хем,Байрам Худайназарам ярамаз язанок.Даңатар Өвезиң зехини дийсене!Йөрүте билими хем ёкдур велин,дөредәен затларыны...Эдил өз йүрегиңден чыкян ялыдыр, шейле бир халка якын,сөз билен дүшүндирип болмаяр. Ол бир дуран зехинди.

–Шол зехинлилери ербе ер гоюп,опера ве балет театрының ишиниң илерлемегини гсазанан,онуң угрукдыры-

җы гүйҗи болуп хазмат эден шол вагткы медениет министри Гара Сейитлиев барада агзаман гечмек болмаз-дийип,Хоҗа Анна җаныкды-Онуң түркмен медениетиниң өсмегинде битирен хызматы әгиртдир.

-Хәзир,шол вагткы ялы,зехинли компазиторлар, языҗылар чыкыберенок.Бейле дийсем Керим Гурбаннепесов, Гурбанназар Эзизов,Атамырат Атабаев,Бердиназар Худайна-заров, Көмек Кулыев ялылары гөз өңнде тутамок.Мен өз опера -баледимиз барада айдярын.Я-ха зехинли адамлар ёк,я-да зехинлиниң депесинден басып,башыны галдырмаз ялы эдйәрис.-дийип,Аннагүл чай овуртлады.

–Мениң пикиримче бу ерде башга бир себәп бар-дийип,мен оңа гаршы чыкдым-Зехинли адамлар хәзир хем ёк дәл,геп шол зехинлери Гара Сейитли ялы агтарып,өңе чыкарып,голдав бермекде.Ашыр Мәмил-ә зехинли адамлар герек дәл,себәби онда өз язян затлары гечҗек дәл.Зехиниң өсмегине пәсгел берйән сосиал меселелерем гытчылык эденок.

–Хер хили ягдайларда-да зехини басып ятырып болян дәлдир.Мен Аманың айдянлары билен ылалашмаҗак боля-рын-дийип,Аннагүл сесленди-Алты Гарлы пахыр билен бу меселеде кән җедел эдердик.”Хакыкы зехин-дашы ярып чыкар”диерди гөргүли.Шол дөвүрлер гадырыны билмән йөрүп-дирис.Асыл даш ярян зехин онда бар экени.Йөрүте билими болмаса-да Даңатар Өвез,гөр,нәхили зехинли адам болупдыр? Онуң эсерлери ине,инди нәче йылдыр, театрымызың сахна-сындан дүшмән гелйәр, эсерлериниң мылайымлыгы дийҗек-сиң,йүрекден чыкян ялы якымы дийҗексиң,галыберсе-де, халкылыгы дийҗексиң...Оңа “халк хеңлеринден огурлап язяр”

дийййәнлер кәнди,шейдип,башарып язып билсе,эйсем ол улы талант дәлми?Хәзирки дөврүң композиторларының эсерлеринде бир зт-халкылык ёк.

–Аня,бу гүн хайсы оба гитмели?-дийип,Хоҗа еринден турды.

–Язгы боюнча Мары этрабының Калинин адындакы обасына бармалы.Оларда клуб бир бармыка?-дийип,ол Сапара йүзленди.

–Хава,язкы клуб болмалы-дийип,Сапар җогап берди.

–Кәбир обаларда клуб хем ёк.Колхоз бай дийсегем кәбир ёлбашчыларың геленҗсизлиги зерарлы клуб гурулмандыр.Кын хем болса ол ерде хем башымызы чараяс,гөни текиз мейданда сахна гурнап,чыкыш эдиберйәс.Халк үчин кын,ерде отурмалы болярлар, шонда-да гелип гөрйәрлер.Адамлар сунгата сувсан. Биз-де,йөне кәбир чөзүлмели меселелер бар,олам гыз меселеси.

–О нәхили гыз меселеси,Аннагүл гелнеҗе!?-дийип,Сапар гөзүни петретди.

–Ёгса-да,Сапар,училиәңизде түркмен гызлары окаярлармы?

-Шу йыл ики санысы окувы гутармалы.

–Гутарса,олары медениет институдына гирер ялы тайынлавериң,иң болманда театрымызың янындакы йөрүте окува104 64 ибериң.Билйәмиң нәме,биз-де гыз меселеси өрән йити дуюляр.Ине,шу хәзирки гөркезйән ойнумызда мен гызың кешбинде чыкыш эдйәрин. Мен-ә алтмышдан гечен адам,Роза Төре хем инди яш дәл,эллә голайлады.Театрда башга яш артист ёк.Сахна болса он секиз,йигрими яшларындакы гыз болуп чыкмалы.Онсоң пикир эдип гөрүң-дә!"Мен-ә,инди бейдип

чыкмага утанянам,яшым бир чене барыпдыр,башга артистка тапың!"дийип,Роза зейренйәр.Ол догры айдяр.Дагы нәме? Шу затлары сиз сазлап дурмалы ахырын,Сапар җан!Ил ичинде хөвесек,говы сесли айдымчы гызлар гыт дәлдир ахырын.Нәме үчин олары йыгнап окува иберип боланок?

-Йөнекей ишгәрден тә министре ченли хеммелер өз борҗуна дүшүнип,догры ишлеселер,о меселелер чөзүлмели-дийип,Хоҗа сесленди.

–Мени министр белләң,оны даш эдип чөзүп берейин-дийип,Сапар дегишди.

–Театрлар меселесинде дүйпли өврүлишик этмәге вагт етди.Президент Ныязовың"дилини тапан" министр Ашыр Мәмили, медениети өз шахсы бәхбидиниң угруна гөнүкдирди,театрлары долы дереҗеде үнсден дүшүрди.Гара Сейитли, Алты Гарлы дөврүнде нәхилиди?Маңа якын адам боланлыгы үчин Алты Гарлыны агзап отыр диймәң.Ол хакыкатданам,театры,киноны өсдүрмекде улы ишлери гечирмәни башарды,онсоңам ол улы выжданлы адамларың бириди, ене гайталаярын,улы выжданлы кишиди.Хәзир кинометографияның башлыгы Хоҗагулы Нарлыны алып гөрелиң.Зехинли адам,чыкарян кинолары хем өверликли, ишини говы билйәр,йөне киностудияны өз шахсы хоҗалыгына өвүрди ахырын.Ашыр Мәмилиден гөрелде аляндыр.Аялы Мая Аймедова актриса,доганы киноартист хем кинорежиссор,өзи ссенария язяр,кино аляр,өзлерем шонда ойнаярлар.Чыкан филмлери сатын алып,экрана гойберйән хем өзлери.Айтҗак боляным,сунгатда,эдебиятда эл эли ювар этмеклик говулыгың аламаты дәлдир,онуң ёлы узак,мүдүми болян дәлдир. "Йити гызыл тиз солар"дийлени бор.

–Аня,саг бол,говы гүррүңлер бердиң-дийип,Хожа еринден турды-да,әпишгәниң өңүне барды-Мары хем инди танар ялы болжак дәл.Мундан отуз еди йыл өң,Ашгабатда ер титрәнде биз,а-на,хо ерде яшапдык.Театры хем шу ере гөчүрип гетирипдик.Булары ятламак мениң үчин дийсең гызыклы, яшлыгымы ятлаян.Аялым Мая Кулы билен түйс диен вагтымызды.Шонда шу ерде илкинжи оглумыз,БАТЫР дүнйә инипди.Шол себәпли Мары мениң калбыма якын, мәхирли мекан.

–Мая гелнежем,сиз билен гайтмадымы?-дийип,Сапар сорады.

–Ёк,ол башга топара белленилди-дийип,Хожа жогап берди.

–Буларыңкам,кә вагтжык шейле болайяр-дийип, Анна-гүл дегишди-Әр-аял икиси эп-эсли вагтлап айра гезенсоңлар, тапышанларында тәзеден дурмуш гуран ялы болядыр. Шейле дәлми,Аннаевич?

-Я,Аня,сизем...-дийип,Хожа гызарды.

–Сизиң шо дөвүрде яшан жайларыңызың хәзир йыкыл-ман галаны бармы?Ёгсам,гадымы ядигәрликлери хем йыкы-шып йөрлер-дийип,Сапар сорады.

–Хава,бизиң Мая билен яшан жайымыз,Алты Гарлы-ның яшан жайы хезр-ә бар.Йөне оларам йыкылаймаса дий.

–Олары музей этмели,я-да болмаса жайларың дива-рында" Шу жайда, пыланынжы йыллар, Пыланыев яшады" диен язгы гоймалы-дийип,мен жаныкдым.

–Бейле язгы гояр ялы бир улы битирен ишимиз ёк ахырын-дийип,Хожа Анна жаныкды-Биз бир кичижик адам, оңа мынасып дәл,онсоңам бейле алада нәмә герек?

-Бей диймәң,Хоҗа ага!Сиз,Аннагүл Аннагулыева,Мая Кулыева,,Алты Гарлы дагыңыз сунгатдакы илкинҗи несиллер,Роза Төрәева,Айдогры Гурбан,Гочмырат Халмырат, Аннаберди Атдан, Сапармырат Баба,Мәми Чары дагымыз икинҗи несил,хәзир инди үчүнҗи несил етишип гелйәр, дөрдүнҗи,бәшинҗи несил хем гелер.Сизиң адыңыз соңкы несиллере нусга болуп галмалы ахырын-диййип,Сапар җаныкды.

–“Садалыкдан хениз зыян чекен ёк, Сада болсун огул билен гызыңыз”диййип,Гурбанназар нерессе йөнелиге айтмандыр, Сапар җан!Хоҗа-да,менем шол садалыгы говы гөрйәрис. Бизе шол улы багт-шондан улы багт герекми-кә бери!?-дийди-де,Аннагүл Аннагулыева бирден еринден турды-Мен сизиң яныңызда көпрәҗик отурайдым өйдйән.Яныма Роза чай ичмәге гелипди, Хоҗаны чагырайын диййип чыкып гайдыберипдирин.

–Розаны гөрмесег-ә болмаз-диййип,Сапар хем еринден турды-Хер задам болса Дашкентде, консорваторияда билиҗе окапдык.

–Сиз гөрүң,мен азаҗык дынч алҗак-диййип,Хоҗа бизи уградды-Инди җайы билйәңиз,гелип дуруң!

-Роза шу отагда болҗак диййипди велин,онда дәл экени-диййип,Сапар өзүни аклаҗак болян ялы самырдады.

–Мүмкүнми?-диййип,Аннагүл өз отагының гапысыны какып ачды-Янымдакы мыхманлары кабул эт,Роза.

Сапар Аннагүлиң ыз яны,менем онуң ызындан отага гирдим.

–О-хов,ким гелди?Гөзүм кими гөрйәр!?-диййип,Роза гуҗа-гыны герип,Сапары гуҗаклады-Мең Крузамды

би...Түвелеме, түвелеме,гарынҗыгыңам...Салам!-дийип,Роза Сапарың пөкге-рип дуран гарныны сыпады.

–Салам,Розаҗыгым!-дийип,Сапар онуң яңагындан өп-ди-де, ызына гаңрылып-Таныш бол,достум Аман!-дийди.

-Салам,Аман!Гелибер-де гечибер-дийип,шатлыгындан яңа йүзи гүлүп дуран Роза ,маңа отурмага ер гөркезди-Танышлык ялы говы зат ёк,аркайын отурың.

Мен гөркезилен ере чөкдүм.

–Нәдип тапдыңыз?-дийип,Роза хенизем дик дуран Сапарың өңүне гечип сорады-Геленими кимден эшитдиңиз?

-О затлары билмеҗек болсам,менденем бир дост болармы-дийип,Сапар хезил эдип гүлди-де,бирденем "Фигаро, фигаро,фигаро-о-о"дийип,айдыма гыгырды,ызынданам-Гелениңи билйән,өзем ол гизлин сыр-дийди.

–Ери боля!Мен чайҗагаз гояйын.Аман җан,шу ерлерден бир гечейин,чәйнек алмалы.Хәзир сизе чай демләп берҗек.

–Роза җан,эшитдим...Тәзе дакылан хорматлы ат билен түйс йүрекден гутлаярын!Гаты говы.Бегенйәрин. Курсдашымың бири бейгелсе мен шат.Эдил өзүм ат алан ялы болярын.

–Саг бол,Сапар җан,саг бол!

-Уссатларча айдян айдымларыңызың ашыгы болан менем Сизи,хорматлы,бейик адың дакылмагы билен гутлаярын,ишиңизде мунданам улы үстүнликлер арзув эдйәрин-дийип,мен хем еримден туруп,онуң юмшаҗык элини гысдым-Онсоңам,ине, шу җурналам Сизе совгат берйәрин-дийип,мен йүзүнде Роза Төрәниң сураты болан җурналы узатдым.

–Вай,энайы-да,гыз!Бу җурнал хачан чыкды?-дийип,Роза оны элине алып серетди,соң Аннагүл гелнеҗесине гөркези-

Аман җан,сагҗа бол!Догрусы, өзүм-ә муны билемокдым.Сиз мени бегендирдиңиз,саг болуң-Ол чай демлемек билен болды.

–Сурат нәме этдирмейәр-дийип,Аннагүл Розаның җурналдакы суратына середип отуршына сесленди-Роза бу ерде яшаҗык гыза меңзейәр.Мен хер бир ерде адамының кешбиниң үйтгедилмегиниң тарапдары дәл.

–Роза җан-а,болшуны үйтгедмәндир,оңа мениң гөзүм билен серетсеңиз хәзирем етишен гыз ялы болуп гөрүнйәр-дийип,җурнала середен Сапар гүлди-де,чай демләп гелен Роза йүзленди-Шейле дәлми,Розычка?Мең үчүн-ә сен хәзирем шол өңки Роза.Хи,йигрими йыл гечене меңзейәрми?Бәх-х,вагтың гечәйшини...Суратчыларам инди ишине өкделәпдирлер.Дүрли ышыкларың көмеги билен адамыны хас яш гөркезмеги башарярлар.Мунуң өзи эййәм үстүнлик дәлми?

-Догрусы,мен-ә Розаны эдил шейле яш,шадыян гөрнүшде танаярын-дийип,мен пикирими мәлим этдим-Шейле гөрнүш гөзе хас ыссы гөрүнйәр.

–Дурмушда Роза суратынданам хас бетер овадан ве шадыян.Роза,ядыңа дүшйәрми,талыплык йылларымыз...

–Хава! О йыллар нәхили гызыклы дөвүр экени-дийип, Роза улудан демини алды.

–Шо йыллары гайдып гетирип болса болмаярмы?-дийип, Сапар башыны яйкады.

–Ине,гелди-дә,шо йыллар,нәтҗек?-дийип,Роза йылгырды.

–Илкинҗи этҗек задым Роза өйленердим-Сапарың сөзүне хеммәмиз хезил эдинип гүлүшдик - Хава,хава,эгер чыным...Мен о дөвүрлер гаты утанҗаңдым ахырын. Йүрегим-дәкини саңа айдып билмән хәзир хем гөтерип йөрүн.

–Хава,Сапар улы гыз ялы-ды –дийип,Роза йылгырып , башыны атды-Йөне,ыкбал бизи бирек-биреге говшуран болса, сени улы опера айдымчысы эдип етишдирердим.Адың, дабараң күлли түркмен илинден хем дашары яйрарды,Крузо адың хасам белли боларды.

–Нәме,Крузо меңзешлиги бармы-ды?-дийип,Аннагүл Сапарың маңлайының сачы дүшен йылчыр келлесине середип йылгырды.

–-О дөвүрлер Сапарың улы,буйра-буйра гара сачы ,Крузоныңкы ялы гүйчли сеси барды.Онсоң талыпларың арасында шол лакам галыберди.Хер зат дийсеңем,Сапар җан,маңа өйленмәниң говы боландыр.Маңа өйленен болсаң рахат дурмушың болмазды.Артистиң гүнүне сен нә нәбелетми?Умуман,саңа гаты кын дүшерди.Өйленмәниң говы боландыр.

–Сөйги бейле кынчылыклара дөз гелмеҗек болса болмаз ахырын!-дийип,Сапар гүлди.

–Гара чай демләйинми,гөк!?...Гелиң хеммәмиз гөк чай ичелиң.Мен-де говы гөк чай бар-Роза чәйнеге чай демледи-де:-Сапар,нәче чагаң бар?-дийди.

–Бәш чага,ики огул,үч гыз.

–Түвелеме!-дийип,Аннагүл сесленди.

–Мен якында яшаян...Шу ерден болайса ики-үч йүз метр.Мен сизи өе, чая чагырян!

-Ёк,Сапар,соң бир гүн.Өйләнки чыкыша гитмели.Бир аз ятып,дем-дынч алмасак болмаз-дийип,Аннагүл гөвнемеди. Бу гүн болмаса эрте барарысда..

Биз турмакчы боланымызда:-Агшам бизиң чыкышымызы гөрмәге гелерсиңиз,шол ерде ене душушарыс, саг-

боллашҗак хем дәл!-дийип,Роза бизи мыхманханадан чыкянчак угратды...

–Айдымчылар Ата Иламан дилен Айдогды Гурбан икиси бир нәсагы сорамана гидипдирлер,олары агшам гөрерисдийип,Сапар мениң билен вагтлайын хошлашды...

Агшам,беллешилен вагтда мыхманхана баранымда, театрың машыны гарашып дуран экени.Хоҗа Анна маңа ”Гел,машына мүн,гидели”дийип,йүзленди.Мен Сапар гелмесе мүнмекден чекинип дурдум.Оларам Сапара гарашярдылар.Ине,бирденем мыхманхананың бурчундан ол Ата Иламан билен йылгырышып чыкды.Ата орта бойлы,даяв, еңсиз гөк көйнекли,җынсы җалбарлы,гөзи гүлүп дуран бир йигитди. Мем оны телевизорда кән гөрйәрдим,өзи билен болса шу илкинҗи душыгымды.

Биз оба барып машындан дүшдүк.Спектакл башланянча оба дуканларына айланмагы макул билдик.Айдогры Гурбан биз билен гитмәге гөвнемеди.Хер задам болса Ата билен гүрлешмәге азда-кәнде вагтың тапылҗагына бегендим. Дукана барян ёлуң угры билен гелин-гызлар топар тутуп,оба клубына тарап гелйәрдилер.Ата олара элини салгап:-Театрмыза шулар ялы яшлар етенок-дийип,улудан демини алды-Ойнап йөрсүң велин,утаныльярам.Мең ягдайым эрбедем дәл вели,умуман айдымчы яшлар азлык эдйәр,хасам айдымчы гызлар-Шол вагт гаты-гаты йөрәп,бизиң ызымыздан инчеден узын,акйүз,гөрмегей бир гыз етди-Ине, таныш болуң!Драма театрының артисти Марал Дөвранова-дийип,Ата онуң билен бизи танышдырды-Маралы шу мөв-сүмде уланмак үчин,кәбир адамларың аягына йыкылып алдык.

–Дүшнүклирәк айтсана оглан! “Уланмак үчин”диен болуп!Мен драма театрында ишлейәрдим.Хайыш эдип дурансоңлар опера ве балет театрына гечирдилер.Айдым айтмалы ери геленде айдымың сөзүниң кәбир ерлерини окап гечәйййән.Айдыма дуран ерим-дийип,Марал мылайым йылгыр-ды.

–Биз Марал билен оюнда берк “сөйүшйәс”.Айдыма гүйч-ли гыгырмалы ери геленде,Марал дегишип,ювашжа”Берк бол! ” дийййәр велин,гүлмән зордан сакланян.

–Сенем менден кем отураңок-ла.гужаклашмалы ери геленде хич айрыласың геленок-дийип, Марал дегишмә дегишме билен җогап гайтарды.

Биз гүлүшдик.Дуканың ичине айландык.Харытларың болчулыгы шәхериңкиден пес дәл,гайтам,кәбир дережеде ёкарам.Ики саны меңзеш,шырк сары,гөзлери гөм-гөк чага дукана айланярды.Олар Атаның гөзүне илди.

–Адың нәме,хов!-дийип,ол бириндең сорады.

–Адым Юра,җигимиң ады Владимир-дийип,ол арасса түркмен дилинде җогап берди.

–Сиз бу ерде нәме ишлейәрсиңиз?

-Дукана харыт алмага гелдик.Биз рус чагалары,шу обада яшаяс-дийип,Юра дуканың айнасындан гөрүнип дуран өйлерини гөркезди-Какам обада доңуз чопаны,эҗем рус дили мугаллымасы.Геплейшинден буларың рус чагаларыдыгыны билҗек гума-ның ёкды.Олар түркмен дилини,дәбини говы өвренипдирлер. Шол вагт булар билен яшытдаш,гаражҗа гөзли гызҗагаз, дуканың гапысындан гарап:-Юра,Вова, йөрүң, сува дүшелиң, бизе гарашып дурлар-дийди.

Чагалар ылгашып дукандан чыканда Ата оларың ызындан гарап:

-Ымгыр чөлүң ичиндәки обада шейле интернасионал машгалалар бар дийселер ынанмаздым,гөзүм билен гөрдүм, инди ынанян.Бу өрән гуванчлы ягдай,шейле дәлми,Марал?-дийди.

–Ай,хава-дийип,ол ювашжа жогап берди.

–Хөкүметимизиң серхошлыгың гаршысына чыкаран карарына сиз нәхили гараярсыңыз?-дийип,Ата, ювдунып бир чуйше арагы алып сынлап дуран Сапара середип, сатыжыдан сорады.

–Арак маңа дәл,хол дуран оглана дегишли-дийип, сатыжы гыз огланы чагырды.Оглан карардан өзүниң нәразылыгыны гизләп дурмады.

–Планымызы должак болсак,инди гүн яманыны гөрерис.-дийип,ол башыны яйкады.

–Ичги адамлары заяланда,оңа первайсыз гарап дуруп болмаз ахырын!

-Ах,ичжек адам ериң тейинде болса хем тапар.Олары бейдип дүзедип болмаз.Адамың аслында болсун дийсене.Аслы герек,аслы..

–Диңе арагың үсти билен планыңы должак болмаклыгың мениң пикиримче догры дәл.

–Менем оңа догры диемок,йөне харыт гытчылыгы бар вагты арак сатмасаң планың долмаз.Онсоңам,кәте Сиз гелип хезил берәймесеңиз клуб йылың довамында бош дуряр.Адам диңе ийм билен оңанок ахырын,ол мал дәл,оңа рухы гатна-шык,медениетли дынч алыш хем герек.

–Кәбирлери,эллери бош вагтлары чөлде отурып гелселер,шоны-да, медениетли дынч алыш дийип хасаплаярлар.

–Өзүм-ә,догрусы чөле гидип гөремок,мыдама иш,өй, өй, иш,элим дегенок,йөне хезил-ә диййәрлер.Бир гитмек хыялымда бар,узын гүнлүк,чагалар билен.Несип этсин-дә.

–Шу ювдайҗак ялы болуп чүйшә середип дуран йигиде небсиң агырсын.Сагат алты болды.Сатылмалы вагты гечен хем болса,гайрат этде оңа бирини,шу гөзел гызада бир гуты шокалады долап алып бер-дийип,Ата ахырым өз йүрек матлабыны мәлим этди.Ери,бир чүйше арак алмак үчин мунча гүррүңиң башыны агыртмак нәмә герек дийсене. Сора, гутарда.

–Сатыҗы эрбет оглан дәл экени,эсасам ишини сөййәрдийип,дукандан чыкыландан соң Ата сесленди.-О-хов,шумат арак алмак кын.Гаты дипломат болаймасаң хер киме ол башартмаз.

–Пулуң болса арак кән-ле-дийип,Сапар сесленди-Сен говусы, кино угрундан окаҗак дийип,соңам айдымчы болшыңы гүррүң бер.

-Нәме дийсемкәм-дийип,Ата йылгырды-Ишиңе яңкы сатыҗыныңкы ялы сөйги ёк еринде ыхласам болмаяр,ыхлас этмесең абырай ёк,бу затларың бары бир-бирине баглы,үзңе зат ёк.Менм нәме,билшиңиз ялы,белли опера айдымчысы Ёламан Хуммаевиң иниси Иламаның оглы.Ёламаның илиң ичиндәки хорматы,абрайы көп затлара борчлы эдйәнлиги үчинем мен киноны ташлап айдымчылыга йүз урдум. Айдымчы болсаңам,бир тарапдан өзүңе болан талабы иргинсиз гүйчлендирмели,сес кәмиллигиңи ызыгидерли өсдүрмели, галыберсе-де иргинсиз зәхмет,хава,диңе зәхмет

чекмели. Диңе шонда диңлейҗилериң сөйгүсини газаныпболар.Ёк,ёк,өзүми Ёламана деңәрден өрән даш,онуң абрайы ялы абрайың,онуң хорматы ялы хорматың мүңден бир бөлегини газанып билсем,өзүми багтлы саярдым.

–Саңа “Ат газанан”диен адың дакылмагы эйсем кичи үстүнлик дәл ахырын-дийип,Сапар дилленди.

–Ол башга,дүйбүнден башга зат.Кәбир адамлара гүйчли зехини болмаса-да,халкың арасында улы хорматдан пейда-ланмаса-да,көп йыллап ишләнлиги үчин,иргинсиз зәхмеди ве яшының белли бир дережә етенлиги үчин шейле атлар берилйәр.Маңа шол икисиниң хем билеликде ыкрар эдилип берилйән адың берилмегини ислейән.А-на,шол хакыкы ат! Эйсем яланмы?Аслында-ха хорматлы адың гереги ёк,ады гой,халк берсин.А-на,шол хакыкы ат боляр-дийип,Ата сораг-лы назарыны маңа дикди.

–Бу затлара долы дүшүнмәмсоң,мен кесгитли бир зат айдып билмерин.

–Ынанҗак дәл-дийип,Ата элини чарпды-Сапар сизи танышдыранында, саз чаляр,сөзүнем,сазынам өзи язяр дийипди.Ынанҗак дәл....

Шу ерде язгыларымың ызы гутаряр.Эмма ол гутарма-лы дәл-де,язылан кагызлар чагалар тарапындан ёк эдилип-дир. Ёгсам,мен сизе Айдогды Гурбан билен болан душушыгы, гөрен спектаклымдан алан тәсирлерим барада гызыклы гүррүң берҗекдим.Олам болмады.Багышлаң!

-Языҗы,уруш ветераны,Ата Дурдының язан хаты. 1985-нҗи йыл,9-нҗи август.

Аманмухаммет! Салам!

Сениң ислегиңи битирҗек болуп,”Кешби өврада”гирйән повестлериң гараламасыны үнс берип окадым ве чуңңур ойландым.Догрумы айтсам,повестлер мениң гөвнүмден турды дийсеңем болҗак,турмады дийсеңем.Херсини айры-айрылыкда дерңәйин.

1.”Кешби оврат” барасында.

а.Биз түркменлер ысламы дин хөкмүнде кабул эден халк.Куранда-да,шеригатда-да,хадысларда-да өз аялыңы яла-ңачлап, онуң суратыны чекмеклиге ёл берилмейәр.Гой,ол дәли-тентек болсун,тапавуды ёк.Провослав-христианларда ёл берилен,онда-да аңсат ёл берилйән затлары механики тайдан мусулманларың дурмушына гечирмәге нәме сени межбур этди?Сен кын гөрмеде М.Кеземиниң “Горкулы Тәхраныны” ене бир гезек ,үнс берип ока.Вакалар агыр беян эдилйәр,эмма мусулманларың шайы месхебине дегишли боланларың дурмушында-да,бейле вежералык сураталанды-рылмаяр. Л.Толстойың “Екшенбе” романында, француз языжысы Мопассаның “Эзиз дост”романларындакы эркек адам билен аял машгаланың арасындакы арагатнашыгы суратландырышларыны түркмен дурмушына гечирмеклиге, биз мусулманлар “азгынлык” дийип баха берерис.

Йөрүте орта ве ёкары окув җайларында сурат чекмәни өвренмекчи болян талыплар үчин окув җайы хер сагадына белли бир мукдарда пул төләп,эркек адам билен аял машгаланы бир вагтда чагырярлар.Шейлелик-де,талыплар адам бедениниң овадалыгыны ? чекмәге түргенлешйәрлер, онсоң,өз гелниңи ялаңачламак герек болмаяр.Асла аялың хем болса оны ялаңачламак түркмене гелишиксиз ягдайдыр.

Ене-де бир зат,гызың айбашы дөврүнде гыз дурмуша чыкарылмаяр.Бир хепде өң,я соң той эдип боляр ахырын! Айбаша эсасландырылан конфликт ясама болуп чыкыпдыр.

Дөкүн өндүрйән завод-дакы ярылан челекде нәме бар?Кислотамы,ашгармы,аммиакмы,газлы,сувуклыкмы? Онуң тәсири билен хайсы кесел бетерләп,диңе Эсенмырады сандан чыкарыпдыр?Бу ери хем ясама,дүшнүксиз.Гөзелиң өз әри билен җынс гатнашыгы барада сүйҗүдип гүррүң бермеги яш аял машгаланы пәкизеликден барха дашлашдыряр.Биз оны яшлара нусга аларлык зат дийип,асла айдып билмерис. Артык гахарына таяк билен яндагы енҗип башлаяр.Бу хәсиет түркмене махсус дәл.Руслар өзлерини шонуң ялы алып барярлар.Шолохов,"Юваш Дон-да" Мелехов шейле херекет эдйәр.Гөзел кә ерде сувмейиллилик гөркезйәр,дурмушың гана-тына дувланяр...Эсериң җүпүне дүшен ерлери хем бар...

Шу ере етенде язгының ызы гутаряр,йитипдир.Ёкаркы язгыларам Гүне саралып,окар ялы болмандыр.Харплары улалдыҗы гуралың көмеги билен окап,гөчүрмели болды...

-.Эдебият ве Сунгат,1999-нҗи йыл болмалы.Газет архивимде сакланмандыр.

Артык Җаллы ве Алтымырат

Бир гүн Мары велаят медениет бөлүминиң шол вагткы башлыгы Байрам Мәммет Тиркиш Тагана җаң эдип: "Яныңа мыхманлар барар велин,шолары агшам Ашгабада уградып гойбер"дийди.Гелҗек мыхманларың медениете, сунгада дегишлидигини аңан Тиркиш гаршылымак,хеззет-хормат этмек үчин тайярлык гөрди. Тиркиш Таган, түркме-

нистанда шол вагт бар болан сазандаларың өкделериниң бириди,чалмаян саз гуралы ёкды, аккардионда,көп вагтлап белли багшы Өвезгелди Текәниң янында сазандарлык эдипди.Оларың достлуклы гатнашыклары,халка биле хызмат эдишлери барада башга бир язгыда ятламагы вада берип,мен хәзир Тиркишиң мыхманлары гаршыламага тайярлык гөрүши барадакы гүррүңе гечейин.

Тиркиш иң якын достум ве гудамды,иним Алтымухаммедиң аялы Тиркишиң гызыды.Онсоң,бу өе мен төтәнден гелмэпдим. Гайтмакчы боланымда Тиркиш"Зерур ишиң ёк болса гитме, мыхманлары биле гаршылалы"дийип,мени гойбермеди.

Гелен мыхманлара гөзи дүшен Тиркиш шейле бир бегенди,хи гояй.Асыл олар онуң өң душушжак болуп,душушып билмән йөрен адамлары болса нәтжек!

Белли артист Артык Җаллы,кинорежиссор Каков Оразсәхет, тележурналист Байрам Сәхет дагы гадырлы мыхманлары гаршыланян җая гирдилер.Агшамкы отлы уграянча нахар ийилди,чай ичилди,ондан-мундан гүррүң эдилди. Оба дурмушы барада гүррүң гозгаланда мен:"Белли спортсмен,дүнйә чемпионы Алтымырат Ораздурдыев хем шу обалы,хут шу көчәниң угрунда яшаяр"дийдим велин,Артык Җаллы тисгинип еринден турды-да:-Ай,ёга,чыныңмы?-дийип,йүзүме чиңерилди,Тиркишиң баш атмасындан соңам, сесини чыкарман дашары чыкды.Дашары гараңкыды,кәбир сүтүнлере асылан чыралар өз төверегини ягтылдярды. Тиркиш көчәниң ортасында сакланан Артыгың янына барды-да:

-Алтымырат, шу көчәниң угрунда,гүндогарда яшаярдийди.

–Адамлар,мен өрән багтлы адам!-дийди-де,Артык Җаллы көчәниң топрагына маңлайыны сүртди-Мен өрән багтлы адам,өрән багтлы!

-Эгер бу гүн мыхман болсаңыз,Сизе онуң өйүни гөркезип билҗек.Эдил хәзир-ә, оңа етишмерис,отла чыкмалы вагт голайлады. Ёгса-да, Алтымырат хер гезек дүнйә чемпионы болуп геленде, мен оны өе чагырып той берйәрдимдийип, Тиркиш буйсанҗыны саклап билмән,гөзүниң яшыны сүпүрди.

Артык Җаллы бу сөзе хасам геӊ галып,бир Тиркише бир маңа серетди-де:

-Адамлар,йөрүң,өе гирелиң,Тиркишем маңа онуң отуран ерини гөркезсин-дийди. Биз җая гирдик.Тиркиш Артыгың яңы отурып гиден ерини гөркезди-де:

-Ине, Алтымырат хут шу ерде отурыпды-дийди.

Артык Җаллы үч гезек баш эгип,тагзым этди-де, дызына чөкүп шол ери өпди хем:

-Алтымырат,түркмениң адыны дүнйә яйрадан, түркмениң герчек оглудыр-дийди. Соң ол, нәме үчиндир башыны яйкап, додагыны дишләп эсли отурды,ызынданам:-Мен сизе башымдан гечен бир ваканы гүррүң берейин, өзем, хут шу герчек огул билен баглы вака –дийди-де дымды.

Онуң толгуняндыгы,буйсанч дуйгусына гаплананлыгы билдирйәрди,хат-да төверегиндәкилери хем гөрмейән ялыды, хас догрусы өз ички дүнйәсине гирипди.

-Артык, аша синтементаллык этмесене!-дийип, Каков сесленди.

–Мен шол гүнлер Крымда,нобатдакы бир чепер филмде ойнаярдым.Өзүңиз билйәңиз,артистлер спортдан дашкырак адамлар боляр.Йөне,ойнуң арасындакы чилим чекишликде,дүнйәниң дүрли күнҗегинден гелен артистлериңем,гараз хеммелериң гүррүңи Алтымырадың эртирки чыкышы барада баярды.Мен өң спорт билен кән бир гызыкланып йөрмәмсоң,бу гүррүңлере үнс бермедим,йөне кесекилериң дилинден ”Түркмен герчеги”,”Түркмен пәлваны” ялы сөзлери эшидип, деррев газет- җурналлара середип чыкдым.Асыл, ол барада әхли рус газетлери,дашары юрт газет-җурналларам языпдырлар.Шу ерде,көп санлы артистлериң арасында еке түркмен боланым үчин,мениң Алтымырада болан буйсанҗымың нәдережеде дигини пикириңизде айлап гөрүң!Өзем ол эртириң өзүнде болҗак чыкыш! Йөне,бу ерде башга бир зат бар.Бу икисиниң габат гелшине хайран галып дурун. Алтымырат үчин эртириң айгытлы гүн болшы ялы,мениң үчин хем эртир айгытлы гүнди.Кинода ойнаян ойнумың иң соңкы сынагы эртирди.Сынага гитсем,Алтымырадың чыкышына середип билҗек дәлдим,гитмесемем сынагдан галып,ойнаян ойнум билен хошлашмалы болҗакды,мени сылаян,өзүмиң хем говы гөрйән кинорежиссорым билен ара тов дүшҗекди.Ине,галмазмың онсоң ики җахан оваррасы болуп!Хер затда болса,мениң кинода ойнап,түркмен халкына гетирҗек шан-шөхрадымың, Алтымырадыңкыдан дережеси боюнча хас песде дуряньлыгына дүшүнип, галыберсе-де, Алтымырадың еңиш газанҗагына ынамым гүйчли болансоң, нәме болса шол болсуна уруп,”Келләм агыряр”диен “бахана” билен шол гүн мыхманханадан чыкмадым.Хат-да, нахархана хем барман,Алтымырадың чыкышына сабырсызлык билен

гарашдым,җайы ичинден гулплап,телефонлары хем өчүрдим. Сиз билйәнсиңиз,артист өзүниң ойнаян ойнуның манысыны ички,дашкы дүйгусы,херекетлери билен халка етирйәндир гынанҗындан аглаяндыр, бегенҗинден гүлйәндир.Мен артист хөкмүнде,шол гүн Алтымырадың чыкышына середип, шейле бир леззет алдым,шейле бир толгундым,шейле бир буйсандым,шейле бир бегендим,бегенҗе гүлйәндирлер велин, мен өмрүмде илкинҗи ёла агладым.Бейле толгунма,бейле буйсанма өңде-соңда душмадым.Түркмен герчегиниң, ёлбарс йүрекли пәлваның бу бейик еңиши мениң калбыма, сүңңүме көп йыллык рухы галкыныш болуп гирди.Хат-да белли режиссор хем нәмәң нәмедигине дүшүнип,бу еңишиң хатырасына мениң сынага барманлыгым үчим кәйинип дурмады, гайтам ,шол гүн сынагы гойболсун эден экени.Ярыш гүнүниң эртеси янына баранымда ол:

-Кәте шейле буйсанчлы дуйгуны башдан гечирмек адам үчин эдил хова ялы герек.Менем ярышы гөрдүм, буйсандым. Буйсанма- эдебият,сунгат ишгәрлериниң рухы галкынышына бадалга берйәр-дийди.

Мен-ә бир йөнекей артист, эйсем, дүнйә белли кинорежиссорың дилинден бейле сөзи эшитмек,онда-да,ол дуйгуларың дөремегине итерги берениң, түркмен герчеги Алтымырат Ораздурдыевдигини билмек улы бир багт дәлми?Мен,ине,шейле багтлы адам!Бу гүн багтым чекип,онуң обасына гелипдирин,онуң отуран еринде отурдым,онуң аягының тозуның дүшен ерлерине аягымы басдым,дуз дадан сачагындан дуз датдым,эйсем мунуң өзи багт дәлми?Каков, Байрам,сизем эдебият ве сунгат ишгәрлери, мениң бу айдянларыма дүшүнйәнсиңиз-ле? Билйән, дүшүнйәнсиңиз...

Инди болса, эгер ругсат этсеңиз дузуң, сачагың, шу өйүң хатырасына,өзи билен душушып билмедик болсагам,аяк басан ерлерине несибәмиз чекен Алтымырат җаның рухуна бир аят-төвүр этҗек!Мениң дилегим нерессәниң рухуны тирсегине галдырсын-да!Мен ялы нәче ынсан оңа дилег эдйәндир."Көпүң дилеги көл болар" дийип-дирлер.

Артык Җаллының аят-төвүримден соң мыхманлар турмак билен болдулар.Тиркиш билен олары угратмага чыканымда,өзүмиң Алтымырат барада чаклаңҗа бир китап язандыгымы,несип этсе оны говшурҗакдыгымы Артыга айтдым.Артык оңа гаты бегенди,чага ялы йылгырды-да, аркама какып:

-Говы иш эдипсиң,гадамың илери болсун!Эдебият хем сунгат ялы йөне бир зат дәлдир,оны өз бәхбидиңе дәл,ил бәхбидине гөнүкдирмели,себәби эдебиятда ве сунгатда миллетиң аңы,дәп-дессуры,милли дуйгусы,буйсанҗы баш тема болмагында галяндыр, ялан дуйгулардан сапланмалы, ясама кешплерден гачмалы,медени, рухы байлыкда милли-лиге тарап йүзүңи өвүрмели.Мениң үчин-ә сунгат йөне бир гүйменҗе я газанч чешмеси дәл.Ол өрән ёкарда дуряр, дурмушымың манысы дийсемем болҗак.-дийди.

–Сиз "Шүкүр багшы" филминде артистлик укубыңызы гөркезип,илхалар адама өврүлдиңиз.Бейле үстүнлик көп зәхмет талап эдйәндир,шейлеми?

-1959-нҗи йылда илкинҗи гезек "Айна" филминде сурата дүшдүм.Алты Гарлы чагыранда бегенҗимиң чәги ёкды.Шол бейик адам, мен ялы яш оглана улы ынам билдирип,угрукдырып гойберен,ёла салан. Галанынам нәме, өз үстүңде ишлемек,иргинсиз зәхмет чекмек билен газаныляр.

Алтымырат,иргинсиз зәхмет чекип,еңше болан ынамы, тутанерлилиги билен еңше етип боляньлыгыны субут этди. Вах,шолар ялы пәлван барада кино дөредәйсең,хөвес билен ойнардым.Ёгса-да,Аман җан,сен шол киноның ссенариясыны языып билерсиң ахырын!?-Ол мүнмек үчин машының янына барды-да, йүрегини тутуп,азаҗык эгилди:-Соңкы гүнлерде бирнеме агырҗак боляр велин, энтеҗик өңде этсем-петсемлериң кәнлигини билмейән ялы, муңа"акыллыҗа бол"дийип табшырярын." "Керемлидигине җаным-теним билен ынаняньлыгым үчин,Таңры маңа "энтеҗик яша" дийди,шол себәплем йүрегиме "Акыллыҗа бол"диййәрин. Алтымырат,өзүниң йигрими секиз яшында әгирт улы ёлы гечди,көп ишлери битирди,мен диен бирнәче герчегиң битирип билмеҗек ишини битирди.Менем дур-мушда, эдил Алтымырат ялы,от болуп, ловлап янмалы дийип дүшүн-йәрин.Алтымырат от болуп янды,янардаг дек гайнады,хер зат этди,өңде гоян максадына етди.Йөне мен онуң рухуның өңүнде өзүми языклы дуййярын.Нәме үчин диениңде,оңа якын дуруп билмедим,көңүл ислегини кана-хатландырмадым, агырсына-үнҗүсине гошулмадым,онуң ады, шөхрады билен атлы,шөхратлы болуп,йыкылан гүнүнде хемаят бермедим, агыр кесел вагты чөкен көңлүни гөтерҗек болмадым. Буларың иң болманда ондан бири эдилен-лигинде,озал-а Алладыр велин,ол энтеҗик яшаса-да яшарды.-Ол сесини кесди-де,улудан демини алып йүрегини тутды, машының ичинден "Бол,бол"дийип гарашып отуран ёлдаш-ларына гөзүни айлап,башыны яйкады,соңам:-Аман җан,сен говы йигит экениң!-дийип,мени багрына басды-Яныңдан айрыла-сым геленок велин,нәдейин,гитмели-дә...Бир Ашгабада бар,

хеззет-хормат эдейин,өйүмиң төрүнде отурдып гувана-йында,җомартлык эдейин.Мем мыхманы гаты говы гөрйәрин,барсаң гөз етирерсиң!-дийди.

Мен үйтгешик мәхирли бу адам билен дүшүшып,әхли алада-үнҗүни ядымдан чыкарыпдым,эртекили бир дүнйә дүшен ялы болупдым.Янындан айрыласым гелмесе-де, уграмага вагт болупды.

–Артык ага,сиз сунгатда түркмениң абрайыны галдыран Баба Аннан,Нуры Халмәммет,Алты Гарлы, Акмырат Бәшим,Хоммат Мүллүк,Таңрыгулы Сейитгулы,Хоҗагулы Нарлы ялы герчеклер билен биле ишледиңиз,дуз-эмек болду-ңыз. Хошлашып,Сизиң элиңизи гысанымда мен ёкаркы герчеклериң хем эллерини гысян ялы болярын.Онуң шейледи-гине шүбхеленмейәрин!Адыңыз ягшылыкда ятлансын, өмрү-ңиз узак болсун!Саглыкда гөрүшели!-дийип,мен онуң билен мехирли хошлашдым.

Артык Җаллы элини элимден ювашлык билен сыпдырды-да,нәхилудир бир улы гүйч онуң ички дүнйәсине аралашып, хейҗана салян ялы,гөзүниң яшыны яглыгы билен сылды.Йүзүнде гусса хем алада барды...

Шу душушыкдан соң гечсе бир йыл гечендир,мен мешхур артист Артык Җаллының арадан чыканлыгы барадакы хабары эшитдим.”Таңры маңа ЯША ДИЙИП ӨМҮР БЕРДИ” дийсе-де,ол Таңра герек болупдыр.Таңры оны янына чагы-рыпдыр.Шейдип,Алтымырат нересседен ики йыл соң,өзүниң көңүл пайхасы,йүрек медениети,бимөчбер дөредиҗилик җошгуны хем хыжувы билен түркмен сунгатында өчмеҗек ыз галдырып гитди.

Алтымырат Ораздурды-спорт-да, Артык Җаллы-сунгат-да... Ятан ериңиз ягты болсун,герчеклер!!!

-Өденияз Нобатдан язылып алынан язгылар.

Ташкентде окап йөрен бир түркмен йигидинден Мухы багша:"Сөййән гызым бар,онуң тарыпыны айдыма гечирип айдайсаң миннетдар болардым"диен хат гелйәр.Мухы багшы “Айлансам” диен айдымы дүзүр,оны хем багшы Ораз Салыра өвредйәр.Бу айдым “Хажы голак” сазының эсасында дөредилип,Ораз Салыра айтдырыляр.Нәме үчин өзи айтман башга бирине айтдырыляр? Себәби,Мухы багшы яңы йигрими ики яшындака бир тойда, өз багшыларындан өкде гөрүленлиги, намыса галмазлыклары үчин,тоя баран ериниң адамлары тарапындан нил берилипдир.Шондан соң ол айдымдан затдан гечип,өлмән галанына шүкүр эдип гезер экени хем-де:"Багшылык-Анна багшыда","Йигитлик-Мухы багшыда", "Багт-Ораз Салырда","Саз-Кетде багшыда-Нобат багшыда"дийип, гайталамагы халар экени.Ораз Салыр хем өз гезегинде Агаҗан багшының “Ая саташдым","Өвезим” ялы айдымларыны диңләп, "Менден багшы болмаз"диййән ялы, айдым айтмасыны бес эдипдир.Гөр-ә,онуң мертлигини! Хәзирки дөврүң багшыларының арасында шейтҗек тапылармыка? Вагт гечйәр,Агаҗан багшы дүнйеден өтйәр.Диңе шондан соң Мухы багшы Ораз Салырың янына барып:

-Хер ким башараныны эдйәр,сенем башараныңы эт! Төвелламы ал-да,багшычылык ёлуңы довам этдир-дийип, ялбарыпдыр хем-де онуң айдым айдып башламагыны газаныпдыр. Ёгсам ол иле чыкҗак дәл экени.

Бу гүррүңи мен Өденияз Нобатдан,1989-нҗи йылда язып алдым.

-Он бәшинҗи асыра ченли түркмен дилинде гошгы, кысса язмак гөдек хасап эдилипдир,онсоңам диңе арап-парс дилинде язгы язмак ругсат эдилипдир.Эмма Новайы илкинҗи гезек "Олсун"диен шыгрында түрки дилиниң аҗа-йыплыгыны беләп гечипдир.Мухы багшы оны айдып эдип айдар экени.1946-нҗи йылың 28-нҗи ноябрында Хоҗаберди Хан диен адам ол гошгыны Мухы багшыдан язып алыпдыр, ондан, 1969-нҗи йылың 3-нҗи июнында Өденияз Нобат гөчүрип алыпдыр.Менем оны 1982-нҗи йылда Өденияз багшыдан гөчүрдим.Ине,шол гошгы.

Арабы гүпдейим ар-ар,
Бу парсы гүфдейим каддес.
Бу түрки сөзлесем боюң,
Чеменлер себзе-зар олсун.
Арабы гүпдейим ха-җан,
Бу парсы гүфдейим эбру.
Бу түрки сөзлесем гашың,
Кеманы халкадар олсун.
Арабы гүпдейим ай-нест,
Бу парсы гүфдейим чиш-мест.
Бу түрки сөзлесем гөзүң,
Сәхерлерде хумар олсун.
Арабы гүпдейим зух-эст,
Бу парсы гүфдейим рой-ест.
Бу түрки сөзлесем гөзүң,
Халайык интизар олсун.

Арабы гүпдейим важд-ест,
Бу парсы гүфдейим ханд-ест.
Бу түрки сөзлесем гүлкүң,
Җаханда мүшги бар олсун.
Арабы гүпдейим садр-ест,
Бу парсы гүфдейим сын-ест.
Бу түрки сөзлесем гөвсүң,
Гызыл алмайы-нар олсун.
Арабы гүпдейим раж-ест,
Бу парсы гүфдейим пай-ест.
Бу түрки сөзлесем будуң,
Новайы бинова олсун...

- Журналист Аманмырат АТАЕВДЕН гелен хат. Хорматлы А.Непесов!Сизиң "Акрабат хасраты"-хәзирки ады"Язгыт"-атлы повестиңизи окап башланымдан ичине гирдим.Халкымызың эдерменлигине бейгелдим.Алп Арслан хакында язян романы-ңызың шовлы чыкҗагына ынамым артды.Повестиң хәзирки ады өзүне чекиҗи,йөне эйменч. Башгача, җүпүне дүшен ат дакылайса."Дузлы ой кыссасы" я-да башга ат.Повести илки элиме аланымда "Кеч пелек" мукамы калбымда зарплы яңланып уграды.Оканымда "Сөз-соңа" ченли гөз өңүмде җанланан киномың сазы икиси сазлашмады.Гарашан мукамым пессай яңланды.Бейле гыргынчылык киме ве нәмә герекди? Виктор Гюго-да-роман"Человек который смеётса"-адамларың эзйет чекме-гинден, гырылмагындан леззет алмак үчинми?Ынсан ыкбалына пархсыз Дуды ялылар нәдип дөрейәр?Ынсан теби-гатына махсус,өчмеҗек,йитмеҗек хәсиетлер долы ачы-лайса! Мал-мүлк хем Ватаны терезә салсаң хайсысы

аграмлы?Өзге юртда ша боландан өз юрдуңда геда болмагы ислейән түркмен байлык бәхбиди билен өзге юрда ашармы?Аннагулы хан-беглеримизиң саман астындан гойберйән сувы,алып барян сыясатының гара йүзи болай-малы. Ол Чолугың гөзүне илмейәр.Элбетде,ол яш,оңа аңы етерден эҗиз. Шейле-де болса,автор ислесе...?!Элбетде,Дуды ялылар җогапкәрли ерлере аралашып билер.Оңа сөз ёк.Эмма Совет хөкүмедине халкың өз дөвлетине гара йөңкемек хич киме абрай гетирмез..Автор эсере көп зехин сиңдирип-дир.Халкымызың эдерменлиги,онда хем түркмен зенанының

дөрт тәримиң ичинде отуран говшак машгала дәллиги,герек болса әр орнунда дуруп билйәнли-гини ынандырыҗы гөркезилмеги депәми гөге етирди.”Алп Арсланда” улы үстүнлиги арзув эдйәрин, окыҗыларың гөвнүнден турҗак-дыгына өңүнден менде ынам дөреди.Сабырсыз гарашян.Хошни-етли арзувлар билен җурналист
Аманмырат Атаев,голы.

-Шахыр Какабай Гурбанмырадовың язан хаты. Аманмухаммет!

Повестиңи окадым, җогабы-ны гысгача язаймасам, вагтым гаты чәкли. Душанымызда, биз йыгы-йыгыдан душушып дурярыс ахырын-гиңирәҗик айдаярын. Илкинҗи

беллигим, -өзем шу дүйпли беллик-сениң автор хөкмүнде эле-йән позисияң ыргарак ялы,ягны, сениң әхли симпатияң-сөйгүң-босгунларың тарапында, бейлеки "Душман"дийлип атландырылянлар барада диңе гара реңке гүйч берйәрсиң, йөне онуң аңырсында гаты уллакан сыясы гүйчлер ятыр. Олардан иң дүйби-Сталиниң,москваның ,бәрирәклерден Гайгы-сыз Атабайың атларыны тутмсак билен чәклендирйәрсиңде, дөврүң сыясы гурлушына җуда йүзлей аралашяң!Бу ягдай эсериң үстүнлигине дәл. Депиги хас чуңрак ал. Шуңа кыбапдаш темалардан язылан эсерлери үнсли окап, меселә хас дүйпли чемелешсең говы боларды.

Икинҗи беллигим-повестде-гүррүң "Язгыт"барада баряр-херекет эдйән,хас догрусы бирнәче ерде атлары агзалян,эмма херекет эдмейән гахрыманлар җуда кән. Белки, Ай доганда йылдызларың йитиши ялы шо гиден гахрыманларыңы ики я үч адамының образына җемләп, умумылашдырарсың!? Эсер, эсасан,шол вакалары гөрен ада-мың шол вагткы еди-секиз яшларындакы огланҗыгың ятламалары-гүррүңи формасында яйбаңланяр.Бу яшдакы баш гахрыман шол дөврүң сосиал-сыясы вакалара җемгиет-чилик гурлушыгы дөвүрде йүзе чыкан өрән дүйпли өврүлишик нетиҗесинде,халкың дурмушында хем аңында дөрән,соңра онуң тутуш ыкбалыны өзгерден вакалар барада обектив-догры баха берип билҗегине өзүм-ә ынанамок.Галыберсе-де,эсасы меселе шол җемгиетчилик гурлушының диңе бизиң дәл,эйсем түркмен халкы билен деңирәк,ёкарраг-у-песирәк ягдайдакы йүзлерче улулы кичили халкларың соңкы бир асыра голай довам эден дөвүрде берен пейдасыдыр-зыяныны җуда акыллы башлы,"еди өлчәп бир кесип "селҗермекден

ыбарат. Ине,шу ерде велин,эне-атаның бол сачагының башындан өрүп,ашыкдыр-чилик ойнап йөрен огланҗыгың дәл-де,гаты кән хем дүйпли меселелери мизан терезисине салып,өлчерип-дөкүп,еке-тәк догры нетиҗе чыкарып билйән авторың наза-рети герек, ёгсам, эсер хәзирки дуркунда болуп гечен пажы-галы ваканың җикме-җик беянына чалым эдйәр.

Кәбир сөзлердир, аңлатмаларың,хәли-шинди гайтала-нян меңзетмелериң гапдалына беллик эдендирин.Олара өзүң гөз гездирерсиң.Гүррүңи созып отурмайын.Чынлакай ойланып гөрсең,шу белликлерим кичем дәл ,азам.

Галанынам,соң душанымызда гүрлешерис.

Салам билен Какабай Гурбанмырадов, голы,14.07.1998.

Сөзсоңы: Биз Какабай билен гаты көп душушярдык, кичеңрәҗик бир үйшмелеңе оны чагырярдым.Аслында, оны 1970-нҗи йыллардан бәри танаярдым.Гаты көп хат алышярдым.Гынансамам, онуң хатлары сакланмандыр. Соңкы гезек онуң билен Үмүр Эсениң кыркы гүни душу-шыпдым. Ол, Үмүр аганың мирасыны,музейини аявлы сакламак,онуң язан екеҗе сетирини хем йитирмезлик барада, мерхумың огулларына,обадашларына маслахат берипди: -Бир дөвүр гелер,онуң галдыран улы мырасының идеги улы болар.Мен оңа ынанярын.Ёгсам,Үмүр ага көнеҗе букҗасыны гөтерип,еке өзи бир ылмы-барлаг институдының эдип билмеҗек ишини этди ахырын.Мен муны филология ылым-ларының кандидаты хөкмүнде ачык айдып билҗек-дийипди.

Какабай чилим чекмек үчин дашары чыканда,кимиңдир бириниң гапының агзына зыңан чилимини гөрүп,оны эмай билен галдырды-да,элтип,хапа букҗасына ташлады.

–Бизиң медениетимиз песелип барярмы?-дийип,ол йүзүме серетди.

–Түркмен медениетиниң көклери мүңйыллыклара сиңип гидйәр-дийип,мен җогап бердим.

–Ол догры-дийди-де,Какабай "Памир" чилимини ики бөлүп,бир бөлегини мүшдүгине,бейлеки бөлегини болса эшрепи ялы эдип,галайы гапырҗагының ичиндәки золаҗык резиниң ашагына гысдырды.Соңам, отлан чилимини хевсевүрлик билен сорды-да,сөзүни довам этди:-Медениет сөзүниң гиң манысы бар.Йөне,мен оны илки билен хер бир адамының шахсы айратынлыгының өсмегине,онуң зехининиң тапланып кемала гелмегине голтгы берйән азат җемгиет хөкмүнде гөз өңүне гетирйәрин.Яңкы беллешиң ялы,бизиң медени көклеримиз өрән чуңдан гайдяр.Түркмениң халысы,саз гуралы,эл кешделери, медениетли дәп-дессуры,галыберсе-де бейик Магтымгулысы бар.Муны дөврүң талабына гөрә хас-да өсдүрмек үчин,дүнйә медениетиниң векиллери билен душушмаклары,пикир алышмаклары,гиң гатнашыклары герек.Бу иш диңе бир дөвлетиң везипеси болман,эйсем,сыясатдан азат дөредиҗилик адамларының,җемгиетчилик гурамаларың, эдараларың, топарларың хем везипесидир.Медениетчага дүнйә инен гүнүнден өвредилип башланяр,өзем ол иң җогапкәрли дөвүрдир. Чагалар багындан тә орта мекдеби гутарянча олара эдеп-тербие бермели,дәп-дессурымызы өвретмели,якыны ве бейлеки адамлар билен адамкәрчиликли гатнашыклары, эдебияты ве гунгаты өвретмели.Булар яш өсдүриме диңе бир пейдалы болмак билен чәкленмән, эйсем, оларың выҗдан,ыграр,ынсап,рухы ахлакларыны тербиелейәр, ынсаны медениетлешдирйәр,дурмушы дуюш,дүшүниш

дуйгуларыны хем өсдүрйәр.Өзем шейле бир өсдүрйәр,хич бир компютер хем оңа тай гелмез.Шол себәпли болса герек,дүнйә тежрибесинде иң гүйчли химиклер,физиклер,математиклер өң сазанда боланлар,кысса,шыгыр язанлар,китабы көп оканлар.Шундан гөрнүши ялы,биз мекдеплерде эдебият ве сунгат сапагыны гиңден орнашдырмалы,кысса,шыгыр,саз жанрларына гиңишлейин,дүйпли дүшүнер ялы сапак гечмели. Бир гошгыны зор билен ят тутдыраның я-да бир эсериң мазмуныны айтдыраның билен эдебията,сунгата,саза сөйги дөредип болмаз,гайта терсине,окувчыда йигренч дөрәр. Мекдеплерде логика,эдеп сапаклары гиризилсе,жеделлешме медениетиниң,өз билйән задыңы дегерли делиллер билен дүшүндирип,субут эдип билмек ялы эндиклериң пейда болмагына гетирер.Умуман мекдеп,гиң дүшүнжели өзбашдак бир адамы тайярлап билмелидир.Булары чөзжек болсаң,диңе дөвлет дәл,дүрли угрлар боюнча йөрүтелешдирилен хусусы мекдеплериң хем ачылмагыны голдамак герек.Жемгиетде хусусы эечилигиң дөрейши ялы,бу ерде хем ким говы билим берип билйәр диен ярыш эмеле гелер.Оларың окатжак дерслери йөрүте топарлар тарапындан тассыкланса говы боларды-Ол сөнүп барян чилимини сора-сора,тәзеден отлады, говы бир сорды-да гүррүңини довам этди-Аманмухаммет, билйәнсиң,эдебият ве сунгат ылмы диңе журналистиканың, айдым айтмагың төверегине жемленди.Йөне онда хем эркинлиги ёл берилмән,оны айтмалы,муны айтмалы дәл диен дүшүнжеден чыкылмады.Эмма язув кадалары,дилиң чеперчилиги, гадымы ата-бабалардан галан сөзлери,шыгыр, кысса,саз язмаклыгың дүрли ёлларыны өврениш ылымлары ятдан чыкарылды.Мен

өң дүрли газет-журналларда, киностудияда,неширятларда,Магтымгулы адындалы дил ве эдебият институдында ишледим.Машгалалы ики оглум билен ики отаглы җайда ерлешмән,ишими ташлап, оба гайтмага меҗбур болдум,оба мекдебинде эдебият мугаллымы хөкмүнде ише башладым.Хут мыгаллымчылык ишине башламагым билен менде шейле пикирлер дөрәп башлады. Ёгсам,докуздан говрак китабым чап болуп чыкды,отуза голай китабы терҗиме этдим,филология ылымларының кандида-ты дережәм бар.Җай ягдайы болан болса меркезде ише галып хем билйәрдим.

Мен дөредиҗилик мейданында эсасан,дөрт угур боюнча ишледим,гошгуларым,эдеби-танкыды макалалар, терҗеме ве ылмы ишим.Шахырлык билен терҗимечилигиң йүкүни деңешдирсем-илхалар эсер дөретмегиң хич бирем еңил дәл болса герек.Йөне өзүң эсер язаныңда нехили хем болса эркинлик бар,терҗимеде болса эркинлик ёк.Мен болса эркинлиги сөййәрин.Ине,онсоң,шыгырларың терҗимесинде гүзап барыны гөрмели боляр.Шол себәплем мен өз рухума габат гелйән,говы гөрйән шахырларымың терҗимесине япышмалы болян,шонда маңа еңил дүшйәр.Белки,шол кынлыгы үчиндир, француслар көпден бәри шыгырлары ак гошгы хөкмүнде терҗиме эдйәрлер,себәби, гошгулардакы сазлашмалар-капиялар гошгының эсасы гөзеллиги хем болса,асыл нусгадан көп задың йитмегине себәп боляр.Бу болса ахлагыма габат геленок.Ёгса-да ахлак диенимде..-дийди-де,ол мүшдүкде бир сорумлык галып, сөнен чилимини гайтадан отлады-да, гүррүңини довам этди-Бизиң ахлак пәклигимизиң дережеси җемгиетимизиң медениетине баглыдыр.Соңкы

йыллар, меде-ниетимиз бир хили песелип баряна чалым эдйәр.Ёк,мен яңкы гапыда чилим зыңанлары үчин айдамок,аслында олам медениете гирйәндир велин..Пикир эт!Медениет диенимде, халкың хал ягдайының говуланмагыны,говы җайларда яша-магыны, овадан машынлара ээ болмагыны аңлатмаяр ахырын,ол ахлак, ынсап,выҗдан,ыграр пәклиги ялы аңлат-малары хем өз ичине аляр. Оңа серет-дийип,ол сес етим аралыкда ерлешен җайы гөркезди-Ол адам җайының дөрт тарапыны белент диварлар билен өртди,хич ким ховлусына гирмез ялы,өзи хем чыкмаз ялы япды,гоңшулары билен гатнашыгы кесди,хат-да шу ере, пата хем геленок,ёгсам, оны ише ерлешдирип,угрукдырып гойберен Үмүр агады ахырын!Ол өзүниң шу херекедине медениетли яшамак дийип дүшүнйәр. Адамларда бирек-биреге сылаг-хормат азалды,кимиң пулы көп болса шоны абрайлы адам хасап эдип башладылар.Гарып өлсе оңа санлыҗа адам баряр,байың еди аркасындан бири өлсе болса машындан яңа ики көче бәрисинден барып боланок.Үмүр аганың адам эден адамларының көрүси онуң патасына гөрүнмеди.Мен муны нәме үчин диле гетирдим? Алымлык дережесини алмакчы болуп ише япышанлар, көмек исләп,Үмүр аганың аягыны ере дегирмедилер, бу гүнки гүн велин онуң патасына гелип билмән йөрлер.Булар ялы,ве шуңа меңзеш ногсанлыклар санардан кен,олар яшларың аңыны зәхерлейәрлер.Эйсем,олары арадан айырмак үчин нәме этмели? –Какабай чилими дүйбүне ченли чекди-де,мүшдүгини гапырҗагың ичине салып,гүррүңини довам этди—Мениң пикиримче мекдеплерде,окувчылардан "Адыл яшамак"атлы топарлары дөретмели,ол топарлар "Ыграрыңы ве

мертебәңи "сакламак,"Җемгиете пейдалы иш этмедик гүнүм болмасын", "Сыланян окувчы" диен ялы йөрелгелере эермели,олам,оларың эден говы ве пейдалы ишлериниң гүнделик язгылары,айлык хасабатлары билен утгашса хасам говы боларды.Себәби,асыллы херекет,пейдалы иш яшлары гызыкландыряр,бирине көмек бермек, дурмушда адыллы, выҗданлы,ыграрлы болмак,сөзүңде тапылмак, мертебәңи сакламак ялы эндиклерден эмеле гелҗек багтлы дуйгулар оларың бүтин өмүрлерине етер.Диңе бир яшларың арасында дәл,хорматлы дынч алыша чыкан яшулы неслиң арасында хем җемгиет үчин пейдалы топарлар,яшлара өвүт-үндев,маслахат бермек,дәп-дессурымызы,тарыхымызы өвретмек ялы топарлар дүзүлсе говы боларды.Инди, дин барада.Мекдеплерде дин сапагының окадылмагының тарапдары дәл,йөне диниң,аңырдан гелйән дәп-дессурымызың тарыхыны тарых сапакларына гиризилсе говы боларды дийип хасаплаярын.Араплар бизе бәш вагт намаз билен ысламы алып гелди,эмма бизде дуза,чөреге,оҗага,өе,чага,өл-ә хормат гоймак ялы асыллы дәп-дессурымыз хас өңден хем бар ахырын.Бизде адам өлсе үчүни,едисини,кыркыны совуп ятлаярлар, арапларда болса бейле затлар ёк.Ине,шулар ялы ве шулара меңзеш болан түркмениң айратынлыкларыны мекдеплерде өвредилсе яшлар үчин пейдалы боларды.

Умуман,медениетсиз җемгиет узак яшап билмез. Гечмишде,дайханың,малдарың,балыкчының көклери чуңа гиден эдеплери болупдыр ахырын.Олар тебигатың. ериң, малың, сувуң дилини тапып,өзара сазлашыклы яшапдырлар ве уллакан мирасы гоюп гидипдирлер.Үмүр агамыз шолары йыгнамак билен өрән уллакан иш битирди.Энтегем,онуң

битирмели ишлери көпди,арман өмри гысга экени.Инди бизиң максадымыз шол йыгналан мираслары,тәзе дөврүң талапла-рына лайыклыкда яшларың аңына сиңдирмели.Тәзе дөвүр гечмишиң адыл кадаларына даянмалыдыр,өзем көптараплы-лыгы, гызыклылыгы билен,ким нәмә гызыгян болса шоңа гиң ёл ачянлыгы билен тапавутланмалыдыр.Иң эсасам-медени-етде эркинлик хөкүм сүрмелидир.Шонсуз медениетиң соңы ёкдур,йитип гидйәндир.Тарыхымызам шейле...Ёгса-да тарых диенимде...Мен сенден бир зат соражак,Аманмухаммет!-диийип,ол маңа йүзленди-Арада мениң янымы тарых билен гызыкланян үч саны түрк алымы гелди.Олар Алп Арсланың җайланан ерини гөзлейәрлер.Ол тарыхы шахс барада сен роман яздың,билйәнсиң диийип, саңа җаң этмекчи боланымда номериңи тапмадым.Шол түрклер ене-де гелҗеклер.Мен олара сени салгы берейинми?

-Какабай,билмедим-дә,нәме этҗегиңи.Мен 1958-1959-нҗи йыллар Солтан Санҗар мовзелейиниң төвереклерини текизлеп пагта экип угранларында шол ерде,"Гарагум" совхозының директорының машыныны сүрйәрдим. Мовзелей-дан бир йүз элли метр гүндогар-гүнортада пагта экмек үчин ер текизләп,сүрүп йөрен әпет тракторларың пычагына илип, йүзи арап язгылы,ини алтмыш,галыңлыгы йигрими сантиметр, узынлыгы бир метр отуз сантиметре якын мермер даш чыкды.Трактор онуң бир бөлегини дөвүпдир.Оңа хич ким дүшүнмәнсоң яңкы тракторчы оны өйүне алып гитмек иследи.Шонда мен "Сен говусы бу дашы мүзее табшыр,дегерли бир адамының үстүне гойлан болайма-сын!?"дийдим.Инди шоны өзүмиң алмандыгыма гаты гына-нярын. Соңуның нәме боланыны билемок,йөне,көп

йыллардан соң бир китапда Гүлҗемал ханың аладасы билен Алп Арсланың губурының үстүне язгылы даш гойланлыгы бара-дакы язгыны окап,шол даш гүпбе ядыма дүшәйди.Шол тракторчыны гөзледим,тапып билмедим.Йөне шол язгының тапылан ериниң Солтан Санҗарың мөвзелейинден бир йүз элли метр төвереги гүндогар-гүнортададыгыны чак билен билйән.Бу чакым мениң башга бир хасапламаларыма хем габат гелйәр.Түркменлер өли җайланларында өвлүйәниң гүндогар гырасындан гүнбатара,Кәбә тарап җайлап башла-ярлар.Шу җәхтден угр алсак,1072-нҗи йылда вепат болан Алп Арслан билен 1160-нҗи йылда өлен Солтан Санҗарың арасы 88 йыл,хер йылда хем өвүлйә Кәбә тарап ики метр сүйшүпдир дийип хасап этсек,онда Алп Арсланың губурының ерлешйән ерини тапып билйәрис.Сен терҗемечи, билйәнсиң ,Чингиз хан гаты көп ядыгәрликлери йыкып,сува басдырса-да, нәче газапланса-да, Солтан Санҗар ымаратыны йыкып билмәндир.Гынансагам,бизиң дөврүмизде, дийдимзорлук заманында шол тарыхы ядигәрликлериң үстүнде пагта экдилер.Соң сува басдырып ери шорлатдылар.Хәзир шол ерлери шор басып,йылгын токайлыгы эмеле гелипдир. Ядигәрлиги гөзлемели болса, шол шорлукдан гөзлемели.

–Мен сениң телефоныңы язып алайын,алымлара өзүң дүшүндирсең говы болар-дийип,Какабай мениң телефонымы язып алды.-Бу-йә говы болайды.Сен мени бегендирдиң.Ёгса-да сениң яңкы вакалар барада “Арсланың йылдызы”атлы повестиң хем болмалы.Мен оны “Мары-Шахы-Җахан” газе-тинде окапдым,инди ядыма дүшди.Сен мени бегендирдиң. Аманмухаммет,сен окумыш адам,үстүңде ишлесең говы эсерлери дөредип билҗек.Иң эсасам китап окаманы сөййәр-

сиң. Менем сен ялы,окаманы говы гөрйәрин.Бу ерде, Байрамалыда,Ашгабатдакы өйүмде улы кытапханам бар. Сениң өйүңдәки улы китапханаңдан хем бирнәче китаплары окамак үчин алыпдым.Мениң яшлык достум,арамыздан ир гиден языҗы Аманны Ата хем шейле адамды.Онуң окумышлыгы мениң,сениң дагы чакы дәлди.Мен диңе окап оңян болсам,белки-де мендәки,сендәки ялы көп китапларың гереги болмазды.Хут өзүм-ә,окыҗылыгымың дашындан шахыр,терҗимечи,алым хөкмүнде бу угурларың херсине дегишли зерур китаплары эдинмесем,отурың билемок. Ислендик хүнәри сайлан усса адамлар,өзүниң гүнделик ишинде хәли-шинди уланмалы болян гурал-энҗамларыны эдинйәрлер ахырын.-Ол сагадына серетди-де-Вагт өрән тиз гечйәр,эййәм гүнорта болайыпдыр.Яшымызам бир чене барыпдыр,онсоң әхли зады хасаплы йөретмесең боланок.-дийип,хаҗатхана уграды.Соң тиркешип ене адамларың арасына гелдик.Шонда мен Какабайдан:

-Яровсыз дийип эшитдим,саглык нәхилидир?-дийип сорадым.

-Ганымат-дийип,ол гысгаҗык җогап берди.

–Ганыматлылыгың ики манысы бар-дийип, ерли обалы, чаксыз билимли Ашыр хаҗы Салых оглы сесленди-Бириси олҗа, бейлеки-си вагт. Саглыкда гечирйән вагтыңы олҗа билмели.

–Догры-дийип, Какабай башыны атды-Биз кәте дур-муш аладалары билен шоңа кән бир әхмиет хем беремзок. Ёгса-да Ашыр хаҗы, бир зат сорайын дийип йөрдүм.Арада сениң ялы хаҗа гидип гелениң бири дутар ясаян достума

“Сен капырың задыны ясаяң”дийип,күпүр гепләпдир.Шол барада пикириңи билмекчи болян. Ашыр хажы;-

–Векилиң гаралар тиресинден бири Молла Төре ахуна “Эгер кын гөрмесеңиз Ал багшыдан бирки саны саз диңләп гечәели?” дийипдир,олам:”Бор,оглум,диңләерис.Олам өң айрылып соң бириген затдыр-да”дийипдир.Бу сөзүң мениң пикиримче ики манысы бар.Белли бир дөврүрде ыслам сазы гадаган эдип,соң ругсат берипдир, онсоңам,дутар тутдан ясаляр. Тут илки гөгерйәр,улаляр,япрак чыкаряр,япрагы гурчук иййәр,гурчук пиле сараяр,пиледен йүпек алыняр,йүпек болса дутарың кирши боляр,улалан тудың өзүнден болса соң дутар ясаляр. Дутарың асыл магнасы хем ;Тут тар маныда ахырын. Молла Төре ахун,белки,шу делиллериң икисини хем гөз өңүнде тутан болмалы.Түркмениң гаты аңырдан гелйән мукамлары бардыр.Онсоң дутар нireden капырың гуралы болярмышын?

-“Гоңурбаш”,”Гөкдепе” мукамлары гаты аңырдан гелйәр.

-Какабай жан, догры айдярсың!-дийип,Ашыр хажы макуллады -Мукамларымыз гаты аңырдандыр.Мукам сөзүниң дүйп манысында белли бир Ватан,юрт тутуп отурмаклык аңлатмасы бардыр,ягны,өз мертебәң-юрдуң болсун,хайсыдыр бир мертебелиниң мертебесине букулып мертебели болжак болма диймекдир.Түркменде “Отуң огурлык боландан атың огурлык болсун”диен айтгы бар,себәби от бу ерде ер, юрт, Ватан маныны берйәр,отуң өзүңки болса ат тапылар.

–Ылымлы адамлар билен отур-мак,гөр, нәхили гызыклы-дийип,Какабай сесленди-Йөне,шу вагт ылымлы

адамларың харманына от дүшди.Шол себәп;и хем биз бирек-биреге хормат гоюп,голдап херекет этмели дийҗек болян.

–Биз Үмүр аганың ясында отырыс-дийип,мен сеслендим -Ол бирек-биреге говы дүшүнйән адамларың сөхбетини гурнамагы халарды,"бейле душушык-ылымдыр"диерди.

–Үмүр ага кәте йыгнанышыкда "Артыкларымызы кесип,кемимизи долдуралың"диерди.Ол ылмың бейик дарагтыды, әгиртди.Онуң хатырасына мен ене бир гезек төвүр галдырҗак-дийип,Ашыр хаҗы узак аятлары окап,төвүр галдырды.Хеммәмиз оңа гошулдык.

Шейдип,Үмүр аганың кыркыны совуп,мен Какабай, бейлеки адамлар билен хошлашдым...

Шу душышыкдан бир нәче ай геченинден соң,шахыр Аннадурды Амандурды маңа җаң эдип, Какабайың ёгаланыны хабар берди.

–Вай,шол бизе гелйән сыратлы,гелшикли, гөрмекли, сы-пайы адам ёгалайдымы?Ол сагатды ахырын!-дийип,аялым бу хабары эшидип башыны яйкады....

Какабайың едиси гүни мен яныма җурналист Сөйүн Гаррыны,шахыр Сувхан Хыдыры алып,онуң Байрамалыдакы өйүне бардым.Яс еринде адам ончаклы бир кән дәл экени. Мениң келләмде зехинли,йоне гарып шахырың айдан сөзлери ики яна ат салярды.Ек, Какабая гарып диесим геленокды,ол рухы җәхтден дийсең бай,умман ялы адамды.Онда-да...

Сөзүмиң соңунда мен онуң өз голы билен язан"Зехинли галамдашларымың бири Аманмухаммет Непесе хем онуң машгаласына саглык, агзыбирлик,ровачлык,улы абрай арзувлаян автордан пешгеш"диен язгылы,1990-нҗи йылда

чап болан “Хыял гушум”атлы китабындан бир гошгусыны гетиресим гелйәр.

Ховлукмач хепделер,алңасак айлар,
Үвелип йылларың дегирменинде,
Оюп я-да дырмап гойяр ызыны
Кә җошгунлы,кәте сынык гөвүнде.
Чалшып калбыңдакы шатлыгың орны,
Дуйман дуркаң хасрат басяр гершиңден.
Беден ярсып,сач-сакгалың агаряр,
Отдан чыкып,сува уруп йөршүңден.
Бирлешдирип алыс-якын иллери,
Чар яна узаляр,ёллар,ёдалар.
Кә мензили хөвес билен гечерсиң,
Кә мензиллер уграманкаң ядадар.
Өйде-де,илде-де гүн гечдик сайы,
Агралып барядыр герденде йүкүң.
Алададан долуп пикирлең орны,
Сен дәл,олар саңа йөредер хөкүм.
Оңатлыга үндәп өвүт алҗагы,
Ойланып әдерсиң әдимиң херсин.
Бегенйән бу өмрүң йүкли гечйәнне,
Гынанмаг-а асла бейледе дурсун!...

Ятан ериң ягты болсун, өмрүни йүкли гечирен достум, Какабай!...Сөзүмиң соңунда Какабайың дөреден ве терҗиме эден эсерлериниң санавуны гетирмек ислейәрин. Дөреден_есерлери:1.”Алабахар”,гошгулар,2.”Ёллар”,гошгулар,3.”Огл ум икимиз”,гошгулар,4.”Сәхра гөзетими”,гошгулар, 5.

”Максат”, гошгулар,6.”Хыял гушум",гошгулар,7.”Саңа көңүл берсем...”,гошгулар,8.”Пристрастност”-“Гөвүн бермек"-рус ди-линде,гошгулар,Москва,”СП”неширяты,9.”Нет у лйүбви опре-деления",”Сөйгә кесгитлеме ёк”,гошгулар,рус дилинде,Москва, ”Моладая гвардия”неширяты.Терҗиме эден эсерлери:

1.В.Ян, ”Азияның мавы алыслклары”, хекаялар, ятла-малар.2.В.Ян, ”Спартак”,повест.3.В.Ян, ”Баты хан”,роман. 4.В. Ян, ”Соңкы деңзе ченли”,роман.5.В.Ян, ”Җелалетдин”, повест-лер,хекаялар.6.А.Вамбери, ”Орта Азия сыяхат”.7.Җ.Румы, ”Хекаятлар” .8.Җ.Дашдонг,”Какам,эҗем хем-де мен”,гошгулар. 9.Н.Матвеева,”Дуб ве шемал”,гошгулар.10.Җ.Макдауелл,”Ады кераматлы китаба гирен”,ылмы-популяр китап.11.В. Маяковский, ”Бар сесим билен”,поема.12.И.Калашников,”Ёвуз асыр”, икикитап, роман. 13.С.Улугзаде,”Фирдөвси”, роман. 14.В.А.Җуковский,”Гадымы Мервиң харабалары”,ылмы моног-рафия. 15.А.Җамы, ”Исгендериң пайхас китабы”.16.А.Фараҗ, ”Өвүт-несихатлы кыссалар”.17.Р.Роҗдественский,”Гүнлериң биринде...”.18.”Гадымы хытай пәхимлери”.19.”Гүндогар пәхим-лери”.20.”Гадымы хинди пәхимлери”.21.Саады, ”Боссан”. 22.”Нусгавы басныялар”.23.”Баятылар-пәхимлер”.24.”Сибирде яшаян түрки халкларың фолклорларындан”. 25.К.Госси, ”Гарагарга”,драма.26.Л.Разимовская,”Медея”,драма.27.Т.Шевч енко,”Катерина”,”Хызматкәр аял”,поемалар.28.”Даналара уйсаң...”,дүнйә акылдарларының парасатлы сөзлери.29. Г.Голубев,”Галп ада дувланып...” ,повест.30.А. Кекилбаев, ”Роваятың соңы”,роман.

*-**Шахыр Аман Аннамырады ятлап...***

Белли рус языҗысы Н.Островский ялы, йыкылып, элден-аякдан галан,ягырнысы дүшеге беркленен зехинли шахыр Аман Аннамырады якындан болмаса-да, танаярдым, кәте янына барып гайдярдым,хал-ахвал сорашярдым, дердинишйәрдим.Халының теңдигине гөзүм етип дурса-да, онуң бир гезек хем зейрененине габат гелмәндим.Эмма соңкы гезек янына баранымда велин...Говусы, оны сизе гүррүң берейин.

1969-нҗи йылың агыр гелен гышы өрән узага чекди.Аяз март айының аякларына ченли довам этди.Хова бирнеме говшансоң, машынлардан гачып галян ләхең-ләхең буз бөлеклери ёлларда дагашып ятырды.Япларың доңы велин чөзүлерли дәлди.

Бузлар эрәп, топрага йылы орнанда,апрел айының башларында, мен Аманың янына бардым.Онуң халы теңди, өңкүсинденем хорланыпдыр,асыл диңе гөзи галыпдыр.Узага чекен гыш зерарлы көмри,одуны гутарыпдыр,"Өйүң көне-күшүллерини,эҗемден галан көнеҗе сандыгы,ишигимдәки баглары пеҗе салмалы болды"дийип,ол пикирими аңан ялы сесленди.Мен нәме дийҗегими билмедим,өз болшумдан өзүм утандым.Элим-аягым еринде,сынам абат,узадан ериме элим етип дуран чагы, бу бейик адамының халындан хабар алып билмедик болшума гаты гынандым.Нәме дийҗегими билмән, гашында алҗырап отыркам,ол маңа термосындан бир кәсе чай узатды,хал-ахвалымы,дөредиҗилик ишлерим барада гүр-рүң бермегими сорады.Мен агзымы долдурып айдар ялы,язан задымың ёкдугыны яңзыданымда ол "Сен айтмасаңам мен окаян.Хер бир газет-журналы,орсларыңкыны хем сыпдырман окаян."ЛГ"-де-"Литературная газета",рус языҗылар сою-

зының газети-сениң эдебият меселелерине дегишли кичең-рәк макалаң чыкыпдыр,окап халадым,гозгаян меселелериң өрән дөвребап"дийди.Мен догрусы ол макаланы иберипдим, эмма чыканлыгындан хабарым ёкды,"ЛГ" билен якын арагат-нашыкда дуряnлыгым велин догруды.

–Ханы о гүррүңлери гоялы-ла!Сен маңа айт,саглыгың нәхили?Менден саңа нәхили көмек герек?-дийип, толгунып, мен онуң херекетсиз бармакларыны ойкаладым.

–Мен-де хемме зат етерлик,хич хили көмек герек дәл.Шахырың арзувы-дирикә китабына гөзи дүшмеги.Шол болмаса калбың капаса салынан ялы болар экени.

–Нәхили хем болса көмек герек экен-ә?

-Ол сениң элиңден гелмеҗек зат-дийип,ол гөзи билен өңүмде ятан кагызлары гөркезди-Китапчамы чыкармага көмек этмегини сорап,Түркменистан языҗылар союзының башлыгы,языҗы Берди Кербаба хат яздым,якында онданам җогап алдым велин ол җогап мени канахатландырмады.Ол маңа"Көмек эдерис,максатнама гошарыс,бирнеме гараш" дийипдир, хатының соңунда болса "Мениң адыма арза язып ёлла,пул көмегини эдерис"дийипдир.Маңа болса онуң берҗек пулы дәл-де өз гара зәхметимиң хакы герек ахырын!Егер мениң китапчамы шу йылам чыкармак ягдайлары ёк болса, онда мен Берди агадан,өлмәнкәм кәбир затлары битирип бермегини сораҗак.Сен говы гелдиң,шоны маслахатлашҗак-дийип,ол маңа серетди.

–Берди аганың пул көмегинден йүз дөндермели дәл экениң!Ол саңа голтгы берҗек болупдыр,сенем...

–Ёк,ол көмек маңа герек дәл,маңа,ине, шу ашакдакы көмеклер герек!Диңле!Биринҗиден,"Ашыр ага-да-языҗы

Ашыр Назар- мениң "Йүбилей" атлы кичиҗик поемам бар, шоны гысгалтман,шо дуршуна "Эдебият ве Сунгат" газединде, апрел айының ичинде чыкардып бериң!Йөне ол радио хөдүрлененем болса,мен онуң газетде пейда болмагыны ислейәрин.Икинҗиден,мен 1955-нҗи йылда "Ашыр аганың хөтҗетлиги"диен кинофилмине томаша эдипдим. Шондан бәри хем кино гөрүп билемок.Маңа пул көмегини этмән,томаша эдип отурар ялы,телевизорың бирини көмек эдип алып бериң!дийҗек.Үчүнҗиден"Хәзир менде улулар үчин язылан 125 –ден говрак,метбугатда чап эдилен гошгуларым бар,җемләп чыкарып болса,Берди Кербабаның "Ак яйласы" ялы китап болҗак.Шоны узаклашдырман шу йылың максатнамасына гошуң"дийҗек.Гепиң гысгасы, "шу йыл мениң чагалар үчин язан китапчам хем улулар үчин 5-6 чап листлик китабым чыксын"дийҗек.Дөрдүнҗиден "Нешириятың максатнамасы ики йыл өңүнден дүзүлйән болса,1971-нҗи йыла мениң интәк чап болмадык үч китабымы хем гошуң!"дийҗек.

Ине, шу затлары этмәге боюн болса,мен "индики йыла гарашмага разы болҗак,ёк,булары бойнуна алып билмеҗек болса-да,онда маңа пулам герек дәл,китабам,көмегем!"-дийҗек.Нәхили,шайлерәк язсам болармы?-дийип,ол өзүнин гочакдан гараҗа гөзүни маңа дикди.-Я,болмазмы?

-Болар-дийип,мен онуң билен разылашдым:-Берди ага, бу хатыңы алан бадына көмек этмек билен болар,ол йүреги юка адам ахырын!Онсонам, гошгылары айдымларда янланян автор бейле бир тапылып хем дуранок.

-Белки, шейле болсун-да!

Мен Аманың янында агшама ченли отурдым.Ол тәзе язан гошгуларыны окап берди.Гошгуларыны халандыгымы айданымда ол "Чыныңмы?"дийип,бегенҗинден еринден говсунан ялы этди,өңки аграс йузи бирнеме мәхирленен ялы болды.Адам диениң сәхелче зада хем гуванып,ондан леззет алып билйәр экени.Аман Аннамырат шоларың хилинден-ди.

Йөне,арман..."Шу затлары этмәге боюн болса,мен индики йыла гарашмага разы болҗак"дийип дуран адамының ёкаркы талапларының бири хем ерине етирилмеди.Онсоң,ол индики йыла гарашмады.Шол йылың аягында паны дүнйә билен хошлашды-да, бакылыга гитди.Ах,Аман,гөр,сен нәхили адамдың!?Бу ерде хем өз сөзүңи гөгердип билдиң.Йөне ким оны билйәр?!Сениң ялы еринден гелме гарып киме герек ?!

Нерессәни җайламага гатнашанымда,онуң гарыпҗа күлбеси өңкүсинденем бетер егшерен,чөкен ялы болуп гөрүнди...Ятан ериң ягты болсун,зехинли шахыр Аман Аннамырат!...

-Шахыр Гелди Бәши билен Сәхет Шаҗа оглы...

Сөвер достум Сәхет Шаҗаевич Батыров-Шаҗа Батырың оглы ара бирнәче йыл гечирип янына баранымда "Көне достуңы ядыңдан чыкарып,тәзе дост гөзлесең ялңышарсың. Кәбир достларың саңа бивепа болушлары ялы, тәзе достуң вепалы болҗагына гүвә гечип билмерсиң" дийди.

Сәхет билен мен 1974-нҗи йылларда Политехники институтда окан дөврүлерим танышыпдым.Илки декан хөкмүнде танан болсам, соң несибәм чекип биле ишлемели болупдым. Сәхет Газ боюнча Бүтинсоюз ылмы-барлаг институдының директоры,-хәзирки Түркменгаз дөвлет консерниниң, Түркмен дөвлет небит-газ ылмы-барлаг ве таслама институды-мен болса шол институдың Шатлыкдакы бөлүминиң башлыгы болуп ишлейәрдим.Бизиң бөлүмимиз эсасанам газ ятаклары-ны өзлешдирмек үчин герек болан таслама ишлерини алып барярды.Шол вагт Шатлыгың яңы ачылып,ат алан дөврүлериди.Иш дийсең гызгалаңлы алынып барылярды.Биз эсасанам шол вагтлар Гүндогар Теҗен газ кәниниң таслама ишлерини алып барярдык.Сехет Шаҗаевич,кәте таслама ишлериниң догры ве долы гөврүмде алынып барылянлыгыны өз гөзи билен гөрүп,барламак үчин, сапара чыкарды.

Бир гүн ол маңа җаң эдип,Гүндогар Теҗен газ кәнинде душушмагы теклып этди.Мен яңы бежергиден чыкан, көнеҗе "УАЗ"машыныма мүнүп,иргөзүнден Теҗене уградым.Эмма машын кем тапып,душушыга гиҗә галып бардым.Сәхет машының гөзгыны ягдайыны сынлап:"Башлык адам илки билен улагыны говы дүзетмелидир,болмаса иши битмез! Саңа-да маслахатым-дийип,ол машын сүрүҗә йүзленди-Зәхмет чекмек кейпе өврүленде адам хорлук гөрмез,шоны ядыңдан чыкарма!"дийди.Онуң янында шол вагткы Түркмен-газ сенагаты консерниң башлыгы Халлы Оразмәммедов хем бар экени.Бу ишҗанлы,ядаманы-ялтанманы билмейән хоша-май, тутанерли адам билен мен соң-соңларам бирнәче гезек душушупдым,хат-да бирки гезек

Москва,газ консернине хем биле гитмек миессер эдипди.Халлы узунлы гүн министр-ликлере айланып,гижәниң бир вагты мыхманхана дола-нярды,гелибем чай наныны иймән Ашгабада,Шатлыга, Дөвлетабада жаң эдип, гижесини гечирерди.Догрусы,бир нәче гүн биле болсагам,мен онуң хачан ийип-иченини,хачан ятып-тураныны билип билмедим.Йөне,бу өзбашдак бир эдилжек гүррүңиң ятламасы.Хәзирликче,Сәхетли гүррүңе доланалың.

Биз,Тежениң газ кәнине айланып боланымыздан соң, гайдып шәхер мыхманханасына гелсек,ол ерде Сәхедиң сөвер досты, мениң хем көне таншым,диктор ве шахыр Гелди Бәши бар экени.Ол мыхманхананың нобатчысына тарап үмләп: ”Нәче акыллы болсаңам шуларың кәбир самсык сорагларына жогап берип боланок! Сәхет, гайдалы!”дийип,йылгырды.

–Инди, бу ере гелип,өйден чай ичип гайтмасаңыз болмаз ахырын!-дийип,мен олары чая чагырдым.

–Төтәнликде,хич ким говы адам болуп билмез,ол зена-ны тербиелеми,миниш өвретмели!-дийип,Сәхет гүлүп жогап берди, соңам:_Ханы,нәдерис,Аманың чайыны ичерисми?-дийди.

–Догры,герегиче миниш өвредип тербиелесең, иң бир вагшы таям говы ат болуп етишер-ле велин..Мыхманханада боландан Аманың гуры наныны иениң йүз пай говудыр, гидели!-дийип,Гелди Бәши ылалашды.

Шейлеликде, биз Теженден өе гайтдык.Ёлам узак.Гелди Бәши гүррүңчил адам. Агзы дек дурман бир затлары гүррүң берйәр,арасында маңа йүзленип ”Туршуңа,”шу гүн нәме иш этмели” диен сорагы өңүңде кесердип гой,ятжак бОланыңда “Шу гүн нәме иш этдим?”дийип,өзүңден хасабат сора,шонда

өңде гоян максадыңа хас голайлашарсың.Мен-ә шейдип “Чынарымы” дөретдим”дийди

–Догруданам,Гелди ага,”Кәкилик” айдымыны алым Хайдар Мухының тагалласы ве ярдамы билен дүнйә индердиңиз.Ил бәхбидиниң пейдасына чын йүреги билен гөрешен Шаҗа Батырова багышлап язан”Чынарымы” дөредишиңиз барада гүррүң берәйсеңиз?-дийип,мен сеслендим.

–Ай,менем йөне отурандан “хайсы иш этсеңем пейдалы” диен йөрелгеден угр алян.”Бир иши гутарсаң якымлы,индик-ә башламак онданам якымлы”диенлерини эдип, мен”Кәкилик” айдымым чыканындан соң бир гүн Дешт обамызың илери тарапындакы ,Гөролының тарып эден әпет чынарының ашагына дунч алмага бардым.Себәби көпден бәри,гудрат билен бина болан,керемли даглара гөрк берйән чынар хакында бир затлары дөретмегиң хыялындадым.Бу гезек янымда эзбер сазанда Акмырат Бәшим,багшы Нурягды Байрам,алым Хайдар Мухы дагы хем барды.Догрусыны догры айтмалы,догдук меканыңда янып дуран одуң түссеси хем бирхили сүйҗи болар экени.Шол гүнем,мыдама-да шейле болярды.

–Менем ол ере бармалыдым,эмма барып билмедим.Шол гүн адамларың бирек-биреги алдамак,бирек-бирекден зат огурламак үчин йөрүте беркидилен мейданчасына-базара гидипдим-дийип,Сәхет ара гошулды.

–Догры, шо гүн сен аялың ислегини битирҗек болуп бизден галыпдың!

-Оны ким айтды?

-Аялың айтды.

–Бе,аяллар сыр саклангдан дилиниң үстүнде гызгын демир сакланыны говы гөрйәрлер-айт!.Хер задам болса акыл-лы аяла өйленсең көсенмежек экениң,кемакыла өйленсең пел-сепечи болярсың.

–Өйлен,өйленме,барыбир эркек адамының аялындан ахмыр эдмейәнине душмарсың-ла!-диййип,Гелди йылгырды-Хава,яңкы айдышым ялы,шол гүн калбымы гозгалаңа салян пикирлеримиң амала ашжагына болан ынамым улуды.Мунуң үстесине-де Мухы мугаллымың:"Сениң энтек бу керемли даглара гелип,бир затлары дөретмән гиден гезегиң ёкдур" диймеси мени айгытлы херекеде гелмәге межбур этди.Мен элиме кагыз-галамларымы алып,дереден ёкарлыгына угра-нымда, Акмырат ызымдан гыгырды:

-Гелди янымызда болса,бизе бу дагларда-да дынч алмак ёг-ов!.

Мен өйле болуберенде дереден ёкарлыгына чыкдым. Тебигатың гөзеллиги,дагың гөвсүни ярып чыкан кичили улулы чынарларың зер сепилен дек яшыл япраклары, арзылы,асуда мекан мени жошдурды.Илкинжи сетирини тапып билсем ызыны довам этжегими билйәрдим.Илкинжи сетир...Чынар нәмеден башланяр? Көкүнден. "Гел,менем шондан башлайын"-диййип,илкинжи сетирими яздым.Шондан соң сетирлер акгынлы гитди.Шейдип,иңрик гаралянча гош-гыны болдум этдим-де,ашак,ёлдашларымың янына гелдим.

–Шахыр,нәтдиң?-диййип,Мухы мугаллым илкинжи болуп сесленди.

–Бир затлар-а чыршадым-диййип,мен кагызымы оңа узатдым.Мухы мугаллым ортада янян одуң ышыгына гош-гыны бирнәче гезек окап чыкды,кәбир ерлерини "Шейле

дийилсе кем болмазды" дийип,дүзедишдирди.Соңам гошгыны долулыгына ене бир гезек окап чыкды.

Көклериң узадып земин тейине,
Дагы ярып,парлап чыкан чынарым!
Саңа несип этсин ериң ак сүйди,
Саясындан чешме чыкан,чынарым!...

Гошгыны отуранларың хеммеси оңладылар,хасам бетер Акмырат оңа гуванып:-

-Саг бол,шахыр,сетирлериң акгынлы,саза гелип дур. Түвелеме, хөври көп болсун!-дийди.

–Үстүне серенҗам берени билен Гелдиниң рухы гөзеллиги песләр ялы дәлдир.Адамың ички-дашкы гөзеллиги бир-бирине бап геленде шейле гошгулар дөрейәндир.Инди нобат сениңки,Акмырат җан!-дийип,Мухы мугаллым сесленди...

Эртеси ирден,даң яңы саз берип угранда,Акмырат гошгымы ве дутарыны алып,мениң ёкары чыкан ериме тарап уграды. Ол гич өйләнлер ядов хал-да доланып гелди-де:

-Шу саз маңа гөрги яманыны гөркезди,йөне нәмеде болса алып чыкдым,диңләң!-дийип, дөреден сазыны бирки гезек чалып берди.Соңам, багшы Нурягды Байрам билен гайтала-гайтала "Чынарым"айдымы дөреди.Мен өрән багтлы адам,меңки чүвди.Язан гошгыңы айдыма гечирҗек болсаң, илки билен оңа саз дүздүрмели,онсоң оны айдып билҗек багшы тапмалы,соң халка хөрүрлемели.Сазанда хем,багшы хем шол гүн мениң янымда-ды,а-на,мени багтлы эдйән зат!Шахыр,сазанда,багшы үчүмиз шол гүн бирек-бирегиң эллерини гысып,улы гуванч,мәхир билен битирен улы ишимизе гувандык,көлегесинде йыгы-йыгыдан отуруп гайдян Чынарың өңүнде бергимизи өдәндигимизе гувандык-Гелди ага

сесини кесди-де, ак көйнегине,ачык гөк пенжегине гелишик берйән овадан гүлли галстугыны дүзетди.

–Муны танаярмың?-дийип,ол маңа галстугыны гөркез-ди.

–Танап-танамаз ялы ол адам дәл ахырын,ол боюнбаг-дийип,Сәхет ара гошулды.

–Муны маңа Аманмухаммет совгат берипди,шол гүнден бәри хем бойнумдан айырман гөтерйәрин-дийип,Гелди дүшүндириш берди.

–Асыл,соңкы гүнлерде ягшы-яманың арасыны ачып башладың дийдим-ле! –дийип,Сәхет яңсылады.-Бир себәби бар экени.

–Ол догры, адам танамага дуран ерим-дийип,Гелди бойнуна алды.

–Менем шейле!"Адамының ичини билйән гурал ойлап тапана әхли байлыгымы берҗек!" диенимде,Сөйүн Гарры диен бир достум:" Хава,әр-аял араңызда екеҗе йыртык кечәңиз бар,шонам берәйҗекми?"дийип,сораяр-дийип,мен сес-лендим.

Шейле гүррүңлер билен,кәте дегишип,өе нәдип геленимизи билмедик.Бары-ёгы ики сагат вагтларының барлыгына гарамаздан, мыхманлар шол гүн агшама ченли отурдылар,гызыл хоразың чорбасыны ийдилер.Гаты көп гүррүңиң башыны агыртдык. Ахырым, хеззет-хормат билен уградтдым.Соң Сәхет Гелди Бәши билен икинҗи гезек өе геленде сойҗак болуп йөрен баггоюным барды,шоны союп,хеззет этдим,үчүнҗи гезек гезмәге геленлеринде өкүз-чәм пычага гелен экени,шол абырайлады.Дөрдүнҗи гезек

мыхманлары Мары айрапортундан өз машынымда алып гайданында Сәхет Гелди Бәше бакып:

-Биз илкинҗи гезек геленимизде өй эеси товук сойды,соң гоюн,соң өкүз союп хеззет этди,бу гезек нәме соярка?-дийди.

–Бу гезек ол дүе сойҗак дийййәр-дийип,Гелди мылайым йылгырды.

–Бе,бе,дүеден оюн болмаз,бизе екеҗе келҗе җүйҗе етерлик ахырын!

Догрусы,Сәхедиң бу җогабы маңа-да кем якмады.Өйде хурш гутарыпды,бары-ёгы екеҗе товугым-шонуң башыны кесмели болар-дийип,ичимден пикирленип барярдым,йөне дилиме гелен башга сөз болды.

-Хорматлы мыхманлара ол-а дүе экени,пил соймалы болса хем тайяр!-дийип,мен җогап бердим-де,машының радиосының нурбадыны товладым.Онда багшы Сапармырат Бабаев етип гелен еңиш гүнүниң хатырасына "Гахрыманлар хакда баллада"диен айдымы ерине етирйәрди.Багшының зарындан хош овазы йүреклери толгундырярды.

Калбымызда яшаяр,
Доланмадык герчеклер.
Яда салың,баш эгиң!
Инди дүнйә инҗеклер...

Нәче гүл йүзли йигитлер,
Ар үчин баш гойдулар.
Байдак ялы гелинлең,
Гуҗагын бош гойдулар.

–Хер гезек шу айдымы диңләнимде,Керим Гурбан-непесиң "Язылмасы агыр болан гошгусы"ядыма дүшйәр-

дийип,Гелди Бәши сесленди-Шу гошгыны язмак маңа хем кын дүшүпди.Кынлык билен дөредилен бу айдым-саз зенанларың кеч ыкбалына багышланан элегия ялы болуп дур.

–Гелди ага, бу айдым нәдип дөреди?-дийип,мен сорадым.

–Бир гүн компазитор Нуры Халмәммет билен Бәхердениң бир көчесинден, Сәхет Шажаның яңы-якында, меркези газетлериң биринде пейда болан “Газ горларыны аявлы сакламагың ёллары”атлы гиң гөврүмли макаласыны ара алып маслахатлашып барярдык.Нуры башыны ййкап: ”Гынансагам,инди алымларың маслахатына гулак габардян ёк’дийип кәйинди.Мен оны көшешдирдим.Шол багт өңүмизде чал сачлы,йүзи нурана бир гарташан аял пейда болды.Биз оңа хормат билен Таңры саламыны бердик, саглык-аманлык сорашдык.Гарры бизден араны ачан бадына мен:”Шу аял бир хепде биле яшан адамсыны урушда алдырып,шондан бәри хем мукаддес ожагыны саклап гелйәр”дийдим велин,Нуры сакга дуруп,йүзүме йити серетди.Соңам”Биз нәме үчин шулар ялылар барада айдым дөредемзок?”дийип,сораг берди. ”Оларың гөзлери ёлда галды,ярларына гарашып гаррадылар. Бу әгирт улы гахрыманчылык ахырын. Гел,бир зат эдели. Икимиз айдым дөредели.Ол айдым яңкы ялы мүңлерче,он мүңлерче зенанларың хатырасына ядыгәрлик болсун”Ине, шейдип мен айдымың сөзүни,Нуры сазыны язды,Сапармырат Баба айдым эдип айтды.

–Гелдиниң түркмен эдебиятында ве сунгатында мынасып орны бардыр-дийип,Сәхет жаныкды-Онуң гошгуларыны оканыңда хыялыңда гөйә даглара сейил эден ялы болярсың,онуң гөзелликлери гөз өңүңде жанланяр.Онсоң гүл-

гүләлекли,овлак-гузылы байырлара гезеленч эдесиң гелибер-йәр, асыл сениң бүтин дүнйәң гөзелликлере бесленен ялы болярсың.”Акыллы Таңры беренине кайыл,кемакыл-багтың чүвенине майыл”диен геп бар,ол догры,йөне Таңры берер дийип гарашып отурман өзүң хем бирнеме херекет этмели, гөзлемели,агтармалы,көп окамалы.Диңе шонда үстүнлик хемраң боляр.Биз өз-өзүмизи кәмиллешдирмек үчин окапдык, хәзир-ә, гынансагам или гең галдырмак үчин окаляр.Какам пахыр кән геплемәни халамазды,көп окамалы диерди,”Кән геплесең сөзүң эеси болуп билмерсиң,дымып гезмеги дост тутун”диерди,”Юртда дүзгүн бар болса херекетиңде,сөзүңде батыргай бол,ёк болса херекетиңде батыргай,гепиңде соресап бол”диерди.Шу өвүтлер өмүрлик ядымда галыпдыр.

Догруданам,Шаҗа Батырың оглы Сәхет кән геплемәни халамазды,дийсең окумыш,үч-дөрт дашары юрт диллерини сувара билийәрди.Улы везипе етмеди дийип бирахат болма-ярды,гайтам, эелейән везипесине мынасыплыгы барада алада эдйәрди,мени тананоклар дийип бирахат болмаярды, танал-мага мынасыплыгы барада алада эдйәрди.Бир гезек ол:”Мени Политехники институда ректор гойдулар,йөне,менденем гүйчли адамлар арамызда бар ахырын”диймеги,мениң якаркы айданларымы тассык эдйәрди. Хачан-да,С.А.Ныязов Тарых институдындан Шаҗа Батыровың адыны айыранда,Сәхет шол гүнүң өзүнде “Мен өзүми Түркмен Политехники институ-дының ректоры везипесине мынасып хасапламаярын” дийип,Президентиң өңүнде арзасыны гойды.Эйсем,шу мысал мениң айданларымы тассык эдмәйәрми,онуң нәхили буйсанчлы адамдыгыны субут эдмейәрми?Хер хили кын гүнлере саташса-да ол өзүни

мыдама багтлы сайяр, гөвничөкгүнлиге дүшмейәр," Багтлылык диңе бир күрси ве беден ислегиңи канахатландырмак билен багланышыклы болян болса,онда биз сычан тутян пишиги багтлы хасап эдердик"диймеги халаяр."Адам бир иши этҗек дийип эдиберсе,адатча оңа үстүнлик хемра боляр,йөне этҗек ишини хер тараплайын өлчерип дөкүп,хаял-ягаллыга ёл бериберсе велин, үстүнлик песелйәр."Ине, бу хем онуң сөзи...

Гараз,шейле пикирлер билен өе барсам,өйде хич ким ёк.Хожалыкчым нирәдир бир ере гидипдир,ол болмаса мениң элим-аягым саралгы.Бир эден задым,чай демләп, мыхман-ларың өңүнде гойдум,"Гүйменип отурың!"дийдим.Дашары чыкып,екеҗе товугымы гоңша сойдурайын дийсем,олам харам өлмүш гатап галыпдыр.Нәме этҗегими билмән дуркам бир ГАЗ-51 машыны,җайымың гапдалындан гөтүн йөрәп, ишиге гелди.Машының үстүнде аялым,ики-үч саны газак аяллары,чага-чугалар барды.Бир гөрсем,машының үсти этден долы,ярым тонна якын эт бардыр.Мен "Бу нәме, хов!"дийип, гең галмакдан яңа агзымы ачып,аялыма сораг бердим.Ол кәйинип бир затлар диййәр,өзем машының гапырҗагының гапдалларыны ачып эти дүшүрйәр.Мен онуң бир"Отлы какыпдыр"диен сөзүне дүшүнип галдым.Мундан 7-8 йыл озал бир көшекли дүйәни газакларың дүе сүрүсине гошупдым,хакыны айма-ай төлейәрдим,шол йылларың ичинде малымдан хабар алмандым.Бирки йыллыкда дүйәң гаррап өлди диен хабары эшидипдим,йөне нәме үчиндир көшегим екеҗе көшек бермәнди. Нәме үчиндир,көшек ташлаянам меңки болды,яныып,тохумсыз галянам меңки болды.Гараз,дүйә чал ичерин диен умыт билен эдинен

малымдан агзым ягҗарманды.Ине,хәзирем,шол өңки көшегими-дүйәми отлы каканмышын.Эдил хәзир мен оңа гынанман гайтам, шейле ягдайда хуршлы боланыма бегендим. Онсоңам, мыхманларың хатырасына дүе сойҗак диенимиң догры чыкмасына нәме дийҗек дийсене!?Этлери җая чекдик велин,эйваның ичини долдурды гояйды.Шол бармана Сәхет дагы ички җайдан чыканларында ортадакы үйшмек эти гөрүп,саң-гаты болдулар.Бир салымдан соң Сәхет өзүне гелип:"Бу нәме?"дийип сорады,маңа дерек Гелди Бәши:"Айтдым-а,яңы,дүе сойяр дийип!"дийип,җогап берди, менем: "Хава,дүе сойдум,индики гезек гелениңизде пил сойҗак!" дийип,агзыма геленини сарнадым.Онда Сәхет" Геленимизден бәри дүе соярлык вагт геченок,бу ерде бир сыр бар.Я бизиң гелҗегимизе дүйнден бәри тайярлык гөрдүңми?" дийип, сорады. "Хава" диенимден соң ол:"Аман этҗек диен задыны эдер,мен оңа ынанярын,йөне дүнйә байлыгыны берсеңем пил тапдырмаз. Шонуң үчинем,биз инди достумызың өйүне мыхман болмамызы бес эдели!"дийип,дегишди.

Чөле гидип отурмак үчин, этден 5-6 кило бөлүп алып дуркам,аялым гелип:"Гывв,ол харам өлмүш газак чопан"Дүе сизиңки"диййәр велин,би гулагының алгысы башга ялы-ла,я-да "Элтсем тагма серетмән аларлар"дийдимикә?Дур,бакалы ,мен өзүми алдатман!Деррев машын тап,этлери ызына әкидип,өз дүйәми талап этҗек!Мен хайсыдыр бир готур газага-дүе чопаның йүзи готурды-өзүми алдаданымдан өленими говы гөрерин!"-дийип,ол элимдәки этлери хем алып,йыгнашдырып башлады.Аялым екегеплиди, этҗек диен задыны этмесе болмазды.Маңа болса хәзир элимдәки бәш кило эт бир дүеден гымматлыды.Хер затда

болса мых-манлар дашарда болансоң бу гүррүңлерден хабарсызды.Мен хөре-көше эдип,аялымың элинден эти алып,өйден зымды-рылып чыкдым-да,машында гарашып отуранларың янына бардым.Ызым билен аялым гохлап чыкды.Онуң бирахат болмагына өзүче дүшүнен Сәхет"Билйән,аялың бизи өйде отуртжак боляндыр.Мең аялым хем шейле,мейдана чыкылса хамана бир зат болайжак ялы"дийип,дилленди.

–Нирә гидерис?-дийип,мен сорадым.

–Шу ерде ожар токайлыгы бар дийип эшитдим.

-Шейле токай Мары этрабының "Хакыкат" обасының гүндогар-демиргазык тарапында бар.

–Шоңа гитдик-дийип,Сәхет җогап берди.

Машын ёл мензилини гулачлап баряр.Дынч алмак ялы говы зат ёк,хасам бетер хер шахасында дүе асыбермели даяв ожарларың арасында.Ховасыныңам хезили бар.Отурмак үчин ожарларың арасындан бир ери сайлап алдык.Дүшеклери язып от якдык,таңкалары ода гойдук.Машының радиосындан Күрре атлы бир адам барада берилйән геплешик эшидилйәрди.Гелди Бәши бирден:

-Бе,бе,бу нә болуш боляр,хов!-дийип,өз-өзүне диййән ялы сесленди-Бердимырат Күрре барада геплешик гидйәр,оны өвүп арша чыкаряярлар.Бирки йыл мундан озал болса әхли газетлер,радио, телевизор бу ватаныны сатан,дөнүк барада язгарып,дынман хабар бердилер,хат-да Күррәниң гарры эҗесини хем"Оглуны язгардып" чыкыш этдирдилер.Индем,гөр муны...Мен-ә дүшүнйән дәлдирин. Үйтгедип гурмак говы зат,йөне,яшларың бейнисинде дөнүк, ичалы, Ватаныны сатан болуп орнашан Күрр-ә,бу гүн

башгача баха берилсе, хениз бейниси бекемедик яшларың аңыны сарсдырмазмы? Догры, гечмишде гойберен ялңышлыкларымызы дүзетмели, йөне оңа өрән âсересаплы чемелешмели,совукганлы пикирлен-мели ахырын.Шоны этмесек онда яшларың бекемедик бей-ниси үйтгәр,олам өз гезегинде,нетиҗеси гөз өңүне гетирип болмаҗак этмишлериң йүзе чыкмагына гетирер.

–Гелди ага,агамың бир гектар ери бар,шондан “йүз тонна пагта аларын” дийип, дөшүне какып йөрди велин,бир хабарчы оны газеде чыкарайыпдыр.Мен агама “Кырк эм-җегиң бар болса шонча хасылы аларсың”дийдим велин,ол гайтам гүлйәр.Хәзир нәме дийсең дийип дурмалы,геңлейән ёк-дийип,мен җогап бердим.

–Айдыҗы акмак болса-да, диңлейҗи дана герек!-дийип,Сәхет ара гошулды-Хәзир “Серсаглык”дийип бир җемгиет дөредилди,оңа мениң бир серхош достум башлык белленилди,бир отуранда ики чүйше арагы ичип,аркайын гезип йөр.”Шейле укубым болмаса мени бу кәре сайламазлар ахырын”дийип,ол дөшүне какяр.Муны нәхили гөрйәрсиңиз?

-Оглум маңа “Пахан”,эҗесине “Махан”,бир манада “Галынды”,миллион манада “Лимон”,шулар ялы дынч алыша” Тусовка”,аялына “Арват”,чагасына “Нурбат”диййәр.Белки,ол дегишип диййәндир,йөне гынансагам эне дилимизиң ягдайы хем ябыгорлы-дийип,менем өз пикирими мәлим этдим.

–Ханы,”вала-валаны” гоялыңда шашлык етишен болса иелиң!-дийип,Сәхет отдакы шашлыклы шампулы агдарыш-дырды.

Ийдик,ичдик,көп гүррүңлериң башыны агартдык.Гүррүңе гошулсамам, келләмде аялымың”Машын тап,хайсыдыр бир

готур газага өзүми алдатмарын”диен сөзлери яңланып дурды.Өе хачан баранымда хем көп игенчлери диңлемели болжагымы билйәрдим.Машын тапып эти ызына элтен болса не ягшы,элтмедик болса, эсасы гүррүңиң шол барада болжагыны аңымда айлаярдым.Бу пикирлер мени халыс басан болмалыды,Гелди Бәшиниң “Шашлык гатырак бишипми?”диен сорагына мен өзүмче дүшүнип:

-Ёк,оң үчин дәл,дүйәң гулагындакы тагмасынын бизиңки дәллиги учин -диийип,җогап бердим.

–О нәме дийдигиң боляр?Дүшүнмедим!Тагмасы сеңки болмаса шашлыгың эти гаты болмалымы?

-Бе,бе,о нә бейле?-диийип,гепиң манысына дүшүнен Сәхет гең галып гөзүни мөлертди.-Тагма сеңки болмаса, диймек, союлан дүе-де сеңки дәл-дә?!Киши малыны иййп болмаз ахырын..

Вах,дилим гурсун,самсыклап отурыбердим-дә.Өзүм дәл-ми” Дилиң өзүңден өңе дүшмесин,ёгсам аяк астына дүшерсиң” диийип йөрен.Дилиме эрк эдип билмән кын гүне дүшдүм отурыбердим. Ягдайдан чыкалга тапмасам екегеп Сәхет хәзир-ә “киши малыны иййп болмаз”диийип гумансыратды ,”иййп болмаз”дийәйсе велин,соң сөзүнден дәнҗек гуманы ёкдур.Шол себәпли мен болан ваканы долулыгына гүррүң бермели болдум,ягны “шол ал какмыш готур газагың бир дүесини отлы каканмышын,олам оны сеңки диийип,аялыма айданмышын,илкибашдан өз дүесиниң тагмасына серет-медик аялым эти йүкләп алып геленден соң,тагма ядына дүшүп,хениз көшек вагты гулагына басан тагмасына серетсе, өзүмизиңки дәлмиш,шондан соң ол яга дүшүп башланмышын”диийип дүшүндирдим.Дагы нәтҗек,эти

ызына элтип, өз дүйәми талап этсе болжакды,йөне оңа ярым салкын вагтыңы сарп этмелиди.Мениң үчин болса мыхман-ларым әхли затдан гымматлыды.

–Инди нәдели?Биз,иен лукмасыны ашгазанындан ызына гайтарып билйән мөжек дәл ахырын!-дийип,Сәхет гөзүни мөлертди.

–Дүеден соң пил бар.Мен индики гезек мыхманлар геленде пил союп хеззетләрин-дийип,дегишмә салан болдум. Эмма мыхманларың шондан соң кейпи гачды.Шонда-да агшама ченли отурдык...

Шу вакадан бир нәче йыл соң Гелди Бәши ёгалды, менем,Сәхедем гадырдан достдан айра дүшдүк.Шондан соң Сәхет хич ере чыкмады,өйдечи болды галыберди.

Хава-да, чынар достуңы йитирсең,яман болар,дурмушың бир ери гәдилип дурар экени.Дост-достуң айнасы дийипдирлер...

-Жумадурды Непеси ятлап...

Зехинли языжы, ”Яшлык” журналының редакторы, асыллы ёлдаш Жумадурды Непесиң өйүнде бир дәл, энчеме гезек мыхманчылыкда болуп гөрдүм.Хер гезек Ашгабада иш сапары билен бараныңда,оны ятлап жаң эдерсиң велин,эдил йитирип тапан ялы,”Нәме өе гелеңок?Деррев гел!”диерде ,гүррүң гутарды хасап эдер.Онуң ёкары адамкәрчилигине, мыхмансөерлилигине, мылакатлылыгына хайранлар галарсың. Өз ишиңем,онуң ишем бокурдакдандыр,эмма деррев янына бараймасаң,ол сени өзи гөзләп тапар.Барарсың велин,өйүнден эп-эсли бәррәкде өңүңден чыкып гарашып дурандыр.Гужаклап диен ялы гадырлы саламлашышы,

мәхирли гаршылашы,эдеп билен өйүне салышы,"Асыл шу гүн ишдәм зат аланок велин,сениң гелҗегиңи билендир" дийип,эййәм орта язылан сачагың башына гечириши,

аялының адыны тутуп:"Мыхманымыз гелендир!" дийип,хабар гатышыбуларың бары шейле бир тебигы ве мәхирлиди велин,догрусы өзүмиң шейле хормата мынасыплыгыма утанярдым.Салам-хелик соралашыландан соң, мен деррев гүррүңе гечйәрдим.

–Мен обаларда,шәхерлерде болан ерлеримде "Яшлык" журналының чыкышы,чеперчилиги,мазмуны барада көп сораглары берйәрин.Адамларың көпүси журналда чап эдилйән түркменчилик ,түркмениң гадымылыгы барада сөз ачян "Тарыхнама" бөлүмини, шу гүнүң дерди,вакалары гозгалян "Заманнама"бөлүмини, гызыклы чепер эсерлери окап,дийсең леззет аляндыкларыны,буларың барының журналың өз йүзүни тапянлыгының аламаты хөкмүнде гөрйәндиклерини яңзыдярлар. Догруданам,"Тарыхнамада" пыгамберлер хакындакы роваятлар,Магтымгулының "Китаплар ичинде бир китап гөрдүм"диен шыгыры,"Касас ул энбия", "Муслымнама", Гурхандан сүрелер бар.Өзем яшлары тербиелемекде эсасы орун тутян,дөвребап шахсиети етишдирмекде бинят болян шейле бөлүмлер окыҗыны гувандыряр."Заманнама" бөлүмде болса,шу гүнки ыктисады, сыясы өврүлишиклер,тәзе эййәме болан гарайышлар барада дөредиҗилик адамларының ой-пикирлери, гарайышлары берилйәр,"Талып яшларың бурчы" атлы бөлүмде –муңа журнал ичиндәки журнал дийсеңем болҗак-дүрли гара-

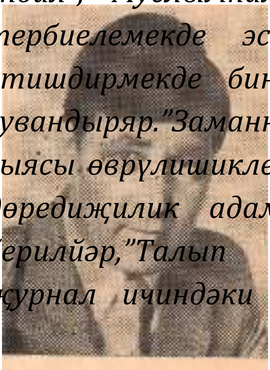

йышлы яшлара сөз берилмеги улы бир тәзелик дийип хасап эдйәрин.Бу журнал ишгәрлериниң, айратын хем онуң баш редакторының батыргайлыгы эсасында эмеле гелйәр дийип хасап эдйәрин.Ол хөкүмете кән бир ярап дурмаса герек. Мен журналың гечгинлидиги барада 1992-нжи йылың 28-нжи февралында <Эдебият ве Сунгат" газетинде язан "Пархсыз-лыкданмы я оваррамчылыкдан?" атлы макаламда агзап гечипдим.

–Ханы,бу гүррүңлери гоялы,нахар гелди-дийип, Жума-дурды өз алып барян иши барада гүррүң эдилмегини хала-маян ялы, сөзүми бөлди. Шол вагт телеяйлымда ювашжа геплэп дуран белли мирасгәр Үмүр эсен:Биз халк дөредижили-гини билемзок,оны әсгеремзок" дийип,нәгилелигини билдирен-де, Жумадурды маңа тарап үмләп:"Муңа серетсене!Өзүниң халкдан аланларыны халка гайтарып берйәрде,ене хич зат билемзок дийип налаяр"дийди.

Ай, Үмүр акгадыр-да,онуң нәме дийсе хакы бар!-дийип, мен жогап бердим- Жумадырды,сен эсерлериңде эсасан оба дурмушына йүзленйәрсиң велин,оба хожалык журналында узак вагтлап жогапкәрли везипеде ишләнлигиң тәсири етдими?Илкинжи"Ёл узак,өмүр гысга"атлы повестиң респуб-ликан конкурсда үчүнжи байрага мынасып болды. Гошгуларың...

----Түркменчиликде тагамы гарашдырмак гүнә хасап эдилйәндир.Нахар иймесең гепиңи диңлежек дәл.Аркайын ийибер,гочуң эти дәл,гойнуңкы...Инди биз гойнуң секиз хара-мыны тапып отырыс.Өңлер оны билемзокдык.Бу докчылы-гың аламаты..Гоюн малының харам ери   бар дийип

эшитмәндим. Догры, мал соянларында агач пайы,өди дийип айрылян ериниң барыны билйән.

–Менем шейлеми-кә диййәдим-дийип,мен нахара башланымдан соң,ол хем биссимылла билен нахара элини урдыда-

Инди адамлар яңкы агзап геченлериңден башга-да өнелге ери,харам ичеге,дамак ганы,йүрегиң гулагы,гөзүң гарасы ,будуң ак дамары дийип бирентек харамыны тапып отыр-лар... ”Бир түркменим берип гачар,бир түркменим алып гачарлары” болды.Дөшүни герип гөрешҗек,иң болманда горанҗак болян-а ёк.-дийди.

–Шулар ялы ыссы хова-да өңлер дашардакы тапчаныңда отурайярдык велин..

----Тапчаны,дәлизи айыртдылар.Бири гурубер дийип кагыз берди,башга бири гелип “гуран задыңыз кануна габат геленок” дийди,онсоңам,гаты ерде ятсаңыз саглыгыңыза пейдалы”дийдилер.

–Эл юваймага сувуңыз хем аканок экени...

–Сувумыз сагатлыдыр.Гүнделик ювунып йөрмегиң герегем ёкмыка диййәрин.Чукчалылар йылда бир гезегем сува дүшмейәрмишлер,гезиб-ә йөрлер. Биз болса гүнде үч сапар ювунып,сув,сабын барыны заялаярыс.Шол чыкдаҗылары кемелтсек баяса болҗак,биз баясак дөвлетимизиң баядыгы, шейле дәлми?

-Дүшүнмедим.Бир зада дийҗек боляң!?

-Дийҗек боляным,эдебият эдебиятлыгыны йитирип баряр. Яшларың арасында зехинлилери ёк дәл,йөне олара ёл бермейәрлер. Көп авторларың чепер эсерлери ярамаз язылан макалача ёк..

–Соңкы дөврүрлер журналда шейле эсерлере ёл берилип башланды.Мен оны соражак болуп дурдум.

–Олар ёкардан жаң какылмасы билен баглы. Нәдейин, эдип билйән задым ёк.Кәте өзүмиң зехиним, чеперчилик усулым барада дәл,хат-да өз-өзүмиң барлыгым барадакы дүшүнжә-де гуманлы гарап башлаярын...Яңы-якында гөрнүкли язyжының макаласыны окадым.Маңа ол өрән агыр дегди.Зехинли адам үчин бейле кичелмек айылганч трагедия,онда-да халкың сөйгүсине ээ болан абрайлы адам үчин өлүме барабар зат!Ол яшлар үчин мыдам ынсап терезиси болупды,индем шол махабатлы макаласы оны ере сокды гояйды.Ол "Ички рухы талабың межбур этсе, граждaнлык боржуң отуртмаса,ынсабың гоймаса,өз пикир-леншиңе гөрә язян задыңы догручыл,чын йүрекден беян этмәни башар,шонда хакыкы эсер дөрәр"дийип,бизе өвредер-ди, индем язян задында ынсапдан башга нәме дийсең бар.Ёлбашчылары махабатландырып язян гошгулары, кыссалары гойнуң мәлейшинден энайы дәл.Дөредижи адам, нәче зехинли болса болайсын,гөркезме эсасында дөреден эсери сана гечмез.Чын эдебият ве сунгат диңе эркинликде дөрейән-дир.

-Шуңа бир мысал гетирейин-дийип,мен нахарданам бетер гүррүңден леззет алып башладым-Шекспириң "Фаустында" эркинлиге гойберилен бир киши шейтана йүзленйәр:

Эркинлиги пешгеш берйән болсаң-а,
Онда жошуп-жошуп эсер язарын.

Калбым пелпеллейән азат гуш болса,
Муздуна мен дырнакларың яларын...

“Дырнакларма дегме!Бу хорматың аз! Говусы,гөзүм бир гөрмесин сени”

Эйсем мен нәтмели?Догры ёл нирде?

“Ярларсың сен башлыгмызың сыртыны”...

Яңкы киши оңа дабаралы ягдайда тайярдыгыны,хат-да дешигиң ичиндәки түмлиге ченли эмедекләп гирмәге ве яламага тайярдыгыны гуванч билен айданда: “Болды, болды,мениң эзиз вессалым”, дийип шейтан сүйҗи-сүйҗи геринйәр. “Сыртың кешбин шейле гөзел чекеңде, Яран-җаң хәсетиң говы гөрүнйәр” дийип җогап берйәр.

–Мен “Фауст-да” бейле җүмлә габат гелмедим!-дийип, Җумадурды йүзүме чиңерилди.

–Шекспириң гараламасында шейле сетирлер бар,йөне неширде олар айрылыпдыр.Муны “Литературная газетасы-ның” 13.06.1990-нҗы йылда чыкан санында Рюминиң эдебият барадакы хатларындан окадым.

–Ынанян.Сениң ялан сөзлемейәниңи билйән.

–Яңы,”Кәбир говшак эсерлер ёкардан гелйән җаң эсасында чап эдилйәр”дийдиңиз,соңундан хут шол җаң эдйәнлерм говшак эсерлери чап эдйәр дийип Сизи танкыт-лаярлар.Түркменистан газетинде,1994-нҗи йылың 25-нҗи мартында “Яшлыкда гүйч бармы я-да Яшлык җурналының юрдумызда болуп гечйән әгирт улы рухы өврүлишиге дахылсызлыгы хакында”диен ат билен улы гөврүмли макала чыкды,оны өзүни языҗы дийип атландырян Гылычмырат Какабай языпдыр.

–Ай ,оны хем гүнәлемели дәл,мениң орнум киме-де болса бирине герек, оңа ёкардан табшырык берилендир-дийип, Җумадурды оны аклаҗак болды.

–Диңле,ол нәме язяр:"Җурналың хер санында диен ялы бейлеки велаятлара бармысың хем дийилмән,диңе Мары ве Дашогуз велаятларының хоҗалыкларына ве рухы дурмушына дахыллы макалалар,сөхбетдешликлер ерлешдирилйәр... Йөне "Яшлык"диңе ики велаятың эдеби органы дәлдир-ә?"...Шу язгыларың барып ятан төхметлигине мен җурналда ики йыл чап эдилен макаладыр эсерлере сын эдип гөзүми етирдим.Онда әхли велаятларданам языҗы-шахырлар, җурналистлер бар.Автор макаласында өз-өзүне гаршы чыкяр. Автор,Ахмет Гурбаннепесиң-Ашгабат-"Энелер ве чагалар хакдакы гүррүңини"ленч эдилен делиллер хасапласа, Җума Худайгулының-Ашгабат-"Миллетара билелешиклере алып барян иң әхмиетли ёл-демократиядыр" атлы макаласыны"дийҗек задыны анык айдып билмәйэн ,сыясы соватсыз җүмлелерден ыбарат"хасап эдйәр.Языҗы Тиркиш Җумагелдиниң –Ашгабат-"Мервден Мелгә ченли" атлы тарыхы макаласына "Тарыхы ве дини эсерлериң мазмуныны гураксы гайталаяр"дийип хасап эдйәр,эмма өзүниң шейле эсериң бир сетирини хен язып билмеҗегинден биз хабарлы ахырын.Онуң "Т. Җумагелдиниң ёкаркы макаласында Түркменистан билен Сауд Арабыстанының арасындакы шу гүнлерки багланышыга,юрдумызың шу гүнки гарашсыз дурмушына гезек геленде -?-галамының гысыклык эдйәнлигине-де гең галып барамок"дийип,өзүниң йүрегиндәки гаралары сүртҗек болмагына дүшүнип билемок.Тарыхы эсерде хут ики дөвлетиң гадымы гатнашыклары барада

гүррүң эдилйәр ахырын.Ёк,авторың пикириче эсериң соңы “хөкман Түркменбашыны махабатландырма билен гутарма-лымышын,шол болмаса тарыхы эсер-эсер дәлмишин,я-да авторың “Түркменбашының максатнамасына өврүлен “Түркмен халкына йүзленмесинден “журнал диңе 5-6 җүмле чап этмек билен чәкленипдир” диймесине, эгер автор журнала говы сын эден болса шол җүмлелериң ызындан шол йүзленмениң долулыгына чар эдиленлигини гөрерди.Эмма автор оны гөрмек хем исләнокда,буз үстүнден тозан араяр.Ол ене бир ерде журналда “Гарашсызлыгың гадамлары” атлы ресми хабарларың чап эдилмегине “ай ашып көнелишен хабарлары чап этмек билен журнал нәхили максатдан угур аляр-ка?”диййәр,эмма журналың айда бир гезек чыкары-лянлыгыны себәпли онда башга нәхили ёл бар?. Автор: ”Журналда чыкян повестдир хекаяларың ,гошгуларың кәбиринде велин.айдылҗак перт-перт пикирлер ёк.Гөнүден-гөни шу җемгиете ,юрда дегишли нәгилеликлериң билди-рилҗек боляны дуюляр-да-ине,авторың йүрегиниң гаралы-гының хас-да говы гөрүнйән ери- айдылҗак болунян зат ачык-айдың айдыланок” диймек билен Түркменистаның халк язычысы Атамырат Атабайың-Ашгабат- атсыз гошгула-рыны,Ахмет Гурбаннепесиң-Ашгабат- бир гошгусыны гети-рип,”бу пикирлер оларың өз шахсы гарайышлары диели. Йөне,гүмүртик-эййәм ол гүмүртик болды- пикирлере аяк дирейән сетирлери окыҗыларына хөдүрлейән редаксияның өз эдеби элеги ,эдеби ынсабы ,өз гарайышларам болмалы ахбетин”диийп,әхли языҗы-шахырларың шол бир үлңеде чыкыш этмеклерини

үндейәр,автора икатёк ялы шол бир зады гайталаян эсерлер герекмишин. Автор А.Гошаның-Лебап-“Аҗыдәне”повестини,Г.Хыдырың _Ашгабат-“От ииййән-лериң юрдунда”атлы дегишме хакаясыны мысал гетирип:” эсериң баш гахрыманы өз илинден нәгиле адам хөкмүнде хәсиетлендирилийәр”дийип,өз гөвнүни осяр.Онуң үчин журна-лың чап эдйән әхли затларында өз илинден нәгилелик,юрдуна бивепалык ,ярамаз максатдан угр алмаклык” гөрүнйәр” .Адамың йүреги гара боланда ол башгача гөрүнмели хем дәл.Ол,мешхур языҗы Көмек Кулының-Лебап-“Гарры ойна-са...”атлы хекаясыны” диңе бир чап этмек хем окап чыкмаг-а дәл,гүррүңини этмегем вежаралык” дийип баха берйәр.Өзүм-ә,Көмек Кулының язан бир сетирини Гылычмырат Какабай ялы языҗысумагың бир романындан ёкары сайярын. Гарайүрек автор, А.Атабай,Т.Җумагелди,А.Алланазар, А. Ашыр,Н.Режеп,И.Акмырат,А.Аннаберди,А.Гурбаннепес,Җ.Худа йгулы,К.Кулы,Д.Берди,Г.Даңатар,Г.Ораз,О.Чары,Х.Чары ялы зехинли языҗы-шахырлара “журналың айратын эй гөрйән авторлары “хасап эдйәр,”оларың айратын эй гөрүлйәнле-риниң эсерлери бир йылда ики үч гезеген чап эдиләййәр ”дийййәрде ызынданам:”хернә хәзир-ә бизиң эдебиятымызда бейле бөлүнишик ёк’дийип,өз-өзүне гаршы чыкяр.Эйсем ,авторың бу язян затларында бөлүнишик эдилҗек болма әхеңи ёкмы?Бар.Онсоңам,ёкарда саналан языҗы-шахырлар түркмен эдебиятының йүзи ве шейле болмагында галяр ахырын.Авторың ,”Яшлык”журналының баш редакторының адына айдян вежералыкларыны окаярсың-да “Түркменис-тан” газединиң шылтакчы журналистиң ойнатгысына

өврүленлигине гынанярсың. Ёгсам җурнал мирас эсерлерини, Огуз хан барадакы гиңишлейин ылмы эсерлери чап этди,хат-да "Рухнама-да"чап эдилен маглуматларам журналдан алы нан.Җурнал яшларың эсерлерини ызыгидерли чап эдип халкың сөйгүсини газанды. Оны җурналың саны хем субут эдйәр.1989-1993-нҗи йыллар, Җумадурды Непесиң баш редактор болан дөвүрлери җурналың саны 17200-е етди,эмма 1994-нҗи йылда,Җумадурды Непесиң баш редакторлыгындан айрылып,онуң ерине ,Г.Какабайың ёкарда чап эден макаласының нетиҗесинде баш редакторлыга гечен Дурдымухаммет Гурбаның дөврүнде онуң саны 10105-е гелди. Гөрдүңизми, тапавудыны?Бу санлар Җ.Непесиң баш редактор болан дөврүнде җурналың нәхили абрайдан пейдаланандыгыны гөркәзйәр. Галберсе-де мен оны башга бир маглумат эсасында хем субут эдип билҗек.Мен 1992-нҗи йылда "Эдебият ве Сунгат"газединиң табшырыгы боюнча абуна язылшыгың баршы барада,Мары велаят газет нокатларында сораг-җагап ишлерини гечир-дим,шонда газет сатылян 4-нҗи нокадың сатыҗысы Амбарсумян ,15-нҗи нокадың сатыҗысы Бексалына,1-нҗи нокадың сатыҗысы Сорокина,3-нҗи нокадың сатыҗысы Л.С Колпак дагы хеммеси бир агыздан "Бизиң нокатларымызда гечгинли газетлериң бири "Эдебият ве Сунгат" ве "Яшлык"җурналы.Җурнал гелен гүни сатылып гутаряр,оны ене гетирмеги сораярлар"дийип,маглумат бердилер.Мен булар барада "Эдебият ве Сунгат" газединде макала хем яздым.Айтҗак боляным,говы,гызыклы эсерлери чыкарсаң халк хезил эдип окаяр диесим гелйәр.

–Догры-дийип,Җумадурды разылашды-Йөне сыясатда халкың ислегине я-да журналың гызыклы-гызыксыз чыкышына середилип дурланок.Яңкы агзап гечен макаланың чап эдилмегиниң өң яны мени ёкарык чагырдылар ве Президентиң метбугат секретары Дурдымухаммет Гырбаның ишден четлешдирилйәнлиги үчин,оңа вагтлайын, "Яшлык" журналының япылҗак дөврүне ченли баш редакторлыгы хөдүрленйәнлигини хабар бердилер,маңа болса башга иш хөрүрледилер.Ёкаркы макала болса мениң ишден айрылмагыма бир себәп хөкмүнде язылаян зат дийип дүшүнмели... Хәзир эдебията "көпчүликлейин медениет"дийилйән ярамаз бир зат орнашды,хер ким билсе билмесе онуң үстүни етирйәр.Элбетде хәммәмиз ислесек-ислемесек оңа гошулмага межбур болярыс.Вагт гечйәр.Мен ялы көнечиллиге уйянлар хич зада дүшүнмән,пурсады элден берйәрлер.Ненең элден бермеҗек?Бир бүтеви юрдуң йыкылмагы билен менем, гахрыманларым хем өң өвренишен дурмушымыздан айрылып, дүйпден башгача яшамалы болдук ахырын.Шу тәзече яшайышдан,хас догруды гарашсызлыгымыздан эмеле гелен дүшнүксизлигиң бошлугы барха узалып баряр.Нәме язҗагыңы,нәхили язҗагыңы билип боланок.Бир тарапдан сосиалистик реализм,бейлеки тарапдан эдебият чәклендирмелери...Хәзир "Яшлык" журналыны япдыларТүркмен окыҗысы,шол санда түркмен эдебияты мунуң билен гаты көп зат йитирди.

–Сизиң "Бисәхет доган йылдыз" повестиңизу танкыт эденлерем болды,йөне маңа-ха ол ярады.

–Мен ынсан ыкбалларыны ызарламагы халаян,ол болса окыҗыларың арасында җанлы сесленме тапяр.Хер бир

языжҗының...ай, боля-ла...   Ханы,нахар ийип болан болсак төвүр эдели.Мен саңа тәзе дүзен айдымымы айдып берейин-дийип,ол төвүрден соң,өз янындан чалажҗа хиңленип, дивара сөелги дутары алды.Өзүниң тәзе дүзен ажҗайып ве яг ялы мылайым ай-дымыны айдып болды-да,йылгырып,дутары эмай билен сыпалады,соңам ювашжҗа:-Нәхили?-дийди.

Маңа-ха ярады-дийип,жҗогап бердим.

–Ёк,догрыңдан гелсене!?

-Догры,мен-ә сениң бу айдымың сазыны,сөзүни тапы-шыңдан,мылайым ве нәзик сесиң билен уссатларча ерине етиришиңден мүңде бир разы.

–Ал,онда сенем бирки саз гачырып бер,онянча бир кәсе чай ичейин-дийип,ол дутары элиме тутдурды.

–Чалып билемок-дийип,мен гаршылык гөркездим.

–Гойсана, кәшгә сени танамаян болсам.Мәлик Мәммет диен бир компазитор достум бар,марыда сазчылык учи-лишеде ишлейәр.Бир гүн онуң билен отурдык велин,сениң тарыпыңы этди.Ол-а:”Сениң дөреден онларча айдымың болмалы”диййәр.Газчылар барадакы бир айдымың хат-да велаят ярышында ёкары баха алып,”Хормат хата”мынасып болупдыр

-Ай,Мәликдир-дә, менден компазитор ясажҗак болуп азара галяр.Мен гурулшыкчы ахырын.

–Гурулшыкчы болсаңам,айдым саздан башың чыкя-ныны билйән.”Яшлыкда айдым-сазым билен бир гөзел гызың сөйгүсине мынасып болдум”диен сен дәлми нәме? Ханы, бол, буйтар-суйтар этме-де,чал,айдымам айт!.

Мен дутары алып өзүмче дүзен болдум,соң ювашжҗа бир хеңи гачырдым.

– Сесиңи гойберсене,хов!Утанма!Гайынларыңда дәл ахырын!Бу бизиң дөврүмизе дегишли!Хәзир-ә,гайын атадан оздурды дийип,-Җумадурды хезил эдип гүлди.Ол умуманам, гүррүңчил, өз гүррүңине хезил эдип гүлйән,шейдип,янына геленлериң шәхдини ачян адамды.Аслында онуң вәшилиги, гепе чеперлиги барада айтмалы зат кән.Ери геленде оны хем агзап гечерин,йөне ,мыхмансөерлиги барада вели,айратын ныгтасым гелйәр.Хич вагт хич ким билен сесине бат берип геплешмейән Җумадурдының мыхмансөерлиги би гөрен-лериңе меңзеш дәлди.Кәбир адам деррев мәдәңи доюрар,онуң болса янындан айрыласың гелмез.”Мыхман атаңдан улыдыр”, ”Мыхман ырсгалы билен гелер” дийип,гапыдан гелени гүлер йүзли гаршыламак онуң иң говы гөрйән зады-ды.Өзүм-ә онуң яры-ча болуп билсем разы.Кәте бир иш сапары билен Мара геленде,илки билен мени тапарда,ики-үч гүнләп дост-ярларыныңка мыхманчылыга алып гидер.Баран ерем айдым-саздыр.Ол дерхал,мәтәҗе көмек этмеги хем ядындан чыкар-маз. Меселем,Шәхрибоссан шахыр хениз мекдеп йылларында окап йөрен дөвүрлери,Җумадурды онуң гошгуларыны “Яшлык” журналында чыкарды.Соң “Эне балык”ады билен айратын китапча эдип чыкармага көмек берди,шейдип Шәхрибоссан Гелдимәммедованың говы шахыр болмагына ярдам этди. Онуң башга-да көмек эден адамлары кән.Ишине гаты җүрлиги билен бир хатарда ол,адамларың шатлыгыны, гамлы пурсадыны пайлашып билйәр.

Умуман, Җумадурды барада язмага,оны ятламага затлар кән.Ятлама болса гечмишиң айнасы.Догры,гоҗа земинде тарыхың чархы дынман айланып дур,Җумадурды ялы ягшызада меңзеш адамлар хем онуң демине дүшйәр.

Адам дүрли кынчылыклары бөвсүп,максадына етмеги баша-ран вагтында, намысыны, мертебесини байдак эдинен вагтында хакыкы адам боляндыр.Җумадурды шейле адам.Ол эдил янып дуран шем ялы өз-өзүни ийип,түмлүги бөвсүп, төверегини шөхлелендирди.Өмрүниң эҗирли,хасратлы пур-сатларының боланлыгына гарамаздан өзүне багтлы дийдирди,дуркы билен адалат ёлуна берлип,өзи хакында говы ятламалары гоюп гитди.

Мен онуң мыдам ягшылыкда ятланынҗагына ынанярын, себәби өзи хакында говы ятламалар гоймагы башаран мертебеси белент шейле адам-несиллериң йүрек-леринде хем мүдүми галяндыр. Мен оңа мүнеҗҗимчи ялы ынанярын.Сөзүмиң соңунда Җумадурда багышлап язан бир гошгумы гетирмекчи.

“Гөрүнмейәң,гел-ә!”дийип,
Кәте җаң этмеси барды
Барайсаңам гуҗак герип,
Мәхре чоюп гаршыларды.
Китап долы отаг ичи,
Бикеси бар,ише гайым.
Дызың эпип отурманкаң,
Сачагың өңүңде тайын.
“Тәзе айдым дүздүм”дийип,
Хиңленерде нахар ара.
Чага ялы тарса туруп,
Деррев япышар дутара.
Сеси шейле бир якымлы,
Сазы шейле бир мәхирли.
Асмана учасың гелер,
Айдым диңләп сырлы-сырлы.

Бирки айдым хиңленерде,
“Ярадымы?”дийип бакар.
Ажап мукам,ажайып хең,
Богунларың бир-бир сөкер.
Сөз тапмарсың сөзлемәге,
Мелул сунгатың эмрине.
Бейле ширин,уз мукамы,
Эшитмәндим шу өмрүме.
Айдым-саздан баш чыкарян,
Кишилериң мен биридим.
Шахыр,багшы хем языжы,
Болуп мүдүми дирисиң.
Анык билйән бир зады мен,
Адыңы дөвүр гөтерер.
Эсерлерңи,айдымларңы,
Илиме бир гүн етирер...

Эзбер языжы, батыргай редактор

Мен онуң эзбер языжыдыгыны билйәрдим, йөне батыргай редакторлыгына велин соң гөз етирдим.Онуң язян романларыны үрч эдип окаянам болсам якындан таныш дәлдим,ёгсам, кәте Үмүр Эсен билен баран еримизде, аладаларда онуң билен душушярдым.Бир гүн мен гөр, нәчинжи гезек “Мару-Шаху-Җахан” газединиң редаксиясына бардым,максадым,газеде иберилен пудлисистики макалаларымың ягдайыны билмекчидим.Илки билен баш редакторың орунбасары Хажаберди Чарының янына совулдым.Ол өзүни аклажак болян ялы ,отурмага мүрәхет этди,чай хөдүрледи, соңам:

-Билйән,сен макалалаң ыкбалы билен гызыкланып геленсиң. Сениң хемме хекаяларыңы ве макалаларыңы окадым.

Оларың көпүси газедимизде чап болды я-да чап эдилмәге тайярланды, ызына гайтаранларымыз хем бар.Мен сениң гелин-гызларың дурмушындан язан макалаңы,"Айтмасаң боланок" атлы язгыңы хем чапа тайярладым,эмма ёлбаш-чылар гөвнемейәрлер.Муны сенден гизләп билҗек дәл-дийди.

–Баш редактор Таган Сөхбет гөвнәнок дийсеңизле?!Ол нәме бахана тапяр?-дийип,мен сорадым.

–Ол"Газедимиз областымызың чәгинде чыкяр,танкыт эдилйәнлерем ерли ёлбашчылар,онсоң ,чап этмеги гелшиксиз гөрйәрин" диййәр.Бу хем бизиң дургунлык йыллардан галан эндиклеримизден чыкып билмейәнлигимизи субут эдйәр.Шол себәпли,ынха, макалалаң мен-де дур.Ислесең Таган аганың янына барып гөр.Шу гүн-ә,онуң янында языҗы Тиркиш Җума-гелди хем бар.

–Болар-дийип,мен Таган аганың янына бардым.Тиркиш Җумагелди редакторың чеп эгнинде отуран экени. Салам-лашдык, саглык-аманлык сорашдык..

–Гелениң говы болды,өзүм чагыртҗак болуп дурдум-дийип,Таган ага сөзе башлады хем-де Тиркише йүзленип:-Икиңизи танышдырмак герек дәлмикә диййән !Мен Аманму-хаммеди ир дөврлерден бәри танаярын,йөне онуң дөреди-җилик ишинде шу чака ченли нәме үчин ялталык эденине дүшүнип билемок.Я-да,үйтгедип гурмак сыясытына гол бе-рип, гойберен эдим-гылыгымыкан?

Йөне,олам дәл ялы.Себәби,мен онуң макалалардыр, гошгуларыны барып алтмышынҗы йылларың аякларында хем газет-журналларда окаярдым.Соңкы дөврлер ол редак-сияны гиң гөврүмли публисистики макалалар билен гөмди, йөне,небсим агырса-да,мен олары чап эдип билемок. Бирин-

җиден-ә,олар өрән батыргай язылан,икинҗиденем,танкыт эдилйәнлер ерли җогапкәр адамлар. Онсоң,чап этмәге богнум ысанок,хас догрусы горкярын.

–Горкян болсаңыз олары маңа берәйиң!Маңа хут шейле йити макалалар герек!-дийип,Тиркиш сесленди.

–Вах,автор билен геплешде алыбер,мең бойнумдан бир айыр!Догрусы макалалары чыкарып билмейәниме гынанярын. Везипе дийлен бир задам бар.

–Автор гөвнесе олары мен алып гитҗек-дийип, Тиркиш маңа йүзленди.

–Мен разы-дийип,җогап бердим.

–Хоҗаберди!-дийип,Таган ага телефоны галдырып сесленди-Сен-де Аманмухаммедиң макалалары болмалы, шолары гетир! Бир нәче вагтдан соң Хоҗаберди макалалары гетирип,Таган аганың өңүне ташлады,олам олардан дынянлыгына бегенйән ялы чалтлык билен язгылары Тиркишиң өңүне сүйшүрди.

–Хоҗаберди,булары окап бир гөрдүңми? Чап эдерлиги бир бармы!?-дийип,Тиркиш сорады.

–Шейле язгылары чап эдип билсеңиз газедиңизиң абырайы хем,саны хем артар!

-Онда мен булары алярын.

Шейлеликде,"Себәп диңе утанч-хаядамы?","Айтмасаң боланок"атлы язгыларым Тиркишиң элине дүшди,бир нәче вагт гечeнсоңам олар "Эдебият ве Сунгат" газединде пейда болды. Илкинҗи макаламың чыкан гүни шу гүнки ялы ядым-да. 1987-нҗи йылың август айының аякларыды.Ир билен Мары шәхер газет нокатларының биринден "Эдебият ве Сунгат"газедини алдым.Онуң орта гүрпүнде

ерлешдирилен макаламы гөрүп бегендим.Өзүңиз билйәңиз,гадырлы окыҗы-лар, хер бир макаланы язмак үчин онларча ере бармалы, энчеме адама йүз тутмалы,маглумат топламалы, язып, болдум эдеңсоңам ,метбугатда чыкман,дулуңда ятса нәхили болар?Шу чыкан макалаң-а языланына бир йыл дагы боландыр, ахырым Тиркишиң голдавы билен чыкды.Онсаң ненең бегенмеҗек!Йөне бегенҗимиң узак гитмәнлигини беллемелидирин. Оны дүшүндирейин.Мениң бир эндигим бар,билмедим,ол говумы, эрбетми.Бир макала язанымда онуң гараламасыны ады тутулян адамлара гөркезйәрдим,хемме языланларың догрылыгыны биленимден соңам чапа берйәрдим.Ёкарда ады агзалан макалада хем шейле болды. Онуң гараламасыны Сакарчәге этрап хәкимлигиниң җогап-кәр адамларының бирине окамага бердим.Ол "Языланвакалар догры,йөне бейле ягдайлар диңе бизиң этрабымызда дәл,хемме этрапларда хем бар.Макаланың пейда болмагы этрабың,бизиң абрайымыза зепер етирер"дийип,онуң чап эдилмегине дүйпгөтер гаршыдыгыны яңзытды.Макала пейда боланындан соң болса ,хайышы канахатландырыл-манлыгы үчин гахарланан җогапкәр ишгәр этрап прокура-турасына "мениң билен гызыкланмагы" табшырыпдыр. Прокурор өз гезегинде макалада ады агзалан гелинлери чагырып,олардан "дүшүндириш"алыпдыр,соң мени чагырып, олар билен танышдырды.Онда йигрими йыл мундан өң гөйә-ки "мениң гелинлери зорланлыгым " барада айдылярды. Прокурор "Шу маглуматлар эсасында гаршыма "иш гозгап билйэнлигини"айдып,мени гаты толгундырды. Бейле гүррүң-лериң яландыгыны билсемем,хер гүн чагырылып

дурмагым маңа эрбет тәсир этди.Онсаң "ягдайым шейле-шейле" дийип,баш редактор Тиркиш Җумагелдә җаң этдим.Ол улы топар болуп этраба гелди хем-де әхли зады илик-дүвме өвренди. Шондан соң мени хич ере чагырмадылар.Ёгсам,шол дөвүрлер, мениң язан хер бир макалам үчин,бахана тапып "иш гозгап" билйәрдилер.Мен Тиркишиң шу көмегине өрән миннетдар болдум.Йөне ,хайсыдыр бир топара гошулман,өз бәхбиди үчин херекет этмән,диңе хакыкы дурмушың тара-пында дуруп херекет эдйән языҗы,шол дөврүң ёлбашчы-ларына гаты бир ярап хем дуранокды.Онсоң онуң мертебе-сини песелдйән херекетлер билен дегнасына дегмегиң ёлларына чыкдылар.Илки билен университетиң талыплары билен душушык гечирмек барада йүзленип,разылык аланла-рындан соңам, душушыгың гечмели гүни ,талыпларың гара-шып отуран вагты "техники себәплере гөрә" диен бахана билен, душушыгың ятырылмагы ялы ёллара йүз уруп,язы-җының абрайына зепер етирмек иследилер,соң хайсыдыр бир языҗының мертебесини депелейән макаланы "Эдебият ве Сунгат" газетинде чыкармак барада гөркезме бердилер. Тиркиш бейле затлары эдип билҗек дәлди.Шол себәплем ол ,"Эдебият ве Сунгат" газетиниң баш редакторлы вези-песинден өз арзасы билен чыкмага меҗбур болды.

Мен эзбер языҗы,батыргай редактор Тиркиш Җумагелди билен азда-кәнде иш салышмалы боландыгыма түйс йүрекден гуваняnлыгымы беллемелидирин.Гой,онуң галамы йити,яшы узак болсун!

Мазмуны

Пуплисистики макалалар,ятламаласр----- -----------3
Хемме зада ыхлас герек.-------------------------------------- -14
Муны дөвүр талап эдйәр--45...
Бендәм бендәме себәп.--173
Танышлык--189
Бизиң Гурбандурды агамыз----------------------------------217
Артык Җаллы ве Алтымырат -----------------------------254
-Өденияз Нобатдан язылып алынан язгылар. -------262
Шахыр Какабай Гурбанмырадов---------------------------265
-Шахыр Аман Аннамырады ятлап...---------------------279
-Шахыр Гелди Бәши билен Сәхет Шаҗа оглы...--------283
-Җумадурды Непеси ятлап... ------------------------------ 299
Эзбер языҗы, батыргай редактор-----------------------313